

ДЖЕЙМС ФЕНІМОР КУПЕР

Піонери,
або Біля витоків Саскуеханни

РОМАН

Для середнього
та старшого
шкільного віку

КИЇВ „ВЕСЕЛКА“ 1980

И(Амер)
К 92

Романом «Пионеры», действие которого происходит в 1793 году, открывается широко известный цикл книг Ф. Купера о благородном Натти Бампо, прозванном Кожаным Чулком,— об охотнике и следопыте одном из американских пионеров-землепроходцев. Герою уже семьдесят лет. Он доживает свой век в поместье судьи Темпла, ютясь в бедной хижине вместе со своим другом, старым индейцем Джоном Могиканином. Натти не может примириться с победоносным наступлением жадных и хитрых «цивилизаторов», которые на его глазах истощают плодородные земли, вырубают вековые леса, истребляют зверей и птиц. Натти Бампо, который спас жизнь дочери судьи, судят за то, что в неположенный для охоты сезон застрелил оленя. Старый охотник бежит в безлюдные западные леса, подальше от чужих и враждебных ему людей нового времени — времени капиталистической наживы.

Переклад з англійської Євгена Крижевича

Післямова Надії Ейшискіної

Художнє оформлення Дмитра Заруби

Малюнки англійського художника Г. Брока

Перекладено за виданням:

Works of J. Fenimore Cooper,
Volume 1, New York, 1891.

К $\frac{70803-024}{M206(04)-80}$ БЗ—11—30—79 4803020000

© Видавництво «Веселка», 1980,
переклад українською мовою,
художнє оформлення

РОЗДІЛ І

Зима йде правити мінливим роком,
Сумна, похмура, з неспокійним почтом
Туманів, хмар і хуртовин.

Томсон, «Пори року»

Десь посередині штату Нью-Йорк лежить чимала територія, поверхня якої — це низка пагорбів і падолів, чи, коли висловлюватися з більшою повагою до географічних визначень, гір і долин. Серед цих пагорбів бере свій початок Делавар; звідси ж таки, з прозорих озер і тисячі навколишніх джерел випливають численні витоки Саскуеханни — вони звиваються долинами і зрештою, з'єднавши свої води, утворюють одну з найгордовитіших річок Сполучених Штатів. Гори в цьому краю здебільшого оброблювані до самих вершин, хоч не бракує тут і прямовисних бескидів, що надають краєві неабиякої романтичності і мальовничості. Тутешні долини вузькі й родючі, в кожній струмить річка. По берегах невеличких озер та потоків, у місцях, сприятливих для розвитку промислу, розкидані квітучі селища; а по видолинках і навіть на вершинах гір рясніють охайні затишні ферми з усіма ознаками заможності. З пласких рівненьких долин на всі боки розбігаються дороги аж до урвищ і крутих перевалів. Подорожній у цьому гористому краю раз у раз натрапляє на приватні середні школи й шкілки; сила-силенна культових споруд свідчить про моральність і доброчесність місцевого люду, а розмаїтість їх зовнішнього вигляду та обрядів підтверджує, що тут панує беззастережна свобода сумління. Одне слово, вся округа ніби промовляє, як багато можна зробити навіть у суворому краю з несприятливим кліматом, коли закони помірковані, а кожна людина зацікавлена в загальному добробуті. На зміну зусиллям піонерів, перших тутешніх поселенців, прийшла праця фермерів, які дедалі краще освоювали ці землі, маючи надію спочити тут вічним сном, та їхніх синів, що трималися батьківських заповітів. А ще ж тільки сорок років тому [1] тут була сама дика пуща.

Після здобуття Сполученими Штатами незалежності й укладення миру 1783 року американці взялися за господарське освоєння своїх багатющих розлеглих володінь. Перед рево-

[1] Цю книжку написано 1823 року (тут і далі цифрами позначено авторські примітки).

люційною війною* була заселена ледве одна десята всієї території колонії Нью-Йорк. На вузькому й короткому пасмі землі обабіч Гудзону, на такій самій площі в п'ятдесят миль понад Могоком, на островах Несо і Стетн, а також у кількох поодиноких селищах понад річками жило не більше двохсот тисяч душ. За той короткий час, який ми згадували, населення розселилося на території в п'ять градусів широти і сім довготи і збільшилося до півтора мільйона чоловік, котрі живуть у достатку і мають певність, що збіжать віки, перш ніж прийде той лихий день, коли їхні володіння перестануть задовольняти їхні потреби.

Оповідь наша розпочинається 1793 року, десь через сім літ після заснування одного з перших поселень, які сприяли здійсненню тих дивовижних змін у могутності й становищі штату Нью-Йорк, про які ми вже згадували.

Ясний морозяний грудневий день хилився до вечора, коли на гору повільно бралися важкі сани. Для цієї пори року день був напрочуд гарний: в чистій блакиті неба пливли дві чи три великі хмари, які здавалися ще білішими від світла, відбитого неозорими снігами. Дорога в'юнилася понад урвищем; обкладена з одного боку колодами, другим боком вона тулилася до гори, відвойовуючи в неї досить місця, щоб міг проїжджати тогочасний транспорт. Проте і колоди, і все, що не виступало принаймні на кілька футів над землею, лежало поховане під снігом. За дорогу правила колія, що на два фути западала в сніг, і сани на ній ледь уміщалися. В долині, внизу, на відстані кількасот футів видніло те, що мовою поселенців називалося «поруб», а також усі будівлі нового поселення. Поруби добирались аж до того місця, де дорога різко звертала, вибігаючи на рівну маківку гори, на якій, однак, ще був ліс. Повітря іскрилося, ніби сповнене міріадами блискучих часточок, а добрячі коні, що тягли сани, були густо покриті інеєм. З ніздрів у коней димом клубочилася пара; усе довкола, так само як і спорядження подорожан, свідчило про сувору гірську зиму. Чорна збруя з тьмяним полиском, така відмінна від блискучої лакованої упряжі наших днів, була поцяткована мідними бляхами й пряжками, і вони сяяли, мов золоті, в нетривкому світлі скісних сонячних променів, що пробивалися крізь верхівки дерев. На величезних сіделках, усіяних цвяшками й прикріплених до тканини, що, мов ковдра, вкривала спини ко-

* Йдеться про війну американських колоністів проти Великобританії (1775—1783), внаслідок якої вони здобули незалежність.

ней, височіли чотири квадратні стовпчики; від кінських храпів через них ішли грубі віжки до рук кучера, молодого негра років двадцяти. Обличчя його, з природи чорне й лискуче, від холоду взялося плямами, а великі сяйливі очі наповнилися слізьми — данина, яку мусять сплачувати сини Африки суворим морозам цього краю. Але на його обличчі цвіла добродушна усмішка задоволення, викликана думками про близьку домівку, її тепло й різдвяні веселощі. Старосвітські сани були великі й зручні, такі, що вільно вмістили б цілу родину, але цей раз, окрім негра, там було лише двоє подорожніх. Ззовні сани були пофарбовані в ясно-зелений колір, а зсередини — у вогнисто-червоний, щоб, мабуть, здавалося, ніби тепліше мандрувати за таких холодів. Сидіння і все всередині саней було застелено величезними бізонячими шкурами, облямованими китицями з червоної тканини. В шкури були повкутувані й ноги подорожан — чоловіка в розповні літ та молодої дівчини, яка тільки вступала в пору жіночої зрілості. Чоловік мав міцну статуру, але стільки надягнув на себе від холоду, що його важко було розгледіти. Шуба, підбита хутром, огортала всю його постать; на голові була шапка з куниці, оторочена сап'яном і з навушниками, які при потребі опускались, а тепер були міцно зав'язані під бородою чорними стрічками. Шапку вивершував хвіст звірка, з хутра якого її й виготовлено. Хвіст той мальовниче спадав чоловікові на плечі. З-під цього вбрання видно було частину гарного мужнього обличчя з великими синіми виразними очима, що свідчили про неабиякий розум, притаєний гумор і незвичайне добросердя. Постать його супутниці була вся схована під купою одежі: з-під широкого, явно чоловічого крою камлотового плаща з грубою фланелевою підшивкою видніли хутра й шовки. Величезний каптур з чорного шовку на пуху майже зовсім закривав її обличчя, лишаючи невеличкий отвір, крізь який час від часу поблискували жваві, гагатово-чорні очі.

Батько й дочка (бо саме такі були родинні стосунки подорожніх) мовчали, поринувши в глибоку задуму; тільки порипування саней часом порушувало тишу. Батько пригадував свою дружину, як вона чотири роки тому притискала до грудей доньку, неохоче відпускаючи її до Нью-Йорка — єдиного на той час міста, де можна було дістати освіту. Кілька місяців по тому смерть забрала в нього подругу його самотності; однак батько, дбаючи про інтереси дочки, вирішив не забирати її назад у цей закутень раніше, ніж вона скінчить свою науку. Думки дівчини були не такі сумні,

бо в них вплітався радісний подив від нових краєвидів, що відкривалися її очам з кожним поворотом дороги.

Гора, що нею їхали наші подорожні, була вкрита соснами, які без гілок сягали вісімдесятифутової висоти, а з верхівками бували і вдвічі вищі. Погляд подорожніх вільно проникав крізь численні просвітки між високими деревами, зупиняючись лише на віддалених вигинах місцевості чи на вершині гори, що підносилася по той бік долини, куди вони поспішали. Темні стовбури дерев рівними колонами зводилися з чистої білини снігів, і то вже на великій височині випускали сучкуваті віти, вбрані у вбогу вічну зелень, яка сумно контрастувала із зимовим заціпенінням унизу. Вітру наче не було, але верхівки сосон велично коливалися, видаючи глухий тужливий шум, цілком суголосний усьому сумному краєвидові.

Сани вже їхали по рівному, й очі дівчини допитливо і трохи боязко вдивлялись у лісові нетрі, коли це під склепінням дерев завалувало гучно й протягло, так, ніби там була ціла зграя гончаків. Подорожній ураз гукнув до негра:

— Стій, Аггі! Це ж старий Гектор! Я впізнáю його гавкіт серед тисяч інших! День сьогодні ясний, і Шкіряна Панчоха пустив своїх гончаків на узгір'я підняти звіра. Тут неподалік оленяча стежка... Слухай, Бесс, коли ти не боїшся гуку пострілів, я добуду тобі на різдвяну печеню оленячої сідловини!

Негр із веселою усмішкою на змерзлому обличчі зупинив коней і почав бити рукою об руку, гріючи задубілі пальці, а подорожній випростався і, відкинувши запону, скочив із саней просто на сніг, що навіть не осів під вагою його тіла. З-посеред купи валіз і пакунків він витяг дубельтівку, скинув товсті верхні рукавиці і, лишившись у шкіряних, оторочених хутром рукавичках, оглянув запал і вже зібрався рушити, коли в лісі почувся легкий шум, і чудовий олень вискочив на стежку просто перед його очі. Звір з'явився несподівано, і біг його був неймовірно швидкий, але те не збентежило подорожнього, що був, певно, неабиякий мисливець. Ледь уздрівши оленя, він приклав рушницю до плеча і, маючи досвідчене око й тверду руку, прицілився і спустив курок. Олень, очевидно неушкоджений, біг далі. Не опускаючи зброї, мисливець знову вистрелив услід жертві, але з тим самим успіхом.

Усе це сталося так раптово, що дівчина розгубилась. Підсвідомо вона вже раділа, що олень утік, майнувши, наче метеор, через стежину, та раптом слух їй різнув сухий корот-

кий звук, зовсім не схожий на громохке бахкання батькової рушниці, але в якому можна було легко впізнати постріл з вогнепальної зброї. Тої ж миті, як вона почула несподіваний звук, олень, відштовхнувшись од снігу, здійнявся у високому стрибку в повітря, і відразу ж пролунав другий постріл, схожий на перший,— саме тоді, коли звір упав сторч головою і покотився по сніговій корі. Почувся голосний вигук невидимого вправного стрільця, і двоє чоловіків вийшли із своїх засідок за соснами.

— А, Натті! Аби знаття, що ти в засідці, то я б і не стріляв! — вигукнув подорожній, прямуючи до того місця, де лежав олень, а захоплений негр поправував слідом за господарем.— Але старий Гектор так загонисто гавкав, що я не міг стриматися, хоч навряд чи поцілив.

— Звісно, що не поцілили, судде,— відповів мисливець з причаєним сміхом, всім своїм виглядом ніби промовляючи, що він — вправніший стрілець.— Ви спалили свій порох і тільки носа погріли собі цього холодного вечора. Невже ви сподівалися підстрелити з вашої пукавки дорослого оленя, коли на нього напосіли Гектор із сукою? На болотах скільки завгодно фазанів, а снігові пуночки літають аж під вашими дверима — годуйте їх хлібними крихтами і стріляйте собі на втіху, хоч би й щодня; та коли вже вам забажалося оленини чи ведмежатини, то озбройтеся довгою рушницею з просаленими клейтухами, бо змарнуєте хто-зна скільки пороху, а шлунок ваш лишиться порожній.

Скінчивши цю мову, він потер носа голою рукою, широко розкрив рота і знов засміявся своїм нечутним сміхом.

Та ні, Натті, моя рушниця б'є добре — я вполював з неї не одного оленя,— відказав подорожній, добродушно усміхаючись.— В одній цівці була картеч на оленя, в другій — дріт на птахів. Але я бачу дві рани: в шию і просто в серце. Одна з них, безперечно, від мого пострілу.

— Хто б не поклав оленя,— відповів мисливець досить похмуро,— а його однаково доведеться з'їсти.

Промовивши так, він витяг великого ножа із шкіряних піхов, що стирчали за поясом, і перерізав оленеві горлянку.

— Якщо в нього потрапили дві кулі, то, очевидно, й постріли були з двох рушниць; до того ж, хто коли бачив, щоб таку діру, як оце в шиї, можна було вибити рушницею з гладенькою цівкою? І ви мусите визнати, судде, що звір упав після останнього пострілу, який був зроблений рукою твердішою і молодшою, ніж ваша чи моя. Що ж до мене, то я, хоч людина й небагата, можу обійтися без оленини, але не

збираюся відмовлятись від своїх прав у вільній країні. Хоча, коли вже на те, сила тут часто заступає право, зовсім як у Старому Світі,— ось що я скажу.

Усю цю тираду мисливець виголосив украй невдоволеним тоном; щоправда, він був досить розважливий і останні слова мовив так тихо, що всі почули тільки якесь бурчання.

— Та ні, Натті,— заперечив подорожній із несхитною добродушністю,— мені йдеться лише за честь. Оленину можна купити за кілька доларів, але хто мені відшкодує втрату честі носити оленячий хвіст на шапці? Лишень уяви собі, Натті, як я торжествував би над тим глузієм Діком Джонсом, що за цю зиму вже сім разів давав хука і вполював лише байбака й кілька сірих білок!

— Справді, судде: дичини все меншає через усі ці ваші поруби та вдосконалення,— пробурмотів старий мисливець, ніби скоряючись неминучості.— А були ж часи, коли я з порога своєї хатини вбивав по тринадцятеро дорослих оленів, не кажу вже про памолодь! А коли тобі закортіло ведмежого окосту — не поспи ніч і підстрелиш ведмедя крізь шпарину між колодами; ну а проспати то ніяк не проспиш, бо вовки так виють, що й очей не склепиш. Ось подивіться на старого Гектора,— зауважив він, з любов'ю поплескуючи високого, в чорних і жовтих плямах, з білим черевом і білими лапами гончака, який саме прийшов по оленячому сліду разом із сукою.— Бачите рубець на горлянці? Це його пошматували вовки, коли я вночі відганяв їх від оленини, що коптилася на комині. Собака цей більше вартий довіри, ніж деякі християни,— він ніколи не зрадить друга і шанує руку, що дає йому хліб.

Щось незвичайне в зовнішності й поводженні старого мисливця привернуло увагу дівчини, яка з великою цікавістю приглядалася до нього, відколи він з'явився. На зріст високий і такий худий, що здавався вищим від своїх шести футів, він мав на голові, вкритій рештками гладенького рудуватого волосся, лисячу шапку, що нагадувала ту, про яку вже йшлося, але поступалася їй оздобленням. Обличчя в нього було кістляве, майже виснажене, але зовсім не хворобливе; навпаки, воно посвідчувало витривалість і неабияке здоров'я. Через морози й постійне перебування надворі воно стало червонястим. Сивуваті брови нависали кошлатим дашком, з-під якого блищали сірі очі. Худорлява шия мала ту ж барву, що й обличчя, і була оголена, хоча під верхнім одягом виднів вузький комірець сорочки, пошитої з місцевої картатої тканини; куртку з вичиненої оленячої шкури хутром назовні

оперізував пояс із пофарбованої шерсті. Одягнений він був у зашмаровані шкіряні штани, взутий у мокасини з оленячої шкіри, оздоблені, за індіанським звичаєм, голками дикобраза, а на литках мав довгі оленячі краги, підв'язані над колінами, за які місцеві поселенці й прозвали його Шкіряною Панчохою. Через ліве плече в нього був перекинутий ремінець з величезним бичачим рогом, так тонко виробленим, що можна було бачити в ньому порох. Ширший кінець рога закривався вправно і надійно припасованим дерев'яним чопком, а вужчий був заткнутий маленькою затичкою. На грудях висіла шкіряна торбина. Скінчивши свою мову, мисливець дістав з торбини мірочку, дбайливо наповнив її порохом і заходився заряджати рушницю, таку довгу, що, коли приклад упирався в сніг, кінчик цівки сягав його лисячої шапки.

Тим часом подорожній, пильно оглянувши рани оленя, вигукнув, байдужий до поганого настрою мисливця:

— Я волів би все-таки, Натті, визначити, хто має право й честь сказати, що вбив цього оленя. Якщо це я поцілив у шию, то постріл у серце був уже зайвий,— те, що юристи називають перевищенням вимог обов'язку, Шкіряна Панчохо.

— Вам вільно висловлюватися по-вченому, судде,— відповів на це мисливець. Відкинувши мідне віко казенника, він дістав шматок просаленої шкіри, загорнув у неї кулю і став забивати її в дуло.— Обізвати людину набагато легше, аніж убити оленя на бігу, але, кажу вам, цей звір знайшов свою смерть від руки, молодшої за вашу чи мою.

— Послухай, друже,— весело вигукнув подорожній, звертаючись до другого мисливця,— давай владнаємо суперечку, кинувши жеребок: якщо ти програєш, монета лишиться тобі,— що на це скажеш?

— Скажу, що це я вбив оленя,— трохи зверхньо відповів юнак, спираючись, як і Натті, на довгу рушницю.

— Двоє проти одного,— зауважив суддя, усміхаючись.— Більшість голосів проти мене — забалотований, як кажуть у нас в суді. Аггі як невільник не має права голосу, а Бесс ще неповнолітня — нема ради. Отож хоч продайте мені оленя — а я вже вигадаю гарненьку історію про те, як він мені дістався!

— Олень цей зовсім не мій, щоб я його продавав,— відповів Шкіряна Панчоха, наслідуючи гордовитий тон свого товариша.— Буває, що олень із такою раною на шиї бігає ще кілька днів. І я не з тих, хто позбавляє людину її законних прав.

— Ти, Натті, таки наполягаєш на своєму в цей морозяний вечір,— мовив суддя з незмінною доброзичливістю.— Але що скажеш ти, юначе,— три долари задовольнять тебе?

— Передусім розв'яжімо це питання так, щоб жоден з нас не мав ніяких претензій,— твердо, але шанобливо відповів молодик, вимова й слова якого були значно достойніші за його вигляд.— Скількома картечинами була заряджена ваша рушниця?

— П'ятьма,— відповів суддя, трохи здивований манерами юнака,— хіба цього не досить на такого оленя?

— Досить і однієї, але,— вів далі юнак, прямуючи до дерева, з-за якого щойно вийшов,— ви, сер, стріляли в цьому напрямі — й ось маєте чотири кулі в стовбурі дерева.

Суддя оглянув свіжі подряпини на сосновій корі й, похитавши головою, вигукнув, сміючись:

— Мій юний адвокате, ти свідчиш сам проти себе! Де ж п'ята куля?

— А ось,— відповів юнак і, відкинувши полу своєї куртки, показав дірку в сорочці, крізь яку проступали краплини крові.

— Боже мій! — вражено вигукнув суддя.— Я тут розводжу теревені з питань честі, а мій ближній мовчки страждає від моїх рук! Мерщій сідай у сани — за милю звідси в селищі ми знайдемо хірурга,— ясна річ, плачу́ я — і ти житимеш у мене, поки рана загоїться, та й потім, скільки захочеш.

— Я вдячний вам за турботу, але мушу відмовитися від вашої пропозиції. У мене є друг, який хвилюватиметься, довідавшись, що мене поранено, а я ж далеко від нього. Рана незначна — куля не зачепила кістки; тепер, сподіваюся, ви моє право на оленя визнаєте.

— Право на оленя! — збуджено вигукнув суддя.— Та я тобі даю право повік полювати в моїх лісах на оленів, ведмедів — на все, що хочеш! Досі тільки Шкіряна Панчоха мав такий привілей, а надходить час, коли це буде чогось варте. Але цього оленя я купую — ось тобі цей банкнот: плата і за твій постріл, і за мій.

Тим часом старий мисливець із гордовитим виглядом чекав кінця цього діалогу.

— Ще живі такі люди, які підтвердять, що право Натаніеля Бампо полювати на цих горбах давніше від права Мармедюка Темпла забороняти йому це,— мовив він.— Але чи хто коли чув про закон, що забороняв би людині вбивати оленя, де їй заманеться! Та й узагалі, коли є такий закон, то він повинен заборонити рушниці з гладенькою цівкою...

Бо, як маєш діло з такою непевною зброєю, куля летить не знати куди.

Не звертаючи уваги на монолог Натті, юнак злегка вклонився судді на знак відмови від грошей.

— Даруйте, але ця дичина мені самому потрібна.

— Та ж цього вистачить на кілька оленів,— сказав суддя.— Візьміть, прошу вас,— і, знизивши голос до шепоту, додав: — Тут же сто доларів.

Юнак на мить, здавалося, завагався; тоді, спаленівши так, що рум'янець проступив крізь темну барву його обвітреного обличчя, відмовився знову, ніби засоромлений своєю хвилинною слабкістю. Тим часом дівчина підвелась, не зважаючи на мороз, відкинула каптур і повагом проказала:

— Невже ви, юначе... невже, добродію, ви хочете, щоб мого батька мучили докори сумління, ніби він, поранивши ближнього, покинув його в цій глушині без ніякої допомоги... Прошу вас, їдьте з нами, бо ж вам потрібен лікар.

Чи то тому, що рана розболілася, чи, може, щось у голосі й манерах гожої дівчини вразило юнака,— ми не можемо сказати,— але постава його злагідніла, і він нерішуче стояв, ніби не хотів і погоджуватись, але й не смів відмовити. Суддя,— таке було його офіційне становище, і так ми величатимемо його надалі,— зацікавлено приглядався до боротьби почуттів у душі юнака, потім підступив до нього, лагідно взяв під руку і, злегенька підштовхнувши, примусив сісти в сани.

— Ніде ближче Темплтона ви не знайдете допомоги,— мовив він,— а до хатини Натті звідси добрих три милі; їдьмо, їдьмо з нами, мій юний друже, і хай наш новий лікар огляне твоє плече. А Натті повідомить твого приятеля, і ти, коли схочеш, зможеш повернутися до себе завтра вранці.

Юнакові вдалося вивільнитися від судді, але він і далі дивився на дівчину, яка, байдуже про холод, стояла з відкритим обличчям, і почуття, що відбивалися на тому обличчі, підтримували прохання її батька.

Шкіряна Панчоха тим часом, спершись на довгу рушницю, схилив голову, ніби поринув у глибокі роздуми; потім, дійшовши певного висновку, порушив тишу:

— Мабуть, краще поїхати з ними, хлопче, бо коли куля засіла в тілі, то моя рука надто стара, щоб різати людську плоть, як я це робив у минулі часи. Років із тридцять тому, ще за тієї війни, коли я служив під рукою сера Вільяма, я пройшов сімдесят миль дикою пущею сам один із кулею в стегні, а тоді вирізав її своїм складаним ножем. Старий

індіанець Джон добре пам'ятає той час, бо я зустрів його із загоном делаварів. Вони йшли слідом за ірокезами, які спустилися вниз і зняли п'ять скальпів на Шогері. Але я таки поставив на одному червоношкірому знак, який він, закладаюся, носив до скону! Я застукав його з тилу, коли він вискочив із засідки, і вліпив — хай мені пробачить панночка — три картечини йому в сідниці, і так влучно, що їх можна було прикрити одним листком подорожника! — Тут Натті випростався, витяг довгу шию, розкрив рот, і хоч здавалося, що все в ньому — очі, обличчя, навіть сама постать — сміялося, нічого не було чути, крім легкого посвисту, коли він поривчасто втягав у себе повітря.— Я загубив формочку для куль, коли переправлявся через Онеїду, і мусив обходитися картеччю, проте моя рушниця не розкидала заряду, як ваша двоствольна цяцька, судде,— з нею, я так розумію, нічого вам і виходити на полювання.

Натті даремно перепрошував дівчину, бо вона саме допомагала батькові перекласти деякі речі й не дослухалась до його мови. Юнак, не мігши далі опиратися лагідній наполегливості подорожан, сів у сани, хоч і, видимо, проти своєї волі. Негр з допомогою хазяїна поклав оленя поверх вантажу. Коли всі влаштувалися, суддя запросив і мисливця.

— Ні, ні,— заперечливо похитав головою старий,— маю вдома передріздвяні клопоти — їдьте із цим хлопчиною, хай лікар огляне його плече. Хоча, коли він витягне кулю, я знаю такі трави, що від них рана загоїться краще, аніж від усіх його чужинських ліків.— Він повернувся вже рушати, коли раптом, щось пригадавши, озвався знову:

— А коли здибаєте біля озера індіанця Джона, візьміть його з собою — хай допоможе вашому лікареві, бо Джон, хоч і старий, проте вміє лікувати рани й синці, як ніхто інший.

— Стій, стій! — загукав юнак, хапаючи негра за руку, коли той зібрався вже поганяти.— Натті, не кажи нікому ані що мене поранено, ані куди я поїхав,— прошу тебе, Натті, якщо ти любиш мене.

— Можеш покластися на Шкіряну Панчоху,— поважно відповів той,— він прожив п'ятдесят років у нетрях і навчився від дикунів тримати язик на припоні — вір мені й не забудь про індіанця Джона.

— І ще одне, Натті,— поквапливо додав юнак, все ще стримуючи негра,— сьогодні ж увечері, хай-но мені видалять кулю, я принесу тобі чверть оленя до різдвяного обіду...

Мисливець урвав його мову, виразним жестом попросивши замовкнути. Тоді тихенько рушив узбіччям дороги, задивившись на верхівку сосни. Знайшовши зручне місце, він зупинився, звів курок, відставив далеко назад ногу, витягнув ліву руку на всю довжину цівки і став неквапом вести нею вздовж стовбура дерева. Всі, як і слід було чекати, стежили за рухом цівки і незабаром побачили те, що привернуло увагу Натті: на висоті сімдесяти футів од землі, на сухій гілляці, що стирчала горизонтально трохи нижче живих віт, сиділа птиця, яку місцеве населення називало хто фазаном, хто куріпкою. Вона була трохи менша від звичайної свійської курки. Гавкіт собак і звуки розмови, що велася біля підніжжя дерева, сполошили птицю, і вона так розпласталася на гіллясті, що її голова й ноги утворили майже пряму лінію. Натті натис на спуск, і куріпка впала з такою силою, що зарилася в сніг.

— Стій, старий пройдо! — вигукнув Шкіряна Панчоха, погрозивши шомполом Гекторові, що кинувся до дерева.— Лежати!

Собака підкорився, і Натті швидко, але уважно перезарядив рушницю, тоді підняв птицю з відстреленою головою і, показавши її товариству, закричав:

— Цього вистачить старому на різдво — не треба оленини, хлопче, і пам'ятай про індіанця Джона: його трави куди кращі, ніж всяке чужинське зілля. Ну що, судде,— додав він, знову піднявши над головою птицю,— чи могла б ваша пукавка збити птаха з такого сідала, не ушкодивши жодної пір'їнки?

Старий знов засміявся своїм дивним сміхом, у якому звучали торжество, радість й іронія, похитав головою і, тримаючи рушницю напереваги, подався у ліс своєю швидкою ходою, мало не бігцем. При кожному кроці він ледь присідав, вигинаючи коліна досередини. Коли на повороті дороги юнак обернувся ще раз побачити свого старого товариша, то ледве роздивився його за деревами, а собаки бігли за ним, час від часу обнюхуючи слід оленя і якимось чуттям розуміючи, що він їм тепер ні до чого. Ще один поворот дороги, і Шкіряну Панчоху вже зовсім не стало видно.

РОЗДІЛ II

Мудрець собі притулок знайде всюди,
Де тільки світить сонце із небес:
Ти думай — не тебе володар вигнав,
А ти його.

Шекспір, «Річард II»

Один з предків Мармедюка Темпла, друг і одновірець Пенна *, знаменитого засновника нової колонії, з'явився в цих краях років за сто двадцять до початку нашої оповіді. Старий Мармедюк — це громозвуке ім'я стало спадковим у роді — прибув до цього пристанища вигнанців з добрячим статком. Невдовзі він став власником кількох тисяч акрів незайманої землі й опікуном багатьох десятків поселенців. Вельми шануючи його за благочестя, громада квакерів не раз довіряла йому важливі політичні посади. Помер він саме вчасно, щоб не довідатись про своє зубожіння,— така була доля багатьох із тих, хто приїхав багачем до нових поселень у середні колонії **.

Значення емігранта в тамтешніх краях назагал визначали з кількості його білих слуг або залежних від нього колоністів та ще з тих громадських посад, які він обіймав. З цього погляду предок нашого судді був особою неабиякої ваги.

Одначе при вивченні нечисленних документів тих днів, що дійшли до нашого часу, впадає в око цікава особливість: майже всі можновладці поступово й неминуче убожіли, тоді як їхні підлеглі, навпаки, багатіли. Звиклий до легкого життя й не здатний виборювати собі місце в молодому колоніальному суспільстві, багач ще так-сяк тримався на рівні завдяки своїм знанням та усвідомленню власної гідності; але тільки-но він помирав, як його ледачі й порівняно менш уже освічені нащадки змушені були поступатися перед заповзятливістю того класу, зусилля якого стимулювала життєва необхідність. Звичайна річ навіть і тепер у Штатах, у ті часи це й зовсім було вирішальним для долі найбагатшого та найбіднішого прошарків у таких мирних і патріархальних колоніях, як Пенсільванія чи Нью-Джерсі.

---

* Вільям Пенн (1644—1718) — англійський квакер, засновник Пенсільванії.

** Території між землями по нижній течії річок Гудзон та Саскуехання і верхів'ями Саскуехании.

Нащадкам Мармедюка припала така сама доля, як і всім, хто покладав надії на успадковані багатства, а не на власні сили, і вже в третьому поколінні вони опустилися до такого рівня, нижче якого в цій благословенній країні ледве чи й могла впасти людина чесна, тверeза й тямуща. Проте та сама родова пиха, що, поєднавшись із самовдоволеною безтурботністю, призвела рід до занепаду, тепер стала надихати його до піднесення. Вада перетворилася на чесноту — на життєдайне й діяльне прагнення поліпшити свій характер, становище, а то й домогтися колишнього добробуту. Саме батько нашого нового знайомця, судді, перший почав знову братися вгору суспільною драбиною. В цьому йому вельми стало в пригоді й вигідне одруження, і його єдиний син дістав освіту набагато кращу, ніж та, яку давали звичайні пенсільванські школи і яку діставали представники кількох попередніх поколінь його роду.

У тій школі, куди батько, забагатівши, зміг його віддати, молодий Мармедюк заприятелював з одним юнаком, своїм ровесником. Знайомство те виявилось щасливим для нашого судді, бо дуже допомогло йому в його подальшій кар'єрі.

Родина Едварда Еффінгема була не тільки дуже багата, а й мала великі зв'язки при королівському дворі. Серед поселенців колонії то була одна з тих нечисленних родин, які вважали комерцію принизливим заняттям і які покидали домашній затишок тільки тоді, коли треба було головувати в місцевих органах самоврядування чи із зброєю в руках боронити колонії. В останньому, власне, й полягала вся кар'єра Едвардового батька. Щоб домогтися офіцерського звання в англійському королівському війську, шістдесят років тому треба було хтозна-як довго наслужитися й натерпітися. Довгі роки покірливо ходили в рядових, і той солдат у колоніях, котрий доскочив до командування ротою, вимагав беззастережної поваги з боку цивільної людності. Якщо нашому читачеві траплялося бувати потойбіч Ніагари, він, певно, зауважив, що навіть у цьому північному краю королівських володінь кожен пересічний королівський слуга має неабияку вагу, і то не тільки у власних очах, але й в очах навколишніх людей. Такою ж повагою були донедавна оточені військові й цих наших штатів, де тепер, на щастя, і не чути про війну, хіба що така буде вільно й відверто висловлена воля народу.

Тим-то, коли батько Мармедюкового приятеля, дослужившись за сорок років до звання майора, вийшов у відставку

й досить заможно влаштувався жити у своїй рідній колонії, в Нью-Йорку, його там стали вважати за одну з найвпливовіших осіб. Адже він був хоробрим і вірним вояком і з честю виконував завдання, набагато важливіші за ті, які можна було доручати звичайному майорові. Досягши похилого віку, майор Еффінгем гідно відійшов на спочинок, відмовившись надалі від пенсії, що становила половину його платні, чи будь-якої іншої винагороди за ту багаторічну службу, виконувати яку він уже не міг.

Міністерство пропонувало йому різні цивільні посади, не лише почесні, а й прибуткові, але він відхилив їх з тією шляхетною незалежністю і лояльністю, які завжди були характерними його рисами. Незабаром після цього прояву патріотичної безкорисливості майор Еффінгем засвідчив ще й неабияку особисту щедрість. Цей вчинок суперечив поняттям про розсудливість, але цілком узгоджувався з його простими й природними поглядами на життя.

Мармедюків приятель був єдиним дитям майора. Ось цьому своєму синові, після одруження його з дівчиною, до якої старий відчував особливу прихильність, він і передав повністю усю свою маєтність, що складалася з цінних паперів, міських і сільських будинків, кількох прибуткових ферм у давніше заселених частинах колонії і великих ділянок незайманщини в нових,— таким чином поставивши свій майбутній добробут у цілковиту залежність від синівської любові. Вже тоді, коли майор відмовився від великодушних пропозицій британського міністерства, багато з тих, хто навіть тут, у найвіддаленіших кутках величезної імперії, домагався прихильності королівського двору, подумав, що він несповна розуму; коли ж він з доброї волі зрікся і свого власного чималого багатства, тоді вже й усі погодилися, що старий здитинів. Ось чому вплив майора відразу зменшився, і якщо він прагнув самоти, то бажання його цілком справдилося. Та байдуже, що там казали люди про вчинок майора,— сам він та його спадкоємець бачили в цьому звичайнісінький дарчий акт, адже батько поступався тим добром, яким сам не міг уже ані тішитись, ані збільшувати його, тоді як син, з огляду на його вдачу й освіту, здатний був і на одне, й на друге. Молодший Еффінгем не відмовився від щедрого дару, оскільки розумів, що батько зберігає моральний контроль над його діями, і тільки скинув із себе тягар відповідальності за багатство. І справді, між ними існувала така довіра, що все це було для них однаково що перекласти гроші з кишені в кишеню.

Перебравши на себе власність, молодик поспішив розшукати свого шкільного друга й запропонував йому всю допомогу, яку тепер спроможний був надати.

Після смерті батька й розподілу його невеликого спадку між дітьми пропозиція та приспіла для молодого пенсільванця вельми вчасно. Мармедюк був певен своєї сили і бачив не тільки чесноти, а й вади свого приятеля. Еффінгем з природи був безтурботний, довірливий, часом гарячий і нерозважний, Мармедюк же мав урівноважену вдачу й відзначався проникливістю та енергійністю. Отож запропонована підтримка, чи радше компаньйонство, було вигідним для них обох. Мармедюк радо пристав на пропозицію, і друзі швидко погодили між собою умови спілки. В столиці Пенсільванії був заснований торговий дім, забезпечений майном Еффінгема; у ролі його єдиного офіційного власника і майже безконтрольного фактичного розпорядника виступав Темпл, хоча прибутки розподілялися порівну. Спілка їхня була потаємною з двох причин. Одну з них Еффінгем глибоко затаїв у душі, бо полягала вона, власне, в гордості: нащадкові вояцького роду участь у комерційних справах, хай навіть і непряма, здавалася чимось принизливим. Другу ж причину, яка крилася в упередженому ставленні його батька до квакерів, він щиро довірив Мармедюкові.

Ми вже згадували, що майор Еффінгем гідно служив у війську. І ось одного разу, коли він діяв на західному пограниччі Пенсільванії проти об'єднаних сил французів та індіанців, не тільки честь, але й життя його самого та його солдатів були піддані небезпеці через надто мирні настрої колоністів. З погляду воїна це було непрощенним злочином. Він же боронив їх, він знав, що підступний і злостивий ворог не оцінить миролюбних засад їхньої віри; ще дужче йому пекло розуміння того, що, відмовивши йому в добровільній допомозі, вони тільки наражають загін на поразку й зовсім не сприяють мирові. Після запеклого бою йому вдалося із жменькою солдатів вирватися від лютого ворога,— але простити людей, які в тяжку хвилину покинули його напризволяще, він уже не зміг довіку. Марно пробували переконати його, що ці люди зовсім не просили обороняти їхні кордони,— він затявся на своєму: це робилося задля їхнього добра, і «їхнім священним обов'язком» — саме так висловлювався майор — «було допомогти йому».

Старий солдат ніколи не був прихильником миролюбних

учнів Фокса *. Бувши надзвичайно стриманими у своїх звичках і мавши високу мораль, вони відзначалися неабияким здоров'ям; і ветеран, споглядаючи атлетичних колоністів, від усієї душі зневажав їхнє недоумство. До того ж, він був певен, що там, де надто вже піклуються зовнішніми ознаками релігії, мусить страждати її суть. Ми зовсім не збираємося пояснювати, в чому полягає чи повинна полягати суть християнства, а лише викладаємо думку майора Еффінгема.

Отож немає нічого дивного в тому, що син, знавши ставлення батька до цих людей, не наважився повідомити його про свої стосунки з квакером, від чесності якого тепер залежав його достаток.

Як то вже було сказано, Мармедюк походив від сучасника й друга Пенна. Батько його одружився з дівчиною, котра не сповідувала його віри, тому син не дістав традиційного в середовищі квакерів релігійного виховання. Однак, оскільки юний Мармедюк виріс в колонії та ще в суспільстві, де ця лагідна релігія накладала відбиток навіть на стосунки між друзями, вплив її відчувався в його манерах і мові. Щоправда, одружившись на дівчині, яка не тільки не належала до його релігії, але й ніколи не зазнавала її впливу, він помалу втратив деякі свої звички; а все ж до самої своєї смерті, коли його щось дуже хвилювало чи цікавило, вживав мову своєї юності. Проте не будемо випереджати події.

Коли Мармедюк став партнером молодшого Еффінгема, з виду він здавався звичайнісіньким квакером, і син не наважився на розмову з батьком. Отже спілка залишилась таємницею для всіх, окрім її учасників.

Протягом кількох років Мармедюк вів усі справи надзвичайно розважно, і тому прибутки торгового дому були чималі. Він одружився з дівчиною, про яку ми вже згадували,— матір'ю Елізабет,— і приязнь між ним і Едвардом ще більш зросла. Вони вже збиралися розкрити свою спілку, оскільки з бігом часу вигідність її ставала все очевиднішою для Едварда, але на заваді цьому стали тривожні події напередодні революційної війни.

Вихований в дусі вірності королю, Еффінгем з самого початку незлагод між колоністами й короною ревно обстоював те, що вважав законним правом монарха. Ясна ж голова і незалежний розум Темпла спонукали його обстоювати інтереси колонії. Певну роль, мабуть, відігравало тут їхнє

---

* Фокс Джордж (1624—1691) — англійський богослов, засновник «Товариства друзів» — квакерської секти (1650).

походження: коли син вірного й хороброго солдата беззастережно корився волі владаря, то нащадок переслідуваного послідовника Пенна з деякою прикрістю згадував незаслужену кривду, заподіяну його предкам.

Різниця в поглядах здавен була темою їхніх дружніх суперечок, але згодом вона стала дуже серйозною, надто для Мармедюка, проникливість якого дозволила йому зрозуміти важливість тих подій, що саме зароджувалися. Іскри незгоди незабаром перетворилися на полум'я, і колонії, чи, вірніше, Сполучені Штати, як вони себе невдовзі назвали, стали на багато років ареною кровопролитної боротьби.

Незадовго до Лексінгтонської битви * Еффінгем, ставши вже вдівцем, передав Мармедюкові на збереження всі свої цінні папери і сам, без батька, виїхав з колонії. Але щойно війна розпалилася по-справжньому, він знову з'явився в Нью-Йорку, вже в уніформі королівського війська, і незабаром вирушив на поле бою на чолі місцевого загону. Мармедюк на той час цілком став на бік заколоту, як його тоді називали. Звичайно, будь-які стосунки між друзями урвалися — полковник Еффінгем їх не шукав, а Мармедюк з обережності волів бути стриманим. Невдовзі йому довелося виїхати з Філадельфії, столичного міста Пенсільванії, але він подбав про те, щоб його майно, а також папери друга не потрапили до рук королівського війська. Протягом усієї війни Мармедюк служив своїй країні на різних цивільних посадах. Сумлінно й вправно виконуючи свої обов'язки, він не забував і про власні інтереси; отож, коли конфісковані маєтності прихильників монархії пішли з молотка, він прибув у Нью-Йорк і за невеликі порівняно гроші скупив чималі володіння.

Правда, Мармедюк, придбавши маєтності, що їх силою забрали в інших, накликав на себе осуд своєї секти, яка хоч і не вимагала того, щоб її діти дбали тільки про справи родини, все ж не дозволяла їм цілком присвячувати себе світським справам. Проте, чи завдяки успіхові Мармедюка, чи тому, що й інші часто порушували заповіді, про цю пляму на його репутації невдовзі забули, хоча серед тих, кому гірш повелося в житті, були й такі, що натякали на темне походження раптового добробуту цього незаможного квакера; але заслуги Мармедюка, а може, й багатство його, примусили незабаром людей забути про всі ці невиразні здогади.

По закінченні війни й визнанні незалежності Сполучених Штатів Темпл облишив торгівлю, яка в ті часи була ділом

* Лексінгтон — місто, біля якого відбулася перша битва під час боротьби Штатів за незалежність (19 квітня 1775 року).

непевним, і взявся за освоєння своїх новопридбаних земель. Мавши добрий капітал і здоровий глузд, він досяг успіху, якого навряд чи можна було сподіватися, зважаючи на суворий клімат і природні умови краю. Багатство Темпла тепер зросло вдесятеро, і його вже залічували до найбагатших і найвпливовіших людей штату. Єдиною спадкоємицею усього його добра була дочка, з якою читач уже мав нагоду познайомитись: оце ж її Мармедюк Темпл саме й віз зі школи в дім, що так довго лишався без господині.

Коли населення тієї місцевості, де були володіння Темпла, зросло настільки, щоб утворити округу, Мармедюка вибрали, згідно із звичаями нових поселень, на найвищу судову посаду. Вибір цей може викликати посмішку котрогось ученого юриста, але на користь Темпла, крім того, що суддя був конче потрібний, промовляли і його здатності й досвід. І Мармедюк, зроду мавши більше тверезого розуму, ніж який королівський суддя, не тільки ухвалював слушні вироки, але й здебільшого міг добре їх обгрунтувати. В усякому разі, так заведено було в ті часи, і суддя Темпл був аж ніяк не найгіршим серед своїх колег у нових округах. Ба навіть навпаки: він і вважав себе одним з найкращих, та й інші теж так вважали.

На цьому ми закінчимо короткий огляд історії та характеру деяких героїв нашої оповіді й дамо їм надалі змогу говорити й діяти самим.

РОЗДІЛ III

Все, що ти бачиш,— то природи витвір:
Ці скелі моховиті, що підносять
Свої зубці, мов старовинні вежі;
Поважні дерева, які на вітрі
Ледь кронами велично колихають;
Це ніжне поле, що сія під сонцем,
Сліпучіше, ніж мармуровий бюст!..
Але псує людина це творіння,
Як осквернитель чистоту дівочу.

Дуо

Минув якийсь час, і Мармедюк Темпл, трохи заспокоївшись, міг роздивитись на свого нового супутника. То був юнак двадцяти двох — двадцяти трьох років, зросту трохи вищого за середній. Груба куртка, підперезана вовняним поясом,

таким самим, як і в старого мисливця, заважала краще розгледіти його постать. Суддя, черкнувши по ній очима, спрямував уважний погляд на юнакове обличчя. Коли юнак сідав у сани, його риси відбивали якусь дивну тривогу, що її Елізабет одразу помітила, але ніяк не могла зрозуміти. Тривога ця, здавалося, зросла ще більше, коли він просив товариша тримати його від'їзд у таємниці. І навіть тоді, коли він знехотя погодився їхати до селища, вираз його очей промовисто свідчив про невдоволення власним вчинком. Але потроху його привабливе обличчя розпогодилося. Він сидів мовчки, задумавшись над чимось. Суддя раз по раз уважно поглядав на нього, а тоді мовив усміхнено, ніби вибачаючись за свою забудькуватість:

— Певно, мій юний друже, я з переляку втратив пам'ять. Обличчя ваше здається мені дуже знайомим, а проте навіть за два десятки оленячих хвостів на шапку я не зміг би пригадати вашого прізвища!

— У цьому краю я лише три тижні,— холодно відповів юнак,— а вас, якщо не помиляюся, не було тут півтора місяці.

— Завтра минає п'ятий тиждень, відколи я виїхав. І все-таки я вас десь бачив. Хоча так перелякався, що не було б нічого дивного, якби ви мені сьогодні привиділись уві сні. Що ти скажеш, Бесс? Я ще при своєму розумі? Зможу звернутися з промовою до присяжних або — це зараз набагато важливіше — чи зможу як слід зустріти святвечір сьогодні у великій темплтонській залі?

— Мабуть, впораєшся і з тим, і з тим, любий татку,— озвався веселий голос з-під каптура,— це ж куди легше, аніж убити оленя з рушниці з гладенькою цівкою.— По нетривалій паузі той самий голос додав, але вже з іншою інтонацією: — Ми маємо сьогодні поважні причини для подячної молитви.

Коні, здавалося, відчули, що подорожі скоро кінець; вони закусили вудила й, задерши голови, ще швидше помчали сани рівним плато, що лежало на вершині гори, й незабаром досягли того місця, де дорога крутими звивами спускалася в долину. Суддя, забачивши чотири стовпи диму, що здіймалися з коминів його дому, весело вигукнув:

— Ось, Бесс, твій мирний притулок на все життя! І твій також, юначе, якщо ти погодишся жити з нами.

Погляди його супутників мимохіть зустрілись. Елізабет зашарілася, хоч очі її зберігали холодний вираз, а на вустах незнайомця заграла двозначна посмішка, в якій нібито було

заразом і бажання, й небажання стати членом суддівської сім'ї.

Схил, яким спускалися сани, був такий крутий, що їхати треба було дуже обережно, та й дорога в ті часи була лише вузькою стежиною, що в'юнилася понад урвищем. Негр стримував нетерплячих коней, і Елізабет мала змогу роздивитися навколишню місцевість, яку людська праця так змінила, що вона хіба в загальних обрисах нагадувала їй любий з дитинства краєвид. Якраз під ними розляглася рівнина, оточена зусібіч горами. Схили їхні, особливо ті, що виходили на рівнину, були круті й здебільшого поросли лісом. Лише дві-три відноги порушували одноманітність гірського пасма, що обрамляло величезне снігове поле, на якому не було жодного будинку, огорожі чи дерева і яке здавалося незайманої білини хмарою, що опустилася на землю.

А втім, де-не-де на рівноті можна було розгледіти темні рухливі цятки, в яких зіркі очі Елізабет розпізнали сани, що рухались у різних напрямках — до селища чи від нього. Гори в західному кінці долини, хоча й високі, були не такі круті й спадисто переходили в улоговини та вузькі долини або утворювали тераси й видолки, придатні для обробітку. З цього боку рівнини по горах усе ще зеленіла хвоя, але далі око тішили хвилясті обриси гір, де на кращих грунтах росли буки й клени. Між лісами іноді траплялися білі прогалини, і дим, який клубочився над верхівками дерев, свідчив, що там уже поселилися люди й почали обробляти землю. Де-де ці прогалини, завдяки спільним зусиллям поселенців, зливались у великий поруб, але частіше вони були невеликі й поодинокі. Однак зміни були настільки великі, а праця тих, хто присвятив своє життя розвиткові краю, така вперта, що вражена Елізабет мала таке відчуття, ніби всі ці кількалітні зміни сталися щойно, в неї на очах.

У західному кінці цієї дивовижної долини, де жодна рослина не пустила коріння, відног було більше, аніж у східному; та й самі вони були більші. Один з них виступав далі, ніж інші, утворюючи обабіч себе гарно вигнуті сніжні затоки. На самому краю його височів могутній дуб; він далеко простер свої віти, ніби намагався хоч кинути тінь на те місце, де не сягало його коріння. Цей дуб вивільнився з рабства тісняви, яке віками тяжіло над деревами сусідніх лісів, і широко розкинув свої химерні вузлуваті гілляки в буйній радості свободи.

На південному боці прегарної цієї рівнини, майже під ногами наших подорожніх, видніла якась темна пляма кілька

акрів завбільшки, і то лише вона, вірніше, жмури на її поверхні та легка пара в повітрі над нею виказували, що те, що на перший погляд могло здатися долиною, насправді було одним з гірських озер, скутим морозами. Вузький бурхливий потічок вирівався з того пролизня в справжню долину; звивисту його путь можна було простежити на багато миль по прибережних заростях гемлоку * і сосон та по випарах, що здіймалися з його теплої поверхні в морозяне гірське повітря. Береги цього чудового озера з південного боку були круті, але невисокі; в цьому ж таки напрямку тяглася, скільки сягало око, вузька, але мальовнича долина, досить густо всіяна скромними житлами, що свідчило про родючість грунту і про те, що поселенцям було порівняно зручно спілкуватися між собою. На самому березі озера, над крутизною розташувалося селище Темплтон. Було в ньому з півсотні будівель, переважно дерев'яних, архітектура яких не відзначалася гарним смаком, а незавершений вигляд більшості з них свідчив про те, що робота виконувалася похапцем. Видовище було доволі строкате — кілька будинків були цілком пофарбовані в біле, решта — тільки з фасаду, а три стіни, що залишалися, честолюбні, але ощадливі господарі покрили брудночервоною фарбою. Деякі будівлі потемніли від старості, а голі бантини, що видніли крізь побиті вікна горішнього поверху, навіювали думку про те, що примха чи пиха спонукали їхніх власників узяти на себе завдання, яке вони не могли довести до кінця. Будинки були розташовані на кшталт міської вулиці,— очевидно, така була воля когось, хто більше дбав про вигоди нащадків, ніж про теперішніх мешканців. Тричотири будинки, повністю білі, мали ще й зелені віконниці, що в цю зимову пору різко виділялися на тлі замерзлого озера, гір, лісів і засніжених полів. Перед цими претензійними спорудами, наче вартові перед королівським палацом, стовбичили молоді деревця з тоненькими гілочками. Справді, пожильці цих привілейованих будинків становили аристократію Темплтона, а Мармедюк був його королем. Жили там двоє молодиків, що тямили в юриспруденції, стільки ж торговців, у чиїх руках була вся комерція в селищі, та учень Ескулапа **, який, хоч як це дивно, частіше допомагав людям з'являтися на цей світ, ніж відправлятися на той.

---

* Гемлок — хвойне дерево, що росте в Північній Америці.

** Ескулап — у грецькій міфології бог-покровитель медицини. Часто ескулапами іронічно називають лікарів.

У центрі цієї строкатої групи будівель височів особняк судді. Він стояв на огородженій ділянці в кілька акрів, де росли фруктові дерева. Найстаріші дерева насадили ще індіанці. Вони поросли мохом, похилились і різко відрізнялися від молодих деревець, що визирали чи не з-за кожної огорожі. Окрім цієї рослинності, тут були ще два ряди ломбардських тополь — дерев, недавно завезених в Америку,— що утворювали алею, яка йшла від воріт до парадних дверей будинку.

Сам будинок зводився під наглядом такого собі Річарда Джонса, якого ми вже згадували. Він доводився судді двоюрідним братом, був тямущий у дрібних ділах, мав охоту використовувати свої таланти, тож і наглядав за тими справами, які не потребували особистого втручання Мармедюка Темпла. Річард любив приказувати, що це дитя його винахідливості складається з двох частин, необхідних для будь-якої проповіді: початку і завершення. Розпочав він свої труди в перший же рік поселення тут, звівши високу довгасту дерев'яну споруду фронтоном до шляху. В цьому сараї — інакше його й не можна було назвати — родина перебула три роки. Під кінець цього періоду Річард завершив свій задум. В реалізації цього тяжкого завдання він послуговувався досвідом майстрового, який забрів сюди з Європи: той, показуючи засмальцьовані ескізи декількох англійських будівель і знавецьки просторікуючи про фризи, антаблементи, а надто про змішаний стиль, дуже захопив Річарда, і він став покладатись на його художній смак в усьому, що стосувалося до архітектури. Щоправда, Джонс мав Гайрама Дулітла за звичайного ремісника і вислуховував його розумування про архітектуру з поблажливою посмішкою, але чи то неспроможний протиставити тому щось путнє зі своєї скарбниці знань, чи то з прихованого захоплення ним, здебільшого схилявся перед аргументами свого помічника. Отож разом вони не тільки збудували житло Мармедюкові, але й стали законодавцями архітектурної моди для всієї околиці. Змішаний стиль, за твердженням Дулітла, складається з багатьох інших стилів і є найдоладнішим з них, бо дозволяє при потребі вносити всілякі зміни під час будівництва. Річард з цим поясненням найчастіше погоджувався, а коли генії-суперники, що користаються не тільки з найбільшого авторитету, але й з найбільшого капіталу в окрузі, діють у згоді, вони як правило визначають моду і в набагато важливіших речах. Так і тут, «палац», як люди називали оселю темплтонського судді, став взірцем для всіх честолюбних будівельників на двадцять миль навкруги.

Власне, сам будинок — «закінчення» — був кам'яний, великий, квадратний і, як не дивно, зручний. Саме такі були чотири вимоги Мармедюка, і, щоб добитися їх виконання, йому довелося наполягти трішечки більше, ніж він мав звичку наполягати. Що ж до решти, то тут Річард і його помічник мали повну волю. Ці добродії виявили, що інструмент їхніх робітників не годився для обробки каменю, бо розрахований був на матеріал, не твердіший за місцеву білу сосну,— дерево настільки м'яке, що мисливці використовували його замість подушок. Якби не ця прикра обставина, то нам, певно, довелося б витратити набагато більше часу на опис будинку, зважаючи на честолюбство наших архітекторів. А що через ту твердість матеріалу вони не могли нічого придумати із стінами, то довелося їм задовольнитися ганком і дахом. Ганок вирішили будувати в строгому класичному стилі, а на прикладі даху показати всі переваги стилю змішаного.

Дах, стверджував Річард, був тією частиною будинку, що її древні будівничі намагалися зробити якнайнепомітнішою, бо це, мовляв,— архітектурна зайвина, і терпіли його тільки тому, що він корисний. До того ж, дотепно додавав він, головне достоїнство будь-якого будинку полягає в тім, щоб, хоч би звідки на нього дивились, а все бачили фасад; а що цей будинок був відкритий всім вітрам і всім очам, то не можна лишати в ньому слабких флангів для критики заздрих сусідів. Отож вирішили, що дах буде плаский, з чотирма схилами. Але тут уже Мармедюк не погодився, вказавши на сніги, що лежать місяцями, причому товщина снігового шару сягає трьох-чотирьох футів. На щастя, змішаний стиль дозволяв піти на компроміс, і крокви подовжили, щоб дах був крутіший і сніг сповзав з нього. Та, як на лихо, десь в їхні розрахунки вкралася помилка, а що одним з найбільших талантів Гайрама було вміння «працювати з косинцем», то помилку цю виявили аж тоді, коли важезні крокви вже поставили на стіни. Тут всі й побачили, що дах, всупереч усім правилам, став найпомітнішою частиною будівлі. Річард і його помічник тішилися думкою, що зависокий дах пощастить приховати покрівлею; проте чим більше з'являлося гонтин на даху, тим більше він впадав у око. Річард удався до фарби і чотири рази власноручно перефарбовував дах — спершу в небесно-голубий колір, марно сподіваючись, що спостерігач подумає, ніби то саме небо так нависло над Мармедюковим житлом; друга фарба була «кольору хмари», як він казав, а насправді нагадувала звичайнісінький дим; третю фарбу Річард назвав «зеленою невидимою», проте на тлі неба її

дуже добре було видно. Тоді, облишивши думку замаскувати дах, наші архітектори всю свою винахідливість спрямували на те, щоб якось прикрасити огидний гонт. По тривалому обдумуванні й кількох спробах при місячному світлі Річард нарешті відважно покрив дах фарбою, яку охрестив «сонячним світлом», запевнивши свого двоюрідного брата суддю, що це найдешевший спосіб назавжди забезпечити собі ясну погоду над головою. Навкруги даху пустили пофарбоване в яскравий колір поруччя, прикрасили його ще всякими урнами та наліпили карнизів, до виготовлення яких приклав свій талант Гайрам. Спочатку Річард плекав дуже хитромудрий задум зробити димарі низькими і так їх розташувати, щоб вони нагадували прикраси на поруччі; але міркування зручності вимагали, щоб димарі піднімалися над дахом, бо інакше дим не матиме виходу, і тепер ці чотири труби насамперед привертали до себе увагу.

Оскільки цей дах посідав найважливіше місце в архітектурній діяльності Джонса, невдача дуже засмутила його. Спочатку він натякав знайомим, що винен тут Гайрам через своє цілковите невміння застосовувати косинець; тоді, поступово призвичаївшись до вигляду будинку, він усе з більшим задоволенням споглядав витвір своїх рук і, замість виправдовуватися, почав його розхвалювати. Знайшлись і слухачі, а що багатство й комфорт завжди приваблюють, то «палац», як то вже було сказано, став взірцем для наслідування. Не минуло й двох років, як Джонс, зійшовши на свій високий дах, міг уже милуватися трьома будівлями — імітаціями його витвору. Отака мода — підхоплює навіть вади великих кумирів.

Потворний дах аніскільки не засмутив Мармедюка, і незабаром він за допомогою різних поліпшень зумів надати своєму житлові пристойний і комфортабельний вигляд. Проте ще лишалося чимало недоладного як у самому домі, так і біля нього. Отож привезли з Європи тополі, щоб ними обрамувати алею, коло будинку посадили верби та інші дерева, що вже виросли майже врівень з дахом, але ще й досі тут на кожному кроці можна було побачити пагорки снігу, що прикривали пеньки зрубаних сосон, а де-не-де на двадцять-тридцять футів підносились обвуглені стовбури. Такі «недогризки», як їх називали місцеві жителі, часто-густо траплялися на полях поблизу селища; іноді поруч з ними сумно стирчала мертва сосна чи гемлок з обідраною корою — їхні голі гілки, колись такі величні, вкриті рясною хвоєю, тепер похмуро коливалися під поривами холодного вітру.

Проте Елізабет не зважала на все це й на багато інших неприємних речей. Поки сани спускалися, вона бачила лише купу будівель, що виднілися внизу, мов намальовані на карті; та п'ятдесят стовпів диму, які здіймалися над долиною до самих хмар; та замерзле озеро в облямівці гір, порослих вічнозеленими лісами; та тіні сосон на снігу, що довшали в міру того, як сонце хилилося до обрію; та темну стрічку потоку, що виривався з озера і, звиваючись, струмив по рівнині до далекої Чесапікської затоки — все це вона пам'ятала змалку і впізнавала, хоча багато чого тут змінилося. За п'ять років тут відбулися значніші зміни, ніж за ціле століття в якій іншій країні, де некваплива праця людини полишила триваліші сліди. Для молодого мисливця й судді картина ця не була новою, хоча важко було, виринувши з мороку лісів і вздрівши чудову долину, яка так несподівано відкривається перед очима, лишитися до неї байдужим. Юнак, захоплено обвівши її поглядом з півночі на південь, знову сховав обличчя в складки своєї одежі, а суддя із задоволенням доброчинця споглядав загальну картину достатку і спокою, де майже все було результатом його трудів, плодами його заповзятливості й працьовитості.

Тут увагу подорожан привернув веселий передзвін бубонців. З того шаленого дзеленчання знати було, що хтось швидко їде нагору, їм назустріч, і то на добрих конях, якими править молодець-кучер. Кущі обабіч дороги заважали розгледіти хоч що-небудь, і двоє саней з'їхалися майже впритул, перш ніж подорожні побачили одне одного.

РОЗДІЛ IV

Що скоїлось? Чия кобила здохла?
У чому справа?

Шекспір. «Король Генріх IV»

З-поза безлистих кущів край шляху з'явилися великі сани, запряжені четвериком коней. Перша пара була сірої масті, а голобельні — вороної. На збруї всюди було поначіплювано бубонців, і кучер, незважаючи на крутий узвіз, гнав коней щосили, щоб дзеленчало якнайгучніш. Суддя з першого погляду впізнав людей в тих санях. Їх було четверо. Спереду, на конторському табуреті, міцно прив'язаному з двох боків до саней, сидів чоловічок, закутаний у підбиту хутром шубу так, що з-під неї видніло лише його червоне обличчя. В око

впадала звичка цього добродія задирати голову, ніби він був незадоволений тим, що природа так мало піднесла його над землею. Риси його зберігали вираз діловитої поважності. Чоловічок твердою рукою правив гарячими кіньми і безстрашно гнав їх по самому краю урвища. За ним, обличчям до решти двох пасажирів, височіла довготелеса постать, хирлявості якої не приховували навіть дві шуби й кінська попона, що вкутували її; коли сани зблизились і постать повернулася до Мармедюка, з-під плетеного нічного ковпака визирнуло гостре обличчя, ніби пристосоване для того, щоб з найможливішою легкістю розтинати повітря. Завадити цьому могли хіба що очі, які видавалися на обличчі, наче дві голубі скляні кулі. Шкіра того обличчя була така хворобливо бліда, що навіть вечірній мороз не міг її підрум'янити. Навпроти нього сидів кремезний низенький чоловік. Він теж був закутаний в шубу, з-під якої видніло лише обличчя, начебто незворушне, але з веселими чорними очима. На голові у нього, поверх гарної світлої перуки, була кунича шапка, як і в двох його вже згаданих супутників. Четвертий був чоловік з довгастим лагідним обличчям; байдуже що мороз, він був одягнений лише в строгий чорний сурдут, добре пошитий, але зношений і поруділий, і капелюх, що мав би досить пристойний вигляд, якби не втратив ворси від частого чищення. Лице його було бліде і меланхолійне, як у людей, що віддають багато часу книжкам. Від свіжого повітря воно трохи порожевіло, але й цей рум'янець здавався хворобливим. Загалом він, надто в порівнянні зі своїм добродушним сусідою, справляв враження людини, що карається якоюсь невідчепною гризотою.

Не встигли сани зблизитись, як кучер цього химерного екіпажа загорлав:

— З'їжджай у каменярню! З'їжджай у кар'єр, грецький царю! З'їжджай у кар'єр, Агамемноне*, кажу тобі, а то ми не розминемося! З приїздом додому, братику Дюк! Ласкаво просимо, чорноока Бесс! Бачиш, Мармедюку, я прихопив із собою цінний вантаж, аби гідно зустріти тебе! Мосье Лекуа навіть не встиг надіти шапку, старий Фріц не допив своєї пляшки, а містер Грант не дописав проповіді. Навіть коні рвалися назустріч тобі... До речі, судде, твоїх вороних треба негайно продати, вони засікаються, а правий погано ходить у запряжці. Я вже знаю, кому їх збути...

---

* Агамемнон — у грецькій міфології цар Мікен і вождь грецького війська під час Троянської війни.

— Продавай що собі хочеш, Діку,— весело вигукнув суддя,— аби тільки лишив мені мою дочку і землю! А, Фріце, давній друже, це чимала честь, коли сімдесят літ вибираються назустріч сорока п'ятьом. Мосьє Лекуа, ваш покірний слуга. Містере Грант,— він трохи підняв шапку,— вельми вдячний вам за увагу. Панове, дозвольте вам відрекомендувати мою дочку. Ну, а ваші імена їй добре знайомі.

— Фітаю, фітаю, судде,— з помітним німецьким акцентом мовив найстарший.— Міс Петсі финен мені один посилунок.

— І я радо сплачу цей борг, шановний добродію,— ніжним срібним голоском відгукнулася Елізабет.— Для давнього друга у мене завжди знайдеться поцілунок, майоре Гартман!

Тим часом чоловік на передньому сидінні, якого назвали «мосьє Лекуа», виплутався нарешті із своїх шуб і зіп'явся на ноги; тоді, спершись однією рукою на табурет кучера, другою скинув шапку, гречно кивнув судді й уклонився Елізабет.

— Накрий свою маківку, французе,— крикнув кучер, який виявився Річардом Джонсом,— накрий маківку, бо мороз повискубує рештки твого волосся!

Жарти Річарда завжди викликали сміх, бо, якщо навіть ніхто не сміявся, він сам неодмінно сплачував данину власній дотепності. Так було й цього разу. Він голосно зареготав, і мосьє Лекуа, знов улаштувавшись на своєму сидінні, теж із чемності посміхнувся.

Священик — бо саме таке було покликання Гранта — скромно, але сердечно повітався з прибулими, і Річард наготувався повернути коней, щоб їхати додому.

Але зробити це можна було тільки на вершині гори чи в кар'єрі — чималій западині, де місцеві жителі брали камінь для своїх будівель. Саме сюди й мав Річард намір повернути запряг. Їхати крутим вузьким узвозом само собою було важко і навіть небезпечно; ще ризикованіше було розвернути тут четверик з важкими саньми. Негр послужливо запропонував випрягти передню пару, і суддя гаряче підтримав цю пропозицію, але Річард поставився до неї вкрай зневажливо.

— Навіщо й для чого, братику Дюк? — трохи дратуючись, вигукнув він.— Адже коні сумирні, мов ягнята. Ти ж знаєш, передніх я сам виїжджав, а голобельним добряче знайомий мій батіг! Ось мосьє Лекуа трохи знається на цьому, бо часто їздив зі мною,— хай він скаже, чи є тут хоч найменша небезпека!

Француз, як і належить французові, не міг підвести людину, що виявила йому таку довіру; проте коли Річард повернув передню пару і Лекуа уздрів просто під собою урвище, його рачачі очі викотилися ще більше. Натомість німець зберігав цілковитий спокій і тільки уважно стежив за кожним порухом кучера й коней. Грант ухопився обома руками за бильце саней, наче приготувавшись до стрибка, але сором'язливість утримувала його на місці, хоча тіло й поривалося виплигнути.

Річард, несподівано хльоснувши передню пару, примусив її завернути в сніг, що лежав на краю каменярні. Але коні, ноги яких при кожному кроці ранила жорстка снігова кора, не захотіли йти далі. Натомість, злякані і лайкою кучера, й ударами батога, вони посунули назад, на голобельних, а ті теж позадкували, і сани, що стояли впоперек дороги, поповзли до урвища. Горішня колода з тих, якими було укріплено дорогу з боку долини, звичайно виступала над краєм урвища, але тепер лежала під снігом. Полоззя легко ковзнуло через неї, і перш ніж Річард устиг збагнути небезпеку, половина саней зависла над прірвою стофутової глибини. Француз, що сидів спиною до коней, перший побачив, яке їм загрожує падіння, інстинктивно посунувся назад і закричав:

— Ah! Mon cher monsieur Deeck! Mon Dieu! Que faites-vous! *

— Donner und Blitzen! ** — вигукнув старий німець, з незвичайним для нього збудженням позираючи через край саней,— Ріхарте, ти зламать сани і фпивать коні!

— Добрий містере Джонс,— благав священик,— обережніше, прошу вас, обережніше!

— Но, вперті чорти, но! — загорлав Річард, коли помітив нарешті небезпеку, і, весь пориваючись уперед, брикнув свій табурет.— Но, вперед, кажу вам!.. Мабуть, я продам і сірих, Дюку,— вони нікуди не годяться... Мусью Лекуа! — Від хвилювання Річард забув про свою гарну вимову, якою трохи пишався.— Мусью Лекуа, пустіть же мою ногу! Ви в неї так вчепилися, що воно й не дивно, чого коні норовляться!

— Господи боже мій! — злякано вигукнув суддя.— Вони всі загинуть!

Елізабет голосно скрикнула, а чорне обличчя Агамемнона з жаху посіріло.

Цієї вирішальної миті молодий мисливець, який досі по-

---

* О, любий мосьє Дік! Боже мій! Що ви робите! *(Франц.)*

** Хай йому дідько! *(Нім.)*

нуро мовчав, вискочив із Мармедюкових саней і кинувся до непокірливої передньої пари. Коні, яких Річард навмання хльостав батогом, не розуміли, чого він від них домагається, і нетерпляче тупцювали на місці; кожної миті вони могли сахнутись і скинути сани вниз. Юнак схопив їх за вудила і шарпнув з такою силою, що вони кинулись убік і вискочили на дорогу, на те саме місце, де їх був зупинив Річард. Від раптового ривка сани перекинулися на дорогу. Німця й священнослужителя досить безцеремонно вишпурнуло на сніг, проте кістки їхні лишилися цілі. Річард описав у повітрі дугу, радіусом якої були віжки, що їх він міцно тримав у руках, і приземлився футів за п'ятнадцять, у тому самому заметі, куди боялися йти коні. Оскільки віжок він із рук не випустив, ухопившись за них, як потопельник хапається за соломинку, то послужив чудовим якорем. Француз, який зірвався на рівні, щоб виплигнути на дорогу, теж здійснив повітряний політ, але в позі хлопчака, що грає в довгої лози, і, описавши складну траєкторію, вгруз головою в заметі, виставивши дві тонкі ноги, схожі на опудала на маїсовому полі. Майор Гартман, що зберіг цілковите самовладання під час усієї веремії, перший підвівся на ноги і перший здобувся на мову.

— Тшорт забирай, Ріхарте,— напівсерйозно, напівжартома вигукнув він,— ти фправно виванташувать свій сани!

Чи то Грант не зовсім отямився після падіння, чи то він дякував всевишньому за порятунок, сказати важко, але перш ніж підвестися, він хвилину стояв на чотирьох. Підвівшись, він передусім стурбовано оглянув своїх товаришів, непокоячись, чи вони всі живі й здорові, хоча сам увесь тремтів од хвилювання. Джонса падіння теж ошелешило, проте, як тільки мла перед його очима трохи розвіялась і він пересвідчився, що все гаразд, то вигукнув самовдоволено:

— Здорово це у мене вийшло! Добре, що я не кинув віжок, а то б ці скажені чорти були б уже по той бік гори! Вчасно я зметикував, що робити, Дюку! Ще б мить, і було б запізно, але я знаю, де вразливе місце правого переднього,— хвисьнув його щосили, тоді рвонув віжки, і вони розвернулися, де їм дітися!

— Ти хвисьнув! Ти зметикував! — передражнив суддя.— Та якби не той відчайдушний хлопець, і ти й твої — вірніше, мої — коні розбилися б на гамуз! А де ж Лекуа?

— Oh, mon cher juge! Mon ami! *— почувся здушений

* О дорогий судде! Друже мій! *(Франц.)*

голос,— хвала богові, я живий! Мій добрий мосьє Агамемнон, будьте ласкаві, підійдіть ісі * і допоможіть мені встати з голови на ноги!

Священик і негр ухопили загрузлого в снігу француза й висмикнули його з кучугури, звідки голос його долинав, наче з могили. Але й після свого звільнення француз оговтався не відразу — хвилину він стояв, задерши голову, ніби вимірював очима відстань, яку пролетів. Лише переконавшись, що він живий і здоровий, Лекуа повеселішав, хоча довго ще не міг втямити, що ж воно сталося.

— Як, мосье! — здивовано гукнув Річард, заклопотано допомагаючи негру випрягати передню пару.— Як, ви тут? А я думав, ви злетіли ген аж на ту гору!

— Дякувати богові, що я не злетів униз, в озеро,— відказав француз, кривлячись від болю, бо добряче подряпав обличчя, коли пробивав тверду снігову кору головою, і все ж не втрачаючи притаманної йому гречності.— Ну, любий містере Дік, що ви наміряєтеся робити тепер? Я не знаю такої справи, до якої б ви ще не приклали рук.

— Я так гадаю, що йому треба навчитися правити кіньми,— мовив суддя, викладаючи на сніг оленя й частину багажу.— Тут вистачить місця для всіх, панове. Мороз лютішає, містерові Гранту слід поспішати, щоб устигнути підготувати проповідь,— отож хай наш друг Джонс залагоджує тут справи з допомогою Агамемнона, а ми поспішімо до домашнього вогнища. Діку, ось кілька пакунків нашої Бесс, поклади їх у свої сани, та ще й цього оленя, якого я вполював... А ти, Аггі, не забудь, що сьогодні ввечері прийде Санта Клаус [1] із подарунками!

Негр зблиснув зубами, зрозумівши, що йому обіцяють винагороду, коли він не вибовкає про деякі обставини полювання на оленя, а Річард, навіть не вислухавши судді до кінця, почав:

— Кажеш, навчитися правити кіньми, братику? Хіба ж є у нас в окрузі бодай хто-небудь, що знався б на цій справі ліпше від мене? Хто виїздив кобилу, на яку жоден не насмілювався сісти? Щоправда, твій кучер брехав, що він приборкав її раніше... Але ж він бреше, це кожному відомо,

---

* Сюди *(франц.)*.

[1] Населення штату Нью-Йорк, доки емігранти з Нової Англії не принесли з собою пуританські погляди й звичаї, ніколи не забувало про те, що кожного року на різдво приходить святий Миколай чи Санта Клаус, як його ще називають.

він завжди був відчайдушним брехуном, той Джон... А це що таке, олень? — Річард облишив коней і підбіг до того місця, де Мармедюк покинув оленя.— Олень, ти диви! Що таке? Він стріляв з двох цівок і обидва рази поцілив! Оце буде Мармедюк вихвалятися: відомо ж, він хвалиться кожною дрібничкою. Подумати тільки, Дюк убив оленя перед різдвом! А втім, нічого особливого — обидва рази поцілив випадково... От я ніколи не стріляю двічі в одного й того ж оленя — або кладу його відразу, або хай біжить собі. Інша річ, коли ведмідь чи дика кішка — тоді може знадобитись і друга цівка. Слухай, Аггі! З якої відстані суддя поцілив оленя?

— Та, маса Річард, либонь, кроків вісімдесят було,— відповів негр, схиляючись ніби для того, щоб закріпити збрую, а насправді ховаючи широку посмішку.

— Ха, вісімдесят! А от олень, якого я вбив торік,— пам'ятаєш, Аггі? — був за сто шістдесят кроків! Так-так, Аггі, коли не всі двісті. Я б не став стріляти в оленя за вісімдесят кроків. До того ж, пам'ятаєш, Аггі, я вистрелив лише один раз...

— Так, маса Річард, так, я пам'ятаю! Другий-бо постріл зробив Натті Бампо... Люди подейкують, буцімто він і вбив того оленя.

— Брешуть люди, чорний чортяко! — розпалившись, вигукнув Річард.— За оці чотири роки, коли тільки, було, підстрелю бодай звичайнісіньку білку, як відразу отой поганець або хтось від його імені вже обстоює, ніби то він стріляв! До чого ж цей світ заздрісний, Аггі,— люди тільки й роблять, що зазіхають на чужі заслуги! От узяти хоча б це: люди по всьому патентові [1] брешуть, ніби Гайрам Дулітл допомагав мені з проектом дзвіниці для церкви Святого Павла, хоча Гайраму достеменно відомо, що то моя робота. Не заперечую,— деякі деталі я позичив із гравюри собора з тією ж назвою в Лондоні, але все, що є геніального в цій дзвіниці, належить тільки мені!

— Не знаю, хто її придумав,— відповів негр, цього разу без посмішки і з виразом щирого захоплення,— але всі водно кажуть, що гарнішої не знайти!

---

[1] Права на землі, даровані короною чи державою, підтверджувались патентом з печаткою; тому цим терміном звичайно називали й ті землі. В Англії вживався термін «маєток», бо часто-густо там надавалися короною феодальні права разом із землею. В штаті Нью-Йорк є чимало маєтків, хоч вони втратили і політичні, і юридичні права.

— І правильно кажуть, Аггі! — із запалом вигукнув Річард і, забувши про оленя, підступив до негра.— Скажу тобі прямо, без хвастощів, що другої такої гарної церкви немає в усій Америці; до того ж побудовано її за всіма правилами науки. Я знаю, що коннектікутці носяться із своїм молитовним домом в Уезерфілді, та не вірю й половині їхніх вигадок — вони ж такі безсовісні брехуни! Варто зробити щось путнє, як вони вже й тут, і будьте певні, що добру половину заслуг, якщо не всі, вони припишуть собі. Пам'ятаєш, Аггі, коли я малював вивіску для «Хороброго драгуна» на замовлення капітана Голлістера, з'явився той хлопець-мазій, що розмальовує будинки під цеглу, і зголосився допомогти мені розтерти фарбу, яку я називаю «чорносмугаста» для гриви й хвоста; а тепер, коли кінське волосся так добре вийшло, він розводить теревені, нібито вивіску намалювали він і Річард Джонс! Якщо Мармедюк не прожене цього пройдисвіта з наших країв, то хай сам і прикрашає селище, а я пальцем не поворухну!

Річард урвав на якусь хвилю свою мову, щоб відкашлятися, а негр працював далі в поштивому мовчанні. Релігійні переконання судді не дозволяли йому мати невільників, тому Аггі був «тимчасовим» [1] слугою Річарда і мусив, ясна річ, поважати його. Але негр поважав обох своїх хазяїв — і законного, й фактичного — і, коли між тими виникала суперечка, вважав за краще тримати язик на припоні. Річард кілька секунд мовчки споглядав, як негр закріплює пряжки, тоді мовив:

— Ось побачиш, якщо той молодик у ваших санях — із коннектікутських поселенців, то він неодмінно розповідатиме геть усім, що врятував моїх коней, хоч, якби він почекав ще півхвилини, я б упорався з ними з допомогою батога й віжок, і сани б не перекинулися. А коли коня хапати за вудила, то неважко й зіпсувати його. Не здивуюсь, коли мені

[1] Рабство у штаті Нью-Йорк скасовано не відразу. Коли громадська думка почала різко виступати проти невільництва, з'явився звичай купувати послуги невільника на шість чи вісім років і звільняти його по закінченні цього терміну. Пізніше був ухвалений закон, за яким звільняли тих, хто народився після певного дня: чоловіків, коли їм виповниться двадцять вісім років, жінок — по двадцяти п'ятьох роках. Ще пізніше рабовласників зобов'язали вчити своїх невільників письма до досягнення ними вісімнадцяти років, і, нарешті ту незначну кількість невільників, що ще лишалася, відпустили на волю 1826 року, тобто вже після того, як була написана ця книжка. Серед людей, більш чи менш зв'язаних з квакерами, які ніколи не мали невільників, був розповсюджений перший спосіб.

доведеться продати весь запряг через один той його ривок.— Тут Річард, кахикнувши, знову змовк, відчувши, мабуть, докори сумління, бо гудив людину, яка щойно врятувала йому життя.— А що це за один, Аггі? Ніби не зустрічав його раніше...

Негр пригадав натяк судді про Санта Клауса і стисло розповів, що вони зустріли незнайомця на вершині гори, але й словечком не прохопився про невдалий постріл судді, додавши тільки, що юнак, очевидно, не тутешній. У ті часи навіть впливові особи брали в свої сани людей, що брели пішки через сніги, отже пояснення те цілком задовольнило Річарда. Він уважно вислухав негра, а тоді сказав:

— Ну, якщо хлопчину ще не зіпсували жителі Темплтона, то, мабуть, він і справді скромний молодик. А що наміри він мав добрі, то я про нього подбаю... Може, він шукає земельну ділянку... Стривай, а може, він шукає звіра? Може, він мисливець, га, Аггі?

— Е-е... так, маса Річард,— відповів негр, збентежившись. Річард виконував у маєтку всі екзекуції, і тому негр боявся його дужче, ніж судді.— Здається, мисливець...

— Мав він якийсь клунок чи сокиру?

— Ні, сер, тільки рушницю.

— Рушницю! — вигукнув Річард, помітивши занепокоєння негра, яке вже поступилося жахові.— Та це ж він убив оленя, їй-бо! Я ж бо знаю, що Мармедюкові нізащо не вбити оленя на бігу... То як це все було, Аггі? Розповідай мерщій, а я вже подбаю, щоб Мармедюкові смакувала його оленина! То як було, Аггі? Хлопець підстрелив оленя, а суддя його купив, еге ж? І повіз хлопця до себе, щоб розплатитися?

Настрій Річарда від цього відкриття настільки поліпшився, що страхи негра трохи розвіялись, і він знову згадав про панчоху Санта Клауса. Ковтнувши повітря, він видавив із себе:

— Рани ж то дві, сер...

— Не бреши, чорна пико! — заволав Річард, з батогом підступаючи до негра.— Кажи правду, бо відшмагаю!

Промовляючи так, Річард повільно піднімав правицю, в якій тримав батіг, а пальцями лівої руки перебирав ремінь. Агамемнон повернувся до нього одним боком, потім другим і, не вподобавши жодної з цих позицій, скорився. В кількох словах він розповів про перебіг подій, благаючи Річарда захистити його від гніву судді.

— Звичайно, звичайно,— запевнив той, задоволено потираючи руки.— Ти тільки мовчи, а я вже якось залагоджу

цю справу з Дюком! Я хотів був покинути оленя тут, щоб Мармедюк сам потурбувався про нього, але ні! Хай-но він похвалиться досхочу, а тоді вже я виведу його на чисту воду! Ану, поспішай, Аггі, я ще маю перев'язати рану тому хлопчині, бо наш янкі-лікар [1] нічого не тямить у хірургії — якби я не підтримував ногу Міллігана, він би не зміг її відтяти!

Річард уже знову сидів на своєму табуреті, Аггі — позад нього, і вони рушили у зворотну путь. Коні бігли швидким клусом, а кучер, раз у раз повертаючись до Аггі, теревенив,— недавню короткочасну пересварку було забуто, і між ними знову панувала сердечна злагода.

— Отож, маємо докази, що коней повернув я, бо хіба ж може поранений у праве плече дати раду таким упертим чортам? Я зразу це знав, тільки не хотів сперечатися з Мармедюком... А, ти кусатися, тварюко! Но, коненята, но! Так, значить, і старий Натті тут приплутався,— куди краще! Ну-ну, тепер уже Дюк не буде кпити з мого оленя... Значить, суддя бабахнув із двох цівок, а поцілив лише в бідолашного хлопця, що стояв за сосною! Я таки мушу допомогти тому шарлатанові витягти картечину з його рани.

Так Річард з'їжджав з гори: бубонці дзвеніли, він молотив язиком, аж доки сани в'їхали в селище, а тут уже він думав лише про те, як би похизуватися своїм возійським мистецтвом перед жінками й дітьми, що обліпили всі вікна, видивляючись на приїзд свого пана та його дочки.

---

[1] В Америці слово «янкі» має місцеве значення. Припускають, що походить воно від «енгіз», як вимовляли індіанці Нової Англії слово «English» (англієць, англійський). Оскільки штат Нью-Йорк був спочатку голландською колонією, слово це, природно, там не вживалось, а далі на південь інші племена, очевидно, мали свій варіант вимови. Пенсільванці Мармедюк і його двоюрідний брат не вважалися янкі в американському розумінні цього слова.

РОЗДІЛ V

Натаніелю куртка не готова, сер,
І в Габріеля не підшиті черевики;
Для шапки Пітера немає фарби,
А шпага Вальтера застрягла в піхвах,—
Лиш Ралф, Адам і Грегорі готові.

Шекспір, «Приборкання непокірної»

Біля підніжжя гори звивиста дорога виходила на пологий схил, а тоді під прямим кутом повертала до селища. Над бистрим потічком, про який ми вже згадували, був зведений міст із тесаних колод, примітивність і розміри якого свідчили як про вартість праці, так і про надмір матеріалу. Цей потічок, темні води якого мчали у вапняковому річищі, був не чим іншим, як одним із витоків Саскуеханни — річки, до якої простягав привітну руку сам Атлантичний океан. Саме тут гарячий четверик Джонса наздогнав спокійніших коней наших подорожан. Проминули пагорбок, і Елізабет опинилася серед неоковирних будинків селища. Вулиця була не дуже широка, дарма що за нею, скільки сягало око, розляглися десятки тисяч акрів, заселених лише лісовою живністю. Але так вирішив її батько, і так хотіли поселенці. Їм надзвичайно подобалася ця дорога, що нагадувала про Старий Світ; а містечко, хай навіть у нетрях,— це ж і є цивілізація! Вулиця, як називали цю частину дороги, в ширину мала футів сто, але для проїзду місця лишалося набагато менше. Обабіч громадилися і день у день росли стоси дров, дарма що в кожному домі палав яскравий вогонь.

Коли сани судді після зустрічі з Річардом знову рушили, Елізабет замилувалася величезним диском сонця, що тонуло за горами, а по ньому повільно повзла тінь сосни. Проте останні промені ковзали по тому схилу, де була Елізабет, освітлюючи берези, гладенька блискуча кора яких своєю білиною змагалась із засніженими горами. Темні силуети сосон чітко окреслювалися навіть у глибині лісу, а стрімкі бескиди, на яких не тримався сніг, блищали, наче прощально усміхалися призахідному світилу. З кожним порухом саней, що з'їжджали в долину, Елізабет помічала, як день лишається позаду. В холодний морок долини не потрапляли навіть ці бездушні, хоч і яскраві промені грудневого сонця. Щоправда, на вершинах гір східного пасма ще грали ледь помітні відблиски, поступово згасаючи в хмарах і вечірньому тумані, але замерзле озеро вже занурилося в сутінь; обриси будівель

стали розпливчасті, похмурі; лісоруби із сокирами на плечах квапилися додому в передчутті довгого зимового вечора біля веселого вогнища, дрова для якого вони заготовили власними руками. Зупинялися вони тільки для того, щоб поглянути на сани, скидали шапки перед Мармедюком, дружньо кивали Річардові й зникали за дверима своїх жител. Подорожани їхали далі — і на вікнах опускалися паперові фіранки, заслоняючи від ночі освітлені затишні кімнати. Коли коні, рвучко повернувши, заїхали у відчинені ворота «палацу» й Елізабет побачила в кінці алеї з молодих тополь холодні моторошні стіни батькової кам'яниці, їй раптом здалося, що чарівний гірський краєвид був лише сном. Мармедюк ще був вірний квакерським звичаям настільки, що не шпляв коням бубонців, зате запряг Джонса ввірвався у ворота з таким дзеленчанням, що за якусь мить у домі знялася радісна метушня.

На кам'яному ганку, що здавався маленьким у порівнянні з будинком, Річард і Гайрам поставили чотири дерев'яні колони, які підтримували дашок з покрівлею із дранки, і цю нельми скромну споруду Джонс назвав «портиком». До нього вели п'ять кам'яних сходинок, які, певно, укладалися поспіхом, бо мороз уже позсував їх з місця. Але то були ще не всі наслідки холодного клімату і недбалості будівельників. Кам'яна платформа опустилась разом із східцями, так що між колонами й фундаментом, на який вони спиралися, утворився проміжок у цілий фут. На щастя, тесля, який втілював у життя цей задум, так міцно прибив навіс цього класичного ганку до стіни, що він, утративши підтримку колон, тепер сам їх тримав. Однак цей дефект колонади, здавалося, виник тільки для того, щоб довести надзвичайну винахідливість її творця. Знову виручив змішаний стиль, і з'явилося друге видання фундаменту, доповнене й виправлене, як кажуть видавці. Він був, звичайно, більший і з ліпними прикрасами. Але сходинки опускалися далі, й на той час, коли Елізабет повернулася до рідної домівки, під колони були забиті кільк грубих клинів, щоб не відірвалися колони від фронтону, який повинні були підтримувати.

З великих дверей, що вели на ганок, вибігли челядники: дві чи три жінки й один чоловік. Той чоловік був без шапки, проте одягнений, очевидно, з більшою, ніж завжди, старанністю і взагалі такий незвичайний з виду, що, мабуть, варто описати його докладніш. Був він усього п'ять футів на зріст, кремезний, могутньої будови, з плечима широкими, як у гренадера. Він здавався ще нижчим, ніж був, через дивну

звичку, йдучи, нахилятися вперед, а робив він так, певно, для того, щоб легше було вимахувати руками. Обличчя він мав довге, червоне, з маленьким кирпатим, як у мопса, носом; у величезному роті блищали міцні зуби; сині очі, здавалося, поглядали на все довкола із звичною зневагою. Чверть усього його зросту припадала на голову, і ще одна чверть — на косу, що зависала з потилиці. На ньому був каптан із тьмяно-коричневого сукна, прикрашений гудзиками завбільшки з доларову монету, на яких було вибите зображення якоря. Поли цього вбрання, надзвичайно довгі й широкі, сягали аж до литок. Під каптаном видніли жилет і червоні плисові штани, трохи потерті й засмальцьовані. Взутий він був у черевики з великими пряжками й панчохи в синьо-білу смужку.

Родом цей дивак був, як він сам казав, з графства Корнуолл у Великобританії. Дитинство його минуло поблизу олов'яних копалень, а юність — на контрабандистському судні, де він був кают-юнгою. Судно це плавало між Фалмутом й островом Гернсі. Від цього ремесла його відірвали, силою завербувавши на королівську службу. Оскільки не трапилося нікого кращого, він був призначений спочатку слугою до кают-компанії, а потім став стюардом капітана. Там він навчився готувати тушковану рибу з гарніром, печеню з овочами й сухарями і ще деякі морські страви. А ще,— як він полюбляв говорити,— він дістав змогу побачити світ. Насправді ж, за винятком двох-трьох французьких портів та ще Портсмута, Плімута й Діля, він бачив не більше, ніж міг би побачити, працюючи погоничем віслюка на котрійсь із корнуолських копалень. Однак, коли його звільнили із флоту по укладенні миру 1783 року, він заявив, що, ознайомившись з усіма країнами цивілізованого світу, має намір здійснити подорож у дикі американські пущі. Ми не будемо супроводжувати його в тих нетривалих мандрах, до яких його надихала жага пригод, що, буває, змушує лондонського чепуруна вирушити в далеку путь і приголомшує його ревом Ніагарського водоспаду, коли в його вухах ще не стих гамір лондонських вулиць. Досить сказати, що дуже давно, ще задовго до від'їзду Елізабет на навчання, він уже належав до челяді Мармедюка Темпла і завдяки різноманітним своїм чеснотам, мова про які піде пізніше, став управителем будинку під рукою Джонса. Звали цього шановного добродія Бенджамін Пенгіллан, але він так часто розповідав чудесну історію про те, як довго йому довелося працювати біля помпи,

рятуючи свій корабель від загибелі після однієї з перемог адмірала Роднея *, що заслужив прізвисько Бена Помпи.

Поруч із Бенджаміном, ба навіть трохи попереду, мов щоб показати, що вона тут вища, стояла середнього віку жінка, в сукні з набивного ситцю, весела барва якого різко контрастувала з її високою, худою, незграбною поставою й кислим виразом обличчя. Зубів у неї майже не було, а ті, що лишилися, зовсім пожовтіли. Шкіра щільно обтягувала її гострий ніс, а на щоках обвисала глибокими брижами. Вона так багато нюхала табаки, що можна було подумати, ніби це через ту табаку губи її мають колір шафрану,— але ж ні, шафранового кольору було все її обличчя. Ця стара діва була економкою і командувала жіночою прислугою; звали її Ремаркабль Петтібоун. Елізабет зовсім її не знала, бо та прийшла в дім після смерті її матері.

Крім цих осіб на ганку було ще кілька чоловік з молодшої челяді, переважно негри,— хто вийшов з головних дверей, а хто прибіг від протилежного кінця будинку, де був вхід до кухні й підвалу. Весь цей рух супроводжувався валуванням собак з псарні Річарда — від басовитого гавкоту вовкодава до зухвалого дзявкання тер'єра. Господар їхній відповів гавкотом і дзявканням на ті галасливі привітання, і собаки, засоромившись, певно, що їх перекричали, замовкли. Лише один могутній поважний мастиф, на мідному нашийнику якого було вигравійовано літери «М. Т.», із самого початку не брав участі в цьому шарварку. Посеред загальної метушні він велично підійшов до судді, який ласкаво поплескав його по зашийку, а тоді — до Елізабет, і та навіть поцілувала його, назвавши Воїном. Собака, очевидно, знав дівчину — він уважно дивився їй услід, коли вона піднімалася сходами, які взялися кригою, а батько й Лекуа підтримували її з двох боків, щоб вона не впала. Коли двері за всіма зачинилися, мастиф заліз у буду, що стояла біля ганку, ніби усвідомивши, що тепер дім треба вартувати пильніше, бо в ньому з'явився неабиякий скарб.

Услід за батьком, що зупинився на хвильку віддати якесь розпорядження челяді, Елізабет увійшла до великої зали, освітленої свічками у старомодних високих мідних свічниках. Двері за ними зачинились, і все товариство з морозу, який трохи не сягав нуля, раптом потрапило в шестидесятиградусну спекоту **. Посеред зали височіла величезна піч, що

* Родней Джордж (1718—1792) — англійський адмірал, відзначився в багатьох битвах проти французів та іспанців.

** В США користуються шкалою Фаренгейта (0° F = —17,78° C).

пашіла жаром; від неї крізь стелю ішов прямий довгий димар. На цьому горні (бо ж як іще можна було назвати цю піч?) стояла миска з водою — щоб зволожувалось повітря. Кімната була застелена килимами та обставлена гарними меблями, частину яких завезено з міста, а решту виготовлено працею місцевих майстрів. Тут був буфет червоного дерева — інкрустований слоновою кісткою, з великими блискучими бронзовими ручками, обтяжений купами срібного посуду. Поруч стояв величезний стіл з вишні, зроблений під червоне дерево, але простий, без інкрустацій і прикрас. Навпроти — стіл трохи менший, крізь світле пофарбування якого видніли гарні хвилясті лінії гірського клена. Неподалік, у кутку, стояв високий, важкий старовинний годинник у футлярі темного горіхового дерева. Вздовж стіни простягнувся футів на двадцять величезний диван, оббитий світлим ситцем, а ясно-жовті дерев'яні крісла з чорними візерунками, намальованими не вельми впевненою рукою, вишикувалися в ряд уздовж протилежної стіни й у проміжках між іншими меблями. На стіні, на деякій відстані від печі, висів термометр Фаренгейта з барометром, на який Бенджамін з дивовижною точністю поглядав кожні півгодини. Дві невеликі скляні люстри висіли на однаковій відстані між піччю й вихідними дверима в обох кінцях зали, а до наличників численних дверей, що вели у внутрішні кімнати, були припасовані позолочені канделябри. Наличники ці мали досить химерну форму, й увінчувалися вони фронтонами з невисокими п'єдесталами в центрі, на яких стояли чорні гіпсові погруддя. Стиль цих підставок і вибір бюстів були визначені художнім смаком Джонса. На одній підставці стояв Гомер — дуже схожий на оригінал, бо, говорив Джонс, «він справді сліпий, в чому кожен може переконатися»; на другій — миловидий добродій з гострою борідкою, котрого Річард іменував Шекспіром; на третій стояла урна, форма якої, стверджував Джонс, свідчила про те, що в ній покоївся прах Дідони *. Четвертим погруддям, безсумнівно, був старий Франклін ** в окулярах і ковпаку, а п'ятим — сповнений гідності Вашінгтон. Шосте ж зображувало щось таке, що не піддавалося описові,— як пояснював Річард, «людину в сорочці з розстебнутим коміром і з лавровим вінцем на чолі: Юлія Цезаря

---

* Дідона — міфічна цариця Карфагену.

** Франклін Бенджамін (1706—1790) — американський політичний діяч і вчений.

чи доктора Фауста; є вагомі підстави стверджувати, що це може бути хтось із них».

Стіни були обклеєні свинцевого кольору шпалерами із зображенням Британії, що плаче над могилою генерала Вулфа *. Сам герой стояв на деякій відстані від скорботної богині, на краю шпалери. Місця для правої руки генерала не вистачило, й вона переходила на сусідній шмат шпалери; Річард власноручно обклеював кімнату, проте чомусь не добився цілковитого співпадання країв, тож Британії доводилося оплакувати не тільки смерть героя, але й незліченні ампутації його правої руки.

Аж тут сам винуватець цих каліцтв сповістив про свою появу лунким ласканням бича.

— Гай-гай, Бенджаміне! Ех ти, Бене Помпа! Хіба так зустрічають спадкоємицю? — вигукнув він.— Вибач йому, Елізабет. Таку відповідальну справу доручати абикому небезпечно, та ось я сам тут, і все буде гаразд. Засвічуй вогонь, містере Пенгіллан, і дай нам подивитися один на одного. Ну, Дюку, привіз я твого оленя. Що з ним робити, га?

— Їй-право, добродію,— мовив Бенджамін, витерши спочатку рот долонею,— якби ж то ви розпорядилися раніше, то все можна було б улаштувати так, щоб ви були задоволені. Тільки ви випливли з-за обрію, я почав свистати усіх нагору й засвічувати свічки; але коли жінки зачули бубонці, вони всі кинулися геть, мов новобранці від боцманової шмагалки. І якщо в цьому домі є хтось, здатний упоратися з тим жіноцтвом, коли воно зірветься з якоря, то звуть його, запевняю вас, не Бенджамін Помпа. Але коли міс Елізабет розсердилася на старого за те, що він не засвітив кілька свічок, то вона, надягнувши доросле плаття, змінилася, певно, більше, ніж капер, що підняв фальшивий прапор.

Елізабет і суддя мовчали, бо, ввійшовши до зали, були охоплені одним і тим самим почуттям — обоє із сумом подумали про господиню цього дому, де Елізабет прожила рік до від'їзду на навчання.

Але тут челядники пригадали, для чого в люстрах і канделябрах свічки, й кинулися їх засвічувати; незабаром зала засяяла вогнями. Яскраве світло розвіяло легку печаль нашої героїні та її батька, і подорожні почали скидати з себе все те, в що були закуталися від холоду. Річард тим часом давав уривчасті команди челяді, раз у раз звертаючись до судді з

---

* Вулф Джеймс (1727—1759) — англійський генерал, загинув у Канаді під час англо-французької війни.

іронічними зауваженнями щодо впольованого оленя, але, оскільки мова його нагадувала супровід рояля, який чують, але не слухають, ми не станемо наводити тут його слів.

Зробивши свій внесок в освітлення зали, Ремаркабль Петтібоун підійшла до Елізабет — ніби допомогти тій роздягнутися, але справжньою причиною була цікавість, поєднана з ревнощами: яка з вигляду молода господиня, що перебере на себе управління домом.

Економка була вражена, коли, після того, як були скинені численні плащі, шалі й мантії, на світ з'явилося гарне вольове обличчя дівчини, облямоване чорними, лискучими, ніби воронове крило, кучерями. Ніщо не могло зрівнятися з чистотою і вишуканістю її чола, яке свідчило про прекрасне здоров'я й замилування життям. Ніс можна було б назвати грецьким, коли б не маленький горбочок, який, порушуючи класичність ліній, надавав їм оригінальності. Рот її, здавалося, був створений лише для поцілунків; проте, як тільки м'язи його починали рухатися, одразу ж впадала в око не тільки жіноча привабливість, але й гідність його власниці. Рот промовляв і вухам, і очам. Усе це, як і довершеність форм, досить округлих як на її вік, і високий зріст, дісталося дівчині в спадщину від матері. Навіть колір очей, вигнуті брови, шовкові довгі вії — й ті були мамині, тільки вираз обличчя був бáтьків. Спокійна й зібрана, добродушна й приязна, вона, однак, могла досить легко спалахнути. В такі хвилини Елізабет була ще прекраснішою, хоча й трохи суворою.

Коли спала остання хустина, Елізабет лишилася в темно-синьому костюмі для верхової їзди, який щільно облягав її стан; на щоках її, наче ружі, цвіли рум'янці, ще яскравіші від тепла в кімнаті; кожна риса її виразного обличчя освітлювалася яскравими вогнями,— і Ремаркабль зрозуміла, що її владі настав край.

Всі роздяглися одночасно. Мармедюк був у простій чорній парі; Лекуа — в камзолі кольору тютюну, в гаптованому жилеті, шовкових панчохах і черевиках, прикрашених пряжками. Майор Гартман був одягнений в сурдут небесного кольору з великими мідними гудзиками, перуку й високі чоботи; а маленьку вертку постать Джонса прикрашав фрак темно-зеленого кольору, застебнутий на округлій талії і відкритий згори, щоб видно було жилет з червоного сукна, під яким був інший, фланелевий, облямований зеленим оксамитом; штани з оленячої шкіри були заправлені у високі, білі,

вкриті брудом чоботи з острогами, одна з яких була трішки зігнута від недавніх вправ на передку саней.

Дівчина роздяглася і тепер мала змогу роздивитися не тільки своє майбутнє господарство, але й як воно ведеться. Умеблювання кімнати було строкате, проте не вульгарне. Вся підлога, навіть у найтемніших кутках була вкрита килимами. Мідні свічники, золочені канделябри й скляні люстри, може, й не цілком відповідали вимогам смаку та моди, але були вони в чудовому стані. Добре начищені, вони блищали, відбиваючи яскраве полум'я свічок. Після похмурого грудневого вечора надворі тепло й затишок зали були надзвичайно приємні. У своєму захопленні дівчина не звертала уваги на дрібні вади, які, ніде правди діти, були; та ось погляд її зупинився на постаті, що здавалася зовсім чужою серед усіх цих гарно вбраних людей, котрі зібралися тут привітати спадкоємицю Темплтона.

В кутку, біля головного входу, стояв молодий мисливець, про якого на хвилину всі забули. Та коли можна було зрозуміти неуважність судді, який під впливом радісної метушні забув на час про рану незнайомця, то зовсім незрозумілою була байдужість юнака до самого себе. Увійшовши до помешкання, він неуважливо скинув шапку. Як може змінитися вигляд людини лише від того, що вона скине грубу лисячу шапку! Голова й чоло молодика мали благородні обриси, а волосся було чорне й лискуче, як і кучері Елізабет. Вираз обличчя й манера триматися свідчили про те, що, незважаючи на своє просте, навіть простацьке вбрання, він не тільки знав ту пишноту, що в нових поселеннях вважалася чимось надзвичайним, але й почував до неї певну зневагу. Рука, в якій він тримав шапку, ледь спиралася на невеличке, інкрустоване слоновою кісткою фортепіано Елізабет, і в цьому жесті не було ні простакуватої незграбності, ні настирливої безцеремонності. Вказівний палець злегенька торкався клавіші, як чогось знайомого. Другою, піднятою рукою, молодий мисливець судорожно стискав цівку рушниці. Ця мимовільна поза була, очевидно, викликана почуттям значно сильнішим, ніж звичайне здивування. Зовнішність і скромний одяг юнака різко виділяли його з-поміж усіх цих людей, що метушилися по залі, клопочучись біля прибульців. Елізабет вражено приглядалася до незнайомця, а той окидав залу повільним поглядом і дедалі сильніше супив брови. Обличчя його то набувало гнівного виразу, то затьмарювалося якоюсь незбагненною печаллю. Раптом він зігнув підняту руку й схилив

на неї голову, сховавши від погляду Елізабет свої такі промовисті риси.

— Любий тату,— мовила вона,— ми зовсім забули про незнайомого джентльмена.— (Елізабет почувала, що не може назвати його інакше).— Ми ж привезли його сюди, щоб надати йому допомогу, всіляко подбати про нього.

Всі присутні разом подивилися туди, куди були спрямовані очі дівчини, а юнак гордовито підвів голову й відповів:

— Пусте, рана моя дріб'язкова, та й, коли не помиляюсь, суддя Темпл послав по лікаря відразу ж, як ми приїхали.

— Авжеж,— мовив Мармедюк,— я не забув, юначе, ані чому ти сюди прибув, ані що я тобі винен.

— Еге! — єхидно вигукнув Річард.— Ти, мабуть, винен цьому хлопцеві за оленя, братику Дюк! Ах, Мармедюку, Мармедюку! Добру байку ти вигадав про те, як убив оленя! Ось, юначе, два долари за дичину, а лікареві хай заплатить суддя Темпл. Я ж з тебе за свої послуги не візьму нічого, хоч ти, будь певен, одразу ж відчуєш себе краще. Ну-ну, Дюку, не хнюпся,— хай ти схибив, стріляючи в оленя, зате примудрився вцілити в цього бідолаху, та ще й крізь сосну! Ти таки переплюнув мене — ніколи в житті нічого схожого зі мною не траплялося!

— Будемо сподіватися, що й не трапиться,— відказав суддя.— Не дай бог тобі пережити те, що довелося пережити мені. Але веселіше, мій юний друже, рана, певно, не дуже небезпечна, якщо ти можеш вільно рухати рукою.

— Не погіршуй справи, Дюку, прикидаючись, ніби щось тямиш у хірургії,— урвав його мову Джонс, зневажливо махнувши рукою.— Цю науку можна вивчити лише на практиці. Ти ж знаєш, що мій дід був лікарем, а в твоїх жилах немає й краплі крові медиків. Такі речі передаються у спадок із роду в рід. Всі мої родичі по батьковій лінії мали нахил до медицини. Мій дядько, що загинув у битві біля Брендівайна, вмер легкою смертю, бо знав, як природним чином спустити дух. Мало хто вміє дихати відповідно до законів природи.

— Не сумніваюсь, Діку,— відказав суддя, помітивши веселу посмішку, що, ніби проти його волі, осяяла обличчя незнайомця,— що твої родичі добре зналися на тому, як допомогти пацієнтові спустити дух.

Річард незворушно вислухав це зауваження й, засунувши руки в кишені, від чого фалди фрака випнулися вперед, засвистів якусь мелодію. Проте незабаром бажання дати Мар-

медюкові одкоша взяло гору над філософським ставленням до життя, й він вигукнув:

— Можете сміятись, якщо хочете, судде Темпл, із спадкових талантів, але це факт, відомий будь-кому у ваших володіннях. Та ось і цей юнак, який не бачив у своєму житті нічого, крім хіба ведмедів, оленів та байбаків,— і той знає, що чесноти успадковуються. Хіба не так, друже?

— Але вади, сподіваюсь, не успадковуються,— сухо відповів незнайомець, переводячи погляд з батька на дочку.

— Сквайр правду каже, судде,— зауважив Бенджамін, киваючи на Річарда з виглядом, що свідчив про цілковите взаєморозуміння між ними.— Там, на старій батьківщині, дотик короля * зцілює від золотухи, а її не може вилікувати жоден лікар у флоті, ані навіть сам адмірал. Вилікувати цю хворобу може тільки король або ж повішеник. Авжеж, сквайр правду каже, бо коли це не так, то як пояснити, що сьомий син у родині, хай він хоч піде на корабель простим матросом, завжди стає лікарем. От, приміром, коли ми наздогнали тих жабоїдів, якими командував де Грасс **, у нас, бачте, був один лікар...

— Гаразд, Бенджаміне,— урвала його базікання Елізабет, переводячи очі з мисливця на Лекуа, який дуже чемно дослухався до слів кожного з присутніх,— ви якось при нагоді розповісте мені про це, а також і про інші ваші пригоди, а зараз треба приготувати кімнату, де можна було б оглянути руку цього джентльмена.

— Я сам подбаю про це, Елізабет,— бундючно мовив Річард.— Юнак не мусить страждати через упертість Мармедюка. Йди за мною, друже, я сам огляну твою рану.

— Краще зачекаємо лікаря,— холодно відказав мисливець.— Він, певно, не забариться.

Річард глянув на юнака, трохи здивований його вишуканою манерою висловлюватись, а ще більше вражений відмовою. Розцінивши слова незнайомця як вияв ворожості, він підійшов до містера Гранта впритул і мовив упівголоса:

— Запам'ятайте мої слова: всі поселенці казатимуть, що ми б скрутили собі в'язи, якби не цей хлопець,— так, ніби я не вмію правити кіньми! Та й ви самі б, сер, могли завернути коней — це ж легше легкого: потягнути сильніше

---

* В середні віки існувало повір'я, ніби король своїм доторком може вилікувати золотуху, через що й назвали її «королівською хворобою».

** Франсуа де Грасс (1723—1788) — французький адмірал; 1772 року зазнав поразки від адмірала Роднея.

ліву віжку й хльоснути правого переднього. Сподіваюсь, шановний добродію, що ви не забилися, коли цей хлопчак перевернув сани?

Відповісти містер Грант нічого не встиг, бо саме в цю мить до зали увійшов сільський лікар.

РОЗДІЛ VI

...А на полицях —
Убогий ряд пляшок порожніх,
Цвіле насіння, банки, пузирі
Та мотузки — усе старий непотріб,
Розкладений абияк, для годиться.

Шекспір, «Ромео і Джульетта»

Доктор Елнатан Тодд — бо саме так величали лікаря — поміж поселенців мав славу людини незвичайних розумових здібностей, і чого-чого, а зросту він був таки справді незвичайного. Без чобіт його постать підносилась над землею на шість футів і чотири дюйми. Руки й ноги були цілком відповідні цій велетенській статурі, проте все інше, здавалося, було призначене для людини куди меншої. Плечі його були прямі — в тому розумінні, що сходилися біля шиї під прямим кутом,— але такі вузенькі, що довгі руки ніби росли із спини, а шия, що назагал відповідала зростові, увінчувалася малесенькою кулястою голівкою, яка ззаду була покрита рудим щетинистим волоссям, а спереду показувала світу коротке рухливе личко, що всупереч своїм природним даним уперто силкувалося мати розумний вигляд.

Елнатан був родом із західної частини Массачусетсу. Він був найменшим сином фермера, що, здобувши певний достаток, дав йому вигнатися на згадану височінь, бо не примушував його, як інших своїх синів, працювати в полі, рубати ліс і взагалі робити важку роботу. А втім, почасти Елнатан завдячував цей привілей саме тому, що так швидко ріс: через це він був блідий, кволий та оспалий, тож його ніжна матуся і заявила, ніби він «хворобливий хлопчик, не здатний до тяжкої праці, але він зароблятиме собі на хліб чимось іншим: стане адвокатом, священиком, лікарем або ще кимось таким». Проте спочатку не ясно було, яке з цих покликань найбільше промовляє до хлопця, отже він, не мавши чого робити, снував по обійстю, жував недостиглі яблука і полював на щавель. Одначе невдовзі те саме проникливе матусине

око, що розгледіло в ньому приховані таланти, помітило, до чого він найбільше прихильний, і добачило в тому провідну його зорю. «Елнатан — вроджений лікар,— вирішила матуся,— бо знай длубається в землі, вишукує якісь трави і пробує на смак усе, що тільки тут росте. Адже ж іще змалку він любив усякі ліки: якось я приготувала чоловікові пілюлі від розлиття жовчі, помастила їх кленовим сиропом і залишила на столі, а Натан проковтнув ті пілюлі й не змигнув. А от Айчебод, мій чоловік, як ковтає їх, то так кривиться, аж страх бере».

Питання було вирішено. Коли Елнатану виповнилося п'ятнадцять років, його зловили, мов дике лоша, обстригли патлату чуприну, одягли його в новий костюм з домотканої тканини, пофарбованої настоєм горіхової кори, спорядили євангелієм та букварем Вебстера й послали до школи. А що хлопець був недурний і ще вдома навчився трохи читати, писати й рахувати, то в школі став першим учнем. Щаслива мати захоплено слухала похвали вчителя її синові — «він незвичайний хлопчик, на голову вищий за всіх однокласників». Учитель теж гадав, що хлопець має природний нахил до медицини,— йому самому «не раз доводилося чути, як Елнатан умовляє менших дітей не переїдати, а коли нерозумні малюки не прислухаються до його порад, він сам з'їдає їхні сніданки, щоб уберегти їх від згубних наслідків переїдання».

Незабаром після того, як учитель так гарно відгукнувся про Елнатана, хлопця віддали в науку до сільського лікаря — чоловіка, що свою кар'єру починав десь так само. Там Елнатан то чистив коней, то змішував мікстури — сині, жовті й червоні,— то сидів під яблунею з «Латинською граматикою» Раддімена в руках і з «Акушерством» Денмана в кишені,— бо його наставник вважав, що спершу треба навчитись, як допомагати людям з'являтися на цей світ, і тільки потім — як за всіма правилами відправляти їх на той.

Так минув рік. Та ось одного разу він з'явився на богослужіння в довгополому сурдуті з чорної домотканої тканини й низеньких чобітках, пошитих, за браком сап'яну, з нефарбованої телячої шкіри. Потім якось бачили, що він голився тупою бритвою. А ще за три-чотири місяці можна було спостерігати, як кілька літніх жінок квапилися до будинку однієї вбогої жінки, а інші, чимось украй стурбовані, метушилися туди й сюди. Кілька хлопчаків скочили на незасідланих коней і помчали врізнобіч. Усі питали один одного, де можна знайти лікаря, але його так і не розшукали. Аж тут із дверей свого дому вийшов статечно Елнатан у

супроводі білявого захеканого хлопчиська. Наступного дня сусіди, побачивши Елнатана на вулиці, як тут називали дорогу, були вражені його поважністю. Того ж тижня він купив собі нову бритву, а наступної неділі з'явився у молитовний дім з червоним шовковим носовичком у руці, весь такий серйозний і задуманий. Увечері він завітав до одного фермера, в якого була дочка на порі,— вельможніших родин, на жаль, в околиці не було. І, лишаючи молодика наодинці з красунею, її передбачлива матуся назвала його «лікарем». Отже, перший крок був зроблений, і відтоді всі почали його величати цим титулом.

Минув іще рік, протягом якого молодий лікар набирався знань у того самого вчителя і «їздив до хворих із старим лікарем», хоча здебільшого вони обирали собі різні дороги. Під кінець цього періоду доктор Тодд досягнув повноліття. Тоді він вирушив до Бостона, щоб закупити ліки і, подейкували люди, пройти практику в лікарні; чи так воно було насправді, невідомо, тільки, коли це й правда, то пройшов він ту практику, не зупиняючись, і вже через два тижні повернувся з підозрілою скринькою, що дуже тхнула сіркою.

Наступної неділі він одружився, а на ранок виїхав з молодою на однокінних санях, маючи при собі ту саму скриньку, ще одну скриньку з білизною, обклеєну папером валізу з притороченою до неї червоною парасолькою, два нові шкіряні сідельні в'юки й коробку для капелюха. Невдовзі його друзі одержали звістку, що молодята «оселилися в штаті Нью-Йорк і доктор Тодд успішно практикує в Темплтоні».

Коли кваліфікація Темпла як судді могла викликати посмішку юриста-фахівця, то медик, випускник Лейденського чи Едінбургського університету, попосміявся б, почувши цю правдиву історію про служіння Елнатана у храмі Ескулапа. Але й медики хай задовольняться тією самою відповіддю: в цих краях доктор Тодд був нітрохи не гірший за своїх колег, достоту як суддя Темпл не поступався своїм побратимам по судовій лаві.

Час і практика чудесним чином перетворили нашого лікаря. Добрий з природи, він мав неабияку мужність; іншими словами, він ставився з надзвичайною обережністю до життя й здоров'я своїх пацієнтів і ніколи не експериментував з кориснимй, на загальний погляд, членами суспільства; проте, коли йому до рук потрапляв який волоцюга, лікар, не вагаючись, випробував на ньому вміст усіх пляшечок із шкіряних в'юків. На щастя, їх було небагато, й дія їхня була здебільшого нешкідливою. Отак Елнатан набув деякого досвіду в

лікуванні пропасниць і лихоманок і міг вельми багатозначно розводитися про щоденні, переміжні й поворотні напади. В Темплтоні та його околицях свято вірили в його уміння зціляти різні нашкірні хвороби, і вже ж, звісно, жодне дитя не з'явилося на світ без його допомоги. Одне слово, на піску і з крихкуватих матеріалів він зводив досить міцну, цементовану практикою, будівлю свого авторитету. Одначе він не забував і про науки, час від часу поновлював свої знання й, мавши здоровий глузд, з успіхом застосовував свою практику до своєї ж таки теорії.

Правда, в хірургії він не дуже покладався на свої сили, бо досвіду тут мав найменше; проте залюбки лікував мазями опіки, видирав зуби й зашивав лісорубам рани. Якось йому навіть довелося зробити одному лісорубові операцію на нозі, розтрощеній деревом. Для нервів і душевних сил нашого героя це було неабияке випробування, та в цю скрутну годину він таки виправдав надії, що покладалися на нього. В нових поселеннях і раніше часто виникала потреба в ампутаціях, і виконував їх звичайно хірург-самоук: напрактикується і виправдає добру славу, якої спочатку зовсім не заслуговував. Елнатанові траплялося два чи три рази бути присутнім під час таких операцій. Проте цього разу такого практика саме десь не було, і виконувати його обов'язки довелося докторові Тодду. Він узявся за цю справу, затамувавши в душі глухий відчай, але з виду сповнений розуміння власної важливості й високої кваліфікації. Прізвище потерпілого було Мілліган, і саме на цей випадок натякав Річард, коли оповідав, як він допомагав лікареві робити ампутацію — тримав ногу! Її врешті-решт одрізали, і пацієнт вижив. Щоправда, потім цілих два роки він нарікав, що його ногу поховали в надто тісному ящику, й тому він відчуває біль у куксі. Мармедюк гадав, що річ тут у судинах і нервах, проте Річард, який вважав ампутацію в значній мірі справою своїх рук, гаряче заперечував проти цих образливих здогадів, запевняючи, ніби не раз чув про людей, котрі можуть передбачати дощ за тим, як у них ниють пальці відрізаних ніг. Через два-три роки, дарма що Мілліган уже майже не нарікав, ногу викопали й поклали в просторіший ящик. Відтоді нарікання потерпілого припинилися зовсім. Завдяки цьому випадку віра в мистецтво доктора Тодда зросла незмірно, але, на щастя для його пацієнтів, разом із славою росло і його вміння.

А втім, попри весь свій досвід та успішну ампутацію тієї ноги, доктор Тодд з деяким острахом переступив поріг суддівського дому. В залі було світло як удень; її розкішна об-

становка так різнилася від убогого вмеблювання нашвидкуруч побудованих будиночків, де жили його постійні клієнти, і тут було так багато добре вдягнених і чимось стурбованих людей, що міцні нерви лікаря не витримали. Посланець повідомив Тодда, що йдеться про кульову рану, і поки лікар долав снігові замети, перекинувши через руку свої в'юки, уява його все малювала страшні картини розірваних артерій, пробитих легень і пошкоджених життєво важливих органів, так ніби йшов він на поле битви, а не в мирну оселю судді Темпла.

Перша йому впала в око Елізабет у гаптованому золотом костюмі для верхової їзди, яка дивилася на нього з виразом глибокої тривоги на гарному обличчі. Величезні кістляві коліна лікаря застукотіли одне об одне,— через свою розгубленість він подумав на дівчину, що то пробитий кулями генерал полишив поле бою, щоб дістати від нього медичну поміч. Але омана тут-таки розвіялася, й він перевів погляд з дочки на поважну постать батька, далі — на Річарда, який, намагаючись приборкати роздратування, викликане відмовою мисливця скористатися його допомогою, походжав по залі, ляскаючи бичем; потім глянув на француза, що вже кілька хвилин тримав стілець для дівчини, яка того зовсім не помічала; потім — на майора Гартмана, що незворушно розкурював довжелезну люльку від свічки; з нього — на містера Гранта, який при світлі люстри переглядав рукопис проповіді; тоді на Ремаркабль, що, зіпершись руки, із заздрістю й захопленням споглядала Елізабет, і, зрештою, на квадратну постать Бенджаміна, який, широко розставивши ноги і впершись руками в боки, злегенька похитувався із виглядом людини, звиклої до ран і кровопролиття. Всі вони, очевидно, були здорові, й хірург полегшено зітхнув, але тут до нього підійшов суддя, дружньо потис руку й промовив:

— Ласкаво просимо, ласкаво просимо! Ось юнак, якого я ненароком поранив, коли підстрелив оленя. Він потребує вашої допомоги.

— Не підстрелив оленя, ні! — втрутився Річард.— Хотів підстрелити, ось як буде точніше! Бо хіба можна поставити правильний діагноз і прописати потрібні ліки, не знавши, як воно все відбулося насправді? От люди завжди так — думають, що лікаря можна обдурити так само безкарно, як і всякого іншого.

— Нехай і так, хотів підстрелити,— усміхаючись, відповів суддя,— і думаю, що якоюсь мірою допоміг його вбити. А втім, хай там що, а юнака я поранив, і ваше вміння повин-

не його вилікувати, а мій гаманець щедро винагородить вас за це.

— Дві речі, на які можна покластися,— зауважив Лекуа, ввічливо вклоняючись судді й лікареві.

— Дякую, мосьє,— мовив суддя.— Але хлопець страждає. Ремаркабль, принесіть, будь ласка, полотна для корпії і пов'язок.

Це зауваження поклало край обмінові компліментами й змусило лікаря звернути увагу на пораненого. А той уже скинув куртку й лишився в простій, світлій сорочці, очевидно, пошитій зовсім недавно. Він хотів уже скинути й сорочку, як раптом поглянув на Елізабет,— вона, співчуваючи пораненому, була надто захоплена своїми переживаннями, щоб устежити за його діями. Юнак зашарівся.

— Вигляд крові може злякати панночку. Краще мені перейти в іншу кімнату.

— Ні в якому разі! — заперечив доктор Тодд, який, зрозумівши, що поранений — особа незначна, дуже підбадьорився й готовий був приступити до виконання своїх обов'язків.— Яскраве освітлення багато важить під час операції, тим паче, що в нас, учених, рідко буває добрий зір.

Так промовляючи, Елнатан начепив окуляри в залізній оправі, які своїм звичаєм відразу сповзли на кінчик кирпатого носа,— хай вони й не допомагали йому дивитись, але, принаймні, і не заважали, оскільки його маленькі сірі оченята виблискували над ними, ніби дві зірки з-над заздрісної хмари. Ніхто на це не звернув уваги, лише Ремаркабль сказала Бенджамінові:

— Доктор Тодд — показний мужчина, і як добре він говорить! А окуляри йому дуже личать — додають його обличчю поважності. Я й собі хочу дістати пару.

В цю хвилину Елізабет, яку слова незнайомця змусили прогнати задуму й густо почервоніти, вийшла із зали, поманивши за собою молоденьку покоївку.

Тепер лікар міг вільно зайнятися своїм пацієнтом, а всі, хто лишився в залі, зацікавлено обступили їх. Тільки майор Гартман зостався на своєму місці, пускаючи з люльки хмари диму. Він то підводив очі до стелі, ніби розмірковуючи про непевність людського життя, то співчутливо поглядав на пораненого.

Тим часом Елнатан, який оце вперше в житті побачив кульову рану, почав з належною врочистістю й увагою готуватись до операції. Бенджамін приніс стару сорочку й подав її лікареві, а той дуже вправно подер її на бинти. Далі доктор

Тодд, уважно перебравши ті стьожки, взяв одну й, простягши її Джонсові, поважно мовив:

— Добродію, ви маєте досвід у таких справах; будь ласка, наскубіть корпії. Вона має бути м'яка й тонка; тільки глядіть, щоб туди не потрапила бавовняна нитка, бо вона ще внесе зараження. Сорочка ця зшита бавовняними нитками, але їх можна легко повисмикувати.

Річард багатозначно подивився на суддю,— мовляв, бачиш, цей зцілитель не може обійтися без мене,— й почав ретельно скубти корпію.

На столі з'явилися флакони, слоїки з мазями, різні хірургічні інструменти. Дістаючи все те по одному з червоної сап'янової скриньки, доктор Тодд підносив кожну річ до світла й надзвичайно уважно оглядав. Червоний шовковий носовичок так і ковзав по блискучій сталі, змітаючи щонайменші порошинки,— а то ще завадять у цій тонкій операції! Коли вміст скриньки, до речі, не дуже багатий, вичерпався, лікар узявся до своїх в'юків, добуваючи з них пляшечки, що мінилися всіма кольорами веселки. Вони вишикувалися поруч із смертоносними пилками, ножами й ножицями. Тоді Елнатан випростався на весь свій височезний зріст, заклав руку за вузеньку спину, ніби підтримати самого себе, й озирнувся, щоб побачити, яке враження справила на глядачів ця колекція.

— Слово шесті, токторе,— зауважив майор Гартман, лукаво моргаючи на лікаря чорними маленькими очицями, але більше жодною рисочкою не зраджуючи цілковитої серйозності,— фаші інструменти туше гарні, а ліки так плищать, що, мабуть, вони корисніші для ока, ніш для шлунка.

Елнатан кахикнув — так звичайно роблять боягузи, щоб розбуркати в собі мужність; а може, він просто хотів прочистити горло, в чому й досягнув успіху,— і, повернувшись до старого німця, сказав:

— Ваша правда, майоре Гартман, ваша правда, добродію,— мудра людина завжди мусить виготовляти ліки так, щоб вони були привабливі для ока, хай вони навіть будуть неприємні для шлунка.— І ще заявив із виглядом знавця: — У нашій справі дуже важливо переконати пацієнта проковтнути те, що, може, й несмачне, але зате корисне для здоров'я.

— Авжеж, доктор Тодд правий,— підтримала його Ремаркабль.— Он і в святому письмі говориться, що є речі солодкі для рота, але гіркі для шлунка.

— Так, це так,— нетерпляче перепинив її суддя.— Але цього юнака не треба обманювати для його користі. Я бачу, що він боїться тільки зволікання.

Незнайомець тим часом без сторонньої допомоги оголив плече, на якому видніла невелика ранка. Вечірній мороз затамував кровотечу, й лікар, кинувши крадькома погляд на рану, подумав, що вона не така вже й страшна. Підбадьорившись, він підійшов до пораненого з наміром прозондувати рану.

Згодом Ремаркабль часто згадувала в подробицях цю знамениту операцію. Дійшовши до цього місця, вона казала: «...і тут доктор Тодд узяв таку довгу штуку — от як в'язальна спиця з гудзиком на кінці — й устромив її в рану, і молодик скривився від болю, аж я подумала, що знепритомнію. А доктор Тодд простромив йому плече наскрізь і виштовхнув кулю з другого боку. Отак він вилікував того хлопця від картечини, яку в нього всадив суддя, і ще ж так легко, наче я виймаю скалку голкою».

Таке враження справила операція на Ремаркабль. І такої ж думки, безперечно, дотримувались і всі інші ревні шанувальники лікарського мистецтва Елнатана, хоч насправді усе відбулося зовсім інакше.

Коли лікар спробував увести в рану інструмент, який так красномовно змалювала Ремаркабль, незнайомець рішуче і навіть з деякою зневагою відсторонився.

— Мені здається, що можна обійтись без зонда,— сказав він.— Картечина не зачепила кістки, вона пробила плече й засіла під самою шкірою. Її і так легко витягти.

— Як хочете,— відповів доктор Тодд, відкладаючи зонд з таким виглядом, наче брав його лише для годиться. Повернувшись до Річарда, він обережно торкнувся пальцями корпії.— Чудово наскубано, добродію! Це найкраща корпія, яку мені доводилося бачити. Тепер я попрошу вас, сер, потримати руку пацієнта, а я тим часом зроблю надріз, щоб витягти кулю. Справді, навряд чи хто міг би краще наскубати корпії, ніж містер Джонс.

— Це у нас спадкове,— мовив Річард, рвучко підвівшись, щоб допомогти лікареві.— Мій батько, а до нього мій дід — обидва славилися як знавці хірургії. Вони не вихвалялися випадковим успіхом, як ото хизувався Мармедюк, коли вправив ногу чоловікові, що впав з коня,— це сталося ще до вашого прибуття в селище, лікарю,— ні, вони старанно вивчали всі ці речі, півжиття поклавши на те, щоб збагнути всі тонкощі. До речі, мій дід закінчив медицинський коледж і був найкращим лікарем у колонії... тобто, я хотів сказати, в окрузі.

— Всяк буває на світі, добродію! — вигукнув Бенджамін.— Коли хочеш ходити по квартердеку * з офіцерськими нашивками на плечах, не думай, що пролізеш туди крізь ілюмінатор кают-компанії. Щоб потрапити на ют, слід починати з бака, і так скрізь, хоч би й на послідущій службі. От я — із простого марсового став стюардом капітана!

— Бенджамін добре сказав,— підхопив Річард.— І він, певно, бачив на різних кораблях, де йому доводилося служити, як витягають кулі. Хай потримає миску — він-бо звик до вигляду крові.

— Авжеж,— підтакнув колишній стюард,— на моїх очах лікарі витягали й звичайні кулі, й з обідком, і шрапнель. Та ось вам приклад — я сидів у шлюпці біля самого борту французького корабля, коли в його капітана, співвітчизника мусью Лекви, вирізáли із стегна дванадцятифунтове ядро!

— Дванадцятифунтове ядро із людського стегна?! — простодушно здивувався містер Грант, випускаючи з рук проповідь, яку саме читав, і піднімаючи окуляри на лоба.

— Еге ж, дванадцятифунтове! — незворушно відгукнувся Бенджамін, оглядаючи всіх присутніх,— дванадцятифунтове! І двадцятичотирифунтове ядро можна витягти, якщо лікар знається на своєму ділі. Ви спитайте сквайра Джонса, він читає всякі книжки,— спитайте, чи йому не траплялося читати про такі речі?

— Звичайно, були й серйозніші операції,— заявив Річард.— В енциклопедії згадуються зовсім неймовірні випадки, як ви, докторе Тодд, мабуть, знаєте.

— Певна річ, в енциклопедіях описуються просто неймовірні речі,— відказав Елнатан.— Але щодо мене, то я не бачив, щоб з тіла витягали щось більше від мушкетної кулі.

Тим часом він зробив на плечі в юнака надріз, у якому вже було видно кулю. Елнатан узяв блискучий пінцет, збираючись витягти її, коли це юнак шарпнувся, і куля випала сама. Ось тепер нашому хірургові стали в пригоді його довгі руки — однією він швидко підхопив шматок металу, а другою зробив такий рух, щоб глядачам здалося, ніби він витягує кулю. Якщо в когось ще й лишалися сумніви, то Річард їх розвіяв, вигукнувши:

— Чудово зроблено, лікарю! Ніколи не бачив такої чистої роботи; думаю, що Бенджамін такої ж думки.

---

* Бак — ніс корабля, ют — корма, квартердек — середня частина палуби. Приміщення команди розташовані на баку, а офіцерські каюти — на юті. На квартердеку вітрильника перебуває капітан чи вахтовий начальник.

— Зроблено акуратно,— погодився той,— по-флотськи. Тепер лікареві лишається заліпити ту дірку пластирем, і хлопець може плисти далі під будь-якими вітрами, що віють у наших горах.

— Дякую, сер, за те, що ви зробили,— стримано мовив юнак,— але ось людина, яка тепер подбає про мене, позбавивши всіх вас дальшого клопоту.

Всі з подивом обернулися й побачили індіанця Джона, що стояв на порозі вхідних дверей.

РОЗДІЛ VII

Від витоків Саскуеханни,
Де звірі в пущі бродять вільно,
Прийшов владар лісів коханих,
Закутаний у ковдру щільно.

Філіп Френо, «Сили природи»

До того, як європейці, що називали себе християнами, заволоділи землями корінних жителів Америки, всю ту частину країни, яку займають тепер штати Нової Англії, а також середні штати, розташовані на схід від гір, населяли два великі індіанські союзи, від яких ведуть свій рід незліченні племена. Між цими союзами була давня ворожнеча, викликана різницею в мовах, і та ворожнеча дедалі розпалювалась через безперервні кровопролитні війни; замирення відбулось лише після приходу білих, коли деякі племена втратили не тільки політичну незалежність, але й приречені були на напівголодне існування, хоч потреби індіанців, як відомо, дуже скромні.

Ці два великі союзи складалися, з одного боку, з П'яти, або, як їх стали називати згодом, Шести племен та їхніх союзників, а з другого — з ленні-ленапів, або делаварів, і численних могутніх племен, що вважали цей народ своїм прабатьком. Англійці, а потім і американці називали перших ірокезами, чи Союзом шести племен, а інколи — мінгами. Вороги ж іменували їх менге, або маква. Спочатку це були п'ять племен, або ж, як воліли називати їх союзники, щоб надати їм більшої ваги,— народів: могоки, онеїди, онондаги, каюги й сенеки; вага кожного з цих племен в союзі відповідала порядкові, в якому їх тут перераховано. Через сто років після заснування союзу до нього приєдналися тускарори, збільшивши таким чином кількість членів до шести.

З ленні-ленапами, яких білі називали делаварами через те, що вони запалювали вогнища великої ради на берегах річки Делавар, єдналися племена могікан і нентігоїв. Нентігої жили біля Чесапікської затоки, а могікани населяли землі між річкою Гудзоном й океанським узбережжям, у тому числі й більшу частину Нової Англії. Звісно, європейці найперше позбавили землі ці двоє племен.

Війни з цими індіанцями відомі в Америці під назвою «воєн короля Філіпа» *, однак миролюбна політика Вільяма Пенна, чи, як його називали індіанці, Міквона, досягла тієї самої мети з меншими труднощами. Всі тубільці поступово залишили країну могікан; деякі знайшли притулок у своїх родичів, делаварів.

Народ цей його давні вороги мінги, чи ірокези, прозвали «бабами»: не спромігшись перемогти їх зброєю, ірокези вдалися до хитрощів — уклали з ними мирову угоду, згідно з якою делавари мали мирно працювати, довіривши свою оборону «мужам», тобто войовничим шести племенам. Так тривало до початку війни за незалежність, коли ленні-ленапи заявили про скасування угоди, рішуче проголосивши, що вони знову стали «мужами». Але в такому волелюбному суспільстві, як індіанське, нелегко було примусити всіх його членів коритися ухвалам вождів. І ось кілька безстрашних знаменитих воїнів, переконавшись, що білих їм не подужати, знайшли притулок у делаварів, принісши в це плем'я ті якості, що ними вони відзначалися серед своїх одноплеменців. Ці вожді певною мірою підняли бойовий дух делаварів і час від часу з невеликими загонами виступали проти своїх давніх недругів чи інших противників.

Серед цих воїнів один рід особливо славився доблестю й тими рисами, що становлять славу індіанського героя. Але війни, час, хвороби й нужда значно зменшили чисельність цього роду, і єдиний представник його стояв тепер у залі Мармедюка Темпла. Протягом довгого часу він був союзником білих — зробив їм деякі важливі послуги, за що й був відзначений: згодом він прийняв християнську віру й при хрещенні дістав ім'я Джон. Під час останньої війни він втратив усю свою рідню, і коли рештки його племені загасили свої вогнища в долинах Делавару, він один зостався тут, вирішивши померти в тім краю, де так довго жили вільно його предки.

---

* «Король Філіп» (справжнє ім'я — Метакомет) — індіанський вождь, який вів війни проти колоністів Нової Англії.

Але в гори, що обступили Темплтон, він прийшов лише кілька місяців тому. Старий Шкіряна Панчоха дав йому притулок, а що звички мисливця не дуже відрізнялися від індіанських, то й дружба їхня нікого не дивувала. Жили вони в одній хатині, їли одну й ту саму їжу, і заняття в них було одне.

Ми вже згадували, що при хрещенні старому вождеві дали ім'я Джон, але, розмовляючи з Натті мовою делаварів, він називав себе Чингачгук, що в перекладі означає «Великий Змій». Ім'я це він заслужив ще в юності своїми військовими подвигами й доблестю, одначе, коли зморшки вкрили його чоло й він лишився єдиним і останнім представником свого роду, нечисленні делавари, які ще жили на берегах своєї ріки, дали йому сумне ім'я — Могіканин. Може, воно викликало в душі цього жителя лісів гірку згадку про його загибле плем'я, бо сам він називав себе так дуже рідко, тільки в особливо урочистих випадках; але поселенці називали його Джоном Могіканином, або просто — індіанець Джон.

Поживши довго серед білих, могіканин прийняв деякі їхні звичаї, проте здебільшого тримався своїх давніх звичок. Як і в усіх його одноплеменців, що тривалий час перебували під впливом білих, у нього з'явились нові потреби, і вбрання його було чимось середнім між одягом індіанським і європейським. Він був без шапки, байдуже про міцний мороз; чорне волосся, довге й жорстке, спадало йому на високе чоло і навіть на щоки, ніби приховуючи скорботу шляхетної душі, що оплакувала колишню славу. Ніздрі його прямого римського носа і на сімдесятім році життя роздувались і тріпотіли, як в юності; рот був широкий, але губи — виразні, міцно стулені. Коли він їх розтуляв, видно було міцні, рівні, білі зуби. Підборіддя було повне, але вперед не видавалося, а вилиці сильно розвинені — особливість, притаманна всій червоношкірій расі. Очі він мав невеликі, та коли, ставши на порозі, він обвів поглядом залу, в них спалахнуло чорне полум'я.

Побачивши, що люди, які обступили юнака, дивляться на нього, могіканин скинув з плечей ковдру, приперезану поясом із березової кори, так що вона прикрила гамаші з невиробленої оленячої шкіри. Він повільно перейшов велику залу, і глядачі мимоволі замилувались величною грацією його ходи. Плечі й груди індіанця були оголені, й серед численних бойових рубців висіла срібна медаль із зображенням Вашінгтона, яку він завжди носив на шиї. Руки були прямі й гарні, але не такі м'язисті, як у людей, що звикли до тяжкої праці. Медаль була його єдиною прикрасою, хоч великі дірки в мочках,

що звисали майже на два дюйми, свідчили про те, що колись він залюбки чепурився. В руці він тримав маленький кошик із білих ясеневих прутин, химерно розмальований чорною і червоною фарбами.

Коли цей син лісів наблизився до товариства, всі розступились, щоб індіанець міг підійти до того, задля кого він сюди з'явився. Проте він не заговорив, а стояв мовчки, втупивши палючі очі в плече юнака, а тоді пильно позирнув на суддю, який, здивований незвичною поведінкою завжди спокійного й врівноваженого індіанця, простяг йому руку, мовивши:

— Ласкаво просимо, Джоне! Цей юнак, здається, дуже високої думки про твоє мистецтво, і він бажає, щоб рану його лікував ти, а не доктор Тодд.

Нарешті могіканин заговорив, і то досить доброю англійською мовою. Голос у нього був низький і гортанний.

— Діти Міквона не люблять вигляду крові, і все ж Молодого Орла вразила рука, яка не повинна чинити зло!

— Могіканине! Старий Джоне! — вигукнув суддя.— Невже ти думаєш, що я можу з доброї волі пролити людську кров? Сором, сором тобі, старий Джоне! Ти ж християнин, і не повинен давати волю таким думкам!

— Злий дух часом гніздиться в найдобріших серцях,— відказав індіанець.— Але мій брат каже правду — його рука нікого не позбавила життя. Навіть тоді, коли діти Великого англійського батька забарвили води кров'ю його народу.

— Звичайно, Джоне,— серйозно мовив містер Грант,— ти пам'ятаєш заповідь нашого спасителя — «не суди, і тебе не осудять». З якої б то причини мав суддя Темпл ранити цього юнака, якого він не знає і який не може йому заподіяти шкоди ані принести користі?

Джон поштиво вислухав священика, а тоді простяг руку й урочисто мовив:

— Він не винний. Мій брат не хотів цього зробити!

Мармедюк потис простягнену йому руку з усмішкою, яка свідчила, що він не має серця на індіанця, хоч його й прикро вразила така підозра. Весь цей час юнак із цікавістю поглядав то на суддю, то на свого червоношкірого друга.

Примирившись отак із суддею, індіанець негайно взявся до справи, заради якої прийшов сюди. Доктор Тодд нітрохи не був ображений цим зазіханням на його права. Навпаки, він поступився місцем новому лікареві з виглядом людини, яка може вдовольнити примху хворого, оскільки найважливішу частину операції зроблено, а решта під силу й дитині. Саме це він і сказав пошепки до Лекуа:

— На щастя, я встиг видалити кулю, поки ще не прийшов цей індіанець, а тепер рану може перев'язати будь-яка баба. Цей молодик, я чув, живе в хатині Натті Бампо й Джона, а на примхи хворого треба зважати,— у певних межах, ясна річ, у певних межах.

— Certainement *,— відказав француз.— Ви є дуже добрий хірург, містере Тодд. Звичайно, будь-яка стара леді може закінчити те, що ви так майстерно почали.

Річард, який в глибині душі дуже шанував знання могіканина, надто його вміння лікувати рани, і тепер захотів урвати собі трохи чужої слави. Він підійшов до індіанця і сказав:

— Вітаю, вітаю, Могіканине! Вітаю, друзяко! Дуже радий, що ти прийшов,— хай учений лікар, як-от доктор Тодд, ріже тіло, а тубілець хай заліковує рани. Пам'ятаєш, Джоне, ми з тобою вправили мізинець Натті Бампо, який він зламав, упавши зі скелі, коли намагався дістати куріпку? Я й досі не певен, хто з нас убив її: він вистрелив перший, і куріпка впала, але піднялася знову, і я натис на курок. Звичайно, я мав на неї право, але Натті сказав, що я не міг її вбити, бо дірка була завелика для шроту, а він стріляв кулею! Але ж моя рушниця не розкидає, і коли я стріляв по мішені, шріт пробивав дірку, наче куля. Може, допомогти тобі, Джоне? Ти ж знаєш, я знаюся на таких речах...

Могіканин терпляче вислухав цю промову, і коли Річард закінчив, подав йому кошик із ліками, жестом пояснивши, що той може потримати його. Джонс був цілком задоволений таким дорученням, і згодом, розповідаючи про цю подію, він любив говорити, що «ми з Тоддом вирізали кулю, а з індіанцем Джоном перев'язали рану».

Від індіанця пораненому довелося витерпіти куди менше, ніж від доктора Тодда,— власне кажучи, терпіти йому зовсім не довелося. Могіканин притрусив рану потовченою корою, змоченою соком якоїсь рослини, а тоді перев'язав.

Зцілителі в лісових індіанців були двох видів. Одні цілком покладалися на надприродні сили, які нібито їм допомагали, і поважано цих лікарів значно більше, ніж вони того заслуговували; інші ж справді дуже добре вміли лікувати звичайні людські хвороби, зокрема, як висловився Натті, «зналися на синцях і ранах».

Поки Джон і Річард перев'язували рану, Елнатан уважно вивчав вміст ясенового кошика, що його Джонс, пойнятий

---

* Ясна річ *(франц.)*.

жагучим бажанням потримати кінець бинта, сунув у руки лікареві. Тодд знайшов там шматочки дерева й кори і спокійнісінько привласнив собі дещо з того. Очевидно, він не збирався нікому пояснювати свого вчинку, та коли побачив, що на нього уважно дивляться сині очі Мармедюка, прошепотів:

— Не можна заперечувати, судде, що дикуни трохи тямлять у медицині. Вони досить успішно лікують, приміром, сказ і рак,— це переходить у них із роду в рід. Я хочу взяти ці шматки кори на аналіз,— коли вони не згодяться для лікування ран, таких, як у цього юнака, то, можливо, виявляться добрими ліками від зубного болю, ревматизму чи ще чогось такого. Ніколи не слід пропускати нагоди навчитися корисного, хай і від індіанця.

Принципи доктора Тодда, на щастя, були позбавлені забобонів; завдяки цьому і великій практиці він набув знань, що допомогли йому згодом стати непоганим лікарем. Але аналізував він зразки, що поцупив з кошика індіанця, зовсім не за правилами хімії,— замість досліджувати їх складові частини, він склав їх докупи і таким чином дізнався, з якого дерева їх узято.

Через десять років, коли цивілізація з усіма її «тонкощами» проникла, чи, радше, ввірвалась у селища серед цих диких гір, Елнатана викликали до чоловіка, пораненого на дуелі, й він приклав тому до рани мазь, запах якої дуже нагадував запах того дерева, що з нього зробив свої ліки могіканин. А ще через десять років, коли спалахнула війна між Англією і Сполученими Штатами і тисячі добровольців із західної частини штату Нью-Йорк ішли воювати, Елнатан, що уславився цими двома операціями, вирушив з бригадою міліції як... хірург!

Приклавши до рани потовчену кору, могіканин охоче дозволив Річардові зшити пов'язку, адже індіанці користуватися голкою не вміли. З гідністю відступивши на крок, він чекав, поки Річард закінчить справу, яку він почав.

— Дайте мені ножиці! — гукнув Річард, зашивши бинт.— Дайте швидше ножиці! Треба відрізати нитку, бо вона може потрапити в рану й викликати зараження. Бачиш, Джоне, я переклав бинти корпією, якої сам наскуб. Кора, звісно, загоїть рану, але без корпії можна її застудити. Кращої корпії не буває, я сам її скуб і не відмовлюсь зробити це для будь-кого в нашій окрузі. Я таки знаюся на цьому — ще б пак, адже мій дід був лікарем, а батько мав природний нахил до медицини.

— Ось ножиці,— мовила Ремаркабль, подавши йому пару ножиць, дуже тупих на вигляд.— Слово честі, ви зшили ці клаптики не гірш за будь-яку жінку!

— «Не гірш за жінку»! — обурився Річард.— Та хіба жінки тямлять що-небудь у таких речах? Ну, от ти, наприклад. Хто орудує кравецькими ножицями біля рани? Докторе Тодд, дайте, будь ласка, ножички з вашої скриньки... Ну, хлопче, тепер усе гаразд. Картечина видалена майстерно, хоч мені, як учасникові операції, може, й не слід було б цього казати, і рану перев'язано чудово. Скоро ти одужаєш, якщо рана не запалиться через те, що ти шарпнув моїх коней. Ти, мабуть, дуже розгубився тоді, бо не знаєш, як поводитися з кіньми. Але я не ображаюсь, бо ти, звісно, мав добрі наміри. Так, тепер тобі нічого боятись.

— Тоді, панове, не буду зловживати вашою гостинністю,— мовив незнайомець, одягаючись.— Тепер нам залишається залагодити тільки одне питання, судде Темпл: кому з нас належить олень.

— Я визнаю: він твій,— сказав Мармедюк.— І я винен тобі не лише за дичину. Але вранці ти зайди до мене, й ми залагодимо цю справу і все інше. Елізабет! — звернувся він до дочки, яка, дізнавшись, що перев'язку закінчено, повернулася до зали.— Накажи, щоб цього юнака нагодували, і хай Аггі приготує сани й відвезе його до друга, про якого він так турбувався.

— Пробачте, сер, але я не можу піти, не одержавши частини здобичі,— відказав юнак, намагаючись погамувати хвилювання.— Я вам уже казав, що мені самому потрібна дичина.

— Не будемо сперечатися! — вигукнув Річард.— Суддя заплатить уранці за оленя, а ти, Ремаркабль, віддай йому всю тушу, крім сідла. Отже, тобі пощастило: куля тебе не скалічила, рану перев'язали незгірш, як у філадельфійському шпиталі, коли не краще; ти дуже вигідно продав оленя та ще й можеш забрати майже всю тушу. Ремаркабль, накажи Томові, щоб він і шкуру віддав. Так, так, і шкуру! Принеси її завтра мені, і я заплачу тобі півдолара чи скільки там. Мені якраз потрібна така шкура — покрити сідлову подушку для кузини Бесс.

— Дякую, сер, за вашу щедрість і за допомогу,— мовив незнайомець.— Але ви залишаєте собі саме ту частину оленя, яку я волів би мати сам. Я не віддам сідла.

— «Не віддам»! — вигукнув Річард.— Такий одвіт проковтнути тяжче, ніж оленячі роги!

— Так, не віддам,— твердо повторив юнак і погордливо окинув усіх поглядом, ніби хотів знати, хто посміє заперечити його право. Але, зустрівши здивований погляд Елізабет, додав уже лагідніше:

— Коли, звичайно, мисливець має право на дичину, яку він підстрелив сам, і коли закон це право охороняє.

— Так, звичайно,— сказав суддя Темпл розчаровано й трохи здивовано.— Бенджаміне, подбай, щоб оленя всього поклали в сани, а юнака хай відвезуть до хатини Шкіряної Панчохи. Але постривай, юначе, як же тебе звати? Я сподіваюся ще зустрітися з тобою і відшкодувати зло, яке я тобі заподіяв.

— Мене звати Едвардс,— відповів незнайомець,— Олівер Едвардс. Знайти мене неважко, бо я мешкаю неподалік і від людей не ховаюся, бо нікому не зробив зла.

— Це ми заподіяли вам зло, сер,— мовила Елізабет.— І коли ви відмовитеся від нашої допомоги, мій батько дуже засмутиться. Він буде радий бачити вас завтра.

Мисливець пильно подивився на вродливу прохачку, аж вона зашарілася від того погляду. Отямившись, він опустив очі долу й промовив:

— Добре, завтра вранці я прийду до судді Темпла і згоден, щоб зараз він позичив мені сани — на знак примирення.

— Примирення! — вигукнув Мармедюк.— Але ж я тебе поранив випадково, то невже це могло заронити в твоє серце ворожнечу?

— Відпусти нам борги наші, як і ми відпускаємо боржникам нашим,— втрутився пастор Грант.— Так учив нас Ісус, і слова його мають бути золотим правилом для нас, його смиренних послідовників.

Незнайомець на мить замислився, тоді нестямно подивився навкруги палючими чорними очима, низько вклонився й, не попрощавшись ні з ким, вийшов такою рішучою ходою, що ніхто не наважився його затримати.

— Дивно, що такий молодий чоловік може бути такий злопам'ятний,— замислено мовив Мармедюк, коли за незнайомцем зачинилися двері.— Мабуть, це через біль від свіжої рани. Сподіваюсь, завтра він буде лагідніший.

Елізабет, до якої були звернені ці слова, не відповіла нічого, втупивши очі у візерунки англійського килима. Зате Річард, лунко ляснувши батогом, вигукнув:

— Слухай, Дюку, ти сам собі хазяїн, але на твоєму місці я нізащо не віддав би йому сідло! Хіба не тобі належать ці гори й долини? А ліси? З якого ж дива цей хлопчина — та й Шкіряна Панчоха — полюють без дозволу в твоїх володін-

нях? Я знав одного фермера, тут, у Пенсільванії, то він наказав мисливцеві залишити його територію без усяких там церемоній, як я, приміром, наказав би Бенджамінові підкинути дров у піч. До речі, Бенджаміне, подивися, що там показує термометр. Так от, коли це міг зробити власник якоїсь там сотні акрів, то що вже казати про власника шістдесяти тисяч акрів, а якщо додати останні придбання, то й ста тисяч! От могіканин, скажімо, ще може на щось претендувати, бо його плем'я тут жило споконвіку, але тепер він небагато вже здобуде зі своєю рушницею. А як у вас у Франції, мосьє Лекуа? Чи у вас кожен, хто хоче, може блукати по чужих лісах і стріляти дичину, так що хазяїнові хоч і на полювання не ходи?

— Авжеж, ні, містере Дік! — відповів француз.— У нас у Франції ми нікому не даємо волі, хіба що дамам.

— Так, так, жінкам — це я знаю,— сказав Річард.— Такий ваш салічний закон*. Я, сер, читав книжок: і про Францію, і про Англію, про Грецію і про Рим. Та, коли б я був на місці Дюка, завтра ж поприбивав би скрізь щити з оголошенням: «Забороняю стороннім стріляти дичину і взагалі блукати в моїх лісах». Та я за годину можу намалювати такий напис, що відразу покладе край цьому неподобству!

— Ріхарте! — вельми холодно зауважив майор Гартман, вибиваючи попіл з люльки в попільницю.— Послухайте, я шиву в лісах і на Могоку вше сімдесят п'ять рокіф. Краще зайняти тшорта, ніш цих мисливців. Вони шивуть з рушниці, а куля сильніша, ніш закон.

— Але ж Мармедюк суддя! — обурено вигукнув Річард.— Яка ж користь з його суддівства, коли ніхто не шанує закону? Клятий хлопчина! Я маю неабияке бажання подати на нього позов за те, що він втрутився не в своє діло й зіпсував мені коней. Я не боюся його рушниці! Я сам умію стріляти. Скільки разів я влучав у долар з відстані в сто кроків?

— Небагато, Діку! — пролунав веселий голос судді.— Але я вже бачу по обличчю Ремаркабль, що вечеря готова. Мосьє Лекуа, якщо ваша ласка, візьміть міс Темпл під ручку. Люба моя, ми всі йдемо за тобою.

— Ah! Ma chère Mam'selle, comme je suis enchanté! — мовив француз.— Se ne manque que les dames de faire un paradis de Templeton! **

---

* Містер Джонс трохи помиляється: салічний закон не дозволяв жінкам успадковувати королівську корону.

** О, дорога панночко, я в захваті! Тут бракувало тільки дами, щоб Темплтон став раєм! *(Франц.)*

Всі рушили до їдальні, за винятком священика й індіанця, та ще Бенджаміна, який залишився, щоб зачинити двері за Джоном і за всіма правилами провести містера Гранта до їдальні.

— Джоне,— мовив священик, коли суддя Темпл, що йшов позаду, полишив залу,— завтра різдво, й церква запрошує своїх дітей на це свято. Оскільки ти прийняв християнську віру й вирішив творити добро та уникати зла, я сподіваюся побачити тебе перед вівтарем з покаянним серцем і покірним духом.

— Джон прийде,— відповів індіанець, не виказуючи подиву, хоч і не все зрозумів у священиковій мові.

— Добре,— вів далі Грант, лагідно поклавши руку на смагляве плече старого вождя.— Але того, що там буде присутня твоя плоть, мало,— ти повинен увійти в храм божий з просвітленим духом. Спаситель постраждав за всіх — і за білих, і за індіанців. Колір шкіри на небесах не має значення, і на землі не повинно бути розколу в церкві. Дотримання церковних свят допомагає укріпляти віру й навертає на путь істинну. Та не обряди потрібні всевишньому, йому потрібні твоє смирення й віра.

Індіанець відступив на крок, випроставшись на весь зріст, високо підніс праву руку й зігнув вказівного пальця, ніби показуючи на себе з неба. Тоді, вдаривши себе в оголені груди другою рукою, сказав твердим голосом:

— Хай око Великого Духа гляне з-за хмар: серце могіканина відкрите!

— Дуже добре, Джоне, і я сподіваюсь, що виконання твого християнського обов'язку принесе тобі мир і втіху. Великий Дух бачить усіх своїх дітей, і про жителя лісів він дбає так само, як і про того, хто живе у палаці. Доброї ночі, Джоне. Хай благословить тебе господь.

Індіанець схилив голову, й вони розійшлися: один повернувся до своєї хатини, а другий сів за святковий стіл.

Відчиняючи двері для індіанця, Бенджамін сказав йому підбадьорливо:

— Превелебний отець правду каже, Джоне. Якби на небі зважали на колір шкіри, то, мабуть, давно б викреслили із своїх книг і мене, християнина від народження,— і то тільки через те, що моя шкіра трохи засмагла, поки я плавав у теплих широтах. Хоча тут цей клятий норд-вест міг би, здається, вибілити й шкіру чорного мавра. Віддай рифи на своїй ковдрі, а то морозець припече тобі червону шкіру!

РОЗДІЛ VIII

Зібрались тут з усіх країв вигнанці,
Тут чувся дружній гомін різних мов.

Томас Кемпбелл, «Гертруда з Вайомінгу»

Ми вже познайомили читача з головними героями нашої оповіді — людьми різних характерів і національностей, а тепер, щоб підтвердити її правдивість, спробуємо пояснити, чому склад дійових осіб такий строкатий.

У той час, про який мова, Європу стрясали перші з тих бур, яким пізніше судилося докорінно змінити її політичне обличчя. Короля Людовика Шістнадцятого стратили, і нація, котра досі вважалася найвитонченішою серед цивілізованих народів землі, що не день змінювалась; колишнє милосердя поступилося місцем жорстокості, а великодушність і відвага — підступності й люті. Тисячі французів змушені були шукати притулку на чужині. Серед тих, хто втік із Франції та її острівних володінь до Сполучених Штатів, був уже знайомий нам мосьє Лекуа. Судді його рекомендував власник одного з відомих торгових домів Нью-Йорка, з яким Мармедюк мав давні ділові й дружні зв'язки. Зустрівшись із французом, суддя мав нагоду переконатися, що той — людина вихована і, певно, бачив кращі часи. З деяких його натяків можна було зрозуміти, що він мав плантацію на одному з вест-індських островів, звідки в ту пору багато плантаторів повтікали до Сполучених Штатів і жили там порівняно бідно, а то й ледве зводили кінці з кінцями. Однак до мосьє Лекуа доля була милостивіша. Щоправда, він нарікав, що грошей у нього збереглось небагато, але їх вистачило на те, щоб відкрити крамницю.

Мармедюк мав великий досвід і добре знав, який крам потрібен поселенцям у нових краях. Під його керівництвом Лекуа закупив тканини, бакалійні товари, значну кількість тютюну й пороху, залізні вироби, в тім числі великі складані ножі, казанки й чайники, чималий набір неоковирного посуду, а також багато чого іншого, що винайшла людина для задоволення своїх потреб,— аж до таких предметів розкоші, як люстерка й губні гармонії.

Накупивши всього цього, він став за прилавок і завдяки гнучкості натури чудово пристосувався до свого теперішнього становища, так ніби все життя торгував. Його люб'язність і вишукані манери здобули йому загальну прихильність, а жіноча половина селища невдовзі виявила, що він має неаби-

який смак. Тканини в його крамниці були найкращі, принаймні, найяскравіші в окрузі, а торгуватися з таким «милим чоловіком» було просто неможливо. Отже, мосьє Лекуа процвітав і вважався другою особою в «патенті» — після судді Темпла.

Словом «патент», яке ми тут ужили й, може, будемо вживати надалі, називали землі майора Еффінгема, що були віддані йому у володіння на підставі спеціального королівського указу — «патента»,— а згодом конфісковані республіканським урядом. Їх купив Мармедюк Темпл, і тому землі ті називалися тепер «патент Темпла» чи «патент Еффінгема».

Майор Гартман був нащадком німця, який разом з іншими співвітчизниками переселився з берегів Рейну на береги Могоку ще за часів королеви Анни *. Нащадки цих німецьких колоністів жили тепер у достатку й спокої на родючих землях цієї чудової річки. Німці, чи «західні голландці», як їх називали на відміну від справжніх голландських колоністів, були дуже своєрідні люди. Вони були поважні, працелюбні, чесні й заощадливі, як і голландці, але зовсім не такі флегматичні.

Фріц, або Фрідріх Гартман, утілював у собі всі вади й чесноти свого народу. Зовні врівноважений, мовчазний, натуру він мав запальну й трохи недовірливо ставився до незнайомих. Вірний своїм друзям, він відзначався несхитною мужністю й непідкупністю. Та й взагалі він ніколи не мінявся, і тільки зрідка його мовчазна поважність поступалась несподіваним веселощам. Він місяцями міг бути цілком серйозним, а потім тижнями веселитися. З перших днів свого знайомства з Мармедюком Темплем він відчув симпатію до нього, і суддя був єдиною людиною, яка, хоч і не знала німецької мови, заслужила в нього повну довіру. Чотири рази на рік він залишав свій низенький кам'яний будиночок на березі Могоку й, проїхавши тридцять миль гірськими дорогами, ступав у двері темплтонського «палацу». Там він гостював тиждень, причому, подейкували, більшу частину цього часу бенкетував у товаристві Річарда Джонса. Але всі, навіть Ремаркабль Петтібоун, яка мала через нього зайвий клопіт, любили його — адже він був такий щирий, добродушний, а часом ще й такий веселий!

От і цього разу він приїхав до судді Темпла на різдво; та не пробув він у селищі й години, як Річард запропонував йому їхати зустрічати господаря дому з дочкою.

---

* Англійська королева від 1701 до 1714 року.

Перш ніж повести мову про вдачу містера Гранта та про обставини, що привели його в цей край, нам треба повернутися до часів заснування Темплтона.

Можна легко помітити, що людям властиво дбати спочатку про свої тілесні потреби, а тоді вже про духовні. Коли селище тільки будувалось, мешканці «патенту Темпла» рубали дерева й корчували пеньки, майже не згадуючи про релігію. Проте більшість поселенців прийшла сюди з побожних штатів Коннектікут і Массачусетс, отож, налагодивши трохи господарство, почали вони всерйоз міркувати, як би вернутися до виконання релігійних обрядів, що їм їхні предки надавали такого великого значення. А що люди, які оселилися на землях Мармедюка, належали до найрізноманітніших сект, то, ясна річ, між ними не могло бути згоди щодо того, які саме обряди слід виконувати, а які — ні.

Незабаром після того, як селище офіційно розділили на квартали на кшталт міських, мешканці його зібрались, щоб обговорити питання, чи не відкрити в Темплтоні школу. Ідея належала Річардові, хоча, сказати правду, він був дуже схильний добиватись заснування в селищі університету чи принаймні коледжу. Збори збиралися не раз і не два протягом кількох років, і їхні ухвали з'являлися на перших сторінках крихітної місцевої газетки, яка вже друкувалася щотижня на горищі одного з будинків селища. Кому траплялося проїздити через Темплтон, той міг побачити цю газетку в щілині стовпа, що стояв там, де на дорогу виходила стежка від рубленої хатини якогось поселенця,— такий стовп йому прагив за поштову скриньку. Інколи до стовпа була прибита справжня скринька, куди чоловік, що «розвозив пошту», запихав цілий жмут газет, що на тиждень мали задовольнити літературні потреби всіх місцевих фермерів. Під цими красномовними резолюціями, де стисло говорилось про корисність освіти й про політичні та географічні права Темплтона на учбовий заклад,— бо ж тут і повітря цілюще, і вода чудесна, і харчі дешеві, й моральний рівень його мешканців високий,— стояли підписи Мармедюка Темпла, голови, й Річарда Джонса, секретаря.

На щастя, щедрі університетські власті охоче відгукувалися на такі заклики, якщо була хоч невеличка надія, що витрати візьме на себе хтось інший. Кінець кінцем суддя Темпл надав ділянку під будівництво школи й навіть виділив необхідні для цього кошти. Знову звернулися до послуг Дулітла, якого, до речі, відколи він був обраний мировим суддею, назива-

ли сквайром Дулітлом; і знов архітектурні знання Джонса стали в нагоді.

Ми не будемо тут викладати розмаїті плани архітекторів, та це було б і непорядно з нашого боку, адже всі ті плани розглядало древнє й шановне братство «вільних каменярів» *, магістром якого був Джонс. Однак нелегке питання незабаром вирішили, й одного чудового дня члени братства урочисто, з розгорнутими корогвами й таємничими знаками, вбрані в символічні каменярські фартушки, спустилися з потаємної кімнати, влаштованої на горищі «Хороброго драгуна» — заїзду, власником якого був такий собі капітан Голлістер,— і рушили до ділянки, відведеної під будівництво школи. Там Річард з належною поважністю, на очах у майже половини чоловічого населення й усіх жінок, що жили на відстані десяти миль навкруги Темплтона, заклав наріжний камінь.

За тиждень знову зібралася юрба, здебільшого із представниць слабкої статі, щоб подивитися на Гайрама, який демонстрував своє вміння працювати з косинцем. Фундамент змурували щасливо, і каркас будівлі був зведений без прикрих випадків, коли не брати до уваги таких дрібниць, що робітник, повертаючись увечері після роботи додому, бува, звалиться з коня. Будівля височіла у всій своїй красі — гордість селища, взірець тим, хто мріяв про славу архітектора, втіха для очей усіх мешканців «патенту».

Це була довга дерев'яна будівля, пофарбована білою фарбою, і складалася вона наполовину з вікон,— коли хто стояв із західного боку, то міг майже безперешкодно спостерігати крізь ті вікна схід сонця. Розташована на відкритому місці, споруда ця була незручна, зате на фасаді було безліч прикрас із дерева, які Гайрам виконав за малюнками Річарда. Та найбільшою гордістю будівничих було вікно другого поверху, яке красувалося над головним входом, і «шпиль».

Вікно, здається, було спроектоване за законами змішаного стилю, бо відзначалося воно розмаїтістю орнаментів і пропорцій. Являло воно собою півколо, до якого з боків тулилися два невеликі квадрати. У великі різьблені соснові рами були вставлені шибки із тьмяно-зеленого скла. За задумом архітекторів віконниці повинні були мати зелений колір, але за браком грошей, як то звичайно буває при спорудженні

---

* «Вільні каменярі» (масони) — послідовники масонства, релігійно-етичного руху, що виник у країнах Європи у XVII сторіччі. В масонстві проповідь морального вдосконалення поєднується зі спеціальною обрядовістю і таємничістю. Організаційну форму масони запозичили в середньовічних каменярів.

громадських закладів, вони зберегли свій первісний похмурий свинцевий колір.

Посеред даху височів «шпиль» — невелика баня на чотирьох соснових колонах, щедро прикрашених вертикальними жолобками та різьбою. Баня формою скидалась на перевернуту чайну чашку без дна, а з середини її здіймалось дерев'яне вістря, пробите двома поперечними залізними прутами, на кінцях яких були літери П, П, С, З. Все це вивершувалося зображенням риби, що його власноручно вирізав з дерева Річард і пофарбував, як він сам висловився, «у колір луски». Містер Джонс запевняв, ніби ця істота — точна копія «озерної рибки», що вважалася в цих краях неабиякими ласощами, і, мабуть, він таки правду казав, бо дерев'яна рибина, задумана як флюгер, незмінно спрямовувала тужливий погляд до чудового озера, що лежало серед гір, на північ від Темплтона.

Після того, як університетські власті дали дозвіл на відкриття тут «академії», попечительська рада запросила на посаду викладача випускника одного із східних коледжів, щоб у стінах згаданої будівлі він передавав свої знання допитливим діткам. Горішній поверх її складався з одного великого приміщення і був призначений для різних свят і врочистих зборів; у нижньому містилися дві кімнати — одна для учнів, що мали опановувати латину, а друга — для тих, хто вивчав рідну мову! Клас латиністів із самого початку був нечисленним, проте скоро з його вікон залунало: «називний — pennaa, родовий — penny» *, на велику втіху та користь перехожим.

Проте за весь час існування цього храму науки лише один сміливець дійшов до перекладів з Вергілія **. Він навіть виступив на щорічному публічному іспиті, де, на превелике захоплення всіх своїх родичів, хвацько продекламував усю першу еклогу, майстерно зберігаючи інтонацію. Але відтоді в цій школі більш не звучали рядки римських поетів, та, мабуть, і доти ніхто й ніде не чув такої мови, якою виступив той учень. Попечителі дійшли висновку, що надто випередили епоху, тож «професора» замінили простим учителем, який, керуючись принципом «хто спішить — той людей смішить», став навчати школярів рідної мови.

Від того часу й до днів, про які мова, «академія» була просто собі сільською школою. Зала її використовувалась і для

---

* Перекручене penna — pennae *(лат.)*.

** Вергілій Публій Марон (70—19 рр. до н. е.) — відомий давньоримський поет. У своїх еклогах, що звичайно являли собою діалог між пастухом і пастушкою, оспівував радощі сільського життя.

судових засідань, і для релігійних зібрань, і для балів, що їх влаштовував Річард, а по неділях правила за церкву.

Коли в округу потрапляв якийсь проповідник, його запрошували служити відправу, байдуже, до котрої з багатьох пресвітеріанських сект він належав. Після служби хто-небудь обходив парафіян із капелюхом в руках, і проповідник одержував зібрані гроші як винагороду за свій труд. Коли ж справжнього священика не знаходили, тоді хтось із громади читав молитву, а Річард виголошував проповідь, взяту із спеціального збірника.

Як ми вже казали, релігійні погляди мешканців селища були дуже розмаїті. Ми вже згадували про релігійні погляди Мармедюка. Вони мало змінилися після його одруження. До фамільярних розмов, які квакери вели з богом на своїх щовечірніх зібраннях, він почував огиду; вважалося, що Мармедюк, як і його мати й дружина, формально належить до єпископальної церкви, але великою побожністю суддя не відзначався. Річард, навпаки, був ревним прихильником цієї церкви й кілька разів, коли «академія» була вільна в неділю, намагався влаштувати єпископальні відправи, але, як завжди, перебрав міру, налякав парафіян своєю «папістською» завзятістю, і вже на другу його проповідь майже ніхто не прийшов, а третю слухав лише Бен Помпа, затятий послідовник «істинної» віри.

Перед війною за незалежність англіканська (або ж єпископальна) церква мала в північно-американських колоніях великий вплив і підтримувалась урядом Англії. Але по проголошенні незалежності Сполучених Штатів церква ця занепала, адже її служителі могли одержувати сан тільки в Англії. Внаслідок тривалих переговорів американській єпископальній церкві пощастило добитися права самій призначати священиків, і вона поспішила послати своїх служителів у віддалені нові округи, щоб відродити там свою колишню велич.

Одним із таких священиків і був містер Грант. Його призначили в округу, центром якої був Темплтон, і Мармедюк люб'язно запросив священика, а Річард просто наполіг, щоб той залишився на постійне проживання в їхньому селищі. Для його родини приготували скромний будиночок, і він поселився там якраз за кілька днів до початку нашої оповіді. Виконувати свої обов'язки новий священик мав почати на різдво, про що сповіщало оголошення, яке вивісив Річард: «На святвечір у великій залі Темплтонської академії превелебний містер Грант відслужить відправу за обрядами протестантської єпископальної церкви».

Це оголошення викликало неабияке пожвавлення серед прибічників різних сект. Декого цікавило, як воно все відбудеться, інші підняли цей замір на глузи, проте більшість, дарма що релігійна терпимість Мармедюка була всім відома, мудро вважала за краще мовчати, пам'ятаючи про переконання Річарда.

Однак усі нетерпляче очікували вечора, й загальна цікавість ще більше зросла, коли вранці того багатого на події дня люди побачили, як Річард і Бенджамін вийшли із сусіднього лісу, несучи на плечах по величезній в'язці хвойних гілок. Вони ввійшли в школу й старанно зачинили за собою двері; що́ вони там робили, ніхто в селищі не знав, бо Джонс, перш ніж почати свої таємничі приготування, повідомив учителя, на превелику радість його білоголової отари, що уроків не буде.

Мармедюкові заздалегідь написано листа, де сповіщалося про ці приготування, й він обіцяв приїхати з дочкою, щоб узяти участь в урочистій церемонії.

А тепер, після цього відступу, ми повернемось до нашої історії.

РОЗДІЛ IX

А страв із птиці й риби довгий ряд
Поширював чудовий аромат;
І, сівши згідно з чином і бажанням,
Всі тішились приємним сподіванням
Сигналу, щоб зайнятися жуванням.

«Геліогабаліада»

Їдальня, куди мосьє Лекуа ввів Елізабет, була за дверми, прикрашеними урною, що нібито містила прах Дідони. Ця кімната була велика й добре спланована, але в умеблюванні спостерігалася та сама строкатість, що і в залі. Навколо важкого стола, накритого скатертиною, стояло дванадцять зелених дерев'яних крісел, із сидіннями, оббитими тією ж тканиною, з якої була пошита спідниця Ремаркабль. На стіні висіло величезне дзеркало у позолоченій рамі, а в каміні весело палали кленові оцупки.

Суддя одразу це завважив і трохи роздратовано кинув Річардові:

— Скільки разів я забороняв опалювати дім цукровим кленом! Мені боляче дивитись, Річарде, як цей сік виділяється

на вогні. Власник таких лісів, як оце в мене, повинен бути взірцем своїм людям, бо ж вони й так вирубують ліс, немовби він невичерпний. Коли так далі піде, у нас через двадцять років зовсім не буде палива.

— Не вистачить палива на цих горбах, братику Дюк? — глузливо вигукнув Річард.— Палива! Ти ще скажи, нібито риба в озері переведеться через те, що я збираюсь, як відтане земля, відвести два чи три струмки до селища. А втім, ти завжди був диваком у таких речах, Мармедюку.

— Яке ж це дивацтво? — серйозно заперечив суддя.— Яке ж дивацтво — засуджувати те, що ці перлини лісу, ці неоціненні дари природи, джерело достатку й багатства, безжалісно палять у печах? Ні, як тільки зійде сніг, я неодмінно споряджу людей на пошуки кам'яного вугілля.

— Вугілля? — перепитав Річард.— Який дурень буде длубатися в землі, коли для того, щоб зібрати бушель зерна, йому потрібно викорчувати на ділянці стільки дерев, що палива вистачить на рік? Годі, Мармедюку, довірся мені в цих справах, бо я маю до них природний хист. Це я наказав розпалити камін,— і смію думати, що зробив незле,— щоб моя мила кузина Бесс швидше зігрілась.

— Це єдине, що може тебе виправдати, Діку,— мовив суддя.— Але, панове, ми примушуємо вас чекати. Елізабет, дитинко, сідай на місце господині. Річард, я бачу, вирішив позбавити мене клопоту розрізати індичку, бо вже сів навпроти тебе.

— Аякже! — вигукнув Річард.— Кому ж іще це зробити, як не мені? Адже ніхто краще за мене не розріже індичку чи й гусака. Містере Грант! Де ж містер Грант? Чи не зволите ви прочитати молитву, сер? Уже все захололо. В таку погоду досить тільки зняти страву з вогню, як вона замерзає. Містере Грант, прочитайте, будь ласка, «Благословен господь, що посилає нам хліб наш насущний...». Сідайте, сідайте, прошу вас! Що ти бажаєш, кузино Бесс, крильце чи грудинку?

Але Елізабет ще не сіла й не вирішила, чого б їй хотілося. Вона весело оглядала стіл, заставлений різноманітними стравами. Батько перехопив її погляд і мовив, усміхаючись:

— Бачиш, дитинко, усе це ми завдячуємо вмінню Ремаркабль вести хатнє господарство. Вечеря справді чудова, можна й велетня нагодувати.

— О! — відгукнулася Ремаркабль.— Я дуже рада, що суддя задоволений, тільки боюся, може, соус передержала... Хотілося зробити все якнайкраще — це ж Елізабет приїздить!

— Моя дочка вже доросла — від цієї хвилини вона господиня дому,— відказав суддя.— І я вимагаю, щоб усі, хто тут живе, називали її міс Темпл.

— Чи ти ба! — вигукнула Ремаркабль, трохи злякавшись.— Чи це чувана річ, щоб молодих дівчат називали «міс»? Якби ж то суддя мав дружину, то, звісно, я б величала її місіс Темпл, а...

— ...хоч я маю тільки дочку,— урвав її Мармедюк,— все ж прошу надалі називати її тільки міс Темпл.

Суддя не на жарт розсердився, а що в такі хвилини сперечатися з ним було небезпечно, то хитра економка змовчала. І тут до їдальні увійшов містер Грант, і все товариство сіло до столу. З огляду на те, що сервірована вечеря була за модою тієї епохи і гостям подавали звичайні тоді страви, ми коротко її змалюємо.

Стіл був застелений чудовою камчатною скатертиною і заставлений тарелями й мисками із справжньої китайської порцеляни, що у ті часи в Америці вважалося неабиякою розкішшю. Ручки сталевих ножів і виделок були зроблені із слонової кістки. Все свідчило про багатство Мармедюка й було не тільки зручне, але й елегантне. Що ж до того, які страви подавати і як їх розставити, тут уже вирішувала Ремаркабль. Перед Елізабет стояла величезна смажена індичка, а перед Річардом — варена. Посередині стола височіли два великі срібні судки, а навколо них — чотири миски: в одній була печеня із сірих білок з приправою, у другій — смажена риба, в третій — риба варена, а в четвертій — дичина. Між мисками й індичками з одного боку лежав величезний шмат смаженої ведмежатини, а з другого — варена бараняча нога. Все те м'ясиво було пересипане найрізноманітнішими овочами, які тільки родили в цьому краї і які можна було добути в цю пору. На чотирьох кутах стояли тарелі з печивом. На одній були якісь химерні верчики, що називалися «горіховими». На другій насипано чорних коржиків, що колір свій завдячували патоці й заслужено називалися «солодким печивом»; то була вершина кулінарного мистецтва Ремаркабль. На третій лежали «імбирні карти», а на четвертій — «сливове печиво», назване так через безліч чорносливу, що стирчав із твердої маси, кольором дуже з ним схожої. У проміжках між чотирма соусниками, наповненими густою рідиною сумнівного кольору, стояли темні грудки якоїсь невідомої речовини, що на неї Ремаркабль казала «зацукровані фрукти». Біля кожної тарілки, перевернені догори денцем, на якому лежали схрещені ніж і виделка, стояла інша, трохи менша, із

шматком пирога, начиненого всякою всячиною: скибочками яблука й гарбуза, м'ясним фаршем і журавлиною. Повсюди, де тільки можна було щось примостити, стояли карафки з бренді, ромом, джином і вином, глеки з пивом, сидром і один — з гарячим грогом. Дарма що стіл був чималий, а важко було знайти місцинку, де б визирала дорога камчатна скатертина — так щільно він був заставлений мисками, пляшками, тарелями й соусниками. Коли накривали стіл, то, очевидно, більше думали про кількість їжі, а не про порядок і вишуканість.

Проте і для гостей, і для господаря це, певно, не було чимсь незвичним, бо всі почали їсти з апетитом, віддаючи належне смаку й майстерності Ремаркабль. Правда, така увага до їжі з боку майора Гартмана й Річарда могла б викликати подив, бо ж вони саме пообідали перед тим, як їхати зустрічати суддю, але майор їв і пив під час своїх подорожей без обмежень, а містер Джонс любив бути першим у всякому ділі. Господар, мабуть, почувався трохи незручно перед гістьми, що погарячкував, картавши Річарда за кленові дрова в каміні, тож, коли всі озброїлися ножами й виделками, сказав:

— Ви, певно, завважили, мосьє Лекуа, як по-варварськи нищать поселенці благородні ліси. Я бачив, як один чолов'яга зрубав сосну, коли йому треба було полагодити паркан, і, відпиливши кілька гілляк на ворини, кинув дерево гнисти, хоча міг би продати його у Філадельфії за двадцять доларів.

— Та як же, збіса,— пробачте, містере Грант! — не втерпів Річард.— Як же той бідолаха зміг би доставити стовбур до Філадельфії, скажіть ви мені? Поклав би його до кишені, чи що? Як пригорщу горіхів чи насіння? Хотів би я побачити тебе на Гай-стріт із сосновою колодою в кожній кишені! Годі, братику Дюк, тут вистачить дерев на всіх, ще й зостанеться. Послухай, на порубах я часом не можу визначити, звідки віє вітер,— такий густий і високий ліс,— і взагалі я б не знав напрямку вітру, якби не хмари та якби я не знав усіх румбів компаса напам'ять.

— Так точно, сквайре! — вигукнув Бенджамін, що саме увійшов до їдальні й став за кріслом судді, але трохи збоку, щоб мати змогу коли завгодно втручатися в розмову.— Треба дивитися вгору, сер, угору! Старі моряки кажуть, навіть із чорта не вийде матроса, якщо він не дивитиметься на небо. Що ж до компаса, то без нього, звісно, не можна тримати курсу. Я переконаний, що ніколи не випущу з поля зору клотик грот-щогли — так я називаю спостережний майданчик,

який сквайр спорудив у нас на даху,— отож завжди, бачте, встановлюю компас і визначаюсь на місцевості й так прокладаю курс, коли погода хмарна чи верхівки дерев закривають небо. І дзвіниця церкви Святого Павла, відколи ми її добудували, дуже добре допомагає навігації в лісах, бо, клянусь дідьком, було зі мною...

— Гаразд, Бенджаміне,— урвав його мову Мармедюк, помітивши, що дочці неприємне панібратство управителя.— Ти забуваєш, що тут є дама, а жінки більше люблять говорити, ніж слухати.

— Істинно, судде! — захихотів Бенджамін.— Ось хоча б місіс Римуркабель Бійсябога — дайте їй волю, й вона наробить такого галасу, якого не почуєте, навіть минаючи французького корсара з підвітряного боку, або коли впхнете десяток мавп у мішок.

Невідомо, наскільки економка підтвердила б правдивість слів Бенджаміна, якби насмілилась відповісти, але суддя суворо подивився на неї, і вона, побоюючись розсердити господаря, але й неспроможна вгамувати лють, прожогом кинулася з кімнати, причому так сіпнулася, що кощаве її тіло ледь не переламалося навпіл.

— Річарде,— мовив Мармедюк, задоволений, що одним поглядом відвернув небажану сварку,— чи можеш ти мені щось розказати про юнака, котрого я мав нещастя поранити? Я зустрів його в горах, він полював разом із Шкіряною Панчохою і ставився до того так, ніби вони родичі. А проте манери в них зовсім різні. Юнак висловлюється вишуканою мовою, яку рідко почуєш серед цих горбів, і мене дуже дивує, де такий бідняк, що заробляє на прожиття полюванням, міг цього навчитись. Могіканин теж його знає. Очевидно, він живе в хатині Натті. Ви звернули увагу на мову того хлопчини, мосьє Лекуа?

— Certainement*, мосьє Темпл,— відповів француз,— він говорить чудовою англійською мовою.

— Що ви знайшли в тому хлопцеві! — вигукнув Річард.— Я знав фермерських хлоп'ят, що рано пішли до школи й говорили куди краще, коли їм ще не було й дванадцяти. Ось, приміром, Зейред Коу, син старого Неємії, що перший оселився на Бобровій Гатці,— так той у чотирнадцять років писав майже так добре, як і я; правда, я його підучував вечорами... А цього стрільця треба посадити в колодки, коли він ще хоч раз надумає взяти віжки в руки. Ніколи не бачив такого не-

* Звичайно *(франц.)*.

зграбного поводження з кіньми! Мабуть, йому доводилося їздити лише на волах.

— Ні, Діку, ти, мабуть, несправедливий до хлопця,— мовив суддя.— В скрутні хвилини він дуже винахідливий. Хіба не так, Бесс?

У тому запитанні не було нічого такого, що б могло викликати рум'янці на щоках молодої дівчини, проте Елізабет зашарілася.

— Як на мене, любий тату, цей юнак дуже промітний, моторний і хоробрий. Але кузен Річард може сказати, що я така ж нетямуща, як і той джентльмен.

— Джентльмен! — підхопив Річард.— Невже ви у своїй школі називали отаких-от простаків джентльменами, Бесс?

— Будь-який чоловік — джентльмен, коли він ставиться до жінок з увагою і шанобливістю,— швидко й трохи глузливо відповіла дівчина.

— От йому й винагорода за те, що посоромився скинути сорочку перед господинею дому! — вигукнув Річард, підморгуючи мосьє Лекуа, який на відповідь моргнув йому одним оком, а другим з виразом чемного співчуття поглянув на Елізабет.— А ось у мене таке враження, що він може бути ким завгодно, тільки не джентльменом. Хоча, справедливості ради, мушу визнати, що він добре володіє рушницею. На оленя він непогано полює, га, Мармедюку?

— Ріхарте,— сказав майор Гартман, повертаючи до Джонса серйозне обличчя,— це топрий хльоптшик. Він врятував твоє шиття, моє шиття й шиття превелепного містера Гранта, і шиття француза теш. І поки старий Фріц має притулок, хльоптшик моше розраховувать на його гостинність.

— Гаразд, гаразд, як тобі завгодно, старий,— удавано байдуже кинув Джонс.— Можеш і поселити його в своїй кам'яниці, майоре. Гадаю, хлопчина не бачив у житті нічого кращого за халупу Шкіряної Панчохи. Згадаєте мої слова — ви зовсім зіпсуєте хлопця: він і тепер уже не знати як пишається тим, що схопив моїх коней за вудила саме тоді, коли я їх уже майже повернув на дорогу.

— Ні, ні, друже,— сказав Мармедюк,— я сам поклопочусь про хлопця: я в боргу перед ним не тільки за себе, але й за моїх друзів. І все ж, гадаю, це буде нелегко. Мені здається, йому зовсім не сподобалась моя пропозиція поселитися під одним дахом з нами, чи не так, Бесс?

— Сказати правду, тату,— мовила Елізабет, відкопиливши гарненьку губку,— я не приглядалась до нього аж так пильно, щоб угадати його почуття. Рана, мабуть, дуже йому болі-

ла, і мені було жаль його. Але,— вона з погано прихованою цікавістю поглянула на управителя,— мені здається, Бенджамін може дещо розповісти про нього. Якщо цей юнак приходив у селище, то Бенджамін напевне його бачив.

— Авжеж, я таки бачив цього юнгу,— відгукнувся Бенджамін, який тільки й чекав нагоди заговорити.— Він крейсував у кільватері Натті Бампо, гасаючи за оленями, як голландська барка на буксирі в олбанського шлюпа. Вправний стрілець! Я чув, як Натті казав цього вівторка, коли ми зібралися в пивниці Бетті Голлістер, що цей хлопчина — смерть для диких звірів. Коли це так, то він би добре зробив, якби вбив оту кицю, що нявкає на березі озера відтоді, як мороз позганяв оленів у табуни. Дика кицька — лихий товариш для людини, і нічого їй крейсувати там, де живуть християни.

— То він справді живе у Шкіряної Панчохи? — зацікавлено спитав суддя.

— Вони — нерозлийвода; цеї середи минає три тижні, як він з'явився у товаристві Шкіряної Панчохи. Вони вбили вовка й принесли скальп, щоб одержати премію. Цей містер Бампо дуже вправно знімає скальпи; подейкують, ніби він напрактикувався на християнах. Якби це була правда та я командував тутешнім портом, як ваша честь, то наказав би я віддраїти його кішками. Біля стапеля церкви якраз є годяща щогла, а щодо кішки, то я змайстрував би її сам, та й відшмагав би чолов'ягу сам, коли б не знайшлося охочих.

— Не слід вірити всяким пліткам про Натті. Він полює тут здавна і має право робити це й надалі. А коли якісь нероби в селищі спробують знущатися з нього, то вони переконаються, що його захищає міцна рука закону.

— Рушниця ліпша, ніш закон,— глибокодумно проказав майор.

— Чхав я на його рушницю! — вигукнув Річард, клацнувши пальцями.— Бен правий, і я...— Він зупинився, почувши бамкання корабельного дзвона, який висів під «шпилем» «академії» і тепер сповіщав, що настав час богослужіння.— «Хвала тобі, господи...» Ах, пробачте, містере Грант, це вам належить прочитати подячну молитву. Нам час іти, адже тільки ми в окрузі шануємо єпископальну церкву,— цебто я, Бенджамін та ще Елізабет. А таке ні те ні се, як Мармедюк, про мене, гірше єретика.

Священик смиренно підвівся, з почуттям прочитав молитву, і все товариство почало збиратися до церви, чи то до «академії».

РОЗДІЛ X

І кличуть грішних до молитви
Важкі, тягучі звуки дзвона.

Вальтер Скотт, «Дикий мисливець»

Річард і Лекуа в супроводі Бенджаміна попрямували до школи навпрошки — стежкою, торованою у снігу, а суддя з дочкою, священик і майор вирушили на санях кружним шляхом, по вулицях селища.

Зійшов місяць, і в світлі його проміння чітко окреслювалися силуети сосон на вершинах східних гір. Небо було чисте й прозоре, як у деяких країнах опівдні. Зорі ледь мерехтіли, наче жарини багать, що згасають удалині; вони були безсилі змагатись із сяйвом місяця, що лилося на чисту білину озер і полів і, відбиваючись, робилося ніби ще яскравішим.

Елізабет із цікавістю читала написи, що були над дверима мало не всіх будинків, а сани тим часом швидко й плавно рухалися головною вулицею. На кожному кроці вона помічала нові будівлі й імена. Навіть старі будинки й ті змінилися: там щось добудовано, там перефарбовано, ще інші споруджено наново. Але з усіх жител виходили їхні мешканці, поспішаючи туди, де на них чекало творіння спільного мистецтва Річарда і Бенджаміна.

Надивившись на будинки, які були значно привабливіші в яскравому, але ніжному місячному світлі, Елізабет почала вдивлятися в людей, сподіваючись побачити когось знайомого. Але всі перехожі з виду були однакові: закутані в хутра й пальта, в шапках і каптурах, вони пробиралися вузькою стежкою уздовж заметів попід будинками, а кучугури снігу були такі високі, що до половини затуляли їхні постаті. Разів два їй привиділося, ніби вона когось упізнала, але перехожий тут-таки зникав за одним з тих величезних стосів дров, що громадилися чи не перед кожним будинком. І тільки коли сани звернули з головної вулиці на бічну, що перетинала її під прямим кутом і вела до «академії», Елізабет побачила нарешті знайомий будинок і знайоме обличчя.

Будинок той стояв на розі одного з найгомінкіших перехресть селища і, судячи з добре втоптаного снігу перед дверми, а також з вивіски, яка сумно рипіла, погойдуючись на вітрі, що налітав з озера, був одним з найпопулярніших місцевих заїздів. Хоч будинок був одноповерховий, мансардові вікна, колір стін, віконниці й веселий вогонь, що виблискував крізь розчинені двері, надавали йому куди затишнішого

вигляду, ніж мали сусідські будинки. На вивісці пивниці, почепленій, як звичайно, на стовпі, був зображений вершник із шаблею й пістолями, у ведмежій шапці, на баскому коні. Все це, а також напис «Хоробрий драгун», зроблений чорними літерами, не дуже виразний, але знайомий Елізабет, добре було видно при світлі місяця.

Коли сани порівнялися з заїздом, із дверей вийшли чоловік і жінка. Чоловік ішов важкою солдатською ходою, помітно кульгаючи, а жінка ступала широко й швидко, так, ніби їй було байдуже, куди поставити ногу. Місячне світло падало на її повне червоне обличчя, настільки схоже на чоловіче, що навіть пишні брижі очіпка не надавали йому належної жіночності. Маленький чорний капелюшок ледь тримався на потилиці, ніскільки не затінюючи обличчя, і при місяці, що сяяв зі сходу, те обличчя здавалося сонцем, що сходить на заході. Рішучим чоловічим кроком вона йшла навперейми саням, і суддя наказав тезкові грецького царя зупинити коней

— Ласкаво просимо, судде! — вигукнула жінка з відчутним ірландським акцентом.— Раді вас бачити! Еге ж! А, і міс Ліззі з вами! І яка ж красуня з неї виросла! Якби в селищі стояв полк, чимало сердець вона б розбила! Ой, леле! Гріх теревенити всує, коли дзвони кличуть нас до молитви, як покличе до себе господь, коли ми найменше того сподіватимемося... Добрий вечір, майоре. Прийдете сьогодні на чарку пуншу чи, певно, пробудете святвечір у великому домі судді?

— Рада вас бачити, місіс Голлістер! — радісно відгукнулася Елізабет.— Відколи ми виїхали з дому, я весь час сподівалася зустріти когось із знайомих, але нікого не впізнала. Будинок ваш теж не змінився; але інші так змінилися! Якби вони не стояли на старих місцях, я їх зовсім би не впізнала. Бачу, і ця мила вивіска збереглася,— я ж пам'ятаю, як кузен Річард її малював,— і навіть напис, через який ви тоді сварилися.

— Це ви про «хороброго драгуна»? А яке ж іще ім'я можна було йому дати, коли всі його так і називали? Спитайте хоч мого чоловіка, капітана! Кращого покупця я не бачила, і в скрутну хвилину на нього завжди можна було покластися. Гай-гай! Тільки смерть прийшла по нього без попередження! Певно, гріхи йому відпустяться, бо справа його була справедлива. Ось хай містер Грант скаже... Ну, а коли сквайр Джонс забажав намалювати вивіску, я подумала: якби ж на ній було зображення того, хто ділив з нами радість і горе! Очі не такі великі й вогненні вийшли, як були в нього, зате вуса й шапка точнісінько такі. Та гаразд, не буду вас затримувати

на морозі своїми балачками. Забіжу завтра після відправи. Хай вас благословить господь і не допустить зла! То що, приготувати вам пунш, майоре?

Німець відповів поважним кивком голови, і коли суддя перекинувся кількома словами з чоловіком вогненнолицьої шинкарки, сани рушили далі. Невдовзі вони під'їхали до дверей «академії», і все товариство поспішило до великої зали.

Джонс і два його супутники, що вибрали собі найкоротшу дорогу, випередили сани на кілька хвилин. Та замість поквапитися до зали, щоб утішитись там подивом поселенців, Річард, заклавши руки в кишені, почав прогулюватися перед «академією» з виглядом людини, звиклої до подібних церемоній.

Поселенці поважно проходили повз нього в приміщення, як і личить тим, хто йде молитись, але в ході їхній помітний був поспіх, викликаний цікавістю. Фермери, що приїхали з інших поселень, спершу вкутували своїх коней в сині та білі попони й тільки тоді заходили подивитися на святково вбрану залу. До багатьох із них Річард підходив, ручкався й питався про здоров'я, про сімейні справи. Він знав добре їх усіх, бо називав на ім'я навіть дітей прибулих, а їхні відповіді свідчили, що Річарда тут усі любили.

Нарешті один із поселенців, який пішки прийшов із селища, зупинився біля Річарда, втупивши пильний погляд у нову цегляну будівлю, що відкидала довгу тінь на сніжні поля. Перед «академією» лежало пустирище, де в майбутньому збиралися розпланувати площу, а за тим пустирищем височіла нова, ще недобудована церква Святого Павла. Почали її споруджувати минулого літа — буцімто громадським коштом, а насправді головним чином на гроші судді Темпла. Затіяли будівництво тому, що, на думку більшості, селищу для релігійних відправ потрібне було місце пристойніше, ніж велика зала «академії», та й освячення нової церкви мало показати, який різновид протестантської релігії бере гору в Темплтоні. Звичайно, питання це викликало неабиякий інтерес і хвилювання серед представників різних сект, проте вголос ніхто його не обговорював. Коли б суддя Темпл віддав перевагу котрійсь із сект, питання було б вирішене негайно — настільки високий був авторитет судді,— але ж він уважав за краще не втручатися в цю справу, рішуче відмовляючись підтримати навіть Річарда, який уже встиг таємно запевнити єпископа, нібито і новий храм і його парафіяни охоче увійдуть в лоно єпископальної церкви. Проте коли всі побачили, що суддя дотримується нейтралітету, Джонс упевнився, з якими впертими

людьми має справу. Спочатку він спробував переконати їх ученими доказами. Слухали його терпляче, не заперечували, і Річард, обійшовши селище, подумав, що питання вирішене на його користь. Керуючись принципом «куй залізо, поки гаряче», Джонс оголосив через газетку, що мешканці селища повинні зібратись і вирішити справу голосуванням. Але ніхто не прийшов до «Хороброго драгуна» на збори, й він перебув найприкріший вечір у своїм житті, марно сперечаючись із місіс Голлістер, що доводила, ніби методистська церква (тобто та, до якої вона сама належала) — найблагочесніша, і тому новий храм, безперечно, мусить бути методистським. Тоді Річард зрозумів, що радів передчасно і що навмання такого хитрого й обережного супротивника не здолати. Він дійшов висновку, що треба затаїтися і йти до своєї мети поступово, крок за кроком.

Спорудження храму одностайно доручили Джонсові й Гайрамові Дулітлу. Вони ж побудували «палац», «академію», в'язницю — кому ж іще, коли не їм, було знати, як спроектувати й звести таку будівлю? Обов'язки між обома архітекторами були давно розподілені: Джонс відповідав за проект, а Гайрам Дулітл — за його практичне втілення.

Користуючись такою перевагою, Річард нишком надумав прикрасити вікна романськими арками. Це був би неабиякий успіх *. Оскільки церква будувалася з цегли, він міг до пори до часу приховувати свій план, аж поки треба буде ставити рами. Річард обережно повідомив Гайрамові про своє бажання і, делікатно наполягаючи на ньому, посилався здебільшого на красу стилю, не прохопившись і словом про справжню суть свого задуму. Терпляче вислухавши його, Гайрам нічого не заперечив, однак і думки своєї не висловив. Проте коли дійшло до діла, виникло багато труднощів. Спочатку не було годящого матеріалу на такі високі рами, але Річард знайшов вихід, одним порухом олівця зменшивши довжину рам на два фути. Тоді Гайрам сказав, що рами дорого обійдуться, і довелося нагадати йому, що платить Мармедюк, а Річард — скарбник судді. Натяк цей справив бажане враження, і після мовчазного й тривалого, але марного опору рами були зроблені згідно з проектом. Потім почалися прикрощі з дзвіницею, за модель для якої взято одну з менших веж лондонського собору Святого Павла. Треба сказати, що копія не зовсім відповідала оригіналові, бо не всі пропорції

* Методисти й інші сектанти вважали, що «дім божий» не повинен мати ніяких прикрас.

вдалося зберегти. Але врешті-решт усі труднощі були подолані, й архітектор дістав змогу милуватися своїм творінням, яке разюче нагадувало пляшечку для оцту. А втім, цього разу не було великого опору, бо поселенці любили новизну, а такої дзвіниці не було ж ніде.

На цьому будівельні роботи припинилися до наступного літа. Треба було обміркувати й вирішити питання про внутрішнє обладнання храму. Річард розумів: якщо він запропонує аналой і вівтар, то цілком викаже себе,— адже ці речі не вживалися в жодній американській церкві, крім єпископальної. Одначе, підбадьорений досягнутими успіхами, він сміливо запропонував назвати храм «Церквою Святого Павла», і Гайрам мудро пристав на цю пропозицію, внісши невеличку поправку до назви: «Нова церква Святого Павла», так ніби названо церкву на честь англійського собору, а не на честь святого, бо то було б надто образливо для релігійних почуттів містера Дулітла.

Чоловік, що зупинився перед церквою, і був той самий Гайрам Дулітл, якого вже не раз ми згадували в цій оповіді. Він був високий і худий; різкі риси обличчя виказували хитрість, хоч як він удавав благочестивого. Річард у супроводі мосьє Лекуа й управителя підійшов до свого помічника.

— Добрий вечір, сквайре,— мовив Річард, кивнувши головою, але не виймаючи рук із кишень.

— Вечір добрий, сквайре,— відгукнувся Гайрам, повертаючись до Річарда всім довгим тілом.

— Щось холодно сьогодні, містере Дулітл, холодно, сер.

— Холоднувато, сер. І на відлигу не повертає.

— Що, милуєтесь нашою церквою? Вона таки гарна, а надто в місячному сяйві — бляха на бані так і виблискує! Закладаюсь, що баня того, іншого Святого Павла ніколи так не сяє в лондонському диму!

— Для молитовного дому справді непогано,— відказав Гайрам.— Сподіваюсь, мусью Лекуа і містер Пенгіллан погодяться зі мною.

— Звичайно! — вигукнув люб'язний француз.— Це дуже гарно.

— Я був певний, що мусью інакше й не скаже... Останнього разу патока у вас була дуже добра. Може, ще лишилося трохи?

— Ah! Oui! Так, добродію,— відповів француз, легенько здвигаючи плечима й кривлячись.— Є дещиця. Дуже радий, що вона вам сподобалася. Сподіваюсь, мадам Дулітл добре себе почуває?

— Нічого, ворушиться помалу,— кинув Гайрам.— А що, сквайре, ви вже вирішили, як обладнати молитовний дім?

— Ні... ні... ні! — швидко, але з багатозначними паузами після кожного заперечення відповів Річард.— Треба ще подумати. Приміщення просторе, й нам треба подумати, як його найкраще використати. Я не хочу ставити кафедру біля стіни, наче будку вартового під муром,— вона буде в центрі, отже, навколо лишиться багато вільного місця.

— Біля кафедри за звичаєм ставлять лаву дияконів,— зауважив Гайрам, але, ніби злякавшись, що сказав зайве, тутаки додав: — А втім, у кожній країні свої звичаї.

— Саме так! — заволав Бенджамін.— Коли пливеш уздовж берегів Іспанії чи Португалії, то на кожному мисі стирчить монастир, а на ньому різної снасті — всякі там дзвіниці та флюгарки — більше, ніж на трищогловій шхуні. Якщо ви бажаєте побудувати гарну церкву, то шукайте зразків у старій Англії. Що ж до Святого Павла, то хоч я й не бачив його зроду, бо до нього далеко від доків, але кожен знає, що це найчудовіша будівля у світі. А ця церква схожа на Святого Павла, як дельфін-касатка на кита, а між ними тільки й різниці, що одне менше, а друге більше. Ось і мусью Лекуа бував по різних країнах, і хоч Франція зовсім не те, що Англія, проте і там є чимало церков, то він, мабуть, уявляє, що таке гарна церква. Ану скажіть, мусью, щиру правду, гарна наша церковця чи ні?

— Вона тут цілком до речі,— запевнив француз.— Але в католицьких країнах будують — як це сказати по-вашому — la grande cathédrale — великий собор. Цей Святий Павло в Лондоні дуже гарний, дуже belle, дуже, як ви кажете, великий. Але, мосьє Бен, pardonnez moi *, йому далеко до Нотр-Дам! **

— Ха! Мусью, та що ви таке кажете? — вигукнув Бен.— Нашому Святому Павлові далеко до ваших дам? Може, ви ще скажете, що наш фрегат «Королівський Біллі» гірший за ваш «Біллі Депарі» ***? Та ж він упорається з двома такими в будь-яку погоду!

Вигляд у нього був дуже грізний, він розмахував кулаком, трохи меншим, ніж голова мосьє Лекуа, і Річард відчув, що пора втрутитись.

— Тихше, Бенджаміне, тихше! — заспокійливо мовив він.—

---

* Пробачте *(франц.)*.

** Собор Паризької богоматері.

*** Перекручене французьке «Віль де Парі» — «Місто Париж».

Ти просто не зрозумів мосьє Лекуа, і ти забуваєшся... Але ось і містер Грант, значить, зараз почнеться служба. Ходімо!

Француз вислухав відповідь Бенджаміна із стриманістю вихованої людини, що не ображається на неуцтво співрозмовника, вклонився на знак згоди й рушив за своїм супутником.

Гайрам і управитель ішли позаду, й Бенджамін весь час буркотів собі під ніс:

— Якби ж французький король мав хоч такий палац, що його не сором було б причалити борт до борту із собором Святого Павла, то ще можна було б терпіти це базікання. Але слухати, як француз ганить англійську церкву,— то вже, даруйте, занадто! Послухайте, сквайре Дулітл, я на власні очі бачив, як ми пустили на дно два їхніх фрегати — нові, чепурні судна з чудовим оснащенням і новими гарматами! А були б такі гармати в англійців, то вони б і самого чорта в баранячий ріг скрутили!

З цим блюзнірським словом на вустах Бенджамін увійшов до церкви.

РОЗДІЛ XI

І блазні, що прийшли знущатись,
Лишились на молитву.

Голдсміт, «Покинуте село»

Незважаючи на спільні зусилля Річарда й Бенджаміна, велика зала дуже мало скидалася на справжню церкву. Абияк збиті лавки стояли рядами, чекаючи на парафіян, а напроти лавок був непофарбований неоковирний ящик, що правив за кафедру для проповідника. Перед цією жалюгідною подобою трибуни стояло щось на кшталт аналоя, а збоку — вкритий білосніжною скатертиною стіл червоного дерева, принесений із «палацу». Він заміняв вівтар. В щілини цього поспіхом спорудженого будинку були повстромлювані соснові гілки, а по бурих, подряпаних стінах звисали гірлянди. Приміщення освітлювалось лише яким десятком свічок, і різдвяна служба була б надто похмура й безрадісна, коли б не веселий вогонь, що палахкотів у величезних камінах по обидва кінці зали, кидаючи відблиски на ряди лавок і облич.

Чоловіки й жінки сиділи окремо, обабіч проходу, посеред якого, саме навпроти кафедри, були місця для впливовіших поселенців. А втім, цей звичай був скоріше добровільною поступкою з боку біднішої і не такої освіченої частини населення, ніж правом, що його присвоїли багатші.

На одній з тих перших лав сидів суддя, його дочка й друзі, і ніхто, окрім ще доктора Тодда, не посмів сісти на цьому найпочеснішому місці, щоб не сказали — величається, мовляв. Річард, що виконував обов'язки паламаря, сів у крісло, яке стояло біля стола, а Бенджамін, підклавши дров у камін, примостився поруч із ним на той випадок, коли буде потрібна його допомога.

Дати повний опис парафіян немає можливості, бо скільки було людей, стільки ж і різного вбрання.

Майже всі жінки мали на простих сільських сукнях які-небудь прикраси, що лишилися, певно, з давніших часів. Тут можна було побачити жінку в чорних вовняних панчохах і шовковому вицвілому платті, яке пережило принаймні три покоління, а поруч із нею — іншу, в хустині, що мінилася всіма кольорами веселки, та в недоладній коричневій сукні з домотканої тканини. Одне слово, і жінки, й чоловіки — всі причепурились хто як міг. Якийсь чолов'яга, колишній гармаш, красувався у своїй уніформі — тільки тому, що то було його найкраще вбрання. Деякі молодики понапинали на себе сині панталони з червоними лампасами — частину уніформи темплтонської легкої піхоти,— аби показати, що й у них є «купований одяг». А один навіть убрався в «стрілецьку сорочку» такої бездоганної білини, що від одного погляду на неї ставало холодно; проте схована під нею тепла куртка з домашнього сукна достатньо зігрівала її власника.

Вираз облич у парафіян був майже однаковий, надто в тих, що не належали до вищої верстви селища. Шкіра у всіх була засмагла від постійного перебування на свіжому повітрі, трималися всі поважно, але до звичайного хитруватого виразу домішувалась неабияка цікавість. Однак траплялися обличчя й вбрання, які дивно вирізнялися серед решти присутніх. Рум'янощокий добродій у гетрах і добре пошитому костюмі був, напевне, англійцем, котрого доля привела в цей віддалений куточок світу, достоту як і блідого кощавого шотландця з різкими рисами обличчя. Низенький чорноокий чоловік, смаглявий, як іспанець, безперервно підводився, щоб дати пройти місцевим красуням, а прибув він із зеленої Ірландії, недавно кинув ремесло мандрівного торговця і відкрив крамничку в Темплтоні. Одне слово, тут були представники трохи не всіх народів Європи, хоча всі вони, за винятком англійця, швидко засвоїли манери й звичаї американців. Англієць уперто додержувався звичаїв своєї батьківщини в усьому, навіть обробляти звільнену від лісу ділянку намагався в такий самий спосіб, як і рівнини Норфолку. Проте

сумний досвід переконав його, що тутешні жителі — не дурні й краще за всякого зайду знають, як слід господарювати, і що йому треба вчитися в них, поборовши свою упередженість і пиху.

Елізабет невдовзі помітила, що всі дивляться лише на неї та на містера Гранта. Ніяковість заважала їй добре розгледіти людей, і вона лише час від часу крадькома роззиралася навкруги. Але коли все затихло — тупотіння ніг, кахикання й інші звичайні в таких випадках звуки,— вона насмілилася підвести очі. В залі запала глибока тиша — чути було тільки потріскування дров у камінах, від яких пашіло жаром,— і всі обличчя й очі повернулися до священика.

У цю мить з нижнього коридора почулося тупотіння, ніби хтось обтрушував сніг із взуття, тоді все стихло, і до зали увійшов могіканин у супроводі Шкіряної Панчохи й молодого мисливця. Вони були взуті у м'які мокасини, і їхніх кроків не було б чути зовсім, якби не тиша, що панувала в залі.

Індіанець поважно пройшов між рядами і, помітивши вільне місце біля судді, сів, зберігаючи все ту саму спокійну гідність. Там він і просидів усю відправу, загорнувшись у свою ковдру, нерухомий і напрочуд уважний. Натті проминув лаву, де так безцеремонно розсівся його червоношкірий товариш, і сів на колоді біля каміна, поставивши рушницю між колін та поринувши в глибокі й, очевидно, невеселі роздуми. Юнак знайшов собі місце на одній із задніх лав, і знову залягла тиша.

Тоді підвівся містер Грант і мовив перші слова молитви. Непотрібний був і приклад Джонса, щоб усі присутні разом підвелись на ноги,— урочистість тону і слів священика подіяла на парафіян, мовби помах чарівного жезла. Помовчавши, він почав читати вступну частину проповіді, коли це Річард підвівся, на лихо щось пригадавши, і навшпиньках вийшов із зали.

Коли священик, закликаючи до покаяння, опустився на коліна, парафіяни теж опустилися на лави, і відтепер він уже ніяким побитом не міг спонукати людей, щоб вони всі разом повставали. Щоправда, дехто часом підводився, але більшість сиділа й просто слухала, виступаючи радше в ролі глядачів, а не безпосередніх учасників цієї побожної церемонії. Містер Грант і далі читав молитву, але паламар покинув його, і ніхто йому не відповідав. Після кожного звернення до бога священик робив урочисту паузу, але жоден голос не повторяв його.

Елізабет безгучно ворушила вустами; звикла до відправ у церквах великого міста, вона вже почала відчувати ніяковість, коли раптом почула тихий, лагідний жіночий голос, що повторив за священиком: «Ми не зробили того, що повинні були зробити...» Вражена, що тут знайшлася жінка, яка змогла подолати природну несміливість, міс Темпл подивилася туди, звідки долинули ці слова. Вона побачила дівчину, що стояла на колінах неподалік, схиливши чоло над молитовником. Незнайомка — Елізабет бачила її вперше — з виду була сором'язлива й тендітна. Сукня на ній була скромна й елегантна, а обличчя, бліде й схвильоване, привертало увагу лагідним і сумним виразом. Вона вдруге і втретє повторила слова священика, і тоді до неї приєднався чоловічий голос із протилежного кінця зали. Міс Темпл одразу ж упізнала голос молодого мисливця й, подолавши свою боязкість, і собі приєдналася до них.

А Бенджамін тим часом гарячково гортав сторінки молитовника, та ніяк не міг знайти потрібне місце. Нарешті повернувся Річард і, пробираючись між лав, повторив за священиком так гучно, немов боявся, що його не почують. В руках він тримав невелику відкриту скриньку, на якій чорною фарбою було виведено «8 × 10». Поставивши скриньку перед кафедрою, мабуть, щоб вона правила священикові за підніжок, Річард якраз устиг сісти на місце, щоб вигукнути «амінь!». Звісно, всі парафіяни обернулися до Джонса, коли він увійшов із своєю дивною ношею, а тоді знов спрямували на священика погляди, сповнені уваги й допитливості.

Великий досвід містера Гранта дуже придався йому того дня. Він добре розумів характер своїх слухачів, людей простих, старомодних звичаїв; вони ревно захищали свої вірування, і кожен з них свою секту вважав єдино правильною, не бажаючи приймати настанов якогось там іншого пастиря. Більшу частину того досвіду містер Грант здобув, вивчаючи велику книгу людської натури, відкриту для всіх, хто має бажання її читати. Знаючи, як небезпечно сперечатися з неуками, він уважав за краще не нав'язувати своїх переконань, а мудро та обережно напучувати. Сам він вірував щиро і не надто дорожив обрядовою формою — він міг палко молитися й без допомоги паламаря і проповідником був вельми красномовним.

Тож і цього разу він зробив деякі поступки своїй пастві, і по закінченні відправи не знайшлося жодного з парафіян, хто б не подумав, що церемонія була не така вже й «папістська», як можна було сподіватися від священика епи-

скопальної церкви. А Річард в особі його знайшов собі могутнього однодумця й помічника для здійснення своїх планів. У своїй проповіді містер Грант намагався триматися мудрої середини і, не відступаючи від догматів своєї церкви, більше говорив про етичні принципи, прийнятні для всіх християнських церков. Щоправда, Гайрам і ще два-три поважні члени секти методистів обмінялися похмурими поглядами, але далі цього разу не пішло; священик поблагословив присутніх, і вони мовчки і з належною гідністю розійшлися.

РОЗДІЛ XII

Нехай сплітають вчені богослови
Нікчемну пряжу хитрих віровчень,
Та лиш десниця господа могутня
Диявола прогнать із серця може.

Дуо

Коли люди почали розходитись, містер Грант підійшов до судді й Елізабет і відрекомендував їм дівчину, що про неї ми згадували в попередньому розділі; це була його дочка. Привітали її з приязню й щирістю, притаманними місцевому населенню взагалі; та й добре товариство тут теж цінували. Обидві дівчини одразу відчули взаємну симпатію. Суддя, який теж не чув про священикову дочку, дуже втішився, що тепер Елізабет матиме подругу, десь такого самого віку й виховання, і з подругою легше призвичаїться до тихого Темплтона після гамірного міського життя. Елізабет, на яку мила й благородна дівчина справила найкраще враження, доклала всіх зусиль, щоб ніяковість несміливої незнайомки якнайшвидше минула. Дівчата швидко знайшли спільну мову і за ті десять хвилин, поки виходили парафіяни, не тільки встигли домовитися на наступний день, але й, мабуть, склали б плани на півзими, якби не втрутився священик, мовивши такі слова:

— Обережно, обережно, люба міс Темпл, а то моя дівчинка привчиться марнувати час. Не забувайте, вона — господиня мого дому, і він занепаде, якщо Луїза прийме хоча б половину ваших люб'язних пропозицій.

— А чому б вам не відмовитися від того дому зовсім, сер? — запитала Елізабет.— Адже вас лише двоє, і я певна, що мій батько був би щасливий, якби ви згодилися оселитись під нашим дахом. Товариство у такому закутні — це велике

благо, від якого не слід відмовлятися через якісь там світські церемонії. Мій батько часто каже, що в нових краях цінується не гостинність, а ласка, яку гість робить господареві.

— І треба сказати, що гостинність судді цілком підтверджує його слова; але ми не повинні зловживати його добротою. Безперечно, ви часто будете бачитися з нами, особливо з моєю дочкою, бо мені доведеться роз'їжджати по околиці. Але щоб завоювати авторитет у таких людей,— додав містер Грант, глянувши на кількох чоловік, що не встигли вийти й зацікавлено приглядалися до співрозмовників,— священик не повинен викликати до себе заздрість чи недовіру, шукаючи прихистку під таким розкішним дахом, як у судді Темпла.

— То вам подобається наш дах, містере Грант? — вигукнув Річард, який, доглянувши, щоб загасили свічки й вогонь у камінах, підійшов саме вчасно, аби почути останні слова священика.— Я радий, що нарешті знайшлася хоч одна людина з художнім смаком. Бо от Дюк лає цей дах послідущими словами. А втім, хоч суддя він і добрий, тесля з нього — нікудишній, ніде правди діти. Ну що ж, містере Грант, мушу сказати без хвастощів, що сьогодні ми відслужили відправу так, як належить; правда, бракувало органа. Зате вчитель чудово співав псалми. Я й сам колись вів, але тепер здебільшого співаю басом, а щоб виконувати басову партію, потрібна неабияка майстерність, тут можна показати силу голосу. Бенджамін теж добре співає басом, але часто забуває слова. Ви чули коли-небудь, як він співає «Біскайську затоку»?

— Мені здається, сьогодні він нам трохи продемонстрував своє вміння,— сміючись, зауважив Мармедюк.— Містер Пенгіллан, мабуть, належить до тих людей, які знають лише одну мелодію, але зате знають її добре. Як він ревів, як самозабутньо виводив,— точнісінько північний вітер над озером! Гаразд, панове, шлях вільний, і нас чекають сани. На добраніч, містере Грант, на добраніч, міс,— не забудьте, що завтра ви обідаєте під нашим корінфським дахом.

Розпрощавшись, вони пішли. Річард, обравши собі за супутника мосьє Лекуа, прочитав йому цілу лекцію про мистецтво співу псалмів, закінчивши її палкою похвалою пісні «Біскайська затока» у виконанні свого друга Бенджаміна.

А могіканин і далі сидів собі в залі, загорнувшись у ковдру, так само байдужий до всього навкруги, як і парафіяни — до присутності старого вождя. Натті також сидів на своїй колоді, підперши голову однією рукою, а другою

підтримуючи рушницю, яку недбало поклав собі на коліна. Обличчя його було стурбоване, і під час відправи він часто роззирався — певно, старого щось непокоїло. Але він сидів з поваги до старого вождя, якого, попри всю свою грубуватість, дуже шанував.

Молодий супутник цих двох старих лісовиків стояв біля погаслого каміна, чекаючи на своїх товаришів. У залі вже не лишилося нікого, крім них та священика з його дочкою. Коли пішли мешканці «палацу», Джон підвівся, вивільнив з-під ковдри голову, відкинув назад довге чорне волосся, що звисало на обличчя, і, наблизившись до містера Гранта, простяг руку й урочисто мовив:

— Дякую, отче. Слова, що ти сказав, піднялись у небеса, і Великий Дух радіє. Твої діти запам'ятають ті слова й будуть добрими.— Він замовк, а тоді, випроставшись із гідністю індіанського вождя, додав: — Якщо Чингачгук коли-небудь наздожене свій народ, що пішов за призахідним сонцем, якщо Великий Дух перенесе його через озера й гори і збереже в ньому подих життя, то він перекаже своєму племені ті добрі слова, і плем'я повірить йому,— бо хто може сказати, що могіканин коли-небудь брехав?

— Покладися на милосердя боже,— відповів містер Грант, якому горда мова індіанця здалася трохи блюзнірською,— і він тебе ніколи не покине. Коли серце сповнене любові до бога, в ньому немає місця для гріха. А вам, юначе,— звернувся він до молодого мисливця,— я вдячний не тільки за порятунок у дорозі, але й за дуже вчасну та благочестиву підтримку в скрутну мить під час відправи. Я буду щасливий бачити вас у своїй оселі; може, розмова зі мною скріпить ваш дух на тому нелегкому шляху, який ви обрали. Зустріти тут, у лісах, людину вашого віку й зовнішності, обізнану з обрядами нашого богослужіння,— це, повірте, приємна несподіванка. У мене таке відчуття, ніби відстань між нами щезла, й ми вже не чужі. Мені здається, ви добре знаєте службу — я не помітив у вас навіть молитовника, хоч містер Джонс порозкладав їх на лавах.

— Було б дивно, якби я не знав богослужіння нашої церкви,— стримано відповів юнак.— Адже мене в ній хрестили, і я ніколи не відвідував іншої служби. Будь-які інші форми богослужіння здалися б мені такими ж дивними, як тутешнім людям здається дивною наша відправа.

— Як приємно це чути, дорогий сер! — вигукнув священик, схопивши юнака за руку й гаряче стискаючи її.— Ви підете зі мною, зараз же,— справді, ви повинні піти зі

мною,— моя дитина ще мусить подякувати вам за врятування батька... Ніяких відмов! А цей достойний індіанець і ваш друг підуть з нами.

— Ні, ні,— заперечив Шкіряна Панчоха,— мені час повертатися до нашого вігвама, бо маю нагальну справу, якою не можна нехтувати ради ваших молитов і забав. Нехай уже цей молодик іде з вами — він звик водитися з проповідниками й розмовляти про такі речі, та й Джон теж,— його хрестили моравські брати* ще за тієї війни. А я собі невчений простак, що замолоду служив своєму королю і своїй країні в боротьбі проти французів і дикунів; зроду-віку я не зазирав до книжок і не вчився читати. Я вже он і полисів трохи, а й досі не бачу, який пожиток з того сидіння по школах. Адже я й так убивав по двісті бобрів за сезон, не рахуючи всякої іншої дичини... Коли ви мені не вірите, спитайте у Чингачгука, бо полював я тоді в країні делаварів, і старий може підтвердити кожне моє слово.

— Не сумніваюсь, друже мій, що ти був хоробрим солдатом і вправним мисливцем,— мовив священик.— Але цього замало, щоб приготуватися до неминучого кінця. Певно, ти чув приказку: «Молодий може померти, а старий — мусить».

— Я ніколи не був таким дурнем, щоб сподіватися жити вічно,— відповів Натті, засміявшись своїм нечутним сміхом,— та й хіба це потрібно людині, яка живе з дикунами в лісах, а в спечні місяці — на озерних протоках? Хоч, скажу вам, у мене міцне здоров'я, бо, сидячи в засідці на оленів біля солончаків над берегами Онондаги, не раз пив з неї воду, а в ній насіння пропасниці було не менше, ніж гримучих змій на Крамгорні. І я пив, бо й тоді не сподівався жити вічно. Правда, і тепер ще живі люди, які бачили дрімучі ліси на Німецьких рівнинах — до того ж, люди вчені й такі, що знаються на релігії. А зараз там хоч тиждень блукай, однаково не знайдеш жодного пенька. А пні, треба сказати, стоять у землі й не гниють сто років після того, як згнило дерево.

— Це все скороминуще, мій любий друже,— вів своєї містер Грант, пройнятий бажанням урятувати душу свого нового знайомця,— а я хотів би підготувати тебе до вічності. Тобі треба ходити на божу службу, і я радий, що ти прийшов

---

* Моравські брати» — релігійна секта, заснована в Чехії ще в XV столітті. Члени цієї секти провадили місіонерську роботу серед індіанців Північної Америки, головним чином серед делаварів. «Моравські брати» написали про делаварів кілька цікавих книжок, бо бачили їх тоді, коли на індіанцях майже не позначився вплив білих.

сьогодні. Хіба ти пішов би на полювання, лишивши вдома шомпол і кремінь?

— Ну, тільки новачок у лісах не зможе вирізати шомпола з молодого ясеня чи знайти кремінь у горах,— знову засміявся Натті.— Ні, ні, я ніколи не сподівався жити вічно. Але часи міняються, і тепер у цих горах усе зовсім не таке, як, скажімо, було тридцять чи навіть десять років тому. Сила дає право, і закон сильніший за стару людину, байдуже, вчена вона чи така, як я,— от мені легше тепер підстрелити дичину із засідки, ніж переслідувати її з гончаками, як було колись... Охо-хо-хо! Але завжди так буває: коли в селищі з'являється проповідник, то дичини меншає, і порох дорожчає, а це вже не така дрібничка, як шомпол чи кремінь.

Священик, збагнувши, що його невдале порівняння обернулося проти нього самого, розсудливо припинив суперечку, хоча твердо вирішив поновити її при першій нагоді. Він знову запросив у гості молодого мисливця, і той разом з індіанцем зрештою погодився провести священика з дочкою до будинку, що його турботливий Джонс приділив йому як тимчасове житло. Шкіряна Панчоха затявся на своєму, тож вони й розпрощалися.

Пройшовши трохи вулицею, містер Грант, який ішов попереду, звернув у поле й ступив на стежку, таку вузьку, що навіть двоє не могли б на ній розминутися.

Місяць піднявся вже так високо, що його проміння майже прямовисно падало на долину, й чіткі людські тіні безгучно ковзали по сріблястій сніговій поверхні, наче якісь духи, що поспішали на потаємну зустріч. Мороз не слабшав, хоча ніч була безвітряна. Стежка була добре вторована, й дівчині йти було неважко, але скутий морозом сніг рипів навіть під її легкими кроками.

На чолі цієї дивної процесії йшов священик, одягнений у чорне; час від часу він повертав до супутників своє лагідне обличчя, на якому знову можна було помітити вираз прихованої печалі. Слідом за священиком ішов індіанець, закутаний в ковдру; голова його була непокрита, і довге чорне волосся спадало на плечі. Коли місячне сяйво освітлювало збоку його смагляве обличчя з різкими застиглими рисами, воно здавалося втіленням покірної старості, яка пережила бурі майже цілого століття; але коли він повертав голову так, що місяць осявав йому чоло, в полум'яних чорних очах можна було прочитати неприборкані пристрасті й думки, вільні наче вітер.

Тендітна постать міс Грант, одягненої надто легко для такої суворої пори року, становила різкий контраст із незвичним убранням і похмурим обличчям вождя делаварів, і молодий мисливець, який ішов позаду, розмірковував про несхожість людей щоразу, коли суворе обличчя індіанця й ніжне личко дівчини з очима, що могли посперечатися з блакиттю неба, поверталися, щоб помилуватися прегарним нічним світилом.

Дорогу вони коротали розмовою, яка то стихала, то знов пожвавлювалась.

Перший заговорив священик.

— Справді,— мовив він,— це така дивна річ — зустріти юнака, котрий навіть з простої цікавості не заглянув ніколи до якоїсь іншої церкви, окрім тої, в лоні якої він був вихований. Мені страшенно кортить розпитати вас про ваше життя. Ваші манери й мова свідчать, що ви дістали чудову освіту. З якого штату ви родом, містере Едвардс? Адже, здається, саме так ви назвали себе судді?

— Я з цього штату.

— З цього? Нізащо б не подумав, бо у вашій вимові зовсім не чути якихось місцевих особливостей. Мабуть, ви довго мешкали в містах, бо тільки там можна тішитись чудовими обрядами нашої церкви.

На відповідь юнак тільки посміхнувся,— певно, якісь вагомі причини, пов'язані з його теперішнім становищем, примушували його мовчати.

— Я дуже радий, мій юний друже, що познайомився з вами, бо такий освічений розум, як ваш, безперечно, доведе всім переваги нашої доктрини й благочестя нашої служби. Ви, певно, помітили, що сьогодні я мусив де в чому поступитися настроям слухачів. Ласкавий містер Джонс наполягав, щоб я дав причастя й заразом відслужив утреню, але, на щастя, канони нашої церкви цього не вимагають. Це могло б відлякати мою нову паству, але завтра я таки дам причастя. Ви причащаєтеся, мій юний друже?

— Мабуть, ні,— відповів юнак непевним голосом і зніяковів ще дужче, коли міс Грант мимохіть сповільнила ходу і здивовано глянула на нього.— Я ще не готовий. Я ще ні разу не причащався і не хочу робити цього, поки в моєму серці стільки мирських турбот...

— Що ж, кожний сам собі суддя,— мовив священик,— але мені здається, що молода людина, якої не звели на манівці різні хибні доктрини і яка стільки років була вірна нашій істинній вірі, може сміливо причащатися. Однак, ваша

правда,— на причастя кожен мусить іти з чистою душею. Я помітив сьогодні, що ви відчуваєте якусь образу на суддю Темпла, а це межує з однією з найгірших людських пристрастей... Нам треба перейти через цей ручай,— сподіваюся, лід нас витримає. Обережно, дитя моє, не послизнись.

Так промовляючи, він спустився стежкою на лід одного з потічків, які несли свої води в озеро, й, повернувшись, помітив, що юнак чемно допомагає його дочці подолати цю перешкоду. Коли всі щасливо перейшли на протилежний берег, священик повів далі:

— Недобре, любий мій, дуже недобре віддаватися таким почуттям узагалі, а тим паче в такому випадку, коли зло було заподіяне ненавмисне.

— Мій отець добре сказав! — мовив могіканин, раптово зупинившись; ті, хто йшов слідом, мусили теж зупинитися.— Так говорив і Міквон. Біла людина повинна робити так, як її вчили предки, але в жилах Молодого Орла тече кров вождя делаварів, вона червона, й пляму, яку вона залишає, можна змити лише кров'ю мінга.

Містер Грант, здивований цими словами, зупинився й поглянув на нього. В очах вождя він побачив лють і рішучість, і на його лагідному обличчі відбився жах: не таких слів сподівався він від дикуна, що мав себе за християнина. Здійнявши руки догори, він вигукнув:

— Джоне, Джоне! Хіба цього тебе вчили моравські брати? Але ні,— я не можу бути таким несправедливим до них. Вони благочестиві, побожні, добрі люди й не потерпіли б таких гріховних пристрастей. Ось послухай слів спасителя: «А я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто вас ненавидить, і моліться за тих, хто зневажає і переслідує вас». Це заповідь божа, Джоне, і той, хто не вважає на неї, не побачить лику господнього.

Індіанець уважно вислухав священика. Вогонь у його очах помалу згас, обличчя злагідніло, але він не відповів нічого, тільки, злегенька хитнувши головою, величним жестом дав знати містерові Гранту, що можна йти далі. Схвильований священик прискорив ходу, могіканин не відставав, але молодий мисливець помітив, що дівчина не встигає за ними.

— Ви стомилися, міс Грант,— мовив він.— Сніг тут не втоптаний, і вам важко йти нарівні з нами, мужчинами. Зійдіть на снігову кору, прошу вас, і зіпріться на мою руку. Ген там жевріє вогник — то, мабуть, ваш будиночок. Але до нього ще далеко.

— Я зовсім не стомилася,— відповів тихий тремтливий голос.— Мене просто перелякав цей індіанець. О, які в нього були страшні очі, коли місяць освітив його обличчя! Але я забула, сер, що він ваш друг, і навіть, судячи з його слів, чи не родич. Та от вас я не боюсь.

Юнак ступив на підмерзлий сніг, що вільно витримував вагу його тіла, і гречно, але твердо змусив дівчину наслідувати його приклад. Обережно підтримуючи її за лікоть, він скинув шапку, і чорні кучері впали на високе чоло, ніби дозволяючи їй зазирнути в його найпотаємніші думки. Луїза, проте, лише глянула на нього крадькома й прискорила ходу.

— Ви не знаєте цих людей, міс Грант,— сказав молодий мисливець,— а то б вам було відомо, що помста — це одна з чеснот індіанця. Ще змалку їм прищеплюють переконання, що їхній обов'язок — ніколи не прощати образи, і тільки гостинність може стримати їх від помсти.

— Невже, сер,— запитала дівчина, мимохіть вивільняючи руку,— і ви дотримуєтесь таких безбожних переконань?

— Якби ваш шановний батько звернувся до мене з таким запитанням, то досить було б відповісти, що я виховувався в лоні церкви,— але вам я ще скажу, що життя навчило мене забувати кривди. Думаю, тут мені нічого закинути, і сподіваюсь, що так воно й надалі буде.

Кажучи це, він зупинився, держачи свою руку напоготові, і, коли він договорив, дівчина знову сперлася на неї, і вони рушили далі.

Містер Грант і могіканин тим часом уже підійшли до будиночка й зупинилися біля дверей, очікуючи своїх молодих супутників. Священик знову заходився навертати індіанця на цуть істинну, а той слухав мовчки, хоч і поштиво. Але ось до них приєдналися міс Грант із мисливцем, і всі зайшли в дім.

Священикове житло стояло серед поля, на значній відстані від селища. Навколо видніли пні, прикриті високими сніговими шапками, і ні дерева, ні кущика поблизу. Вигляд будиночка промовляв про ту саму понуру недовершеність, що така звичайна в нових поселеннях, де все зводиться поспіхом. Зате всередині він справляв зовсім інше враження завдяки чистоті й затишку, що там панували.

Всі опинилися в кімнаті, вмебльованій, як вітальня, хоч тут-таки була й величезна піч з усім кухонним начинням. Кволий вогник свічки, яку засвітила Луїза, здавався зайвим,

бо яскраве полум'я, що виривалося з печі, давало змогу добре розгледіти скромну обстановку. Посеред чисто підметеної підлоги лежав строкатий килим з клаптиків — такі килими можна й досі бачити в фермерських домах. Трохи кращий вигляд мали чайний столик, Луїзині п'яльці й старовинна книжкова шафа червоного дерева, але стільці, обідній стіл і решта меблів були дуже прості й дешеві. На стінах висіли вишивані картини й малюнки, причому вишивання, безперечно, були зроблені з деякою майстерністю, хоч і не вирізнялися художнім смаком, а малюнкам бракувало і того й другого.

На одному з вишивань був зображений надгробок, над яким схилилася молода жінка в сльозах, а віддалік видніла церква з романськими вікнами. На надгробку можна було розрізнити написані стовпчиком дати народжень і смертей, і кожний небіжчик мав прізвище «Грант». Тільки глянувши на цей малюнок, молодий мисливець дізнався все, що можна було дізнатися про священикову сім'ю. Він збагнув, що містер Грант удівець, а боязка скромна дівчина, яку він перевів через струмок,— єдина з його рідних, що лишилася жива. Вони зосталися одні-однісінькі на світі, й тому ніжність, з якою Луїза турбувалася про батька, була ще зворушливіша.

Все це молодий мисливець спостеріг, поки товариство мовчки розташовувалося перед веселим вогнем. Але коли всі повмощувались, і Луїза, скинувши легкий плащ із бляклого шовку й капелюшок, які, хоч і дуже були їй до лиця, та мало підходили для такої суворої пори року, взяла стілець і зайняла місце між юнаком і батьком, містер Грант поновив розмову.

— Сподіваюсь, мій юний друже,— сказав він,— ваше виховання викорінило ті мстиві принципи, які ви могли успадкувати, бо, наскільки я зрозумів Джона, у ваших жилах тече кров делаварів. Благаю вас, зрозумійте мене правильно — ні колір шкіри, ні походження самі собою не свідчать ні про які чесноти. І хтозна, може, нащадок народу, що колись володів цією землею, має право, як ніхто інший, ступати по ній з чистим сумлінням.

Могіканин урочисто повернувся до священика й мовив, супроводжуючи свої слова виразними жестами:

— Отче, для тебе літо життя ще не минуло і тіло твоє молоде. Піднімися на найвищу гору й поглянь навкруги. Все, що ти побачиш від сходу до заходу, від витоків Зви-

вистої річки[1] й до гір, що її перепиняють,— усе належить йому. В ньому тече кров делаварів, і право його велике. Але брат Міквона справедливий, він поділить цю землю на дві частини, як річка ділить навпіл долину, й скаже Молодому Орлові: «Сину делаварів! Візьми її, володій нею і будь вождем на землі своїх предків!»

— Ніколи! — вигукнув молодий мисливець так палко, аж священик і його дочка, що заслухалась мовою індіанця, мимохіть здригнулись.— Швидше лісовий вовк полишить свою здобич, аніж цей чоловік відмовиться від багатства, до якого він добирався звивистим шляхом змії.

— Замовкни, сину мій, замовкни! — перебив його містер Грант.— Не давай волі своїм почуттям. Шкода, якої випадково завдав тобі суддя Темпл, роз'ятрила обрáзи, заподіяні колись твоїм предкам. Але затям: поранено тебе ненавмисне, а кривда, заподіяна твоєму народові,— це наслідок політичних змін, які в історії людства не раз приборкували гордість можновладців і стирали з лиця землі могутні народи. Де тепер філістімляни, що так часто тримали в рабстві дітей ізраїлевих? Де Вавілон, що купався в розкошах і пороках і, засмілений пихою, називав себе повелителем народів? Згадай молитву, з якою ми звертаємося до всевишнього: «Прости ворогів наших, і гонителів наших, і кривдників і зм'якши їхні серця». Не суддя Темпл занапастив твоїх одноплемінців, а весь його народ; рана ж твоя скоро загоїться.

— Рана! — відгукнувся юнак, збуджено походжаючи по кімнаті.— Невже ви справді гадаєте, сер, що я вважаю цю людину вбивцею? О ні! Він надто підступний, надто легкодухий для такого злочину! Але нехай він і його дочка купаються в розкошах — прийде ще день відплати! Ні, ні,— вів він далі, трохи заспокоївшись,— це тільки могіканин запідозрив його в замаху на моє життя, а я зовсім такого й не думав.

Він сів, сперся ліктями на коліна й закрив обличчя руками.

— Це шаленство він успадкував від своїх предків-дикунів,— шепнув містер Грант дочці, що з ляку схопила його за руку.— Ти ж чула, що говорив індіанець про його походження. І ні освіта, ні наша свята віра не змогли до решти вигнати лихі пристрасті з його душі. Але час і лагідне піклування ще, може, виправлять його.

[1] «Саскуеханна» мовою індіанців означає «Звивиста річка»; «ханна» чи «ханнок» означає «річка» на багатьох індіанських наріччях. Так, наприклад далеко на півдні у Віргінії є річка Раппаханнок.

Дарма, що священик говорив пошепки, юнак почув його слова й, підвівши голову, мовив уже спокійно, але з якоюсь дивною посмішкою:

— Хай вас, міс Грант, не тривожать ані моя нестриманість, ані мій одяг. Я піддався почуттям, які мені слід було б погамувати. Ваш батько правду каже, в цьому винна кров моїх предків, та я не хотів би заплямувати честь мого роду — єдине, що в мене лишилось. Так, я пишаюся тим, що веду рід від вождя делаварів, найшляхетнішого з войовників. Старий могіканин був його другом і може підтвердити правдивість моїх слів.

Тоді заговорив містер Грант. Помітивши, що юнак заспокоївся, а старий вождь уважно його слухає, він виголосив довгу промову про те, що найвищий обов'язок християнина — прощати образи. Тривало це з годину, а тоді гості підвелися й, розпрощавшись, пішли. Могіканин подався до селища, а молодий мисливець — до озера. Священик довго стояв на ганку, дивлячись услід старому вождеві, який ішов стежкою з легкістю, дивною для його років.

В задвірковій стіні будиночка було вікно, що виходило на озеро, і біля того вікна, повернувшись до приміщення, містер Грант застав Луїзу; дівчина пильно стежила за темним силуетом, що рухався в напрямку східного схилу долини. Священик упізнав молодого мисливця — той сягнистою ходою ішов уже по твердому снігові, що ховав замерзле озеро, до хатини, де, як було відомо священикові, мешкав Шкіряна Панчоха. Хатина та стояла край озера, під бескидом, порослим соснами й гемлоком. Через якусь мить молодий мисливець увійшов у тінь дерев на далекому березі.

— Дивно, як довго зберігаються дикунські нахили в людей цієї дивовижної раси,— мовив священик.— Але якщо він не зійде з шляху, що його обрав, то, безперечно, незабаром подолає їх назавжди. Нагадай мені, Луїзо, щоб я дав йому почитати проповідь «Про небезпеку ідолопоклонства», коли він ще завітає до нас.

— Невже ти думаєш, тату, що він може повернутися до віри своїх предків — до ідолопоклонства?

— Ні, дитинко,— усміхнувся містер Грант і погладив її біляву голівку.— Кров білої людини не дозволить йому це зробити, але часом ми створюємо собі ідолів з наших пристрастей.

РОЗДІЛ XIII

Вип'ю кухоль пива
За ячнеє зерня.

Застільна пісня

Там, де перехрещувалися головні вулиці Темплтона, стояв, як уже було сказано, заїзд із пивницею, що називався «Хоробрий драгун». За первісним планом, селище повинно було розташовуватися понад потічком, що струмів у долині, а вулиця, що вела від озера до «академії», мала правити за західну межу Темплтона. Однак найкращі плани часто руйнуються через міркування зручності. Ще в перші дні існування селища містер Голлістер — чи капітан Голлістер, як його величали, відколи він очолив місцеву міліцію, дарма що в регулярній армії він дослужився тільки до чину сержанта,— збудував свій дім просто поперек головної вулиці, геть чисто її замкнувши. Але за домом лишився вузький прохід, і подорожні користувалися з нього, щоб скоротити собі дорогу на захід; згодом там утворився справжній битий шлях, по обидва боки якого виросли будинки, і вже годі було тут щось виправити.

Це порушення плану майбутнього міста, який склав Мармедюк, мало два наслідки. По-перше, головна вулиця на половині своєї довжини раптом звужувалася теж наполовину, а по-друге, «Хоробрий драгун» став найпримітнішою будівлею в селищі після «палацу».

Ця примітність, а ще вдачі господаря та господині забезпечили перемогу пивниці над усіма її майбутніми конкурентами. Однак суперники все ж з'явилися — на протилежному боці, навскоси від «Хороброго драгуна» постала нова будівля, мешканці якої поклали собі за мету побити всяку конкуренцію. Ця будівля була дерев'яна, споруджена й прикрашена за тодішньою модою,— власне, це була одна з трьох згаданих уже копій «палацу». Горішні вікна були забиті дошками, щоб досередини не проникав холод, бо дім цей був ще не добудований,— правда, нижні вікна були засклені, а яскравий вогонь у кількох камінах свідчив про те, що тут уже поселилися люди. Фасад і стіна, що виходили на бічну вулицю, були побілені, а задвіркова стіна, так само, як і права, до якої мав прилягати майбутній сусідній будинок, були пофарбовані брунатною фарбою. Перед дверима височіли дві жердини, з'єднані вгорі поперечкою, з якої звисала величезна вивіска в різьбленій сосновій рамці з

масонськими емблемами по краях. Між тими таємничими символами виднів напис:

ТЕМПЛТОНСЬКА КАВ'ЯРНЯ І ГОТЕЛЬ
ДЛЯ ПОДОРОЖНІХ

А нижче:

«ГАБАКУК ФУТ І ДЖОШУА НАПП».

Це був грізний суперник «Хороброго драгуна», в чім наші читачі легко переконаються, коли ми додамо, що ті самі гучні ймення хизувалися над дверима нової крамниці й капелюшної майстерні, а також над воротями чинбарні. Однак, чи то, коли берешся за все, то все робиш погано, чи то репутацію «Хороброго драгуна» не так уже й легко було похитнути,— принаймні не тільки Мармедюк Темпл, але й решта мешканців селища, за винятком боржників вищезгаданої могутньої фірми, перевагу віддавали закладові капітана Голлістера.

Цього вечора кульгавий ветеран і його дружина, повернувшись із церкви, ще не встигли й роздягтись, як тупотіння ніг на ганку сповістило їх, що прибули відвідувачі,— очевидно, привело їх сюди бажання обмінятися враженнями про нового священика.

Пивниця «Хороброго драгуна» була просторим приміщенням, де вздовж трьох стін стояли лави, а четверту займали каміни — такі великі, що між ними лишалося місце тільки для дверей і закутка, відгородженого гратками, за якими видніло чималенько пляшок і склянок. Місіс Голлістер велично сиділа біля входу до цього святилища, а її чоловік заходився коло камінів, підворушуючи дрова довгим кілком з обвугленим кінцем.

— Ну, любий сержанте,— мовила господиня, коли вогонь розгорівся,— годі тобі вовтузитися. Тепер візьми оті склянки зі стола й глек — з них лікар пив сидр та імбирне пиво,— і постав на прилавок. У нас будуть сьогодні і суддя, і майор, і містер Джонс, не кажучи вже про Бенджаміна Поппу й наших законників. Отож прибери в кімнаті й поклади на вугілля прути для фліпу *. І скажи Джуді, тій чорній ледарці, якщо вона не зробить чистоту в кухні, я вижену її геть, і хай тоді йде до тих джентльменів з кав'ярні,— ото їм буде подарунок, благослови їх господи! Охо-хо! А що,

* Фліп — суміш пива й горілки з цукром.

сержанте, хіба не краща така служба, коли можна сидіти спокійно, а не підстрибувати й падати на коліна кожен раз, як у цього містера Гранта?

— Усяка молитва — благо, місіс Голлістер, сидимо ми чи стоїмо. От наш містер Уайтфілд, було, після виснажливого переходу стане навколішки й молиться, як давно колись Мойсей, якому його солдати помагали здіймати руки до неба,— відповів чоловік, незворушно виконавши її розпорядження.— До речі, Бетсі, то було славне бойовисько між ізраїльтянами й амалекитянами *. Билися вони на рівнині, бо ж у святому письмі говориться, що Мойсей зійшов на гору й дивився звідти на битву, допомагаючи ізраїльтянам своїми молитвами. І, наскільки я можу судити своїм невченим розумом, вони перемогли завдяки кінноті, бо у біблії сказано, що Ісус Навін разив ворогів вістрям свого меча. Отже, то була не просто кіннота, а регулярна кавалерія. Недарма в біблії вони так і називаються — «вибраними». Мабуть, то були справжні драгуни, бо новобранці рідко завдають удар вістрям шаблі, та ще як вона крива...

— Тьху! І чого ти, сержанте, приплітаєш святе письмо до таких дрібниць? — перепинила господиня.— Просто вони перемогли тому, що з ними був бог, а він завжди їм допомагав, поки вони не відступилися. І яка різниця, ким командував Ісус Навін, коли бог був за них! Навіть ті кляті добровольці — прости мене, господи,— що через їхнє боягузтво загинув капітан, і вони б перемагали за тих часів. Тож не думаю, щоб солдати в Ісуса були муштровані.

— А я скажу тобі, місіс Голлістер, мені не доводилося бачити, щоб ненавчені війська билися так добре, як лівий фланг добровольців у тій битві. Вони йшли в атаку навіть без барабанного бою,— а це не так просто зробити під вогнем,— і дуже стійко трималися, поки капітан не впав. Але у святому письмі не може бути зайвих слів, і я скажу ще раз, що кавалерист, котрий уміє діяти вістрям шаблі, мусить бути добре навчений. Скільки чудових проповідей було прочитано з приводу менших дрібниць, ніж одне слово «вістря»! Якби це слово нічого не означало, то можна було б написати

---

* Давнє бедуїнське плем'я. За біблійним переказом, вождь ізраїльтян (яких біблія називає «обраним народом») Мойсей під час битви їхнього війська, що його очолював Ісус Навін, з амалекитянами стояв на горі й молився, здійнявши руки до неба. Як тільки він опускав руки від утоми, амалекитяни починали перемагати, і тому двоє прибічників підтримували його лікті.

просто «разив мечем». А щоб завдати глибокий укол, треба довго практикуватись. О, скільки містер Уайтфілд міг би міркувати про слово «вістря»! Що ж до капітана, то хай би він покликав на допомогу драгунів, і вони показали б ворогу, що таке вістря меча; бо хоч над ними й не було справжнього офіцера, все ж, думаю, я можу сказати,— тут він тугіше стягнув шарф на шиї і випростався, як сержант, що навчає рекрутів,— можу сказати, що ними командувала людина, яка зуміла б перевести їх через яр.

— Ат, про що тут гомоніти, коли він давно помер! — вигукнула господиня.— Хотіла б я, щоб він побачив світло істинної віри, але небо буде милосердним до сміливця, що загинув, б'ючись за свободу. І надгробок у нього такий собі. Але на нашій вивісці він дуже схожий на себе, і вона висітиме тут на зло всім кав'ярням, які тільки є від нашого селища до Олбані.

Невідомо, до чого б договорилось достойне подружжя, якби люди, що оббивали на ганку сніг із взуття, не ввійшли до приміщення. Хвилин за десять чи п'ятнадцять майже всі лави були зайняті громадянами Темплтона, що зійшлися до вогнища «Хороброго драгуна», щоб розповісти свої новини чи послухати чиїсь. У найзатишнішому кутку кімнати, на дерев'яній канапці з високою спинкою влаштувалися доктор Тодд і якийсь неохайний з виду молодик у модному сурдуті закордонного сукна. Він безперестанно нюхав табаку й діставав з кишені великий срібний французький годинник на волосяному ланцюжку і з срібним ключиком, і взагалі своїм виглядом намагався показати, що він стоїть набагато вище від довколишнього простолюду, хоч і до справжнього джентльмена йому було далеко.

Біля камінів, між важкими чавунними підставками для дров, з'явилися глиняні кухлі з сидром і пивом. Гості, передаючи ті кухлі один одному, розбивалися на невеликі гурти й починали розмовляти. Ніхто не пив сам, бо на кожен гурт припадав лише один кухоль, який ходив по кругу доти, доки хтось відмовиться чи товариство похопиться, що останній ковток належить тому, хто оплатив випивку.

Виголошувались різні тости; хто мав себе за дотепника, бажав тому, що пригощав, «щоб він був кращим хлопцем, ніж його батько», або «щоб жив, доки друзі не побажають йому смерті», а скромніші обмежувалися звичайним «за ваше здоров'я» або чимсь таким. І кожного разу господар, мов королівський чашник, мусив куштувати напій, який він подавав. Після слів «спочатку — хазяїн» він пригублював і

промовляв: «Ну, бажаю вам...», а вже гості мали самі доповнити це побажання на власний розсуд і смак. Господиня тим часом заклопотано готувала розмаїті суміші на бажання відвідувачів та обмінювалася з ними привітами й традиційними запитаннями про здоров'я сім'ї.

Коли перша спрага була, нарешті, погамована, зав'язалась загальна розмова. Вели її лікар і його сусіда, один з двох місцевих адвокатів, адже вони вважалися найзначнішими особами серед присутніх, та ще зважувався іноді докинути словечко містер Дулітл, який, на думку всіх, поступався тим двом хіба освіченістю.

— Я чув, лікарю, ніби ви зробили сьогодні дуже серйозну операцію, видаливши синові Шкіряної Панчохи кулю з плеча? — запитав адвокат лікаря.

— Так, сер,— відповів той, задираючи гордовито маленьку голівку,— щось таке було в домі судді. Хоча, треба сказати, операція була б набагато складніша, якби картечина попала в живіт. Плече — не життєво важливий орган, і я думаю, що молодик небавом одужає. Проте я не знав, що юнак — син Шкіряної Панчохи: для мене новина, що Натті був одружений.

— Це зовсім не обов'язково,— відказав адвокат, підморгуючи присутнім.— В юриспруденції існує такий термін, як «filius nullius» * — сподіваюся, вам відомо, що це означає?

— Та говоріть по-людському! — вигукнула господиня.— Чого це ви надумали говорити по-індіанському серед добрих християн, хай навіть мова йде про бідного мисливця і він справді нічим не кращий від тих дикунів? Ох, будемо сподіватися, що місіонери коли-небудь навернуть тих бідолах, і тоді вже не матиме значення, якого кольору в тебе шкіра ані що в тебе на голові — волосся чи вовна.

— Даруйте, місіс Голлістер, я говорив латиною, а не індіанською мовою,— заперечив юрист, знов підморгуючи слухачам.— А доктор Тодд розуміє латину, бо ж інакше як би він читав ярлики на своїх банках і коробочках? Ні, ні, місіс Голлістер, доктор Тодд чудово розуміє мене,— правда, лікарю?

— Гм! Та, мабуть, трохи тямлю,— відповів Елнатан, теж намагаючись прибрати жартівливий вираз.— Латина — чудернацька мова, і, мабуть, ніхто з присутніх, крім сквайра Ліп-

---

* Нічий син *(лат.)*.

пета, не повірить, що «Far. Av.» англійською мовою означає «вівсяне борошно» *.

Почувши цей учений вираз, тепер уже знітився законник; хоч він і скінчив якось один із східних університетів, та лікарева латина збила його з пантелику. Одначе показати себе неуком у товаристві, де було й чимало його клієнтів, він боявся і тому поспішив загадково засміятись, так ніби в тих словах був якийсь дотеп, зрозумілий тільки лікареві та йому. Слухачі належним чином оцінили це, і в кімнаті залунали схвальні вигуки: «Ото людина вчена!», «Кому ж іще знати, як не сквайрові Ліппету!» Підбадьорений адвокат підвівся і, повернувшись спиною до вогню, а обличчям до товариства, повів далі:

— Чи він син Натті, чи бозна-чий син — байдуже. Однак, гадаю, хлопець так цієї справи не полишить. У нашій країні існує закон, а закон не дозволяє людині,— нехай вона володіє чи каже, що володіє, сотнями тисяч акрів землі,— стріляти в іншу людину. Що ви скажете на це, докторе Тодд?

— Ну, сер, я вже сказав, що юнак незабаром одужає. Життєво важливі органи не постраждали, а що картечина видалена зразу ж і рана перев'язана, здається, непогано, то не думаю, що можуть виникнути які-небудь ускладнення.

— А ви що скажете, сквайре Дулітл? — запитав адвокат, підвищуючи голос.— Ви у нас мировий суддя й повинні знати, що таке закон, а що — беззаконня. Я запитую вас, сер,— невже постріл у людину така марниця, яку легко заладнати? Припустімо, сер, що в цього юнака є дружина й діти; припустімо також, що він заробляє на хліб для всієї родини; припустімо, нарешті, що куля не пройшла крізь м'язи, а розтрощила лопатку, й він назавжди залишився калікою,— тоді, питаю усіх вас, джентльмени, хіба присяжні не присудять винному відшкодувати збитки?

Оскільки прикінцеве запитання було звернене до всіх присутніх, Гайрам хотів був не відповідати, але, помітивши, що всі зацікавлено дивляться на нього, згадав про свою репутацію людини, що знається на всяких юридичних тонкощах, і заговорив з належною гідністю.

— Звичайно,— мовив він,— якби одна людина навмисне стріляла в іншу і якби на це звернув увагу закон, а при-

---

* Вівсяне борошно по-латині — farina avenica. Докторові Тодду відоме тільки скорочене найменування, що вживалося в рецептах.

сяжні визнали її винною, то ця людина могла б опинитись у в'язниці.

— Саме так,— підтвердив адвокат.— У вільній країні, панове, закон безсторонній. Одним з найвеличніших надбань наших предків є те, що всі люди рівні перед законом, так само, як вони рівні поміж себе з природи. Коли хтось і має багатство — байдуже, яким способом надбане,— то це не дає йому права порушувати закон,— так само, як і найбіднішому громадянинові держави. Це моє переконання, панове, і, я думаю, коли взятися за справу з розумом, то пораненому знайдеться чим заплатити за лікування, га, лікарю?

— Бачите, сер,— заперечив лікар, збентежений таким поворотом розмови,— суддя Темпл обіцяв при свідках... Звісно, це не розписка... але він дав слово при людях. Там були... чекайте... Так, мосьє Лекуа, і сквайр Джонс, і майор Гартман, і міс Петтібоун, і ще двоє-троє негрів, коли він сказав, що в розумінні винагороди я можу розраховувати на його гаманець.

— Він обіцяв це до чи після операції? — поцікавився адвокат.

— Не пригадую,— відповів лікар.— Хоча... здається, він сказав це до того, як я наклав пов'язку.

— Але він сказав, що ви можете розраховувати на його гаманець,— зауважив Гайрам.— І я не знаю, що тут може зарадити закон. Адже суддя може вам віддати гаманець із якимсь мідяком,— от вам і вся плата.

— В очах закону це не буде вважатись винагородою,— перебив адвокат.— Гаманець не може розглядатись як самостійна особа, а тільки як частина майна його власника. Отже, коли суддя не відшкодує збитків, я готовий узятися за справу і в разі програшу відмовляюсь від гонорару.

Лікар нічого не відповів на ту пропозицію, а лише обвів очима кімнату, ніби про всяк випадок запам'ятовуючи свідків. Але така серйозна справа, як позов на суддю Темпла, здавалася товариству не дуже підходящою темою для загальної розмови, і в кімнаті запала ніякова мовчанка. Правда, тривала вона недовго: двері відчинились і ввійшов сам Натті.

Старий мисливець, як завжди, був із своєю рушницею, і, хоч у кімнаті було тепло й тільки в адвоката на голові сидів хвацько збитий набакир капелюх, Натті у всьому своєму зимовому вбранні пройшов просто до одного з камінів. Його почали розпитувати про дичину, що він уполював, і відповідав він охоче й навіть весело. Потім господар, що приятеле-

лював з Натті,— адже обидва вони замолоду були солдатами,— підніс йому повний кухоль. Із задоволенням випивши, мисливець спокійно вмостився на колоді перед каміном, і розмова поновилася.

— Суд не бере до уваги свідчення негрів,— повів далі адвокат,— бо всі вони — тимчасові раби містера Джонса. Але є спосіб примусити суддю Темпла, як і кожного, хто стріляє в людину, розплатитись і за це, й за лікування.

— І ви, містере Тодд, зробите велику помилку, — втрутилась господиня,— якщо здумаєте тягатися з суддею Темплом, у якого грошей більше, ніж глиці на будь-якій сосні на цих горбах. Він добра людина, чесна й справедлива, з ним завше можна порозумітися, коли до нього з добром. Ні, він не з тих, кому треба погрожувати судом, аби він учинив по совісті. Тільки одне йому можна закинути — надто мало він дбає про спасіння душі своєї. Він не методист, не католик, не пресвітеріанин і взагалі ніхто. Бо той, «хто не боровся під коругвами істинної церкви на цьому світі, не вийде на парад серед обраних у раю»,— як полюбляє говорити мій чоловік, якого ви називаєте капітаном, хоч я знаю лише одного справжнього капітана. А ти, Шкіряна Панчохо, не будь дурнем, не дозволяй хлопцеві судитись — це вас обох не доведе до добра. А він хай приходить сюди, поки плече не загоїться,— у нас для нього завше знайдеться кухоль пива, і плати не візьмем.

— Оце щедрість! — загомоніли гості, бо з цього товариства ніхто б не відмовився від дармового пригощення.

А мисливець, замість обурюватися через ту злощасну рану, засміявся своїм дивним безгучним сміхом, а потім зауважив:

— Із самого початку, як тільки суддя зліз із саней, я знав, що в нього нічого не вийде з тим його дробовиком. Лише один раз довелося мені бачити добрий дробовик — французьку рушницю на Великих Озерах. Хоч і вдвічі коротша за мою, била вона на сто ярдів — бувало, наб'є стільки птиці, що ми човном її вивозили. Коли я служив під рукою сера Вільяма у форті Ніагара і ми стояли проти французів, усі були озброєні довгостволими рушницями, а це жахлива зброя в руках того, хто вміє стріляти. Та ось капітан знає, він служив у полку Шерлі й повинен пам'ятати, як ми чухрали тоді французів з ірокезами. Чингачгук, чи Великий Змій по-нашому, ну, старий Джон Могіканин, що живе у моїй хатині, був тоді великим воїном і бився на нашому боці. Він також може дещо розповісти, хоч більше діяв томагав-

ком: пальне разок чи два з рушниці й біжить знімати скальпи. Так, тепер не те... Чуєте, лікарю, тоді від Німецьких рівнин до фортів понад Могоком вела лише пішохідна стежка, ну, ще в'ючний кінь де-де міг пройти. А тепер подейкують, ніби збираються там прокладати широку дорогу з воротами поперек неї. І нащо будувати дорогу, а потім її перегороджувати? Колись я полював за горами Кетскілл, і собаки, як попадуть на таку дорогу, так і гублять слід. Були вони, правда, не дуже доброї породи, не те, що старий Гектор, який чує оленя через усе озеро Отсего,— а це півтори милі, я сам виміряв відстань по льоду.

— І чого, Натті, називаєш ти свого товариша таким нечестивим ім'ям? — втрутилась господиня.— Та й зовсім не схожий тепер старий Джон на змію. Краще назвали б його Немвродом *, все-таки християнське ім'я, в біблії згадується. Сержант якось читав мені розділ про нього напередодні мого хрещення, і як же втішно було чути святі слова!

— Старий Джон і Чингачгук — зовсім різні люди,— заперечив мисливець, сумно хитаючи головою.— Під час війни п'ятдесят восьмого року він був у розквіті літ і дюймів на три вищий, ніж тепер. Якби ви побачили його того ранку, коли ми відкинули французів від нашого дерев'яного форту! Та гарнішого індіанця й світ не бачив! Одягнений тільки в пов'язку, що на стегнах, і мокасини, а розмальований як! Половина обличчя червона, половина — чорна. Голова гладенько виголена, тільки на тім'ї пучок волосся та убір з орлиного пір'я, такого яскравого, наче з павичевого хвоста. Тіло пофарбоване в білі смуги, наче то ребра й інші кістки видно,— Чингачгук був мастак на такі речі. Горда постава, рішуче обличчя, ніж, томагавк,— я не бачив страшнішого воїна! Та й бився він хоробро: наступного дня на його жердині стирчало тринадцять скальпів. А треба сказати, що Великий Змій був завжди чесним і скальпував лише тих, кого сам убив.

— Ну що ж,— зітхнула господиня.— Як війна, то війна, а на війні по-всякому буває. Але, як на мене, то не годиться калічити небіжчиків, і в святому письмі нічого такого не сказано. Але ж ти, сержанте, сподіваюся, ніколи не брав участі в такому гріховному ділі?

— Я мав один обов'язок — лишатися в строю і битися чи впасти від багнета або кулі,— відповів ветеран.— Ми захи-

---

* Немврод — згадуваний в біблії язичницький цар, великий мисливець.

щали тоді фортецю і майже не виходили з неї, то нам рідко доводилося бачити дикунів, що були на флангах. Але, пригадую, я чув про Великого Змія, бо він був славетний вождь. Тільки не думав я, що побачу його християнином, отаким-о старим Джоном!

— Його охрестили моравські брати, вони вміли навертати делаварів,— сказав Шкіряна Панчоха.— Але, як на мене, то, якби індіанцям дали спокій, не дійшло б до такого, що тепер коїться біля витоків двох річок, і ці гори лишилися б добрим місцем для полювання, бо про них дбав би їхній законний власник, який добре ще стріляє і має зір, як у сокола...

Мову його урвав тупіт ніг на ганку, двері розчинилися, й на порозі з'явилося товариство із «палацу», а за ними й сам старий індіанець.

РОЗДІЛ XIV

Є кухлі, склянки,
А кварта —
Барилечка варта!
За ячнеє зерня,
Вип'ємо, хлопці,
За ячнеє зерня!

Застільна пісня

При появі нових гостей виникла невеличка метушня, і адвокат, скориставшися з неї, непомітно зник. Чоловіки підходили до Мармедюка, вітались, тиснули йому руку й висловлювали сподівання, що «суддя у доброму здоров'ї». Майор Гартман тим часом, скинувши капелюх і перуку, одягнув вовняний нічний ковпак, спокійно влаштувався на канапі й витяг із кишені табакерку. Господар подав йому люльку, майор закурив і, випустивши клубок диму, мовив до господині:

— Петті, тайте пунш.

Суддя, привітавшись з усіма, сів поруч із майором, а Річард зайняв найзручніше крісло в кімнаті. Останнім сів мосьє Лекуа, що ніяк не наважувався цього зробити, аж поки переконався, що нікому не затулить каміна. Могіканин знайшов собі місце скраєчку на лаві біля прилавка. Коли всі заспокоїлися, суддя весело зауважив:

— Ну, Бетті, я бачу, популярність вашу не можуть похитнути ні погода, ні конкуренти, ні релігійні суперечки. До речі, як вам сподобалася проповідь?

— Проповідь? — відгукнулася хазяйка.— Та нічого собі, от тільки відправа була надто неспокійна. Не так-то й легко то вставати, то падати навколішки, коли тобі п'ятдесят дев'ять років. А втім, містер Грант, здається, людина благочестива, а його дочка — дівчина скромна й побожна... Гей, Джоне, ось тобі кухоль сидру з віекі! Індіанець ніколи не відмовиться від сидру,— звернулась вона до решти гостей,— питиме, хоча б і не відчував спраги.

— Мушу сказати,— розсудливо зауважив Гайрам,— що проповідь була проречиста і сподобалася багато кому. Правда, дещо можна було б викинути, а дещо додати,— але ж усе було написано заздалегідь, а змінити щось на ходу не так легко.

— Ага, ось тут і причина, судде! — підхопила господиня.— Як же можна казати проповідь, коли вона записана на папері й чоловік прив'язаний до неї, як мародер-драгун до кілочків? *

— Ну, гаразд, гаразд,— махнув рукою Мармедюк, просячи її замовкнути,— досить про це. Містер Грант напучував нас, що погляди на це можуть бути різні, і я з ним цілком згоден... То що, Джотеме, я чув, ніби ти продав свою ділянку приїжджому, а сам переїхав до селища й відкрив школу? Одержав готівку чи взяв вексель?

Той, до якого звернувся суддя, сидів позаду нього, і тільки такий спостережливий чоловік, як суддя, міг його помітити. Був він миршавий, незграбний, з кислим обличчям вічного невдахи.

Покрутивши головою і посовавшись на лаві, Джотем відповів:

— Частину одержав готівкою і товарами, а на решту взяв вексель. Я продав ділянку чоловікові з Памфрета. Домовились, що він дасть мені по десять доларів за акр розчищеної землі, а за ліс — на долар більше, ніж я сам заплатив, ну, і щоб дім оцінили сусіди. Я поговорив з Ейсою Монтегю, а той — з Ебсаломом Біментом, ну, а вони — із старим Наптелі Гріном. Ото вони зібралися й склали ціну дому — вісімдесят доларів. Я мав дванадцять акрів порубів — це по десять доларів за акр, та вісімдесят вісім акрів лісу — по

* Кара в армії тих часів: винного клали на землю, прив'язували за руки й за ноги до кілків і так залишали на кілька годин.

долару; отже, коли я з усіма розрахувався, вийшло всього двісті вісімдесят шість доларів з половиною...

— Гм! — сказав Мармедюк.— А скільки ти сам заплатив за ділянку?

— Крім того, що належить судді, я дав моєму братові Тіму сто доларів за ділянку, ну й будинок мені коштував шістдесят, ще й Мозесу заплатив сто доларів за те, що він порубав і розпиляв ліс,— значить, усе обійшлося в двісті шістдесят доларів. Зате врожай був добрий, та й двадцять шість доларів з половиною я заробив на продажу ділянки, отож, виходить, що продав її вигідно.

— Але ж ти забуваєш, що врожай так чи так твій, а ти за двадцять доларів з половиною залишився на вулиці.

— Е, ні, судде! — відповів Джотем, усім своїм виглядом показуючи, що він усе обміркував заздалегідь.— Він дав мені запряжку — доларів сто п'ятдесят коштує, не менше, з новеньким фургоном; п'ятдесят доларів готівкою, вексель ще на вісімдесят і сідло, ціна якому сім доларів з половиною. Залишилося ще дванадцять шилінгів. Я хотів узяти збрую, а він хай би брав корову й діжі для кленового соку, але він — ніяк. Та я відразу зметикував, що й до чого: він думав, я куплю збрую, бо які ж без неї запряжка й фургон! Але й мене голими руками не візьмеш — навіщо йому збруя, коли немає коней? То я запропонував йому, щоб він забрав свою запряжку за сто п'ятдесят п'ять доларів, а тут моя стара сказала, що хоче збивати масло, ну, я і взяв маслоробку в рахунок тих грошей, що він мені був винен...

— А що ти думаєш робити взимку? Не забувай, що час — це гроші.

— Та вчитель поїхав на схід до своєї матусі — кажуть, вона помирає,— от я й погодився заступити його до весни. А там, якщо все буде гаразд, то, може, відкрию торгівлю чи поїду в Генессі — там, подейкують, можна швидко збагатіти. А ні, так стану шевцювати,— адже я швець.

Очевидно, Джотем не був особливо корисним членом громади, бо Мармедюк не став умовляти його залишитися і, відвернувшись, замислився. За якусь хвильку Гайрам зважився порушити мовчанку.

— Що нового в конгресі, судде? Здається, цій сесії було не до законів, чи, може, французи вже не воюють?

— Французи, відколи відтяли голову своєму королю, тільки й знають, що воюють,— відповів суддя.— Так наче вкрай змінився характер нації. Під час війни я зустрічав багатьох

французів, і всі вони здавалися гуманними й добросердними людьми. А ці якобінці кровожерні, мов бульдоги.

— Був з нами такий собі Рошамбо під Йорктауном,— перепинила суддю господиня.— Ото був красень! Ну, і кінь його був незгірш. Саме там англійські гармаші поранили мого сержанта в ногу, нехай їм усячина!

— Ah, mon pauvre roi! *— прошепотів мосьє Лекуа.

— А конгрес ухвалив закони,— вів далі суддя,— що дуже потрібні країні. Серед інших є там і закон, що забороняє вилов риби неводом у деяких річках та озерах у певні пори року. Є ще один закон, за яким не дозволяється полювати оленів, коли в них малі. Розсудливі люди давно вимагали таких законів, і я сподіваюсь, що незабаром буде ухвалено ще один — про відповідальність за хижацьке вирубування лісу.

Мисливець дуже уважно вислухав ці новини, а тоді глузливо засміявся.

— Ухвалюйте закони собі на здоров'ячко, судде! — крикнув він.— Але скажіть мені, хто візьметься стерегти вам гори довгими літніми днями чи озера ночами? Дичина є дичина, і хто її знайшов, той і заполює. Я живу тут сорок років і не знаю іншого закону. Як на мене, старий закон вартий двох нових. Тільки зелений новачок уб'є оленицю з оленям. А досвідчений мисливець зробить таке лише тоді, коли йому вкрай потрібна шкіра на нові мокасини чи штани, бо знає, що м'ясо оленицi в цей період пісне й жорстке. Та й постріл у горах відлунює в п'ятдесятьох місцях,— спробуй довідайся, хто і де стріляв.

— Озброєний силою закону, містере Бампо,— серйозно відказав суддя,— пильний мировий суддя може запобігти багатьом зловживанням, через які стало менше дичини. І я сподіваюсь дожити до того дня, коли права людини на дичину будуть поважатися так само, як купча на його ферму.

— Ваші права і ферми — все це нові вигадки, а закон повинен бути однаковий для всіх. Тижнів зо два тому, в середу, я підстрелив оленя, й він утік від мене: перескочив через одну з цих нових загород — живопліт, я — за ним, і зачепився замком рушниці за гілля. А олень і втік. Тепер я хочу вас запитати — хто мені заплатить за оленя? Якби там не було живоплоту, я б устиг ще раз вистрілити і мав би здобич, бо ще такого не було, щоб мені доводилося стріляти

---

* О, мій бідний король! *(Франц.)*

тричі в таку дичину, що не літає. Ні, ні, судде, в тому, що дичини стало менше, винні фермери, а не мисливці.

— Оленів тепер менше, ніш за часів тої тавньої війни, Пампо,— докинув майор Гартман, що уважно слухав суперечку, сповитий хмарами тютюнового диму.— Але земля створена не тля оленів, а тля лютей.

— Вас, майоре, я маю за людину справедливу й чесну, дарма що ви вчащаєте до палацу. Але хіба не важко жити людині, коли закони забороняють їй заробляти на хліб,— людині, яка, коли б усе було по совісті, полювала б і ловила рибу де завгодно й коли завгодно?

— Я розумію тепе, Шкіряна Панчохо,— відповів майор, багатозначно глянувши на мисливця.— Але ти ніколи раніш так не клопотався майпутнім.

— Бо, може, й не було такої потреби,— похмуро буркнув мисливець і поринув у роздуми.

— Суддя почав щось розповідати про французів,— зауважив Гайрам по досить тривалій паузі.

— Так, сер,— сказав Мармедюк.— Французькі якобінці, здається, коять одне беззаконня за одним. Ви чули, що вони до всіх своїх злочинів додали ще один — стратили королеву?

— Les monstres! *— знову прошепотів мосьє Лекуа, здригнувшись.

— Республіканські війська провінцію Вандею перетворили на пустелю, і сотні її жителів розстріляно за їхню відданість монархії — це край на південному заході Франції, і досі вірний Бурбонам. Але мосьє Лекуа, безперечно, міг би докладніше нам про це розповісти.

— Non, non, non, mon cher ami! ** — здушеним голосом заперечив француз, дуже швидко вимовляючи слова і благально простягнувши праву руку, а лівою затуливши очі.

— Останнім часом там було багато боїв,— вів далі суддя,— і ті шалені республіканці надто вже часто перемагають. Одначе, признаюсь, я нітрохи не шкодую, що вони забрали Тулон в англійців, бо місто по праву належить французам.

— О! — вигукнув мосьє Лекуа, підскочивши з місця й вимахуючи руками.— Les anglais! ***

Потім він схвильовано забігав по кімнаті, щось бурмочучи собі під ніс, і, нарешті, охоплений суперечливими почуттями,

---

* Потвори! *(Франц.)*

** Ні, ні, ні, мій друже! *(Франц.)*

*** Ці англійці! *(Франц.)*

прожогом вискочив на вулицю. Втеча француза нікого особливо не здивувала, бо мешканці селища вже звикли до його витівок. Тільки майор Гартман уперше за вечір засміявся і, піднімаючи кухоль з пивом, вигукнув:

— Француз спошеволів! Йому не мошна пити, він п'яний від ратості.

— Французи — добрі солдати,— мовив капітан Голлістер.— Вони он як допомогли нам під Йорктауном, і хоч я не дуже тямлю у великій стратегії, але гадаю, що без їхньої підтримки наш головнокомандувач навряд чи розбив би Корнуолліса *.

— Правду кажеш, сержанте,— втрутилася його дружина.— Дай боже, щоб ти й завжди казав лише правду... Французи — хлопці хоч куди. Одного разу, коли ти з полком пішов уперед, я зупинила свій візок, а тут іде рота французів, і вони розібрали весь крам! Чи заплатили мені? Ще б пак! Дзвінкими кронами, бо цих клятих американських папірців, на які й купити нічого не можна було, у них не водилося, прости мене господи на лихім слові! Отож французи сплатили мені чистим сріблом, та й взагалі торгувати з ними дуже вигідно, бо вони ніколи не допивають до дна,— прибуток неабиякий, коли зважити, що вино коштувало дорого.

— Авжеж, торгівля прибуткова, місіс Голлістер,— відповів Мармедюк.— Але де це Річард? Він скочив, не посидівши й хвилини, десь щез, і я потерпаю, чи не замерз він часом...

— Не бійся, братику Дюк! — пролунав раптом голос Річарда.— Коли людина працює, їй гаряче навіть у найморозянішу ніч, яка тільки буває в наших горах. Бетті, коли ми поверталися з церкви, твій чоловік сказав мені, що на ваших свиней напала короста. То я пішов глянути на них і пересвідчився, що так воно і є. Тоді я збігав до вашого помічника, лікарю, він зважив мені фунт різних солей, і я підмішав їх у пійло. Отже, ставлю оленячу сідловину проти сірої білки, що за тиждень з ними буде все гаразд. Ну, а тепер, місім Голлістер, я не відмовлюсь від кухля фліпу.

— О, я була певна, що ви зажадаєте тільки фліпу! — вигукнула господиня.— Він уже змішаний, треба тільки підігріти. Сержанте, подай-но залізний прут... Та ні, цей ще

---

* Корнуолліс Чарлз (1738—1805) — англійський генерал, який 1771 року здав американо-французьким військам місто Йорктаун. Цією поразкою англійців закінчилась війна за незалежність.

не гарячий — он той, що на більшому вогні... Так, так, оцей,— бачиш, червоний, як вишенька! Ось, містере Річард,— тільки не попечіться.

Прут опущено в кухоль, і Річард відсьорбнув з виглядом людини, яка взагалі любить випити, а тепер ще й відчуває, що заслужила цю втіху добрим вчинком.

— Знаєш, Бетті, твої руки наче створені для того, щоб готувати фліп! — вигукнув Річард, зупинившись, щоб звести дух.— Навіть прут має свій особливий смак. Гей, Джоне! Пий, старий, пий. Ми з тобою та доктором Тоддом зробили сьогодні непогану операцію. Дюку, я склав пісеньку, поки тебе не було... Ось послухайте, я проспіваю пару куплетів, хоча ще й не підібрав доброї мелодії.

Життя — це праця і турботи,
Та радість теж у нім бува.
Ми не цураємось роботи,
І пріч женем усі гризоти
За кухлем доброго вина.
З турбот сивіє голова,—
Тож пий до дна,
Тож пий до дна!

Що скажеш, Дюку? Є ще один куплет, тільки бракує останнього рядка,— я ще не знайшов рими. Ну що, старий Джоне, чи сподобалася тобі моя пісня? Не гірша, ніж ваші вояцькі пісні, га?

— Добра пісня,— відповів могіканин, випивши все, що подала йому господиня, він віддавав належне кухлям, що їх пускали по кругу майор і Мармедюк.

— Право, право, Ріхарте! — закричав майор, чорні очиці якого вже зволожніли.— Правіссімо! Славна пісня! Але Натті Памло знає ще ліпшу. Шкіряна Панчохо, заспівай! Заспівай, друже, лісову пісню.

— Ні, ні, майоре,— відмовився мисливець, сумно хитаючи головою.— Не гадав я, що побачу таке в цих горах... Не до співів мені тепер. Коли той, хто по праву тут повний хазяїн, змушений гамувати спрагу талим снігом, не личить тим, хто жив його щедрістю, веселитися, ніби надворі красне літо й сонце сяє.

По цій мові Шкіряна Панчоха знову похнюпився й затулив руками суворе зморшкувате обличчя. Тепло в кімнаті й енергія, з якою Річард зрошував собі горлянку, швидко зрівняли його з рештою відвідувачів, і він, узявши двійко кухлів, подав один мисливцеві й вигукнув:

— Веселіше! З різдвом тебе, друже! Красне літо й сонце сяє? Та чи не осліп ти, Шкіряна Панчоко? Надворі зима й світить місяць. Почепи-но оці окуляри й протри очі!

З турбот сивіє голова,—
Тож пий до дна,
Тож пий до дна!

Послухайте, старий Джон заспівав... Ну й нудота ці індіанські пісні, га, майоре? Мабуть, вони не знають, що таке мелодія!

Поки Річард співав і базікав, могіканин затяг одноманітний журливий мотив, похитуючи в такт головою й погойдуючись усім тілом. Слів у тій пісні було небагато, а співав він делаварською мовою, тож ніхто, крім Натті, не розумів, про що він співає.

Товариство тим часом розділилося на два гурти. В одному — жваво обговорювали різні важливі речі, здебільшого лікування корости у свиней і проповідь містера Гранта; в другому — увагу слухачів привернув доктор Тодд, який силкувався вченими словами пояснити Мармедюкові особливості рани молодого мисливця. А могіканин далі собі співав, обличчя його під шапкою чорного густого волосся стало суворим і навіть жорстоким; голос лунав усе гучніше й гучніше і нарешті досяг такої сили, що присутні змушені були припинити розмови, бо не чули один одного. Мисливець знову підвів голову й лагідно звернувся до старого воїна мовою делаварів. Для зручності читачів ми перекладемо їхню розмову.

— Чи варто, Чингачгуку, співати про давні бойовиська і про ворогів, яких ти переміг, коли біля тебе — найзапекліший ворог, що відібрав у Молодого Орла його права? Я бився незгірш будь-якого воїна з твого плем'я, проте не хизуюся своїми подвигами в такий час...

— Соколине Око,— мовив індіанець, непевно зводячись на ноги,— я — Великий Змій делаварів. Я вмію вистежувати мінгів, як вуж вистежує яйця дрімлюги, і вбивати їх одним ударом, немов гримуча змія. Біла людина дала Чингачгукові томагавк — ясний, наче води Отсего у світлі призахідного сонця, але він ще червоний від крові мінгів.

— А навіщо ти вбивав мінгів? Чи не заради того, щоб зберегти ці води й землі для дітей твого батька? І хіба вони не були віддані, за урочистою угодою, Пожирачеві Вогню? Хіба не тече кров воїна в жилах молодого вождя, який має право говорити голосно тут, де голос його тепер ледь чути?

Слова мисливця, здавалось, привели індіанця до тями. Він повернувся до присутніх і пильно подивився на суддю, тоді, стріпнувши головою, відкинув з чола чорне волосся, і його очі запалали гнівом. Він ніби втратив самовладання,— рука мимохіть потяглась до томагавка, що стирчав за поясом, та раптом очі його погасли. Широко й дурнувато посміхнувшись, він обома руками схопив кухоль, який цієї хвилини поставив перед ним Річард, плюхнувся на лаву й одним духом вихилив напій. Він був уже такий п'яний, що насилу поставив кухоль на стіл.

— Не проливай крові! — вигукнув мисливець тієї миті, коли індіанець був схопився за томагавк. А тоді промурмотів: — А втім, він п'яний і не заподіє нікому шкоди. Так завжди з індіанцями: дай їм хмільного — і вони про все на світі забувають. Ну, та настане все-таки час, коли справедливість переможе. Треба тільки набратися терпіння.

Натті все це говорив делаварською мовою, і його, звісно, ніхто не зрозумів. Але тільки-но він скінчив, як Річард закричав:

— Еге, старий Джон зараз звалиться з ніг! Капітане, влаштуй його на ніч десь у клуні,— я заплачу́. Я сьогодні багатий, удесятеро багатший, ніж Дюк з усіма його землями й цінними паперами!

З турбот сивіє голова,—
Тож пий до дна,
Тож пий до дна!

Пий, Гайраме, пий, містере Долить-л,— пий, тобі кажу! Сьогодні ж бо різдвяна ніч, а таке буває лише раз на рік!

— Хе-хе-хе!.. Сквайр сьогодні щось розспівався,— захихотів Гайрам, обличчя якого вже блаженно розпливалося.— Ми таки побудуємо церкву, га, сквайре?

— Та що там церкву, Дулітле! Собор! Ми вибудуємо справжній собор — з єпископами, священиками, дияконами, церковними старостами, ризницею і хором; і з орга́ном, і з органістом, і з міхами! Хай мене чортяка вхопить, як полюбляє казати Бенджамін, ми спорудимо ще одну дзвіницю з другого боку й матимемо дві церкви! Ну що, Дюку, потрусиш гаманцем? Ха-ха... То потрусиш гаманцем, братику суддя?

— Ти наробив стільки галасу, Діку,— відказав Мармедюк,— що я не розчув слів доктора Тодда... Здається, ви сказали, сер, що рана може загноїтися в таку холодну погоду і стати небезпечною?

— Це виключено, абсолютно виключено,— мовив Елнатан, марно силкуючись плюнути в камін.— Не може навіть такого бути, щоб рана, так добре перев'язана, загноїлася, та ще коли куля у мене в кишені! Здається, ви казали, сер, що молодик житиме у вашому домі, тож найкраще буде, мабуть, коли я включу все в один рахунок?

— Так, одного вистачить,— відповів Мармедюк з лукавою посмішкою, яка часто з'являлась у нього на обличчі, причому неможливо було здогадатись, чи то він задоволений розмовою, чи то глузує тайкома із співрозмовника.

Тим часом господареві пощастило завести індіанця в хлів і покласти його там на соломі; вкритий власною ковдрою, Джон проспав на соломі до самого ранку.

Майор Гартман теж незабаром розвеселився і почав щось вигукувати. Склянка за склянкою, кухоль за кухлем,— отак бенкет затягся до світанку, поки нарешті старий німець висловив бажання повернутися до «палацу». На той час майже всі гості вже розійшлися, але Мармедюк надто добре знав звички своїх друзів і не пробував забрати їх раніше. Проте, як тільки майор сказав, що хоче спати, суддя поспішив цим скористатися, і всі троє полишили пивницю. Місіс Голлістер сама провела їх до дверей, напучуючи, як їм краще вийти з її закладу.

— Обіпріться на містера Джонса, майоре,— заклопотано радила вона,— він молодий і буде вам підтримкою. Дуже, дуже рада була вас бачити у «Хоробрім драгуні»! І що ж тут лихого, коли ми зустріли різдво з веселим серцем? Адже ж ніхто не знає, коли до нас завітає печаль. Ну, на добраніч, судде, і бажаю вам усім щасливого різдва.

Всі троє, як могли, відповіли на її побажання й рушили рівною, добре втореваною дорогою, тримаючись середини. Все було гаразд аж до самих воріт «палацу», але тут почалися труднощі. Не будемо їх описувати, скажемо тільки, що вранці на снігу видно було кілька стежок, які розходилися в різні боки, і що майже біля самих дверей свого будинку Мармедюк загубив товаришів і змушений був повернутися. Пішовши однією з тих стежок, він знайшов своїх супутників у заметі, звідки стирчали самі їхні голови, причому Річард співав на всю горлянку:

З турбот сивіє голова,—
Тож пий до дна,
Тож пий до дна!

РОЗДІЛ XV

В Біскайській затоці ми кинули якір.

Ендрю Черрі, «Біскайською затокою»

Суддя, перш ніж податися з друзями до «Хороброго драгуна», одвіз Елізабет додому, де нова господиня «палацу» могла перебути вечір, як їй хотілося: розважаючись чи клопочучись хазяйством. У чотирьох масивних бронзових свічниках, що стояли на буфеті, горіли великі свічки, надаючи кімнаті затишного вигляду, особливо приємного після похмурої атмосфери «академії».

Ремаркабль також слухала містера Гранта, й молитовний настрій трохи зм'якшив образу, якої завдав їй суддя за обідом. Вона згадала, що Елізабет ще дуже молода, отже, економці буде неважко під машкарою покірливості зберегти в своїх руках ту владу, яку раніше вона мала відкрито. Думка про те, що їй наказуватимуть, що доведеться слухняно виконувати чиїсь розпорядження, була їй нестерпна, і Ремаркабль уже не раз поривалася почати розмову, щоб з'ясувати делікатне питання про своє становище в домі. Але щоразу, стрівшись із гордим поглядом темних очей дівчини, яка ходила по кімнаті, розмірковуючи про своє дитинство, про ті зміни, що відбулися в її житті, та про події дня, економка відчувала якийсь шанобливий страх. Це дивне почуття позбавляло її рішучості й примушувало тримати язика на припоні. Нарешті вона зважилася почати розмову з теми, близької всім людям, теми, яка дозволяла Ремаркабль показати себе з найкращого боку.

— Довгу проповідь сказав нам оце превелебний Грант,— мовила вона.— Церковники взагалі добре проповідують, тільки ж вони записують свої думки, а це дуже зручно. А чи такі вони красномовні з природи? Де там! Ніхто з них не прочитає проповіді без підготовки, як-от, приміром, роблять священики стоячих вір.

— А які віри ви називаєте стоячими? — трохи здивовано запитала міс Темпл.

— Ну, пресвітеріан, баптистів — усіх, хто молиться, не стаючи на коліна.

— Отже, по-вашому, одновірці мого батька сповідують сидячу віру? — поцікавилась Елізабет.

— Та ні, я не чула, щоб їх називали інакше, як квакерами,— трохи знітившись, відповіла Ремаркабль.— І я їх називаю тільки так, бо ніколи в житті не дозволю собі мовити

щось образливе про суддю чи його родину. Я завжди жила у згоді з квакерами — вони такі приємні, розсудливі люди. І мене дуже дивує, як ваш тато міг одружитися з дівчиною з церковної сім'ї. Бо ж як моляться вони і як моляться квакери? Квакери сидять тихо, сумирно, здебільшого мовчки, а церковники весь час метушаться,— ну справжній тобі театр та й годі; я знаю, що кажу, бо мені траплялося бувати на їхній службі.

— Ви відкрили в церковній службі таку якість, якої досі я не помічала. А тепер, прошу, подивіться, чи затопили в моїй кімнаті — я зморилася й хочу відпочити.

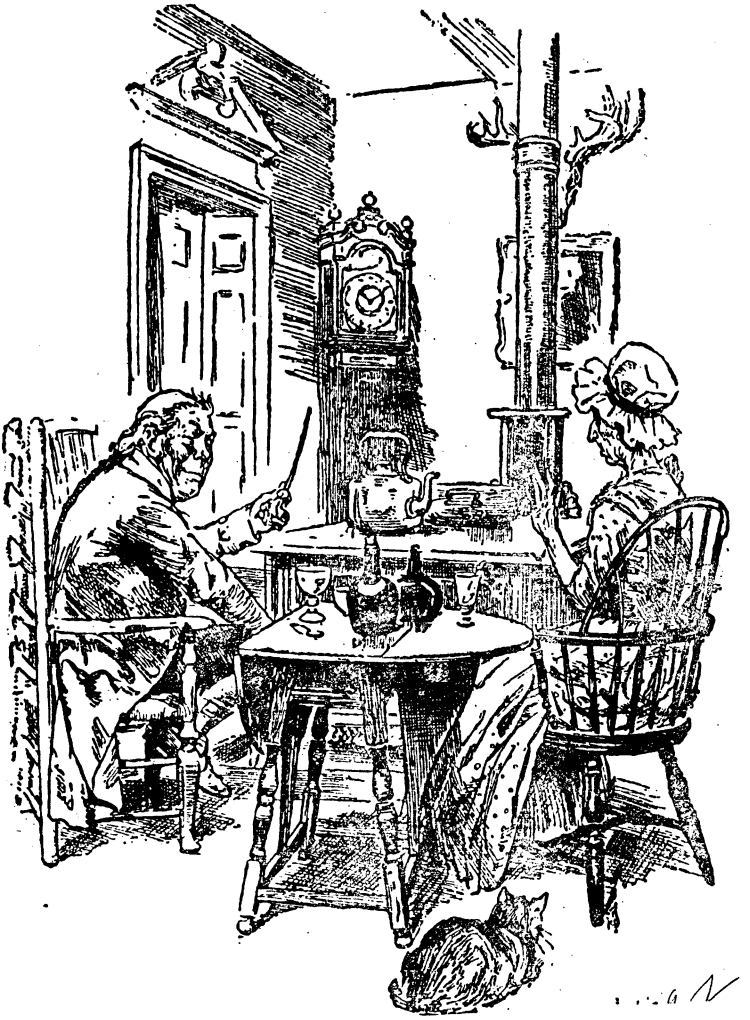
Ремаркабль кортіло відповісти, що, мовляв, неважко й самій панночці відчинити двері та подивитись, але розсудливість узяла гору над роздратуванням, і, трохи загаявшись, аби зберегти гідність, вона пішла виконувати розпорядження. Почувши, що камін у кімнаті затопили, Елізабет, побажавши доброї ночі економці й Бенджамінові, що підкладав дрова у піч, пішла до себе.

Як тільки вона причинила за собою двері, Ремаркабль розпочала з Бенджаміном загадкову, двозначну розмову, ніби не лаючи й не хвалячи молодої господині, а проте в її натяках дедалі виразніше відчувалося невдоволення. Управитель, одначе, не відповідав ні слова, тільки ревно підгодовував піч. Потім глянув на термометр, підійшов до буфета й дістав звідти запас напоїв, які зігріли б його й без допомоги вогню, що він розпалив. Швидко були підсунуті до печі два крісла й маленький столик, на якому вмить з'явилися пляшки й чарки. Тоді Бенджамін, ніби тільки-но помітивши економку, вигукнув:

— А ходіть-но сюди, міс Ремаркабль, киньте якір у цьому кріслі! Надворі морозище, але що він мені? Шторм чи штиль — Бенові байдуже. Негри влаштувалися в трюмі й такий розкочегарили вогонь, що можна засмажити бика. На термометрі — тільки тринадцять градусів, але якщо ці кленові дрова чогось варті, то не вип'ємо ще й по склянці, як він покаже градусів на десять більше; отже, сквайрові, коли він повернеться з пивниці Бетті Голлістер, буде гаряче, ніби матросу після того, як він мав справу з просмоленим такелажем. Прошу, добродійко, сідайте ось тут і розкажіть, як вам сподобалась хазяйська донька.

— Ну, як на мене, містере Пенгіллан...

— Помпа, Помпа,— урвав її Бенджамін.— Сьогодні свято, і ви ліпше називайте мене Помпою. По-перше, так коротше,

а по-друге, я маю намір випомпувати цю карафку досуха,— отже, я і єсть Помпа.

— Та ну вас! — вигукнула Ремаркабль, сміючись так, що її суглоби, здавалось, ось-ось розсиплються.— Ох, і жартун ви, Бенджаміне, коли в гуморі. А скажу я вам, що в цьому домі скоро все буде не так.

— Не так! — вигукнув управитель, позираючи на карафку, яка напрочуд швидко порожніла.— Все це дрібниці, не варті уваги, доки ключі від провіантського складу у мене в кишені.

— У цьому домі,— вела далі економка,— вистачить їжі й питва для кого завгодно... ще трохи цукру в цю чарку, Бенджаміне... бо сквайр Джонс дбайливий постачальник. Але ж... нові господарі — нові закони. І я не здивуюся, коли наше з вами становище раптом стане непевним.

— Життя непевне, як вітер,— повчально зауважив Бенджамін,— а в світі немає нічого непевнішого за вітер, міс Ремаркабль. Ото хіба пощастить потрапити в смугу ходових пасатів,— тоді можеш іти цілий місяць на всіх парусах і з юнгою за штурвалом.

— Я знаю, що в житті немає нічого певного,— відповіла Ремаркабль, підладжуючись до настрою співрозмовника,— але я маю на увазі, що зміняться наші права у домі. От поставлять над вами якого-небудь молодика,— як і мною дехто вже командує,— чи сподобається вам це після стількох років служби?

— Підвищують того, хто довше служить,— мовив управитель,— і коли хто націляється на моє місце, я подам у відставку швидше, ніж ви встигнете підняти шлюпку на талі. Хоч сквайр Дік і милий джентльмен і плавати під його рукою чиста втіха, але я скажу сквайрові по-простому, по-морському, що, коли він має намір поставити наді мною новобранця, то я йду у відставку. Я плавав простим матросом — такелажником на люгері, міс Петтібоун. Потім ходив на судні з косими вітрилами, а це все одно, що плавати потемки. Працював біля брамселя, був марсовим,— а тоді вже мене приставили до капітана виконувати різні доручення й готувати йому грог. Саме там я удосконалив свій смак, і він у мене, як ви, певно, помітили, тепер чудовий. Ну, за ваше здоров'ячко.

Ремаркабль кивнула, відсьорбнувши із чарки. Вона взагалі була не від того, щоб вихилити чарочку,— тільки щоб вино було добре підсолоджене. Після цього шановна пара повела розмову далі.

— Так, вам довелося дещо побачити в житті, Бенджаміне. Недарма ж і в біблії сказано: «Той, хто вирушає в море на кораблі, бачить діяння божі».

— Ха! Не тільки божі діяння побачиш, але й диявольські, коли попливеш на бригові чи на шхуні. Але море справді розвиває розум людини, бо той, хто плаває, бачить різні краї й народи. От хоч би я — людина не вельми вчена порівняно з іншими мореходами,— а спитайте мене про будь-який острів чи півострів од мису Аг до Фіністера, і я знайду про що розповісти... Ось іще ром і цукор, добродійко... Так-от я й кажу, що знаю всі узбережжя незгірш, ніж шлях звідси до «Хороброго драгуна». А Біскайська затока — це ж чортів казан! Почули б ви, як там виє вітрюган, часом двоє в одного не можуть утримати волосся на голові. Іти під вітром цією затокою — все одно, що подорожувати по тутешньому краю: з гори та на гору.

— Та невже? — вигукнула Ремаркабль.— Невже бувають хвилі такі високі, як гори, Бенджаміне?

— Ще б пак! Але давайте-но покуштуємо грогу. Гм!.. Добряча штука! В цій країні є з чого готувати грог — недарма ж тут близенько Вест-Індія. Ат, хай йому чортяка! Коли б Гернсі лежав ближче до Ямайки, ром був би ще дешевший! А щодо хвиль, то в Біскайській затоці вони високі, та біжать рівно, доки не подме зюйд-вест,— ну, а тоді вже море стає дибки. Але якщо ви хочете дізнатись, що таке справжні хвилі, то спробуйте проплисти повз Гебріди при західному вітрі, коли суходіл з лівого борту, а судно прямує на південь,— от тоді ви побачите хвилі-гори. Я проходив там на «Боадіцеї», добродійко, і небо здавалося мені завбільшки з грот-парус, а під кормою розверзалися такі провалля, що туди міг би запасти весь британський флот.

— Та як же це ви не боялися, Бенджаміне, і як звідти вибралися?

— Боявся? Та якого дідька боятися,— що трохи покропить тебе солоною водичкою? А вибралися дуже просто: коли нам усе те остобісіло й палуби відмили дочиста, пролунала команда «всіх нагору!» — бо ж вільна вахта спала внизу в гамаках, наче ви ото на перинах,— повернули за вітром, згорнули фок, взяли інший галс — і наш фрегат пішов! Ще й як пішов, міс Петтібоун! Я не люблю брехати, шановна, і скажу вам чесно — він стрибав з однієї хвилі на другу, як тутешні білки з дерева на дерево!

— Як! Просто летів над водою? — вигукнула Ремаркабль, вражено сплескуючи кістлявими руками.

— От не можу вам сказати — над водою чи по воді, бо й сам чорт не добрав би, де вода, де хмари,— стільки летіло на нас бризок і піни. Але ми мчали вперед! На містку стояв сам капітан, четверо стернових біля штурвала, а штурман з шістьма матросами повертав румпель. Але ж і славно йшов корабель! Ох, і добре! Той фрегат був надійніший, ніж будь-який дім на суходолі. Якби я був королем Англії, то наказав би пришвартувати його до Лондонського моста й зробив своїм палацом. А чом би й ні? Кому ж і розкошувати, як не його величності?

— Ну, а далі що, Бенджаміне? — вигукнула економка, приголомшена розповіддю колишнього капітанського стюарда.— Що ж ви тоді робили?

— Що робили? Звісно, що — виконували свій обов'язок, як і належить справжнім морякам. Якби там були співвітчизники мусью Лекви, то посадили б корабель на рифи біля якого-небудь нікчемного острівця. А ми йшли і йшли, доки не опинилися з підвітряного боку від гір Піко,— і хай мене чортяка вхопить, коли я розумію, як це трапилося,— чи то ми перескочили через острів, чи обігнули його,— тільки ми були там і дрейфували, і міняли галси, і робили різні штуки, доки вітер не вщух зовсім.

— Просто диво! — вигукнула Ремаркабль, яка хоч і мало що втямила з цієї пересипаної морськими термінами оповіді, але бодай дістала сяке-таке уявлення про бурю на морі.— Мабуть, бути на морі — то просто страхіття! Нема нічого дивного, коли вас обурює саме припущення, що вам доведеться піти з такого затишного дому. Звісно, не тільки й світу, що в вікні.. От коли суддя умовляв мене поселитися тут, я зовсім не збиралася цього робити. Я просто приїхала подивитися, як їм ведеться,— саме через тиждень після смерті місіс Темпл,— думала, що того ж вечора й виїду. Але вони були в такому горі, що я не могла кинути їх напризволяще, гадала, що стану їм у пригоді. Служба мені сподобалася, та й незаміжня я, а поміч їм була дуже потрібна, то я і залишилась.

— Авжеж, і ви міцно стали тут на якір. Очевидно, корабель припав вам до смаку.

— Ах, та ну вас, Бенджаміне! Жодному вашому слову не можна вірити! Ну, мушу сказати, що суддя і сквайр Джонс досі були добрі до мене, але тепер, мабуть, усе переміниться. Я знала, що суддя поїхав по дочку й що він привезе її сюди, але не думала, що все так обернеться. От побачите, Бенджаміне, це гидке дівчисько ще покаже себе.

— Гидке? — повторив Бенджамін, здивовано витріщивши очі, що почали були злипатися.— Хай мене чортяка вхопить, шановна, але так ви ще назвете «Боадіцею» нікчемною посудиною. Та якого біса вам треба? Хіба очі дівчини не сяють, як ранішня й вечірня зорі вкупі? Хіба чорне волосся не блищить, як щойно просмолений такелаж? А хода її хіба не така плавна, як у лінійного корабля, коли він іде по тихій воді? Ні, добродійко, навіть фігурі, що була на носі нашої «Боадіцеї», далеко до неї, хоч капітан не раз казав, що та фігура зображає велику королеву. А королеви, звісно, справжні красуні, бо нащо тоді бути королем, коли не можеш вибрати собі дружину-красуню? Що за радість цілувати якусь нечупару?

— Не говоріть непристойностей, Бенджаміне,— зауважила економка,— а то я зараз же піду. Що ж, з лиця вона гарненька, але поведінка... Дівчина так задирає носа, що й балакати з людьми не бажає. А я слухала розповіді сквайра Джонса і тішилася думкою, що ми з нею подружимося... Ні тепер я бачу, що Луїза Грант набагато миліша за Бетсі Темпл. Вона навіть не схотіла розмовляти зі мною, коли я запитала, як їй подобається в рідній домівці й чи тужить вона за своєю матусею.

— А може, вона просто не зрозуміла вас, шановна, адже мова у вас не дуже добірна, а міс Ліззі навчалася бездоганної англійської мови у справжньої лондонської леді. Отже, вона володіє мовою майже так само добре, як-от я чи будь-який уродженець Англії. Ви вже забули все, чого вас учили в школі, а молода господиня осягла всі науки.

— «Господиня!» — скрикнула Ремаркабль.— Що я, негритянка-невільниця, абощо, Бенджаміне? Ніяка вона мені не господиня й ніколи не буде! А щодо мови — то я розмовляю по-англійському незгірш за будь-кого в Новій Англії. Я народилася й виросла в графстві Ессекс, а Бухтовий Штат * славиться гарною вимовою.

— Чув я про той ваш Бухтоштат,— пробурмотів Бенджамін,— але ніколи там не плавав і навіть не знаю, де воно. Може, й справді то непогана бухта, але проти Біскайської затоки вона все одно, що шлюпка проти фрегата. А коли хочете почути справжню англійську вимову, то їдьте до матроського кварталу Лондона й послухайте, як там говорять. А втім, ніяк не второпаю, чим вас зобидила міс Ліззі;

---

* Бухтовий Штат (від Массачусетської бухти)— одна з розмовних назв штату Массачусетс.

тож краще випийте ще чарочку і все забудьте й простіть, як і належить благочестивій душі.

— Ні вже, дзуськи! Я на це не згодна, Бенджаміне. Не звикла я до такого обходження й не маю наміру терпіти його. Я заощадила сто п'ятдесят доларів, у мене є, хвалити бога, ліжко й два десятки овець, і я не хочу лишатися в домі, де дівчину не можна називати на ім'я. А я все-таки буду називати її Бетсі, скільки мені заманеться,— ми живемо у вільній країні, й ніхто мені цього не заборонить. Навіть не чекатиму літа, а скажу завтра, що їду та й говоритиму те, що мені подобається.

— Так, так, міс Ремаркабль,— мовив Бенджамін,— ніхто з вами й не подумає сперечатися, бо легше зупинити шторм носовичком, ніж ваш язик, коли він знявся з якоря. До речі, а багато мавп водиться на берегах вашого Бухтоштату?

— Самі ви мавпа, містере Пенгіллан! — вибухнула розлючена економка.— А краще сказати — ведмідь! Чорний потворний ведмідь, з яким порядній жінці не можна мати справу. І ніколи більше не буду у вашій компанії, хай мені доведеться прожити в судді ще тридцять років! Такі розмови годяться для кухні, а не для вітальні багатого дому.

— Послухайте, міс Петті... Пітті... Бійся бога, може, я й схожий на ведмедя,— але, щоб мене чортяка вхопив, я зовсім не мавпа, яка торохтить невідь-що, й не папуга, що безтямно белькоче будь-якою мовою, байдуже, чи то мова бухтоштатська, чи грецька, чи німецька! Та тільки ж чи розуміє він те, що белькоче? Можете ви мені на це відповісти, добродійко? Мічман може переказати капітанову команду, але хай-но спробує вести корабель самотужки! Щоб я похлинувся цим грогом, якщо його не візьмуть на кпини всі юнги!

— Бодай ви й справді похлинулися своїм грогом! — прорекла Ремаркабль у превеликому гніві, підводячись і хапаючи свічку.— Ви вже нацмулилися, Бенджаміне, і я краще полишу вас, а то ще й не те почую!

І економка пішла, марно намагаючись триматися з такою самою гідністю, що й молода господиня, й грюкнула дверима, бурмочучи собі щось таке, як «п'яничка» і «свиня».

— Хто це п'яничка? — люто закричав Бенджамін, теж підводячись, ніби щоб кинутися за нею.— Теж мені, хоче змагатися з нашою леді! Та ж ти на те тільки й здатна, що бурчати й прискіпуватися! Де це тебе виховували й таких слів навчили? Либонь, у твоєму клятому Бухтоштаті, га?

Сказавши це, він знов гепнувся в крісло, і незабаром почулися звуки, які й справді нагадували бурчання ведмедя. Однак, перш ніж остаточно поринути в «обійми Морфея», як висловлюються деякі любителі високого стилю, Бенджамін ще встиг кинути кілька промовистих епітетів, таких-от, як «мавпа», «папуга», «харч», «стара мазниця» та «бухтоштатська».

Ми не намагатимемось ані пояснювати, що управитель мав на увазі, ані зв'язувати докупи його безладні слова; скажемо лише, що промовляв він їх з тією глибочезною зневагою, яку тільки може почувати людина до мавпи.

Минуло близько двох годин, перш ніж управителя розбудив галасливий прихід Річарда, майора Гартмана й господаря дому. Бенджамін уже настільки оговтався, що зміг провести Джонса й німця до їхніх кімнат, а тоді зник і сам, полишивши замикати дім тому, хто був найбільш зацікавлений у його безпеці. В ті часи не начіплювали замків і засувів на двері, тож Мармедюк, пересвідчившись, що вогонь у камінах і печах добрячий, теж пішов спочивати. Цим мудрим вчинком і закінчується перший вечір нашої оповіді.

РОЗДІЛ XVI

Перший сторож *(убік)*. Тут пахне зрадою —
Тихіше, хлопці...

Шекспір, «Багато галасу даремно»

На щастя для всіх веселих гульвіс, що десь за північ виходили з «Хороброго драгуна», мороз значно послабшав і не загрожував їм, поки вони пробиралися крізь замети до своїх жител. Над ранок по небу швидко попливли хмари і місяць сховався в тумані, що його вітер гнав на північ, несучи з собою теплий подих далекого океану. Сонце зійшло за густими хмарами, а південний вітер, що віяв тепер у долині, обіцяв відлигу.

Вже давно був ранок, коли Елізабет помітила бліде сяйво над східними горами, хоч західний схил долини освітився значно раніше, і вийшла з дому помилуватися рідним краєвидом при денному світлі, поки учасники різдвяного бенкету вийдуть нарешті до сніданку. Зупинившись серед молодих сосон, що росли за будинком на тому місці, де колись височіли могутні дерева, Елізабет закуталась у хутряну

накидку, бо мороз, і попустивши, все ж таки давався взнаки, коли раптом у неї над головою пролунав голос Річарда:

— Вітаю із святом, щасливого різдва, кузино Бесс! Ти рання пташка, бачу, а все-таки я тебе випередив. Ще не було такого, щоб я перший не привітав з різдвом кожну живу душу в домі: чоловіка, жінку чи дитину, старого чи малого, білого, чорного а чи жовтого. Але зачекай, я тільки накину шубу. Бачу, ти збираєшся подивитись, які зміни сталися в селищі, поки тебе не було. Якщо так, то ніхто краще за мене не зможе тобі прислужитися, бо це ж я тут усе планував. Дюк і майор спатимуть ще з годину, поки очуняють від пекельного трунку місіс Голлістер, тож я встигну тебе провести. Зараз я спущусь.

Елізабет обернулась і побачила в розчиненому вікні голову кузена в нічному ковпаку,— бажання випередити всіх було таке сильне, що він навіть на мороз не зважав. Дівчина засміялась і, пообіцявши зачекати, повернулася в дім, а через деякий час вийшла знову, тримаючи в руці пакет з кількома печатями. Джонс уже був на подвір'ї.

— Ходімо, Бесс, ходімо! — вигукнув він, беручи її під руку.— Сніг починає танути, але нас він ще витримає. Чуєш, як у повітрі пахне старою Пенсільванією? Клятий клімат, скажу тобі,— надвечір холоднеча душу виморожувала, а від дев'ятої до десятої почало теплішати, о дванадцятій стало не холодно, а вночі так потепліло, що я спав без ковдри. Гей, Аггі! Щасливого різдва, Аггі, чуєш ти мене, чорний собако? Ось тобі долар: якщо суддя і майор прокинуться до нашого повернення, сповісти мене. Але якщо Дюк обскаче мене, я тобі в'язи скручу!

Негр підняв зі снігу монету й пообіцяв пильнувати та вчасно попередити масу Річарда. Тоді підкинув долар футів на двадцять угору, спіймав його на льоту й подався мерщій в кухню похвалитися подарунком,— на серці в нього було легко, а губи так і розпливалися в щасливій усмішці.

— О, не хвилюйтеся, любий кузене,— мовила дівчина.— Я заходила до батька, він проспить іще годину, не менш, отже, ви пожнете всі лаври.

— Звісно, Дюк твій батько, але мушу сказати тобі: він з тих людей, що люблять бути першими у всьому, навіть у дрібницях. А мені це байдуже, якщо тільки не йдеться про змагання, оскільки навіть найдрібніша дрібниця може виявитись важливою у змаганні. Твій батько любить у всьому бути першим, я ж лише змагаюся з ним.

— Це цілком зрозуміло, сер,— сказала Елізабет.— Якби на світі не було нікого, крім вас, то вам би й першість була ні до чого. А що є чимало інших людей, то вам доводиться боротися з усіма — просто ради змагання.

— Саме так! Бачу, ти розумна дівчина, Бесс, і робиш честь своїм учителям. Це ж я вибирав для тебе школу. Коли твій батько натякнув про це, я негайно написав листа своєму нью-йоркському приятелеві, людині надзвичайно розважливій, і він порекомендував мені цей пансіон. Дюк спочатку, як завжди, заперечував, але згодом, коли дізнався про всі обставини, мусив був поступитися.

— Згляньтеся на Дюка, сер,— адже він усе-таки мій батько. Якби ж то ви знали, що́ він виклопотав для вас в Олбані, то, певно, не стали б так строго розбирати його вади.

— Виклопотав для мене? — вигукнув Річард і на мить замислився.— А, мабуть, він дістав для мене проект нової голландської церкви. Та мені це ні до чого, бо ж талановита людина не потребує чужих ідей: мій власний мозок — найкращий архітектор.

— Ні, я не те мала на увазі,— багатозначно посміхнулась Елізабет.

— Не те? Дай-но подумати... Може, він запропонував мою кандидатуру в начальники дорожної застави?

— Може бути, але я маю на увазі не цю посаду.

— Не цю? — повторив містер Джонс, аж танцюючи з цікавості.— Отже, йдеться таки про посаду... Якщо в міліцію, то я відмовлюсь.

— Та ні ж бо, не в міліцію,— заперечила Елізабет, показуючи йому пакет і тут-таки кокетливо ховаючи.— Це вигідне й почесне призначення.

— Вигідне й почесне! — луною відгукнувся Річард, не тямлячи себе від хвилювання.— Покажи мені швидше цей папір, люба. Скажи хоч: це така посада, де я справді щось робитиму?

— Угадали, кузене,— це вища виконавча влада в окрузі. Принаймні так сказав мені батько, коли давав мені цей пакет, щоб я могла зробити вам різдвяний подарунок.

— Виконавча влада! Що за нісенітниця! — вигукнув Річард, нетерпляче вихоплюючи пакет з її рук.— Такої посади й не існує! Що? Як? Указ про призначення Річарда Джонса, есквайра, шерифом округи... Оце так подарунок зробив мені Дюк, нічого не скажеш! Справді, він має добре серце й ніколи не забуває друзів. Шериф! Головний шериф округи!

Звучить непогано, та обов'язки свої я виконуватиму ще краще. Зрештою, Дюк людина розсудлива й добре знає людську натуру. Я дуже вдячний йому,— Річард нишком утер очі полою шуби,— але ж і я ладен зробити для нього будь-що,— він це чудово знає,— і зроблю, коли трапиться нагода на новій посаді. Кажу тобі, кузино Бесс, от побачиш... Як сльозяться очі через отой клятий південний вітер!

— Отепер, Річарде,— сміючись, мовила дівчина,— ви матимете справжню справу. Я не раз чула, як ви нарікали, нібито в цій країні нема чого робити, хоч, на мою гадку, роботи тут хоч греблю гати.

— «Хоч греблю гати»! — повторив Річард, висякався і, випроставшись на весь свій маленький зріст, прибрав поважного вигляду.— Все залежить від системи, люба. От сьогодні ж засяду й систематизую всю округу. Мені потрібні помічники, аякже! Я розподілю округу на дільниці і над кожною поставлю такого помічника. В селищі також поставлю одного — тут буде моя штаб-квартира. Стривай, кого ж... Ну звісно, Бенджаміна! Так, із Бенджаміна вийде добрячий помічник шерифа, він уже дістав американське громадянство і якнайкраще підходить для такої справи. От тільки якби він ще вмів їздити верхи!

— Авжеж, містере шериф,— мовила його супутниця,— якщо він так добре знається на корабельних канатах, то впорається і з простим мотузком, коли прийдеться на новій посаді.

— Ну ні,— заперечив Річард,— я гадаю, що ніхто не зможе краще повісити людину, ніж... тобто, я хотів сказати... гм! Так, безперечно, Бенджамін з цим упорається чудово, якщо, звичайно, вдасться його умовити. Ні, навряд чи він погодиться вішати людей або навчитися їздити верхи. Доведеться шукати іншого помічника.

— Ах, кузене, ви ще матимете доволі часу на вирішення цих важливих справ, а тепер ласкаво прошу забути на час, що ви головний шериф, і приділити трохи уваги мені. Де ж ті дивовижні вдосконалення, що ви обіцяли показати?

— Де? Та всюди. Отут я запланував кілька нових вулиць, і коли зрубають дерева, коли прокладуть вулиці й забудують,— хіба місто не стане кращим? Справді, Дюк великодушний чолов'яга, попри всю свою впертість. Так-так, мені треба чотирьох помічників та ще й начальника тюрми.

— Але я щось не бачу ніяких вулиць,— зауважила Елізабет.— Чи ви називаєте вулицями оті просіки? Але ж навряд чи скоро з'являться будинки в цих болотах і лісах!

— Ми повинні прокладати вулиці за компасом, кузино, не зважаючи ні на які дерева, горби, болота,— ні на що, і пам'ятати лише про нащадків. Така воля твого батька, а він, сама знаєш...

— ...зробив вас шерифом, містере Джонс,— за нього договорила дівчина, виразно даючи взнаки, що він порушив заборонену тему.

— Знаю, знаю,— закричав Річард,— і я зробив би Дюка королем, якби то було в моїй владі! Це чоловік благородної душі, й він був би чудовим монархом,— звичайно, якби йому ще доброго прем'єр-міністра... Але хто це там? Якісь голоси в соснині... Може, там які злодюги... От і нагода застосувати моє нове призначення. Ходімо ближче, подивимось, що там коїться.

Поки точилася ця розмова, Річард з Елізабет далеченько відійшли від будинку і йшли тепер пустирищем, де, як читач міг здогадатися з їхніх слів, мали пролягти нові вулиці. Насправді ж єдиною прикметою цих сподіваних нововведень був порослий молодою сосниною поруб на узліссі темного соснового бору. Шум вітру в кронах дерев заглушував ходу наших подорожніх, а величезні віти ховали їх від випадкового погляду. Тому вони й зуміли непомітно наблизитися до того місця, де молодий мисливець, Шкіряна Панчоха й старий вождь поважно щось обговорювали. Юнак, здавалося, наполягав на чомусь — судячи з його вигляду, на чомусь дуже важливому, а Натті його слухав з увагою, більшою ніж звичайно. Могіканин стояв трохи віддалік, похнюпившись; довге чорне волосся закривало його обличчя, але вся його постать промовляла про глибоку пригніченість, може, навіть сором.

— Ходімо звідси,— прошепотіла Елізабет.— Не можна підслуховувати чужі секрети.

— Не можна? Ти забуваєш, кузино, що мій обов'язок — оберігати лад в окрузі й стежити за дотриманням законів. Волоцюги часто чинять злочини, хоч не думаю, щоб Джон міг замислити щось недобре. Бідолаха надудлився вчора й, здається, досі ще не прийшов до тями. Підійдімо ближче й послухаймо, про що мова.

Незважаючи на протести дівчини, Річард, спонукуваний благородним почуттям обов'язку, потяг її за собою, і скоро вони підступили так близько, що могли виразно чути кожне слово.

— Ту птицю нам треба будь-що здобути,— розмірковував Натті.— Гай-гай! Пам'ятаю часи, хлопче, коли тут повно було

індичок, а тепер за ними треба йти аж у ліси Віргінії. Хіба може зрівнятися куріпка з добре вгодованою індичкою? Хоч, як на мене, немає нічого смачнішого від бобрового хвоста й ведмежатини. Але в кожного свій смак. Усі гроші, крім оцього шилінга *, я віддав сьогодні французові за порох, отже, коли в тебе нічого немає, то ми зможемо купити лише один постріл. Я знаю, що Біллі Кербі теж зазіхає на ту індичку. У Джона непомильне око на перший постріл, а я, коли справа важлива, хвилююсь, і рука мені тремтить так, що можу й схибити. Правда, цеї осені я вбив ведмедицю одним пострілом, але то зовсім інше, містере Олівер.

— Оце всі мої скарби! — вигукнув юнак, ніби думка про його бідність давала йому якусь гірку втіху, і високо підняв шилінг.— Тепер я став справжнім мисливцем і житиму з самої дичини. Що ж, Натті, давай поставимо наші останні гроші на цю птицю. Ти вправний стрілець і не схибиш.

— І все ж таки я гадаю, хлопче, ліпше стріляти Джонові. Я дуже нервуюся, бо знаю, як багато важить це для тебе. А індіанці завжди спокійні й стріляють однаково добре за будь-яких умов. Чуєш, Джоне, ось шилінг; візьми мою рушницю й спробуй поцілити індичку, яку оце прив'язали до пенька. Містерові Оліверу вона вкрай потрібна, а я ні на що не здатний, коли серце неспокійне.

Індіанець похмуро підвів голову, мовчки подивився на своїх товаришів і сказав:

— Коли Джон був молодий, куля його летіла прямо, як погляд. Жінки мінгів кричали з переляку, зачувши тріскіт його рушниці. Воїни-мінги робились як жінки. Ніколи йому не доводилося стріляти двічі! Орел ховався за хмари, пролітаючи над вігвамом Чингачгука, і все одно його пір'я діставалося жінкам. Але подивіться,— мовив він схвильованим голосом (а почав сумним пошептом) і простяг до них обидві руки.— Вони тремтять, наче олень, що зачув вовче виття. Може, Джон постарів? Та коли це сімдесят зим перетворювали могіканина на слабосилу жінку? Ні! Білі принесли йому старість. Ром — ось їхній томагавк!

— Нащо ж ти його п'єш, старий? — вигукнув молодий мисливець.— Нащо благородний вождь тішить диявола, перетворюючи себе на тварину?

— На тварину? То Джон — тварина? — повільно повторив індіанець.— Так, ти не збрехав, сину Пожирача Вогню!

---

* У перші десятиріччя існування США там широко використовувались англійські гроші. Шилінг у цих краях коштував одну восьму долара.

Джон — тварина. Колись на цих горбах зовсім мало димувало багать. Олень лизав руку білій людині, а птахи сідали їй на плечі. Вони ще не знали її. Мої батьки прийшли сюди з берегів Солоної Води. Вони втікали від рому. Вони жили мирно й підносили томагавки лише для того, щоб розтрощити голову якогось мінга. Вони збиралися круг вогнища ради, і, як вони ухвалювали, так і робилось. Тоді Джон був людиною. Але слідом за ними сюди прийшли чужі воїни й торговці з ясними очима. Воїни принесли довгі ножі, а торговці — ром. Їх було більше, ніж сосон на горбах, і вони розігнали ради вождів і захопили наші землі. В їхніх пляшках сидів злий дух, і вони випустили його на волю. Так, так, ти кажеш правду, Молодий Орле: Джон став християнською твариною.

— Пробач мені, старий воїне! — вигукнув юнак, схопивши індіанця за руку.— Я зовсім не хотів тебе образити. Хай прокляття тяжіє над зажерливістю, що згубила такий благородний рід! Пам'ятай, Джоне, я — з твого роду й дуже пишаюся цим.

Обличчя могіканина трохи проясніло, й він сказав уже не так суворо:

— Ти делавар, сину мій, твої слова не були сказані. Але Джон не може стріляти.

— Я так і думав, що в ньому тече індіанська кров,— прошепотів Річард,— бо ж він зовсім не вміє поводитися з кіньми. Бачиш, кузино Бесс, індіанці ніколи не вживають збруї. Але бідолаха матиме два постріли — я дам йому шилінг, хоч, певно, краще було б, якби я сам вистрелив замість нього. Я все зрозумів: там, за сосонками,— чуєш сміх і голоси? — влаштовують різдвяні змагання. Мабуть, цей хлопець дуже полюбляє індичатину,— та й смачна вона, як правду сказати.

— Заждіть, кузене Річард,— Елізабет схопила його за руку.— А чи зручно це — пропонувати гроші джентльменові?

— От, знову ти називаєш його джентльменом! Невже ти думаєш, що цей метис відмовиться від грошей? Ні, ні, він радо візьме мій шилінг, та й від рому не відмовиться, хоч і базікає про шкідливість хмільного. Але я дам хлопчині додатковий шанс виграти індичку, тільки Біллі Кербі — один з найвправніших стрільців у краю; цебто, за винятком... одного справжнього джентльмена.

— Тоді,— мовила Елізабет, відчуваючи, що не зможе втримати його,— я сама поговорю з ними.

Вона рішуче ступила наперед і вийшла з-за кущів на галяву. Побачивши дівчину, молодий мисливець ніби злякався й зробив був рух, щоб піти геть, але тут-таки отямився, підняв трохи шапку й знову сперся на рушницю. Ні Натті, ні могіканин навіть оком не змигнули, хоч поява Елізабет була й для них цілковитою несподіванкою.

— Я бачу,— мовила вона,— давній звичай влаштовувати на різдво стрілецькі змагання ще не забуто. То ж і я хотіла б випробувати своє щастя. Чи не зголоситься хто з вас вистрелити за мене, сплативши цю монету?

— А хіба це личить молодій леді? — вигукнув юнак так палко й швидко, ніби керувався почуттям, а не здоровим глуздом.

— Чом би й ні, сер? Якщо ця забава жорстока, то вона жорстока для чоловіків так само, як і для жінок. І я можу мати свої примхи. До речі, я прошу допомоги не у вас,— мовила вона й повернулась до Натті, тицьнувши йому в руку долар,— а в цього ветерана лісів; гадаю, він не буде настільки нечемний, щоб відмовити дамі.

Шкіряна Панчоха поклав долар у торбину, поправив кремінь рушниці, а тоді засміявся своїм дивним сміхом і сказав, завдавши рушницю на плече:

— Якщо Біллі Кербі не здобуде птиці раніше від мене, а порох француза не відволог, то за кілька хвилин ви матимете індичку, найкращу з тих, що бували коли-небудь на столі судді. Голландки на Могоку залюбки беруть участь у таких розвагах, тож, хлопче, нічого було тобі ганити панночку. А тепер ходімо, бо коли будемо зволікати, то не мати нам призу.

— Але я маю право стріляти раніш за тебе, Натті,— заперечив юнак.— Пробачте, міс Темпл, у мене є поважні причини домагатись цієї птиці, і хай це видасться вам нечемністю, я наполягаю на своєму праві.

— Авжеж, сер, захищайте всі свої законні права,— відказала дівчина.— Ми з вами обоє шукаємо пригод, а це — мій лицар. Я покладаюсь на його руку й око. Тож ведіть нас, лицарю Шкіряної Панчохи, а ми підемо за вами.

Старому мисливцеві, здавалось, припала до душі простота манер молодої вродливиці, яка звернулася до нього з таким незвичайним проханням, і він, безгучно засміявшись у відповідь на її ясну посмішку, рушив по заметах до того місця, звідки долинали веселі голоси й регіт. Його товариші мовчки попростували за ним, причому юнак кілька разів тривожно оглянувся на Елізабет, яку саме затримав Річард.

— Гадаю, міс Темпл,— мовив він, лишившися з нею на самоті,— навіть якщо тобі й справді закортіло виграти індичку, то не слід було доручати це сторонній людині, а надто Шкіряній Панчосі. Проте мені не віриться, що все це серйозно, адже в пташнику твого батька добрих півсотні індичок, і всі вгодовані,— вибирай собі, яка до душі. Шість із них я для експерименту вигодовував товченою цеглою з...

— Годі, кузене Дік,— перепинила його Елізабет.— Мені справді хочеться виграти птицю, і саме тому, що мені так хочеться, я доручила це зробити Шкіряній Панчосі.

— А чи ти коли-небудь чула про той мій славнозвісний постріл у вовка, котрий поцупив вівцю з отари твого батька? — невдоволено запитав Річард.— Він завдав овечку собі на спину, і якби те бідне створіння не затуляло від мене голову вовка, я б убив його, а так...

— ...ви вбили вівцю. Я знаю цю історію, любий кузене. Але хіба головному шерифові личить брати участь у таких змаганнях?

— Невже ти справді подумала, що я збираюся стріляти сам? — запитав містер Джонс.— Гаразд, ходімо й подивимось. Жінці нема чого боятися в цім новім краї, особливо дочці твого батька, та ще в моїй присутності.

— Дочка мого батька не боїться нічого, особливо коли її супроводжує найвища виконавча влада округи.

Вона взяла містера Джонса під руку, й він повів її через молоду соснину до місця змагань, де зібралася майже вся молодь селища й куди вже давно прийшов Натті з товаришами.

РОЗДІЛ XVII

Вгадає кожен, хто не гляне:
Тут веселяться городяни.

Вальтер Скотт, «Діва озера»

Старовинна розвага — стрільба в різдвяну індичку — була однією з тих небагатьох забав, від яких поселенці відмовлялися дуже рідко. І не було в цьому нічого дивного, адже всім їм не раз доводилося відкладати сокиру чи косу, щоб підстрелити оленя, який зненацька вибіжить на поруб, або ведмедя, що забреде на поле глянути хитрими оченятами на працю незбагненних прищельців.

Того дня стрільбу влаштували трохи раніше, ніж звичайно, щоб устигнути на відправу нового священика, яка цікавила молодь не менш самого змагання. Власником птахів був вільний негр, який відгодував для цієї нагоди таку колекцію індичок, що могла розпалити апетит навіть найвибагливішого любителя попоїсти й задовольнити вимоги стрільців усіх уподобань і всякого віку. Стрільцям молодшим і не дуже досвідченим метикуватий негр дав змогу випробувати свої сили на гірших птахах і вже мав з цього неабиякий зиск. Порядок змагання був дуже простий і всім відомий. Птаха прив'язували мотузочком до соснового пенька; відстань між лінією стрільби й ціллю була до ста ярдів. Негр сам призначав ціну за постріл, і всі охочі могли взяти участь у змаганні.

Натовп складався переважно з молодиків, озброєних рушницями, і всіх підлітків селища. Малеча, закутана в простий, але теплий одяг, крутилася біля кращих стрільців, жадібно слухаючи мисливські байки і в глибині душі сподіваючись коли-небудь перевершити ті дивовижні подвиги.

Головним промовцем був чолов'яга на ймення Біллі Кербі — високий кремезний лісоруб. Був він веселий, галасливий і непогамовний, грубуватий і задерикуватий, але вираз його очей свідчив про добродушну вдачу. Тижнями він снував по місцевих шинках, бив байдики або виконував принагідну роботу за харчі й питво і завзято торгувався з замовниками, аби не втратити незалежності за якийсь там зайвий цент. Але уклавши угоду, Біллі Кербі брав на плече сокиру й рушницю й вирушав у ліс. Передусім він обходив ділянку і робив сокирою зарубки на деревах; тоді ставав у центрі своїх володінь, скидав верхній одяг і досвідченим оком вибирав дві-три сосни, що сягали верхівками під самісінькі хмари. Відтак, безтурботно насвистуючи, підходив до тієї деревини, яку обрав, щоб випробувати свою силу, змахував сокирою, наче фехтувальник, і злегенька вдаряв по стовбуру, визначаючи відстань, потрібну для замаху. Потім западала тиша — зловісна ознака, що зараз погине ліс, який простояв тут віки. Лунали часті могутні удари, тоді чувся страшний тріскіт, дерево, падаючи, ламало сусідні верхівки і, нарешті, гупало об землю з гуркотом, що нагадував невеличкий землетрус. Від цієї миті удари сокири лунали безперестанку, гупання повалених дерев було мов віддалена канонада, а крізь вирубані просвіти в похмуру глибину лісу проривалося денне світло.

Багато днів, тижнів, місяців поспіль Біллі Кербі працював з притаманним йому завзяттям, і наслідки його діяльності були приголомшливі. Та ось сокира замовкала, Біллі на всю

силу своєї горлянки починав підганяти терплячих волів, і крики ці гриміли в горах, наче хто дзвонив на сполох. В тихі літні вечори їх було чути за цілу милю, на протилежному схилі темплтонської долини, а там їх підхоплювала луна, й останні відлунки губилися поміж далеких скель, що нависали над озером. Склавши колоди на купи швидко і вправно, мов який Геркулес, Біллі збирав інструмент, підпалював звалений ліс і йшов собі у відблисках полум'я, наче переможець, що, захопивши вороже місто, спалює його, щоб завершити свій тріумф. Потім знову тривалий час лісоруб тинявся по шинках, розважаючись перегонами, півнячими боями й такими змаганнями, як те, що про нього мова.

Між ним і Шкіряною Панчохою здавен точилася суперечка за славу першого стрільця. Натті мав більший досвід, але міцні нерви й точне око лісоруба урівнювали шанси. Досі, однак, суперництво те зводилося лише до похвалянь мисливськими успіхами, а тепер обидва вперше зустрічалися в одному змаганні. .

Коли Натті з товаришами з'явився на стрільбищі, Біллі Кербі усе ще торгувався з негром за його найкращу індичку. Нарешті зійшлися на шилінгу за постріл. Птицю вже прив'язали до пенька; майже все її тіло було сховане в снігу, видніла тільки довга шия та червона голівка. Домовленість була така: якщо куля потрапить в тулуб, прихований снігом, індичка лишається її власникові; якщо ж куля зачепить бодай одну пір'їнку на шиї чи голові, трофей належатиме щасливому стрільцеві.

Коли Елізабет з Річардом наблизились до галасливого гурту, негр, що сидів на снігу неподалік од своєї улюбленої індички, саме кінчив оголошувати умови.

Веселі вигуки й сміх стихли з появою несподіваних гостей, але щира цікавість і привітна усмішка дівчини швидко розвіяли ніяковість, хоч надалі молодь уже стереглася лаятись чи надто гарячкувати.

— З дороги, хлопці! — гукнув лісоруб, лаштуючися стріляти.— Тікайте, шибеники, а то застрелю! Гей, Браме, забирайся від своєї індички!

— Зачекайте! — вигукнув молодий мисливець.— Я теж хочу взяти участь у змаганні. Браме, ось шилінг за постріл.

— Можете хотіти скільки вам завгодно,— насмішкувато відповів Кербі,— але якщо моя куля зачепить хоч пір'їнку, пропав ваш постріл! Чи, може, ваша кишеня так натоптана грішми, що ви можете платити за постріл, якого й не буде?

— Чого це ви лічите гроші в чужій кишені? — обурився юнак.— Бери шилінг, Браме, я стрілятиму.

— Даремно дратуєшся, хлопче,— зауважив лісоруб, спокійно приладжуючи кремінь.— Кажуть, у тебе плече продірявлене, то Брам міг би по справедливості взяти з тебе півціни. Не всяк поцілить у цю пташку, якщо я навіть і схиблю, а робити цього я не збираюсь.

— Не похваляйся, Біллі Кербі,— мовив Натті, встромляючи рушницю прикладом у сніг і спираючись на неї.— Ти маєш право на один постріл, і якщо цей юнак не поцілить,— у чому не буде нічого дивного, бо він поранений,— то знайдеться ще одна добра рушниця й досвідчене око.

— А, це й ти тут, Шкіряна Панчохо? — вигукнув його невгамовний суперник.— Ну що ж, позмагаємося — чесна гра дорожча золота. Але перший постріл мій, старий! Ану, побачимо, зароблю я собі обід чи зостанусь без питва!

На обличчі господаря птиці відбилась не тільки жадібність, але й такий самий азарт, що охопив усіх глядачів, хоч і викликаний зовсім іншими сподіваннями.

— Тільки чесно, Біллі Кербі,— закричав негр, щойно лісоруб почав цілитись.— Відступи-но трохи. Хлопці, хай він стане там, де треба, не зобижайте бідного негра! Тримайся, індиченько! Крути голівкою, дурненька,— бачиш, він цілиться!

Однак ці вигуки, якими Брам розраховував відвернути увагу лісоруба, не справили на нього ніякісінького враження. Нерви у Біллі Кербі були міцні, й він спокійнісінько собі прицілився. Запала тиша, і пролунав постріл. Індичка сіпнулася, забила крильми, а тоді опустилась на сніг, злякано крутячи головою. Всі затамували подих, не чулося ні звуку. Потім тишу порушив сміх негра, що нестямно перекидався на снігу.

— Молодчага, пташенько! — вигукував він, підстрибуючи й намагаючись обняти індичку.— Я ж казав тобі — крути головою, і ось бачиш, ми їх пошили в дурні! Жени ще шилінга, Біллі, та й стріляй ще.

— Е ні, тепер моя черга,— мовив молодий мисливець.— Я вже заплатив. Відійди від мішені, я спробую щастя.

— Ех, змарновані гроші! — зітхнув Шкіряна Панчоха.— Голова і шия індички — надто мала ціль для пораненої руки. Дай-но я ліпше стрельну, а щодо птиці, то ми, сподіваюся, домовимося з панночкою.

— Черга моя,— наполягав юнак.— Прошу всіх відступити й не заважати.

Суперечки, викликані пострілом Кербі, вщухли — всі погодились на тому, що, якби індичка не сіпнула головою, то

була б тепер, безперечно, мертва. Приготування молодого мисливця майже нікого не цікавили. Він уже збирався спустити курок, коли Натті зупинив його.

— У тебе тремтить рука, вона ослабла від рани. До того ж, ти хвилюєшся, то й не вистрелиш так добре, як стріляєш звичайно. Коли хочеш поцілити, стріляй швидше, поки цівка не здригнулась.

— Тільки чесно! — заволав негр.— Не зобижайте бідного негра! Нічого, Натті Бампо, підказувати йому! Хай стріляє — дайте йому місце!

Юнак звів рушницю й вистрелив, але індичка і не зворухнулась. Коли обстежили «мішень», виявилося, що куля і в пеньок не влучила.

Побачивши, як юнак змінився лицем, Елізабет здивувалася: невже людина, яка так відрізняється від своїх товаришів, може переживати через таку марницю?

Але тепер на лінію стрільби вийшов Натті.

Ледве він узяв рушницю, як де й поділось радісне збудження Брама, викликане невдачею молодого мисливця. Його обличчя, що нагадувало відполіроване чорне дерево, вкрилося бурими плямами, товсті губи стулилися, закривши два ряди білих блискучих зубів, які щойно сяяли в посмішці, наче перлини в гагатовій оправі. Широкі ніздрі ще більше роздулися, зовсім затуляючи щоки, а коричневі кістляві руки судомно вчепилися в сніг — хвилювання притлумило в ньому навіть природний страх перед холодом.

А винуватець усього цього тримався так спокійно та невимушено, ніби й не спостерігали за ним десятки очей.

— Колись мені довелося побувати в голландському поселенні на Могоку,— мовив Натті, знімаючи шкіряний капшучок із замка рушниці,— якраз перед минулою війною. Місцеві хлопці влаштували змагання з стрільби, і я взяв у них участь. Побачили б ви, як ті голландці витріщили на мене баньки, коли я виграв порохівницю, три шматки свинцю й фунт найкращого пороху! Як вони лаялися своєю мовою! Подейкували, ніби один п'яничка похвалявся прикінчити мене, але якби він підняв на мене руку, бог покарав би його за лихий намір, а коли не бог, то хтось такий, що вміє стріляти.

Так промовляючи, старий мисливець відставив праву ногу далеко назад і, підтримуючи лівою рукою довгу цівку, прицілився в птаха. Очі всіх присутніх звернулися до жертви, але замість пострілу тільки клацнув курок.

— Осічка, осічка! — заверещав негр, витанцьовуючи, мов божевільний, перед індичкою.— Осічка вважається за по-

стріл — рушниця Натті Бампо дала осічку, значить, він не поцілив у птаха!

— Натті Бампо поцілить і в тебе,— вигукнув обурений мисливець,— якщо ти не заберешся звідти, Браме! Де ж це чувано, щоб осічка вважалася за постріл? Адже при осічці не буває нічого, тільки клацне, а постріл убиває живе створіння! Тож відійди, хлопче, і я покажу зараз Біллі Кербі, як треба стріляти!

— Не кривдьте бідного негра! — загорлав Брам, мужньо не полишаючи свого поста й просячи в глядачів справедливості, в якій так часто відмовляли його гнобленим одноплеменцям.— Кожен знає, що осічка — те саме, що й постріл! Хай он скаже маса Джонс! Хай скаже панночка.

— Еге ж,— підтвердив Біллі Кербі,— такий закон стрільби в тутешніх краях, Шкіряна Панчохо. Якщо хочеш іще стріляти, плати другий шилінг. Я й сам спробую щастя ще раз,— ось гроші, Браме, наступний постріл мій.

— Авжеж, ти краще знаєш лісові закони, ніж я, Біллі Кербі,— відказав Натті.— Ти прийшов сюди з переселенцями, поганяючи волів, а я прийшов у мокасинах, з рушницею через плече ще до тієї війни. Тож кому краще знати закони? От я й кажу, що осічка ніколи не вважалася за постріл.

— Хай розсудить нас маса Джонс! — стривожено залопотів негр.— Він усе на світі знає!

Посилання на авторитет Річарда надто лестило його честолюбству, щоб він не відгукнувся. Містер Джонс тут-таки ступив наперед і висловив свою думку з поважністю, якої вимагали предмет суперечки і його нова посада.

— Отже,— прорік він,— виникло певне розходження думок з приводу того, чи має право Натаніель Бампо стріляти в індичку Абрагама, вільнонародженого негра, не сплативши додаткового шилінга.

Ніхто не заперечував проти цього очевидного факту й, почекавши трохи, поки публіка перетравить його вступ, Річард повів далі:

— Гадаю, що тільки я спроможний вирішити це спірне питання, адже на мене покладено обов'язок стежити за порядком в окрузі й не можна дозволяти людям із смертоносною зброєю в руках самим залагоджувати свої суперечки. Очевидно, не існує ніякої усної чи письмової ухвали стосовно спірного питання, отже, нам залишається вирішити його, виходячи з аналогії, цебто, порівнюючи одну річ з іншою. Так-от, на дуелі, коли люди стріляють одне в одного, заведено осічку вважати за постріл; якщо це правило стосується до дуелі, де

супротивник має право на постріл-відповідь, то я не бачу причини, чому б цей закон не застосувати і в даній ситуації, бо хіба ж можна дозволити людині цілий день робити осічки по беззахисній індичці? З огляду на це я вважаю, що Натаніель Бампо втратив своє право на постріл і повинен заплатити ще шилінг, коли хоче це право поновити.

Це міркування, висловлене такою поважною особою, та ще й так переконливо, поклало край суперечці,— бо глядачі вже були розділилися на два супротивні гурти,— але Шкіряна Панчоха наполягав на своєму.

— Мабуть, не завадить спитати думку міс Елізабет,— мовив він.— Бувало, коли індіанці не могли вирішити якесь складне питання, то питали своїх скво, і ті давали дуже слушні поради. Хай вона скаже, що я програв,— і тоді я поступлюся.

— Коли так, то я вважаю, що ви програли,— оголосила міс Темпл.— Але ось вам шилінг, заплатіть і стріляйте ще раз. А може, Брам продасть мені птицю? Я охоче б заплатила, аби врятувати від загибелі це бідолашне створіння.

Ця пропозиція нікому не сподобалась, навіть негрові, який відчув загрозу своїм комерційним планам. Тим часом Біллі Кербі лаштувався до повторного пострілу, а Натті, поступившись йому місцем, невдоволено бурчав:

— Як перестали приходити індіанські торговці, то в селищі не купиш доброго кременю; коли ж підеш його шукати на берегах ручаїв — так уся земля вже переорана! Охо-хо! Чим менше дичини, тим кращі повинні бути кремінь і порох, а вони, здається, що не рік гіршають. Але я таки заміню кремінець — Біллі Кербі не поцілить, де йому!

Лісоруб розумів, що вся його репутація вправного стрільця поставлена тепер на карту. Кілька разів він підносив рушницю і знов опускав, не зважуючись вистрелити. Запала мовчанка, навіть Брам не галасував. Нарешті Біллі Кербі спустив курок — і знову не вцілив. Тепер негр уже не стримувався — вигуки його залунали в лісі, мов бойовий клич цілого індіанського племені; він реготав і крутив головою до повного знесилля, і танцював, і стрибав, поки ноги йому почали підгинатись,— одне слово, тішився, як тільки можуть тішитися простодушні негри.

Лісоруб зробив усе, що міг, і тепер був страшенно розчарований невдачею. Підійшовши до індички, він пильно оглянув її і спробував довести, нібито куля зачепила пір'я, але глядачі послухали жалібних закликів «не кривдити бідного негра» й не підтримали його домагань.

Впевнившись, що індички йому не мати, Кербі люто гукнув до негра:

— Заткай пащеку, ти, каркало! Де ти бачив такого, хто б поцілив з такої відстані в голову індички? Дурень я, що встряв у цю справу... Годі тобі вже, і так наробив тріскоту, мов сосна, коли падає! Покажи мені такого, хто б міг це зробити!

— А поглянь сюди, Біллі Кербі! — вигукнув Шкіряна Панчоха.— Хай всі відійдуть од індички,— і ти побачиш людину, що колись і краще вміла цілять!

— Але ж тепер не наша черга, Шкіряна Панчохо,— мовила міс Темпл.— Може, інший ваш суперник хоче скористатися своїм правом?

— Якщо ви натякаєте на мене,— сказав молодий мисливець,— то я відмовляюся від повторного пострілу. Моя рука таки справді ще надто слабка.

Елізабет помітила, що юнак зашарівся, ніби стидаючись свого убозтва, і не наполягала більше. На лінію стрільби вийшов Натті Бампо. У свій час він сотні разів непомильно разив і ворога й дичину за ще трудніших умов, а проте до жодного з тих пострілів він не готувався так старанно. Тричі він зводив і опускав рушницю — вперше, щоб визначити висоту мішені, потім — щоб розрахувати відстань, і, нарешті, коли вже він хотів вистрелити, індичка, занепокоєна раптовою тишею, швидко повернула голову до людей. Та ось Натті вчетверте підвів рушницю і вистрелив. Оглушені гуркотом і розгублені з несподіванки глядачі не зразу втямили, поцілив він чи ні, та ще й дим від пострілу заважав бачити. Але Елізабет, помітивши, як старий мисливець опустив рушницю прикладом на сніг, засміявся своїм безгучним сміхом і почав спокійнісінько ладнати новий набій, зрозуміла, що він переміг. Хлопчаки кинулися до пенька й високо підняли індичку з відстреленою головою.

— Давайте її сюди,— гукнув Шкіряна Панчоха,— і покладіть до ніг панночці. Птиця належить їй, а я був, так би мовити, її помічником.

— І вельми вправним помічником,— докинула Елізабет.— Таким вправним, кузене Річард, що, по-моєму, він заслужив на вашу увагу.

Вона замовкла, і веселе обличчя її споважніло. Зашарівшись, дівчина мовила до молодого мисливця:

— Мені, власне кажучи, кортіло побачити на власні очі славнозвісне мистецтво Шкіряної Панчохи... Тільки заради цього я й узяла участь у змаганнях. Отож чи не візьмете ви,

шановний сер, цю птицю собі як скромну винагороду за рану, що завадила вам самому здобути приз?

Нелегко сказати, який вираз був на обличчі юнака. Здавалося, він не міг опиратися проханню дівчини, хоч подарунок був йому неприємний. Однак він уклонився й підняв індичку, що лежала біля її ніг, не промовивши й слова.

Елізабет дала негрові срібну монету, щоб відшкодувати йому збитки (після чого той знов заусміхався), і, повернувшись до свого супутника, сказала, що час уже йти додому.

— Зажди хвилинку, кузино Бесс! — мовив Річард.— У правилах цих змагань є деякі суперечливі пункти, що потребують роз'яснень. Панове, якщо ви оберете комітет, і він почекає на мене, то я зараз складу точні правила...— Тут він обурено замовк, бо на його плече, плече головного шерифа округи, по-панібратськи лягла чиясь рука.

— Щасливого різдва, кузене Дік,— мовив суддя Темпл, що непомітно підійшов до гурту.— Я бачу, мені доведеться невсипуще стежити за дочкою, коли ти часто придумуватимеш для неї такі розваги. Я просто в захваті від твого смаку,— ти достеменно знаєш, які видовища можна запропонувати справжній леді!

— Це вона сама, Дюку! — захищався шериф, засмучений, що не він перший поздоровив суддю з різдвом.— Я повів Елізабет, щоб показати їй нововведення, але при першому ж пострілі вона кинулася по снігу сюди, наче виховувалась у казармі, а не в першорозрядному пансіоні. Я вважаю, судде Темпл, що такі небезпечні розваги треба заборонити. А втім, я не певен, чи вони вже не заборонені існуючими законами....

— Що ж, сер, оскільки ви тепер шериф округи, то ваш безпосередній обов'язок — з'ясувати, так це чи ні,— усміхнувшись, відповів Мармедюк.— Я бачу, Бесс уже виконала моє доручення, і сподіваюся, ця новина була вам приємна.

Річард поглянув на пакет, який досі тримав у руці, і від розчарування його не лишилося й сліду.

— Дюку, любий мій братику,— сказав він,— відійдім-но вбік, мені треба тобі щось сказати.

Мармедюк слухняно відійшов з шерифом трохи вбік, і той повів далі:

— По-перше, Дюку, дозволь подякувати тобі за твоє дружнє клопотання перед парламентом штату й губернатором, без чого, я певен, навіть найвидатніші мої заслуги лишилися б непоміченими. Але ж ми діти двох сестер, ми двоюрідні брати, і я для тебе зроблю все. Все, що хочеш! І все ж своїм

недолугим розумом я думаю, за тим молодим товаришем Шкіряної Панчохи не завадило б трохи постежити. Щось він надто вже любить індичатину.

— Це вже мій клопіт, Діку,— відповів суддя.— Сподіваюсь, що відучу його від цієї любові, задовольнивши його апетит. Мені хочеться з ним порозмовляти. Ходім до гурту.

РОЗДІЛ XVIII

Сірома! Навіть рідна мати
Вже не змогла б його впізнати:
Блідий, худий, на латах — лати,—
Невже її то син?

Вальтер Скотт, «Марміон»

Вернувшись на галявину, суддя Темпл узяв дочку під руку й підійшов до молодого мисливця, що стояв, спираючись на рушницю й задумливо дивлячись на індичку біля своїх ніг. Присутність дівчини мала неабиякий вплив на хід наступної розмови. Поява судді не завадила змаганням, і перед початком чергового туру засперечались про умови стрільби в нову птицю, набагато, до речі, гіршу за попередню. Тільки Шкіряна Панчоха й могіканин відійшли від натовпу й стали поруч із своїм товаришем.

— Я завдав вам великої шкоди, містере Едвардс,— почав суддя і замовк, бо, почувши ці слова, юнак ніби злякано здригнувся; проте не сказав нічого, погляд йому помалу знов став спокійний, і суддя повів далі:

— На щастя, я спроможний певною мірою відшкодувати вам те зло, що заподіяв. Мій родич, Річард Джонс, дістав призначення, яке позбавляє мене в майбутньому змоги користуватися допомогою його пера. Ваші манери, попри ваш скромний одяг, дають підстави думати, що ви людина освічена, а твоя рана заважатиме тобі ще якийсь час добувати хліб полюванням (Мармедюк почав хвилюватись і мимохіть став звертатись до юнака на «ти», як це заведено було у квакерів).— Двері мого дому відчинені для тебе, мій юний друже,— в цій молодій країні люди не мають звички підозрювати одне одного, та й надто мало тут такого, що б могло спокусити людей нечесних. Тож погодься стати хоч на час моїм помічником і одержувати за свої послуги належну платню.

У словах судді, здавалось, не було нічого, що могло б викликати ту відразу, навіть ненависть, з якими вислухав їх

молодий мисливець. Але, зробивши над собою неабияке зусилля, він відповів:

— Я радо послужив би вам, сер, як і будь-кому іншому, щоб чесно заробити на життя, бо, щиро кажучи, становище моє скрутне, гірше навіть, ніж це може видатися на перший погляд. Але, боюсь, виконання цих нових обов'язків заважатиме іншій, важливішій для мене справі. Отож я мушу відмовитись від вашої пропозиції й покластися на свою рушницю, що допоможе мені, як і досі, заробляти на прожиття.

Тут Річард не втерпів і прошепотів до Елізабет, яка відійшла трохи вбік:

— Це, кузино Бесс, природне небажання метиса відмовлятися від дикунських звичок. Їхній потяг до кочового життя непереборний,— я певен цього.

— Той спосіб життя, який ти ведеш,— зауважив суддя, не почувши слів шерифа,— дуже непевний і може принести тобі куди більше лиха, ніж ти зазнав досі. Повір мені, мій юний друже, я досвідченіший за тебе й кажу тобі: мандрівне мисливське життя дуже погано забезпечує фізичні потреби людини й позбавляє її змоги задовольнити потреби духовні.

— Ні, ні, судде,— заперечив Шкіряна Панчоха.— Беріть його до себе в дім, коли вже вам так забажалося, але кажіть правду. Сорок довгих років я прожив у лісах, п'ять з них — у справжніх нетрях, а спробуйте-но знайти такого, хто б у шістдесят вісім років так легко добував свій хліб, як я, попри всі ваші нововведення й закони про оленів. Що ж до чесності чи справедливості, то я навряд чи поступлюся найкрасномовнішому проповідникові у всьому вашому «патенті».

— Ну, ти, виняток, Шкіряна Панчохо,— заперечив суддя, добродушно кивнувши старому.— Ти не зловживаєш хмільним, що в людей твого заняття рідко буває, та й здоров'я в тебе ніврокy, як на твій вік. А цей юнак має здібності, які можуть змарнуватися в лісі. Прошу тебе, хлопче, поживи з нами, хоча б той час, поки загоїться рана. Дочка моя, господиня дому, підтвердить, що ти в нім — бажаний гість.

— Звичайно,— мовила Елізабет, силкуючись за зовнішньою стриманістю приховати свою палкість.— Двері нашого дому відчинені для кожного, а надто для того, хто через нас постраждав.

— Саме так,— докинув Річард,— а якщо вам до смаку індички, то їх чимало в нашому пташнику, і всі одна в одну, запевняю вас.

Діставши таку вдалу підтримку, Мармедюк став ще дужче наполягати. Він пояснив докладно, що входить в обов'язки

його помічника, принагідно назвав суму винагороди і згадав усі ті пункти, яким надають значення ділові люди. Юнак слухав, виразно збентежений. В душі його, очевидно, точилася боротьба,— ось він нібито вже й ладен погодитися, коли це нараз обличчя йому скривила гримаса відрази.

Індіанець, який і досі стояв цохнюплений, дедалі уважніше прислухався до слів судді. Він помалу підійшов ближче до гурту і, коли його зіркий погляд завважив нерішучість в очах молодого мисливця, він гордо випростав зігнуті соромом плечі й, з гідністю індіанського воїна ступивши наперед, мовив:

— Послухай свого батька — слова його мудрі. Хай Молодий Орел і Великий Володар Землі їдять біля одного вогнища, хай вони без страху сплять під одним дахом. Діти Міквона не люблять крові, вони справедливі й чинять по правді. Сонце зійде і зайде не один раз, перш ніж люди стануть однією сім'єю, на це потрібен не один день, а багато зим. Мінги й делавари — вороги одвіку, їхня кров ніколи не змішається в одній людині, вона ніколи не потече однією струминою на полі битви. Але чому повинні ворогувати брат Міквона й Молодий Орел? Вони одного плем'я, у них одні предки. Навчися чекати, сину мій: ти делавар, а індіанський воїн уміє бути терплячим.

Ця образна промова, очевидно, справила на юнака велике враження, і, піддаючись на умовляння Мармедюка, він кінець кінцем пристав на його пропозицію. Але поставив одну умову: коли котрась із сторін захоче розірвати угоду, то вона може зробити це негайно. Дивне й погано приховане небажання юнака прийняти місце, про яке людина в його становищі за звичайних обставин могла б тільки мріяти, дуже здивувало тих, хто не знав його близько, і в них склалося про нього не зовсім приємне враження. Коли співрозмовники розійшлися, вони, звісна річ, почали обговорювати недавню розмову, і ми наведемо спочатку ту бесіду, що відбулася між суддею, його дочкою та Річардом, які повільно верталися додому.

— Розмовляючи з цим дивним юнаком, я намагався пам'ятати святе напучення нашого спасителя: «Люби тих, хто ненавидить тебе»,— мовив Мармедюк.— Ніяк не доберу, що його так лякає в нашому домі. Хіба ти, Бесс?

— Ні, ні,— простодушно заперечив Річард,— річ не в кузині Бесс. Де ти бачив метиса, якому подобалася б цивілізація? Вони щодо цього гірші від справжніх дикунів. Ти звернула увагу, Елізабет, як він вивертає ноги всередину носками і який у нього дикий погляд?

— Я звернула увагу тільки на те, що йому бракує скромності. Справді, любий тату, він випробував вашу християнську терплячість. А мені його зарозумілість не сподобалася ще задовго до того, як він зволив погодитися. Ще б пак, висока честь для нас! Яку кімнату велите надати йому, сер? Якими вишуканими наїдками пригощати його і за яким столом?

— Їсти він буде з Бенджаміном і Ремаркабль,— втрутився Джонс.— Не посадите ж ви його за один стіл з неграми?! В ньому тече кров делаварів, а індіанці зневажають негрів. Ні, ні, він радше помре, ніж поділиться куснем хліба з чорношкірим.

— Я сподіваюсь, Діку, що він погодиться їсти з нами за одним столом,— заперечив Мармедюк,— і навіть чути не хочу про таке неподобство, яке ти пропонуєш.

— Отже, сер,— мовила Елізабет, удаючи, ніби скоряється батьковому бажанню проти своєї волі,— ви бажаєте, щоб до нього ставились, як до людини шляхетного походження?

— Авжеж! На це дає йому право сама його посада. Будемо ставитися до нього так, поки він доведе, що недостойний того.

— Ну-ну, Дюку,— вигукнув шериф,— нелегко тобі буде зробити з нього джентльмена! Є таке давнє прислів'я: «Треба трьох поколінь, щоб вийшов джентльмен». От мого батька знали всі, дід мій був доктором медицини, а його батько — доктором богослів'я, а вже його батько приїхав з Англії; щоправда, мені не вдалося встановити його родовід, але, здається, він був чи то багатим купцем, чи то видатним юристом, чи то меншим сином єпископа.

— Оце справжній американський родовід,— засміявся Мармедюк.— Ти певний, Діку, що твій предок був важливою особою, хоч би що він там робив?

— Атож,— відказав Річард.— Моя стара тітка часто про це згадувала. Ми доброго роду, судде Темпл, і завжди посідали почесне становище в суспільстві.

— Я дивуюся з твоєї скромності, Діку. Більшість американців ведуть свій родовід од трьох братів,— як у дитячих казках. Один з них неодмінно має ім'я якогось славетного героя. Але тут усі люди рівні, якщо вони тільки вміють пристойно поводитись, тож Олівер Едвардс у моїм домі буде рівний головному шерифові й судді.

— Це вже якась демократичність, Дюку,— ти говориш так, наче ти не республіканець. Проте не заперечую. Лиш хай він поважає закони, а ні, то я покажу йому, що навіть у цій вільній країні свобода обмежується розумними рамками.

— Сподіваюся, Діку, ти не стратиш його раніше, ніж я ухвалю вирок? Але що скаже Бесс про нового члена нашої сім'ї? В таких питаннях ми повинні рахуватися з думкою дам.

— О, сер,— мовила Елізабет,— в цьому я, здається, схожа на одного суддю на ймення Темпл,— і мене не так уже й легко примусити змінити свою думку. Але, якщо говорити серйозно, то, хоч на мій погляд, прийняти напівдикуна в сім'ю — справа досить ризикована, ви можете бути певні, що будь-хто, кого ви приведете в наш дім, буде прийнятий з належною повагою.

Суддя ніжно стис її руку й усміхнувся, а Річард, увійшовши перший через хвіртку на маленький задвірок, і далі просторікував на свій манір, усе на щось натякаючи та від чогось застерігаючи.

Тим часом троє лісовиків,— бо ж, зважаючи на всі відмінності між ними, всіх їх можна назвати цим спільним іменням,— мовчки йшли околицями селища. Досягши озера, вони рушили по льоду до хатини, що стояла біля підніжжя гори, і тоді юнак раптом вигукнув:

— Хто б міг таке передбачити ще місяць тому! Я погодився служити в Мармедюка Темпла, поселитися в домі найлютішого ворога мого роду! Але що ж мені лишалося робити? Служба моя не буде довгою: як тільки не стане причини, що примусила мене так учинити, я струшу її, наче порох з ніг.

— Хіба він мінг, що ти називаєш його своїм ворогом? — запитав могіканин.— Воїн делаварів повинен бути спокійний і чекати волі Великого Духа. Він не жінка й не дитя, щоб отак плакати.

— А я не вірю їм, Джоне,— сказав Шкіряна Панчоха, обличчя якого протягом усієї розмови судді з молодим мисливцем зберігало недовірливий і тривожний вигляд.— Подейкують, ніби тут запроваджують нові закони, значить, зміняться і звичаї в горах. І тепер уже не впізнати озер і річок — так усе змінилось. Я не довіряю цим красномовним базікам, бо знаю, які солодкі речі казали білі, коли націлялись на землі індіанців. Я це скажу будь-кому, хоч і сам білий і народився під Йорком у чесній сім'ї.

— Я скоряюся,— мовив юнак.— Я забуду, хто я такий. Не нагадуй мені, старий могіканине, що я нащадок вождя делаварів, колишнього владаря цих благородних гір, прегарних долин і чистих вод. Так, так, я стану його служником — його рабом! Хіба це не почесне рабство, старий?

— «Старий»! — похмуро повторив індіанець і зупинився,

як робив завжди, коли хвилювався.— Так, Джон старий. Сину мого брата, якби могіканин був молодий, хіба мовчала б його рушниця? Хіба міг би втекти від нього олень? Але Джон старий, рука його слабка, наче рука скво: томагавк його став простою сокирою, і вороги його — комиш і лоза для кошиків і мітел. Голод і старість нерозлучні. Ось глянь на Соколине Око! Замолоду він цілі дні ходив надголодь, а тепер, як не підкладе в багаття хмизу, полум'я згасне. Не відкидай руки, яку син Міквона простягає тобі!

— Твоя правда, Чингачгуку, я вже не той, що був колись,— відказав Шкіряна Панчоха.— Але й тепер, як треба, я можу обійтися без їжі. Коли ми переслідували ірокезів у Букових лісах, вони порозлякали всю дичину, і я рисочки в роті не мав з ранку в понеділок і до вечора в середу, а тоді нарешті підстрелив на кордоні Пенсільванії такого жирного оленя, якого й світ не бачив. Любо дивитись було, як делавари заходилися їсти — я тоді ходив разом з ними на розвідку. То індіанці лежали собі й чекали, поки провидіння пошле їм дичину, а я нишпорив навкруги, аж поки вистежив оленя й поклав його — не встиг він зробити й десяти стрибків! Я був такий голодний, що не міг дочекатися печені й напився теплої крові, а індіанці їли м'ясо просто сирим. Джон теж був там, він знає цю історію. Але тепер так голодувати було б мені не до снаги, хоч я ніколи не їв багато.

— Досить, друзі мої! — вигукнув юнак.— Я бачу, обставини вимагають від мене самопожертви; що ж, нехай так і буде. Але годі про це говорити, бо мені вже несила.

Його товариші замовкли, і незабаром вони дісталися до хатини й увійшли в неї, знявши з дверей хитромудрі запори,— недоречні, здавалося б, у такому місці, де навряд чи могло бути щось цінне. З одного боку хатину підпирали величезні кучугури снігу, а з другого — купа хмизу й гілляк, обламаних вітром з дерев. З димаря, зробленого з гілочок, обмазаних глиною, піднімалася вгору струминка диму.

Решта дня минула так, як минають звичайно дні в нових поселеннях. Темплтонці знов зібралися в «академії» послухати містера Гранта. Був серед них і індіанець, але, хоч священик і глянув на нього багатозначно, до вівтаря він не підійшов, бо досі ще карався через учорашню свою ганьбу.

Коли люди почали розходитися, небо облягли важкі чорні хмари, що збиралися від самого ранку, і не встигли фермери ще дістатися до своїх хатин, розкиданих по горбах і видолинках, як почалася злива. З-під снігу стали проступати чорні верхівки пеньків; паркани й тини, які донедавна здавалися

білими хвилями, що бігли по долинах і піднімалися на горби, визирнули з-під свого покривала, а обвуглені дерева ураз зачорніли, звільняючись від підталого снігу й льоду.

Елізабет стояла разом з Луїзою Грант біля вікна в теплій і затишній залі батьківського дому і милувалась краєвидом, що мінявся просто на очах. Селище, вранці ще вкрите білосніжною габою, тепер неохоче скидало її, показуючи темні дахи й закіптюжені димарі. Сосни струшували з себе сніг, і кожна річ швидко, мов у казці, набувала свого природного кольору.

РОЗДІЛ XIX

І все ж не був сердега Едвін простаком.

Джейм Бітті, «Менестрель»

Вечір різдва 1793 року був бурхливий, але досить теплий. Коли темрява огорнула селище і в небі над темними верхівками сосон погасли останні відблиски вечірньої заграви, Елізабет нарешті відійшла од вікна — ті лісові пейзажі, які вона встигла побачити за дня, лише розбуркали, а не задовольнили її цікавість.

Взявши Луїзу Грант під руку, молода господиня почала прогулюватися по залі, пригадуючи дитинство і часом замислюючись мимовільно над тими дивними обставинами, що привели до них у дім незнайомця, манери якого були такі невідповідні його зовнішньому виглядові й становищу. В залі було ще дуже тепло (потрібно не менше доби, щоб таке велике приміщення вистигло після того, як його добре натопили), й щічки Елізабет розчервонілися; лагідне, сумовите личко Луїзи теж порожевіло, але цей ніжний, ніби викликаний пропасницею, рум'янець робив її вроду трохи меланхолійною.

Гості судді, віддаючи належне його чудовим винам, дедалі частіше позирали на дві мовчазні дівочі постаті. Річард багато сміявся й голосно розмовляв, але майор Гартман не настільки звеселився, а Мармедюк з поваги до священика стримував навіть прояви свого м'якого гумору.

Ще з півгодини після того, як зачинено віконниці, а свічки замінили денне світло, товариство бавило час у той самий спосіб. Але ось з'явився Бенджамін, зігнувшись під величезною в'язкою дров.

— Що це ти надумав, добродію? — заволав новоспечений шериф.— Хіба чудова Дюкова мадера не досить зігріває в таку відлигу? Пам'ятай, суддя страх як потерпає за свої буки

та клени — боїться, що зникнуть такі високоцінні породи! Ха-ха! Дюку, ти чоловік добрий і зичливий, але в тебе є свої дивацтва, ніде правди діти... «Тож пий до дна, тож пий до дна!..»

Слова пісні помалу перейшли в якесь мугикання, і тоді управитель скинув свою ношу на підлогу, повернувся до шерифа й поважно промовив:

— Бачте, сквайре, ваш стіл, може, й справді зараз у теплих широтах, але те, що на ньому стоїть, мене б не зігріло; для цієї мети найкраще підходить ямайський ром, добрі дрова та ще англійське вугілля. Тільки ж коли я хоч трохи тямлю в погоді, то саме зараз пора зручно влаштуватися, підкинути дровець у каміни й задраїти всі ілюмінатори. Недарма ж я двадцять сім років плавав та ще сім літ прожив у цій пущі!

— Але чому ти гадаєш, Бенджаміне, що погода зміниться? — поцікавився господар дому.

— Вітер міняється, ваша честь, а це значить, що слід сподіватись і зміни погоди. Я от, скажімо, служив на одному з кораблів Роднея, коли ми побили де Грасса, земляка, значить, мусью Лекви. Дув тоді південно-східний вітер, і я готував грог для капітана морської піхоти, якого мій капітан запросив до себе на обід. Отож зробив я грог на свій смак і покуштував кілька разів,— і поніс до капітанської каюти, аж тут вітер змінився, і фок лясь по грот-щоглі! Судно закрутилося на місці, мов дзига, потім нахилилося й зачерпнуло бортом стільки води, що і я напився на все життя!

— Просто диво, Бенджаміне, що ти не помер від водянки! — зауважив Мермедюк.

— І то правда, судде,— відповів старий моряк, широко осміхнувшись.— Тільки ж я мав напохваті ліки — капітанський грог! Я подумав, що він навряд чи сподобається гостеві мого капітана, бо туди потрапило чимало солоної води, ну, а наступна хвиля, думаю, чого доброго зіпсує його так, що й мені вже не смакуватиме,— отож я тут-таки вихилив кухоль. А тут команда: «До помп!» — і ми всі почали помпувати...

— Гаразд, а до чого ж тут погода? — урвав його Мермедюк.— Цебто, до чого тут наша погода?

— А ось до чого: вітер весь день був південний, а тепер він вщухає, ніби міхи спорожніли; на півночі, над горами, просвіт був щойно не більший за долоню, а тепер від нього мчать хмари, та так швидко, наче під грот-парусом, і зорі блимають, як сигнальні вогні. А це означає, коли я хоч трохи тямлю в погоді, що нам треба запастися дровами й розвести добрий вогонь, бо ще до ранкової вахти, будьте певні, всі

пляшки з портером і вином у вашому буфеті потріскаються від морозу.

— Ти завбачливий дозорець,— мовив суддя,— можеш робити з моїм лісом, що тобі завгодно — принаймні сьогодні.

Бенджамін охоче виконав цей наказ, і не минуло й двох годин, як справдилися його віщування. Південний вітер справді вщух, і настало затишшя, яке звичайно передує різкій зміні погоди. Задовго до того, як мешканці дому полягали спати, вдарив сильний мороз, і коли мосьє Лекуа зібрався йти додому, він змушений був попросити ковдру, дарма що завбачливо понапинав на себе купу одежі. Священик з дочкою лишилися на ніч в будинку судді. Добряче-таки стомлені вчорашнім бенкетом, чоловіки досить рано розійшлися по своїх кімнатах.

Елізабет та її подруга тільки-тільки встигли задрімати, як між будівлями завив північно-західний вітер, принісши з собою те приємне почуття затишку, що завжди виникає в таку погоду, коли ще горить веселий вогонь у каміні, завіски й віконниці не пропускають холоду, а пухова перина м'яка й тепла. І раптом Елізабет, прокинувшись на мить, вчула в реві бурі протяжне жалібне виття, надто дике, щоб його міг видавати собака, хоч щось у нім нагадувало голос цього вірного друга людей, коли ніч пробуджує його пильність і надає урочистої гідності тривожному валуванню. Луїза Грант інстинктивно пригорнулась до Елізабет, а та, зрозумівши, що подруга не спить, сказала стиха:

— Це далеке виття таке жалібне, але в ньому є щось навіть гарне... Мабуть, то собаки біля хатини Шкіряної Панчохи?

— То вовки — вони прийшли з гір до озера,— прошепотіла Луїза,— й лише вогні відлякують їх від селища... Одної ночі,— коли ми вже оселилися тут,— голод пригнав їх до самих дверей нашого дому. То була жахлива ніч! Але у вашому домі можна нічого не боятись — багатство судді Темпла дозволяє йому надійно відгородитись від усіх небезпек.

— Заповзятість судді Темпла підкоряє навіть ліси! — вигукнула Елізабет, підвівшись у ліжку.— Як швидко цивілізація приборкує природу! — вела вона далі, прислухаючись до далекого виття на озері. Помітивши, однак, що її боязкій подрузі ті тужливі звуки неприємні, Елізабет знов лягла і, поринувши в глибокий сон, забула про зміни в долині і в своїй власній долі.

Уранці дівчат розбудила поява служниці, яка прийшла розпалити камін. Вони швидко впоралися із своїм туалетом,

бо морозець таки пробрався до кімнати крізь віконниці й завіски. Одягнувшись, Елізабет підійшла до вікна, відсунула завіску й відчинила віконниці, щоб подивитися на селище й озеро. Але мороз на шибках не давав що-небудь розгледіти. Тоді вона відчинила й вікно, і перед її зачудованими очима відкрилася неповторна картина.

Озеро скинуло свою білу габу, і темний лід блищав, наче дзеркало, в промінні вранішнього сонця. Будівлі вбралися в крижані шати, що сяяли, мов криця, а величезні бурульки, звисаючи з дахів, спалахували на сонці, розсипали навсібіч золотаві іскри, і грали, й мінилися, наче кришталеві підвіски на сонячній люстрі. Але найдужче вразив Елізабет вигляд безмежних лісів на горбах, що вдалині височіли один над одним. Могутні віти сосон і гемлоків згиналися під вагою льоду, а верхівки здіймалися над кучерявими кронами дубів, буків і кленів, наче срібні шпилі над банями з чистого срібла. Крайнебо окреслювала сліпуча хвиляста смуга, ніби там, усупереч законам природи, сходили тисячі сонць. На передньому плані, ближче до озера, кожне дерево, здавалося, було всіяне діамантами, і навіть схили гір, куди ще не сягало сонячне проміння, були вдягнені в коштовне вбрання, що мінилося відблисками розмаїтих відтінків від ясно-рожевого перших променів до темно-зеленого соснової глиці.

— Гляньте! — скрикнула Елізабет.— Гляньте, Луїзо! Йдіть швидше сюди й помилуйтеся цією чарівною зміною!

Луїза підійшла, мовчки вихилилася з вікна, а тоді стиха мовила, ніби не довіряючи власному голосові:

— Справді, зміна разюча... Дивуюсь, як це він зумів так швидко?

Елізабет здивовано подивилася на неї, бо ніяк не могла сподіватися від дочки священика такого сумніву у всемогутності творця, але здивувалася ще дужче, раптом помітивши, що лагідні блакитні очі Луїзи замість милуватися величним краєвидом, звернені на постать гарно вдягненого юнака, який розмовляв із суддею біля порога. Їй довелось подивитися вдруге, перш ніж вона впізнала молодого мисливця в скромному, але пристойному вбранні.

— Здається, все в цій чарівній країні на грані дивовижного,— зауважила Елізабет.— І ця зміна така сама чудесна, як і всі інші. Лицедії тут настільки ж неповторні, як і декорації.

Міс Грант зашарілась і відступила від вікна.

— Я проста сільська дівчина, міс Темпл, тож яке з мене товариство для вас... Я... я не завжди розумію те, що ви ка-

жете. Але я й справді подумала, що ви мали на увазі зміну в зовнішності містера Едвардса. Хіба вона не дивовижна, якщо згадати його походження? Кажуть, у ньому є індіанська кров...

— Тоді він благородний дикун. Але ходімо приготуємо чай для цього сахема *, бо ж він, мабуть, нащадок Короля Філіпа, а може, навіть онук Покахонтас **.

У залі дівчат зустрів суддя Темпл. Він відвів дочку вбік і повідомив про зміну в зовнішності нового пожильця, яку вона сама вже встигла завважити.

— Йому, очевидно, не хочеться говорити про своє минуле,— сказав Мармедюк,— але, наскільки я збагнув з його слів, він, певно, знав кращі дні. Я вже схиляюся до думки Річарда щодо його походження: часто білі агенти, що жили серед індіанців, давали добру освіту своїм дітям і...

— Гаразд, любий тату,— урвала його Елізабет, усміхнувшись і опустивши очі,— але хай там що, а йому доведеться розмовляти по-англійському, бо я не знаю жодного слова з мови могоків. Що ж до його поведінки, то ви, сподіваюся, самі простежите за ним.

— Звісно! Але, Бесс,— мовив суддя, лагідно втримуючи її за руку,— не треба нагадувати йому про минуле. Він просив мене... Мабуть, ще гнівається на мене за поранене плече, та коли рана загоїться, з ним, сподіваюся, буде легше розмовляти.

— О, мене зовсім не пече та спрага, яка зветься цікавістю. Про мене, хай він буде син Маїсового Стебла, чи Маїсового Торговця, чи якого іншого славного вождя,— хоч би й самого Великого Змія! Я ставитимусь до нього з належною повагою,— аж поки він поголить свою шляхетну голову, поцупить у мене з півдесятка сережок, завдасть на плече рушницю й щезне так само несподівано, як і з'явився. Отже, любий тату, ходімо й не будемо нехтувати законами гостинності, поки той юнак у нашому домі.

Суддя Темпл усміхнувся доччиним жартам, узяв її під руку, й вони пройшли до вітальні, де вже сидів молодий мисливець, усім своїм виглядом ніби промовляючи, що він твердо вирішив зробити якнайнепомітнішою свою появу в цьому домі.

Такі були події, що привели в дім судді Темпла цього ново-

---

* Сахем — вождь у деяких індіанських племен.

** Покахонтас (1595—1617) — дочка індіанського вождя, що стала дружиною англійського колоніста, капітана Джона Сміта, якого вона нібито врятувала від страти.

го пожильця. Тепер ми на деякий час полишимо його там, поки він ревно і вправно виконує різні доручення, які дає йому Мармедюк.

Майор Гартман, погостювавши в судді, рушив додому, щоб потім знов, як звичайно, прибути через три місяці. Містер Грант більшу частину часу пробував у віддалених кутках краю, а його донька чи не щодня бувала в домі судді. Річард з притаманним йому запалом узявся за виконання нових обов'язків, а суддя Темпл усе листувався з охочими придбати в нього ферму, і зима минула швидко. Головним місцем розваг молоді було озеро, й дівчата часто каталися там на однокінних санях, якими правив Річард, а коли лід очищався від снігу, їх супроводжував на ковзанах Едвардс. Так вони проводили цілі години, дихаючи гірським чистим повітрям. Стриманість і мовчазність юнака поступово минали, хоч, бувало, його охоплювало раптом якесь прикре і незрозуміле почуття.

Протягом цих трьох місяців Елізабет бачила, як на схилах горбів з'являлися розчищені галяви, де нові поселенці «ставили намети», а валки саней, що проїжджали селищем, навантажені лантухами з зерном і барилами з поташем, свідчили, що праця та не була марна. Одне слово, вся округа, здавалось, процвітала. По дорогах сновигали сани зі скромним збіжжям переселенців, над яким видніли веселі обличчя дітлахів і жінок, що раділи новим місцям. А назустріч їм їхали інші сани, поспішаючи на ринок в Олбані з товарами місцевого виробництва й спокушаючи емігрантів податися шукати щастя й достатку в дикі гори цієї невідомої країни.

Селище вирувало життям. Добробут ремісників зростав у міру того, як заможнішав увесь край. Своїми звичаями і новаціями Темплтон дедалі більше нагадував справжнє місто. Чоловік, який возив пошту, не раз натякав уже на те, що, мовляв, давно приспів час купити поштову карету. Цієї зими він кілька разів підвозив своїми саньми пасажира до Могоку, де двічі на тиждень із швидкістю блискавки мчав диліжанс, яким правив хвацький кучер «з узбережжя». Напровесні, поки ще не станув сніг, із «старих штатів» почали вертатися сім'ї, що їздили до родичів, і часто з ними їхали й сусіди тих родичів,— звабленні розповідями гостей, вони залишили свої ферми в Коннектікуті чи Массачусетсі, щоб пошукати щастя в лісах.

Протягом усього цього часу Олівер Едвардс, раптове підвищення якого не дуже подивувало звичайний до несподіванок край, за дня ревно виконував свої службові обов'язки, а ве-

чори здебільшого пробува́в у хатині Шкіряної Панчохи. Стосунки між трьома мисливцями, як і раніш, лишалися дружніми, хоч було щось таємниче в тій їхній дружбі. Могіканин рідко ходив до судді, а Натті взагалі там не бував, тож Едвардс намагався при кожній найменшій нагоді відвідати свій колишній притулок, звідки повертався вже глупої ночі або ж, коли глибокий сніг затримував його в дорозі, то й над ранок. Відвідини ті дуже цікавили всіх, хто про них знав, але ніхто нічого не казав, окрім Річарда, який інколи бурмотів:

— Воно й не диво: метис ніколи не полишить дикунських звичаїв, а цей хлопець і так цивілізувався більше, ніж можна було сподіватися від людини його походження.

РОЗДІЛ XX

Вперед! Не втримуйте моєї пісні —
Гірські стежки чекають нас із нею.

Байрон, «Паломництво Чайльд Гарольда»

Наближалася весна, й величезні кучугури снігу, який від чергування відлиг, морозів і бур став такий твердий, що, здавалось, ніколи не розтане, почали піддаватися теплим вітрам і сонячному промінню. Часом ніби навстіж розчинялися небесні ворота, лагідне повітря огортало землю, пробуджувалось усе живе й неживе, і протягом кількох годин весна радісно усміхалася в кожному створінні й зелі. Але налітав пронизливий північний вітер, картина раптово мінялася, й важкі чорні хмари, що затуляли сонце, здавалися ще холоднішими і понурішими, ніж узимку. Ця боротьба між весною та зимою з кожним днем робилася жорстокіша, і земля, повільно втрачаючи біле зимове вбрання, ще не мала яскравих барв весни.

Так минуло кілька тижнів. Мешканці селища потроху переходили від дозвільного зимового життя до напруженої, клопіткої весняної діяльності. Гостей у селищі вже не було видно: торгівля, така жвава взимку, занепала; дороги, втративши міцне покриття з утоптаного снігу, розкисли, і по них не мчали в санях веселі й галасливі мандрівники,— одне слово, все свідчило про важливу зміну не тільки в житті природи, але й у житті тих, для кого вона була годувальницею.

Молодь «палацу», де Луїза Грант уже була своєю людиною, не лишалася байдужою до всіх тих нестійких і повільних змін.

Поки ще на дорогах тримався сніг, тривали зимові розваги: їздили на санях на прогулянки в гори й долини, влаштовували розмаїті забави на замерзлому озері. Наввипередки з вітром каталися на Річардових санях, запряжених четвериком, що летіли по гладенькій поверхні озера, скутій морозом, як звичайно після відлиги; крутилися на небезпечних, відчайдушних «каруселях на льоду»; влаштовували перегони на маленьких однокінних санях або ж на санчатах, які тягнув кавалер на ковзанах,— одне слово, всіляко намагалися скрасити нудьгу довгих зимових днів. Елізабет навіть зізналася батькові, що зима завдяки тим розвагам і його бібліотеці виявилась куди веселішою, ніж вона сподівалася.

Перебування на свіжому повітрі стало звичкою для мешканців «палацу», тож коли дороги, небезпечні й за гарної години, перетворилися на суцільне болото, молодь почала робити прогулянки верхи.

На маленьких, добре виїжджених кониках дівчата пробиралися вузькими стежками в гори, забивались у найвіддаленіші ущелини, але й там можна було натрапити на житло якого-небудь заповзятливого поселенця. Під час тих мандрівок їх супроводжував хтось із чоловіків або ж і всі, якщо мали змогу. Молодий Едвардс усе більше призвичаювався до свого становища й часто на таких прогулянках робився веселий і безтурботний, неначе забуваючи свої важкі думки. Звичка і життєрадісність молодості, очевидно, брали гору над таємними причинами його неспокою, хоч іноді, коли він розмовляв з Мармедюком, обличчя юнака захмарювала та сама відраза, що була така помітна в перші дні їхнього знайомства.

Наприкінці березня шериф умовив суддю разом з дочкою та її подругою поїхати до навислого над озером пагорба, звідки нібито відкривався надзвичайно мальовничий краєвид.

— А крім того, кузино Бесс,— переконував невгамовний Річард,— завітаємо дорогою до «цукрового гаю» Біллі Кербі: він на східному краю ділянки Ренсома варить для нього цукор. Ніхто в усій околиці не вміє так варити цукор, як Біллі! Пам'ятаєш, Дюку, першого сезону він працював у нас під моїм керівництвом, тож воно й не дивно, що він дечого навчився.

— Добрий з нього лісоруб, з цього Біллі,— озвався Бенджамін, притримуючи за вудила коня шерифа.— Орудує сокирою, як парусний майстер голкою або кравець праскою. Подейкують, буцім він самотужки знімає з вогню казан з поташем, хоч, не буду брехати, сам я того не бачив. Зате я бачив

цукор його виробу; він, правда, не такий білий, як старий брамсель, але моя приятелька міс Бійсябога каже, що цукор той має присмак справжньої патоки; а вам, певно, відомо, сквайре Дік, в міс Ремаркабль губа не з лопуцька!

Викликаний цим дотепом регіт Річарда, що йому вторував не надто мелодійний сміх Бенджаміна, дуже добре показав, яка в них тепла дружба. Однак решта їхньої розмови не чула, бо дівчата саме сідали на коней, а Мармедюк з Едвардсом допомагали їм. Коли всі нарешті були готові, то рушили селищем, зупинившись на хвильку перед домом Лекуа, який невдовзі приєднався до товариства, і тоді кавалькада, проминувши купу невеликих будівель, виїхала на одну з доріг, що звідусіль збігалися до селища. Ночами землю ще сковував мороз, але вдень від тепла дорога розкисала, тож вершникам доводилося їхати вервечкою по узбіччю, де по дерну легше було ступати коням. Трави майже не було видно, і від вигляду мокрої безрадісної землі ставало ніби холодніше. На більшості порубів, що видніли на далеких горбах, лежав сніг, але де-не-де вже зеленіли яскраві озимі, вселяючи надію в серце хлібороба. Важко було уявити разючіший контраст між землею і небом: над похмурою пусткою, яку ми щойно змалювали, світило життєдайне сонце з чистої синяви, де пливли тільки дві маленькі хмарини.

Річард і цього разу, як завжди, коли не вимагалося особливих здібностей чи вміння, вів перед і намагався розважати товариство повчальними розмовами.

— Оце справжня цукрова погода, Дюку! — вигукнув він.— Морозяна ніч і сонячний день! Присягаюся, що такого теплого ранку сік з кленів тече потоком. Шкода, судде, що ти не запроваджуєш нових, наукових способів вироблення цукру. А для того, щоб це зробити, зовсім не обов'язково бути таким ученим, як Франклін,— отже, річ це можлива, судде Темпл.

— Друже Джонс,— відповів Мармедюк,— моя головна турбота — зберегти це джерело багатства й добробуту від хижацького знищення. Коли я доможуся цього, можна буде подумати й про вдосконалення виробництва. Але ти знаєш, Річарде, я вже пробував очищати кленовий цукор, і грудки виходять білі, як онде сніг на полях, і якість його бездоганна.

— Якість, такість чи ще якась там «ість» — то все дурниці, бо твої грудки — це всього лишень кілька грудочок завбільшки зі сливу,— заперечив шериф.— А я от вважаю, що дослід лиш тоді має сенс, коли він знаходить практичне застосування. Коли б я мав сотню або, скажімо, дві сотні тисяч акрів

землі, як-от ти, то збудував би в селищі цукроварню. Запросив би тямущих людей, щоб дослідили все як слід,— а таких людей, які вміють поєднувати теорію з практикою, неважко знайти; потім вибрав би молоді, гарні дерева й став би виробляти грудки не такі, як льодяники, а завбільшки з копицю сіна, он що!

— І ви закупили б вантаж одного з тих кораблів, що приходять з Китаю,— в тон йому відгукнулась Елізабет,— замість чашок узяли б казани, замість блюдець — човни з озера, спекли б кекс на отій печі для випалювання вапна й запросили б усю округу на чай! Справді, проекти генія величні! Одначе, сер, люди тримаються такої думки, що спроби судді Темпла дали досить добрі наслідки, хоч ті цукрові грудки й не мали таких велетенських розмірів, які б задовольнили вашу пристрасть до всього грандіозного.

— Можеш кепкувати, кузино Бесс,— будь ласка, панночко, смійся,— відказав Річард, повертаючись у сідлі,— але я звертаюсь до здорового глузду, нормального смаку, чи, правильніше, до чуття смаку, і питаю: хіба велика брила цукру не краще свідчить про наслідки досліду, ніж ті жалюгідні грудочки, які голландки кладуть собі під язик, сідаючи пити чай? Є два способи робити всяку справу: правильний і неправильний. Ви варите цукор, не заперечую, може, у вас навіть виходять грудочки, але питання полягає в тому, чи спроможні ви зробити цукор найвищої якості й найкращої форми?

— Правду кажеш, Річарде, ще й яку правду,— зауважив Мармедюк серйозним тоном, що свідчив, як глибоко він цікавиться цим питанням.— Оскільки ми виробляємо цукор, корисно було б дослідити, скільки його треба варити і як саме. Я сподіваюсь дожити до того дня, коли виробництвом цукру займуться по-справжньому, коли існуватимуть для цього спеціальні ферми й плантації. Нам ще дуже мало відомо про цукровий клен,— джерело цього багатства,— може, спушуючи землю чи ще якось, удалося б поліпшити його корисні властивості?

— Спушуючи землю! — закричав шериф.— Ти що, наставив би людей спушувати землю круг отаканного стовбурища? — Він тицьнув пальцем у напрямку одного з могутніх кленів край дороги.— Спушувати землю під деревами! Та ти збожеволів, Дюку! То ти розводився про пошуки вугілля, а тепер ще й це! Отакої! Схаменися, любий братику, покладись у цій справі на мене. Ось мосьє Лекуа, він був у Вест-Індії, бачив там, як виробляють цукор. Нехай він розкаже, й ви

зрозумієте суть справи. Послухайте, мосьє, як там варять цукор? Так, як суддя Темпл, чи, може, інакше?

Мосьє Лекуа їхав на маленькій спокійній конячці, й він так підтягнув стремена, що тепер, коли вся кавалькада почала братися нагору лісистим схилом, коліна його небезпечно наблизилися до підборіддя. Тож, затуляючи однією рукою обличчя від гілок, що нависали над стежкою, а другою вчепившись у вуздечку, він відповів:

— Sucre! * Його виробляють на Мартініці, mais... mais ce n'est pas ** дерево, а... як це по-вашому... je voudrais que ces chemins fussent au diable *** — як це по-вашому,— тростинка для promenade ****.

— Цукрова тростина! — підказала Елізабет, сміючись з прокльонів француза, який вважав, що його ніхто не розуміє.

— Так, мадемуазель,— цукрова тростина.

— Саме так! — вигукнув Річард.— Цукрова тростина — це по-простому, а правильна назва її — саккарум оффіцінарум. Те, що ми називаємо цукровим або твердим кленом,— це ацер саккарум. Це наукові назви, мосьє, і ви їх, звичайно, розумієте.

— Це по-латинськи чи по-грецькому, містере Едвардс? — тихенько запитала Елізабет юнака, який відводив гілки кущів перед нею та її супутниками.— Чи, може, це якоюсь такою вченою мовою, що тільки ви й зумієте нам перекласти?

Едвардс кинув на неї сердитий погляд, але вже за мить вираз його темних очей змінився.

— Я згадаю про ваше запитання, міс Темпл, коли буду в мого старого друга могіканина, і спитаю його чи Шкіряну Панчоху. Думаю, хтось із них зможе відповісти вам.

— Невже ви зовсім не знаєте їхньої мови?

— Трохи знаю, але глибоковчена мова містера Джонса чи навіть вельми вишукані вислови мосьє Лекуа мені знайомі більше.

— То ви розмовляєте по-французькому? — жваво запитала дівчина.

— Ця мова добре відома ірокезам і поширена по всій Канаді *****,— з посмішкою відповів юнак.

— Але ж то мінги, ваші вороги!

---

* — Цукор! *(Франц.)*

** — Але... але це не... *(Франц.)*

*** — Кляті дороги, хай їм всячина *(франц.)*.

**** ...прогулянки *(франц.)*.

***** Канадою називали тоді поселення на річці Святого Лаврентія.

— Хотів би я, щоб у мене не було ворогів гірших,— відказав Едвардс і, пришпоривши коня, поклав край цій непевній розмові.

Річард тим часом не давав згаснути загальній розмові, аж поки мандрівники піднялися на вершину гори, де сосон і гемлоків уже не було, зате розкинулися цілі гаї кленів із стрункими стовбурами й пишними кронами. Весь підлісок тут був вирубаний, і гай нагадував урочистий храм, де клени правили за колони, крони їхні були ніби капітелями, а небосхил — склепінням. На кожному стовбурі, ближче до окоренка, видніли недбало зроблені глибокі зарубки; до них були прилаштовані жолобки з кори вільхи чи сумаху, по яких сік стікав у коритця, видовбані з липових колод; такі коритця лежали під кожним деревом, проте більша частина соку пропадала марно, не потрапляючи в ці примітивні пристрої.

Кавалькада зупинилась на галяві, щоб дати коням спочинок та подивитись, як добувається кленовий сік. Коли це тишу сколихнув могутній голос — хтось на все горло співав безглузду пісню з такою кількістю куплетів, що, якби з усіх тих рядків зробити один, то він простягся б від річки Коннектікут до берегів Онтаріо. Співали її на той знаменитий мотив, що дорогий кожному американцеві, відколи його веселі ноти вперше пролунали у вирішальну годину.

У Східних Штатах — тісно жить,
А в Західних — просторо:
Добра тут повно, не злічить,
У цих привільних горах.
Течи, солодкий сік, течи,
Пора тобі вариться!
Очей не склеплю уночі,
Бо сік перестоїться!

Питва й харчів — на цілий рік
У дереві отому,
Хто п'є міцний кленовий сік,
Той забува про втому.
Течи, солодкий сік, течи...

Чарчину любить чоловік,
А жінка — чашку чаю,
Бо цукром став кленовий сік
І всяк його вживає.
Течи, солодкий сік, течи...

Прислухаючись до того лункого співу, Річард вихитувався всім тілом, відбиваючи такт батогом по холці свого коня. Після першого куплета він підхопив приспів, спочатку напівголосно, з особливою втіхою наголошуючи слова «солодкий сік», а останні рядки співав уже на все горло, хоч і на шкоду гармонії.

— Оце здорово! — загорлав шериф, доспівавши.— Чудова пісня, Біллі Кербі! А як ми її заспівали! Звідки ти взяв її? Це все, чи є ще й продовження? Чи не даси мені слів?

Цукровар, заклопотаний своїм ділом, байдуже оглянувся, коли вершники під'їхали ближче, але поздоровався з кожним дуже чемно й доброзичливо і водночас як рівний з рівним, бо навіть вітаючи дам, тільки ледь доторкнувся жалюгідної подоби капелюха в себе на голові.

— То що новенького, шерифе? — озвався лісоруб.— Що там доброго в селищі?

— Та нічого, Біллі,— відповів Річард.— Але що я бачу?! Де твої чотири казани, залізні корита й форми для охолодження цукру? А я мав тебе чи не за найкращого цукровара в окрузі!

— І не помилялися, сквайре Джонс,— не полишаючи свого діла, відказав Кербі.— Я не поступлюся ні перед ким у горах Отсего, чи то треба рубати ліс, чи варити кленовий сік, чи випалювати цеглу, чи робити поташ, чи заготовляти тес, чи підгортати кукурудзу. Але найбільш мені до душі рубати ліс, бо я ніби вродився для сокири.

— Ну, то вам ціни немає, містере Білл,— зауважив мосьє Лекуа.

— Як ви кажете? — відгукнувся Біллі, глянувши на нього так простодушно, що його велетенська постать і мужнє обличчя стали трохи кумедні.— Якщо ви про товар, мусью, то можу запропонувати цукор,— кращого не знайдете! Легше знайти пень на Німецьких рівнинах, аніж у ньому хоч єдину пляминку! До того ж, справдешній кленовий присмак! У Нью-Йорку його можна продавати замість цукерок!

Француз під'їхав до навісу з березової кори, де Кербі зберігав готовий цукор, і оглянув товар оком знавця. Тим часом Мармедюк зліз з коня, щоб зблизька подивитися на роботу Біллі Кербі.

— Ти маєш неабиякий досвід, Кербі,— мовив він.— Але я бачу лише два казани. Як же ти виробляєш цукор?

— Два казани чи дві тисячі — то байдуже, судде, бо ж я не з тих учених цукроварів, що виробляють цукор для великих цабе. Але якщо вам до смаку справжній солодкий

кленовий цукор, я до ваших послуг. А роблю я його так: передусім вибираю дерево, тоді роблю зарубки, скажімо, десь наприкінці лютого або, коли це в горах,— то в другій половині березня,— принаймні, коли сік починає підніматися...

— Але як ти вибираєш дерево? — перепинив його суддя.— За якими зовнішніми ознаками?

— На всякій справі треба знатися,— мовив Кербі, швидкими рухами розмішуючи в казані рідину.— От хоч би й на тому, коли і як помішати в казані. Цього слід навчитися. Рим збудовано не за один день, та й Темплтон теж, хоч він швидко росте. Я, приміром, ніколи не стану робити зарубки на хирлявій деревині, а тільки на такій, в якої кора добра. Бо ж дерева так само хворіють, як і люди, а точити сік із хворого дерева — все одно що запрягати кульгавого коня в поштовий диліжанс чи намореного вола примушувати перевозити колоди.

— Все це слушно, але які ж ознаки хвороби? Як ти відрізняєш хворе дерево від здорового?

— А як лікар визначає, у кого лихоманка, а в кого — пежить? — втрутився Річард.— Дивиться, чи нема висипки і мацає пульс.

— Авжеж,— підтвердив Біллі,— сквайр правду сказав. Звичайно, дивлюсь на дерева — і бачу. Отож, коли натече соку, я розпалюю багаття й підвішую над ним казани. Кип'ячу спочатку на великому вогні, а коли сік загусне, як у цьому казані, треба вогонь зменшити, а то цукор підгорить, а підгорілий цукор поганий на смак, хоч би й дуже солодкий. Тоді треба переливати його з одного казана в другий, аж поки ще дужче загусне й почне тягнутися, як нитка, коли виймеш копистку,— отут уже треба бути насторожі. Є спосіб підсушувати його глиною, коли він твердне, але кому цей спосіб подобається, а кому й ні... То що, берете товар, мусью?

— Даю десять су за фунт, містере Білл.

— Е ні, я свого цукру не міняю, беру тільки готівкою,— відказав Біллі, не зрозумівши француза. Але потім поступливо усміхнувся: — Хіба що вже ради вас, мусью, я візьму галон рому й матерії на дві сорочки, коли ви заберете й патоку,— вона дуже добра. Не стану обдурювати ні вас, ні будь-кого іншого: на мій смак, це найкраща патока, яку будь-коли виробляли з цукрового клена.

— Мосьє запропонував вам десять пенсів за фунт,— пояснив Едвардс.

Лісоруб зміряв його очима, але нічого не відповів.

— Так,— підтвердив француз.— Десять пенсів. Je vous remercie, monsieur: ha! Mon Anglais! je l'oublie toujours! *

Лісоруб позирнув на одного, тоді на другого і, певно, вирішив, що його беруть на глузи. Тоді він ухопив величезний ківш, що стирчав з казана, й заходився розмішувати киплячу рідину. Потім вийняв повний ківш, високо підніс і злив трохи густого сиропу в казан. Помахав ковшем у повітрі, ніби щоб остудити рештки, і простяг його французові, сказавши:

— Покуштуйте, й ви самі накинете ціну. Патока й та дорожче коштує!

Ввічливий француз після кількох боязких спроб наблизити вуста до ковша все ж наважився і зробив добрячий ковток. А тоді схопився руками за груди, жалібно глянув на дівчат і, як розповідав опісля Біллі, «вибив ногами такий дріб — куди всім барабанщикам до нього,— почав плюватись і лаятися по-французькому — аж-аж-аж! Ну, це йому наука, хай знає, як глузувати з лісоруба».

Кербі знов заходився розмішувати вміст казана, і то з цілком невинним виглядом, і глядачі, може, й не здогадалися б, що він добре знав, яких мук зазнає мосьє Лекуа, коли б він не підморгнув їм та не кинув погляду, сповненого надто вже щирої простодушності. Незабаром француз прийшов до тями й згадав про свої манери; він вибачився перед дамами за нестриманість у виразах, сів на свою конячку й від'їхав трохи вбік, де й лишався до кінця бесіди: після лихої витівки Кербі не могло бути й мови ні про яку оборудку. А Мармедюк тим часом прогулювався гаєм, оглядав свої улюблені дерева та обурювався, що виробництво цукру ведеться з такими втратами.

— Безтурботність наших поселенців крає мені серце,— сказав суддя.— Заради марниці вони, мов завойовники, нищать багатства, якими могли б користуватися довіку. І ти, Кербі, не виняток. Нащо робити на деревах такі страшні рани, коли досить невеличкого надрізу? Благаю тебе, не забувай: для того, щоб виріс цей ліс, потрібні були сотні років, а коли ми його вигубимо, то вже не поновимо ніколи.

— Ну, я не знаю, судде,— відказав лісоруб,— як на мене, то тих дерев у цьому гористому краю хоч греблю гати. А якщо рубати ліс — гріх, то я великий грішник, бо вирубав добрі півтисячі акрів оцими руками в обох штатах — і у Вермонті,

* Дякую, мосьє. Ах, ця англійська! Я завжди її забуваю. *(Франц.)*

і в Нью-Йорку. Сподіваюсь вирубати і всю тисячу, коли буду живий. Мені подобається рубати ліс, і ніякої іншої роботи я собі й не хочу. Але Джерід Ренсом каже, ніби цього року буде великий попит на цукор, бо в селищі багато новосельців, тож я й підрядився на одну весну поробити в цьому лісі. А що чути, судде, про попіл? Вигідно ще поташ робити? Я собі думаю: поки за океаном воюватимуть, ціни на поташ не впадуть.

— Ти правильно міркуєш, Кербі,— мовив Мармедюк.— Доки Старий Світ роздиратимуть війни, доти Америка житиме в добробуті.

— Значить, лихо не без добра, судде. Звісно, країна заможніє, і мені невтямки, чого ви так непокоїтеся за долю тих дерев, ніби вони ваші рідні діти? А я от дивитися на той незайманий ліс не можу, так і кортить узяти в руки сокиру. Переселенці із старих країн кажуть, нібито тамтешні багатії бережуть старі дуби й в'язи,— а кожний з них міг би дати барило поташу! — і залишають їх біля своїх домів просто задля втіхи. А на мою гадку, країна, покрита пущею, не придатна для житла. Пеньки — то інша річ, вони не застують сонця, а ще з них виходять чудові загорожі — свиня ще пролізе, а корова — нізащо.

— В різних країнах на це дивляться по-різному,— сказав Мармедюк,— але я хочу зберегти ліс не для краси, а тому, що він надзвичайно корисний. Ми знищуємо ліс безрозсудно, ніби за рік він знов виросте. Але надходить час, коли закон візьме під охорону не лише ліси, а й дичину, що в них водиться.

Утішившись цією думкою, Мармедюк сів на коня, і вершники рушили далі. А лісоруб, лишившись на самоті з диким лісом, знов заходився коло своєї роботи. Елізабет обернулася, коли вони досягли протилежного схилу, й подумала, що вогні під казанами, навіс із березової кори, велетенська постать лісоруба, який старанно розмішує сироп, переходячи від казана до казана,— все це на тлі могутніх дерев нагадує про те, як жила людина на зорі цивілізації. Романтичності сцени не псував навіть грубий голос Кербі, який затяг нову пісню, навряд чи доладнішу за попередню. Елізабет могла розчути тільки перші куплети:

Весь день з самісінького ранку
Я нораю свою ділянку,
З волами разом до останку
Корчую геть грубезні пні.

Працюємо ми дружно, вправно,
Тоді відпочиваєм славно,
І ллються, ллються безугавно
У затінку дерев пісні.

Егей, закінчена робота!
Оріть чи гору, чи болото,—
Це, хлопці, ваша вже турбота,
Це зовсім байдуже мені...

РОЗДІЛ XXI

Летий, мій коню, як ніколи
Ти не летів у чистім полі.

Вальтер Скотт, «Діва озера»

Дороги Отсего за тієї пори — окрім головних торгових шляхів — мало чим різнилися від звичайних лісових стежин. Високезні дерева, що росли обабіч такої дороги, дозволяли сонцеві заглянути сюди хіба що в полудень; товстий, у кілька дюймів шар перегною, що вкривав землю, і сирий грунт, волога з якого випаровувалась повільно, були подорожньому не дуже надійною опорою. А нерівна місцевість, величезні корені, що виступали над землею, та пеньки робили дорогу не тільки важкою, але й небезпечною. А втім, труднощі ті могли злякати кого завгодно, тільки не місцевих жителів,— вони цілком покладалися на своїх коней, що насилу долали численні перешкоди. В багатьох місцях шлях можна було визначити лише по зарубках на деревах та по низеньких, майже непомітних пеньках, з-під яких на всі боки футів на двадцять розповзалося коріння.

Саме на одну з таких доріг вивів своїх супутників невтомний шериф. З кленового гаю вони спустилися стежиною і проїхали по хисткому дерев'яному мосту, де між дошками, покладеними на слизькі круглі колоди, зяяли широчезні щілини. Кінь Річарда, обнюхуючи дошки, обережно, наче людина, переступав через дірки, але чистокровній кобилі Елізабет така боязка хода була не до вподоби. Вона зробила кілька кроків, а тоді, підкоряючись волі й нагаю своєї відважної господині, з легкістю білки перескочила через найнебезпечнішу провалину.

— Помалу, помалу, дитя моє,— вигукнув Мармедюк, пробираючись так само статечно, як і Річард.— У цім краю не-

безпечно гарцювати — нашими дорогами слід їздити дуже обережно. Показуй свою вправність у верховій їзді на рівнинах Нью-Джерсі, але в горах Отсего ти цю забаву на час відклади.

— Значить, мені нема чого сідати на коня,— відповіла дочка.— Бо якщо я чекатиму, поки тут прокладуть добрі дороги, то й постарію.

— Не кажи так, дитя моє,— відказав батько.— Коли ти ризикуватимеш, як ото зараз, то навряд чи доживеш до старості, а твоєму батькові доведеться оплакувати свою любу Елізабет. Аби ти бачила цю місцевість такою, якою бачив її я, і була свідком змін, що відбулися тут, відколи сюди прийшли люди, то приборкала б трохи своє нетерпіння і свою конячку.

— Пригадую, ти розповідав, як опинився тут, але спогади про те надто непевні, вони злилися з туманними образами дитячих мрій. Мабуть, край цей був у тисячу разів похмуріший і дикіший, ніж тепер. Розкажи, любий тату, як ти наважився приїхати сюди і що ти тоді почував?

Едвардс, зачувши ці слова, під'їхав ближче й пильно подивився на суддю, ніби намагаючись прочитати його думки.

— Ти була зовсім маленька, доню, коли я залишив вас із мамою і приїхав у ці незалюднені гори. Але тобі, мабуть, не зрозуміти тих таємних причин, що спонукують людину йти на всякі жертви заради жаданої мети. Мої мотиви були не дріб'язкові, а зусилля — не марні. І нехай я знав голод, холод і нещастя, коли з іншими боровся за цей край, але страждав я, принаймні, недарма.

— Голод? — повторила Елізабет.— А я думала, що це край достатку! То ви й справді голодували?

— Так, дитя моє,— відповів суддя.— Хто тепер бачить тут повсюди достаток, той навряд чи повірить, що ще п'ять років тому мешканці краю, аби сяк-так підтримати життя своїх голодних сімей, змушені були живитися лісовими плодами й полювати диких звірів, хоч мисливці з них були тоді нікудишні.

— Еге ж! — вигукнув Річард, випадково почувши кінець фрази між двома куплетами гучної лісорубової пісні.— Тоді був голод, кузино Бесс. Я став худий, мов ласиця, і був блідий, наче після нападу пропасниці. А мосьє Лекуа зморщився, як плюсклий гарбуз,— і мені здається, мосьє, що ви й досі зовсім не очуняли. Та найгірше доводилося Бенджаміні. Наш Бен Помпа лаявся і божився, що так не голодав навіть тоді, коли сидів на половинній пайці на кораблі, а він одразу починає лаятись, як тільки його хоч трохи поморити

голодом. Я хотів уже чкурнути в Пенсільванію, але, хай йому чорт, Дюку, ми ж діти двох сестер, і я залишився,— як помирати, то разом.

— Я не забув твоєї добрості,— відповів Мармедюк,— і добре пам'ятаю, що ми родичі.

— Але, тату,— здивовано запитала Елізабет,— чого ж ви голодували? А чудові родючі долини Могоку — хіба не можна було там закупити всі потрібні харчі?

— Того року був недорід; ціни на хліб у Європі страшенно підскочили, й перекупники прибрали зерно до своїх рук. Емігранти, рухаючися зі Сходу на Захід, проходили через долину Могоку й знищували, мов сарана, все, що можна було з'їсти. На рівнинах людям велося не краще. Вони самі бідували, але ділилися тим, без чого могли обійтися, і не пригноблювали бідних. Слівце «спекулянт» їм було невідоме. Не раз мені доводилося бачити, як чоловік, зігнувшись під вагою лантуха з борошном, ніс його з млинів Могоку своїм голодним дітям у гори. Не забудь, Бесс, усе це коїлося на самому початку заселення краю. У нас не було ні млинів, ні зерна, ні доріг, ні порубів — нічого, крім голодних ротів, яких ставало дедалі більше, бо навіть у ті тяжкі часи потік емігрантів не меншав, а, навпаки, збільшувався.

— І що ти зробив, щоб допомогти нещасним? — спитала Елізабет, мимохіть перейнявшись хвилюванням батька.— Хай навіть сам ти не страждав, але ж на тобі лежала велика відповідальність за інших.

— Так, Елізабет,— відповів суддя і на хвилину замовк, немов перебираючи у пам'яті минулі події.— У ті жахливі часи щодня сотні людей благально дивилися на мене, сподіваючись хліба. Страждання рідних, безнадійність становища паралізували волю й енергію переселенців; голод гнав їх у ліси на пошуки харчу, але поверталися вони додому ні з чим і падали на постіль у відчаї, знаючи, що їх чекає безсонна ніч. Бездіяльність означала смерть, отож я закупив партію зерна в Пенсільванії, його повантажили у човни в Олбані й переправили вгору по Могоку, а звідти привезли кіньми й роздали поселенцям. Потім зробили неводи й почали ловити рибу в озерах і річках. І тут нам допомогло те, що можна назвати чудом: величезні табуни оселедців піднялися на п'ятсот миль бурхливою Саскуеханною, і наше озеро кишіло рибою. Ми її виловили й роздали людям разом із сіллю, і це поклало край нашому бідуванню.

— Авжеж! — вигукнув Річард.— Тож я і розподіляв рибу й сіль! Коли бідолахи прийшли по свої пайки, Бенджаміно-

ві — а він тоді був моїм помічником — довелося відгородити мене від них мотузками: люди тоді харчувалися лише диким часником і так ним пропахли, що я збивався з рахунку. Ти була тоді ще дитиною, Бесс, і нічого про це не знала, бо ми намагалися зробити все, щоб уберегти тебе й твою матір від страждань. Того року і я зазнав збитків — були з'їдені всі мої свині й індички.

— Так, Бесс,— мовив суддя трохи веселішим тоном, не звертаючи уваги на Річардові слова,— той, хто тільки чув про освоєння краю, навіть не уявляє собі, яких страждань і виснажливої праці це коштувало. Коли навіть тепер цей край здається тобі невпорядкованим і диким, то можеш собі уявити, яким побачив його я, вперше прийшовши на ці горби. Я залишив товаришів у Вишневій долині, а сам оленячою стежкою проїхав верхи на вершину гори, яку з тої пори називаю Горою Видива, бо те, що я побачив звідти, здалося мені маною. Вершина була гола, майже всю рослинність на ній знищила лісова пожежа; отже добре було видно навколишню місцевість. Листя з дерев уже облетіло. Я виліз на високий бук, сів на гілляку й майже годину просидів там, роздивляючись безмовні дикі нетрі. В безмежному лісі не видно було жодної галявини, тільки озеро блищало, наче дзеркало. На воді плавала сила-силенна перелітних птахів; я помітив ведмедицю з ведмежатами, що йшла на водопій; під час подорожі мені зустрічалися олені, але ніде не траплялося слідів людини — ні найубогішої хижі, ні якої-такої дороги чи порубу — нічого, крім гір, а за ними знов гори і внизу долина, поросла незайманим лісом. Деякі дерева ще стояли в убранні жовтого листя. Навіть Саскуеханни не було видно — така непролазна пуща була навкруги.

— І ти був сам? — схвильовано запитала Елізабет.— І ніч пробув на самоті?

— Не зовсім так, дитя моє. Цілу годину сидів я на гілляці й роздивлявся місцевість, відчуваючи і втіху, і розпач водночас. Тоді я зліз із дерева й спустився з гори. Я залишив коня біля озера пастись і дослідив береги й те місце, де тепер стоїть Темплтон. Там, де наш дім, росла величезна сосна; від неї до озера тяглася ніби просіка, яку утворила буря. Я присів під деревом попоїсти, а потім раптом побачив димок, що в'юнився під горою на східному березі озера,— перша ознака того, що десь неподалік людина. З превеликими труднощами я продерся крізь нетрі й побачив хатину з нетесаних колод, але в ній нікого не було...

— То була хатина Шкіряної Панчохи? — швидко мовив Едвардс.

— Так, хоч я спершу подумав, що то притулок якогось індіанця. Але поки я снував довкола, з'явився Натті, згинаючись під вагою щойно впольованого оленя. Оце тоді я й познайомився з ним — доти я навіть не чував, що в моїх лісах живе мисливець. Він спустив на воду свою пірогу, переправив мене через озеро до мого коня і показав місце, де можна було лишити його на попас до ранку. Сам я вернувся назад і переночував у хатині мисливця.

Міс Темпл так вразила увага, з якою Едвардс прислухався до розповіді її батька, що вона перестала його розпитувати. Натомість юнак сам поцікавився:

— То й як же зустрів вас Шкіряна Панчоха?

— Просто, але гостинно. Тільки пізно ввечері, дізнавшись, хто я і чого сюди прибув, він раптом охолов. Здається, він уважав, що поява переселенців обмежить його права, і не приховував свого невдоволення, тільки говорив так, як він звичайно висловлюється,— плутано, незрозуміло. Я навіть не збагнув до пуття його доказів, але зробив висновок: він невдоволений тим, що ми заважатимемо йому полювати.

— Ви тоді вже придбали ці землі чи тільки оглядали їх, щоб згодом купити? — різкувато запитав Едвардс.

— Землі вже кілька років належали мені. Я приїхав розвідати, чи можна буде тут поселити людей. Так, Натті прийняв мене гостинно, але настрій його зіпсувався, коли він довідався про мій намір. Проте він віддав мені свою постіль — ведмежу шкуру, і я переночував у нього, а вранці повернувся до своїх товаришів.

— А він нічого не казав вам, сер, про права індіанців на цю територію? Адже Шкіряна Панчоха вельми сумнівається в тому, що білі законно захопили ці землі.

— Так, щось подібне він казав, але я добре не втямив, а може, й забув уже... Права індіанців утратили чинність ще від кінця тієї давньої війни. Та хай там що, а землі ці належать мені згідно з урядовим патентом, підтвердженим владою нашого штату, і жоден суд у країні не піддасть сумніву мої права.

— Безперечно, сер, ваші права законні й обгрунтовані,— холодно відповів юнак і, рвучко натягнувши повід, притримав коня. Більше він, поки не перемінилася тема, участі в розмові не брав.

Джонс рідко дозволяв, щоб будь-яка розмова обійшлася без нього. Певно, він теж був тоді з Мармедюком, бо почав

згадувати про свої пригоди. Але оскільки його розповідь не становить такого інтересу, як розповідь судді, ми на ній зупинятися не будемо.

Невдовзі подорожні досягли того місця, де їм обіцяно гарний краєвид. Справді, цей краєвид був одним з наймальовничіших у горах Отсего, але, щоб натішитися ним по-справжньому, потрібні були лагідні барви літа. Тому довго не затримувалися й, побіжно оглянувши місцевість, вирушили додому, сподіваючись повернутися за кращої погоди.

— Весна — похмура пора року в Америці,— мовив суддя,— а надто в цих горах. Зима відступає в гори, наче у фортецю, звідки її можна вигнати лише після тривалої облоги, під час якої боротьба точиться з перемінним успіхом.

— Дуже влучне порівняння, судде,— зауважив шериф.— Так, залога Діда Мороза часто робить відчайдушні вилазки,— сподіваюсь, ви розумієте, мосьє Лекуа, що таке «вилазки»,— і часом примушує генерала Весну та його військо відступати далеко на низовину.

— Так, сер,— відповів француз, уважно стежачи за своїм коником, який обережно намацував дорогу між коренів, ям, грубих мостів і драговин.— Так, я все зрозумів — долина замерзає на півроку.

Шериф навіть не звернув уваги на помилку Лекуа. Всі раптом відчули, яка мінлива пора року весна, і що нескоро буде справжнє тепло. Веселі й жваві розмови змінились мовчанкою і задумою, коли всі побачили, що на небі почали громадитися хмари — вони мчали ніби зусібіч, хоч ніякого вітру не було.

Суддя помітив ці ознаки близької бурі й показав на них дочці. Незабаром гори, що обрамляли озеро з півночі, сховала завіса снігу, й усі відчули крижаний подих північно-західного вітру.

Тепер подорожні думали тільки про те, щоб якнайскорше дістатися до селища, хоч через погану дорогу доводилося стримувати нетерплячих коней, які поривалися пуститись учвал там, де можна було йти лише ступою.

Позад Річарда, що так само очолював кавалькаду, їхав Лекуа, за ним — Елізабет. Вона, здавалось, перейнялася тією холодністю, з якою тримався Едвардс, коли розмовляв з її батьком. Мармедюк їхав за дочкою і раз у раз лагідно підказував їй, як правити конем. Луїза Грант, очевидно, цілком покладалася на Едвардса, й тому юнак був поруч із нею, поки вони пробиралися похмурим лісом, куди так рідко проникали сонячні промені і де навіть удень було темно

від дерев, що височіли довкола стіною. Там, де вони їхали, вітру не було, але зловісне затишшя, що звичайно передує бурі, здавалося ще страшнішим, ніж будь-який ураган.

Раптом почувся крик Едвардса, такий відчайдушний, що у всіх кров захолола в жилах:

— Дерево! Дерево! Рятуйтеся, женіть коней!

— Дерево! Дерево! — луною повторив Річард і хльоснув коня з такою силою, що перелякана тварина зробила стрибок трохи не на двадцять футів, і з-під її копит бризнули на всі боки багнюка й вода.

— Дерево! Дерево! — закричав француз.

Він припав до шиї свого скакуна, заплющив очі й так почав бити його каблуками по ребрах, що той умить наздогнав коня шерифа.

Елізабет притримала свою кобилу й подивилася вгору, все ще нічого не розуміючи. Раптом жахливий тріскіт порушив лісову тишу, й тієї ж миті батько дівчини схопив вуздечку її кобили.

— Господи, помилуй мою дитину! — вигукнув суддя, й Елізабет відчула, як її конячка, підкоряючись сильній руці, рвонулася вперед. Усі мимохіть зіщулилися, коли після тріскоту почувся дивний звук, ніби вітер засвистів у гіллі, а тоді пролунав страшний гуркіт, і земля здригнулася від удару ведетенського дерева, що впало поперек стежки.

Суддя Темпл з одного погляду переконався, що його дочка, Річард і француз у безпеці; тоді він занепокоєно озирнувся, щоб дізнатись про долю решти супутників. Едвардс лишився по той бік дерева: якомога далі відхилившись назад у сідлі, він лівою рукою щосили натягнув повід свого коня, а правою вхопив за повід коня Луїзи Грант, пригнувши йому голову мало не під живіт. Обидві тварини тремтіли всім тілом і хропли з переляку. Луїза впустила вуздечку й затулила обличчя руками, схилившись у сідлі з виглядом відчаю і покори.

— Ви не поранені? — гукнув суддя, перший порушуючи моторошну тишу.

— Ні, дякувати богу,— відповів юнак.— Але якби дерево мало довге гілля, ми б загинули.

Враз він замовк і хутко підхопив Луїзу Грант — зомлівши від жаху, дівчина повільно сповзала з сідла. Але скоро вона прийшла до тями й сіла в сідло. З двох боків її підтримували суддя з Едвардсом, і так помалу вони їхали додому.

— Найбільша небезпека у лісі,— сказав суддя,— це раптове падіння дерева, бо передбачити таке неможливо —

дерево може впасти за тихої погоди і взагалі без видимої причини.

— Причина падіння дерев абсолютно очевидна,— заперечив шериф.— Вони старіють, гниють і слабшають від морозів, і коли лінія, проведена через центр ваги дерева, відхиляється від його основи, воно неминуче впаде — це можна довести за допомогою математичних розрахунків. Я вивчав матема...

— Саме так,— урвав його Мармедюк,— міркування твої дуже слушні. Якщо мене не зраджує пам'ять, я ж тобі й пояснив це якось. Але як уберегтися від цього? Адже не будемо ми, гуляючи в лісі, вимірювати прикорні й обчислювати центр ваги кожного дерева! Якщо ти даси корисну пораду, друже Джонс, то зробиш країні величезну послугу.

— Дати пораду, друже Темпл? Та освічена людина дасть тобі пораду з будь-якого питання! Адже падають лише підгнилі дерева,— отже, не підходь до такого дерева, і все буде гаразд!

— Тоді б зовсім довелося відмовитись від прогулянок у лісі,— зауважив Мармедюк.— На щастя, дужі вітри звичайно звалюють такі небезпечні дерева. А такі випадки, як оцей, бувають вельми рідко.

Луїза тим часом зовсім збадьорилась, і вершники могли їхати швидше, але все-таки сніговиця наздогнала їх. Коли ж вони нарешті досягли селища й позлазили з коней біля «палацу», одяг їхній був весь у снігу, а чорні пір'їни на капелюшку міс Темпл під вагою сирого снігу зовсім похилились.

Коли Едвардс допомагав Луїзі злізти з коня, дівчина палко стисла його руку й прошепотіла:

— Тепер, містере Едвардс, ми обоє, і батько й дочка, завдячуємо вам своє життя.

А сніговиця розходилась не на жарт, і до заходу сонця всі ознаки весни зникли. Озеро, гори, селище й поля знов лежали під сліпучо-білою сніговою габою.

РОЗДІЛ XXII

Старе й мале, дівчата й хлопці,
Покинули село, спішать на луки —
Солодке хвилювання їх жене.

Вільям Соммервілл, «Полювання»

Від того дня до кінця квітня погода була мінлива. Часом у долину закрадався подих весняного повітря, вкупі з життєдайним сонячним теплом намагаючись пробудити поснулі соки. Але наступного дня над озером пролітав пронизливий північний вітер і знищував на своєму шляху все те, чого зуміли досягти його ніжні суперники. Кінець кінцем сніг, однак, розтанув і зазеленіли вруна пшениці на полях, поцяткованих чорними пнями — рештками могутніх колись лісових велетнів. Де було можна застосувати плуг, люди розорювали нові ділянки, й над кленовими гаями більш не в'юнилися димки від багать цукроварів. Озеро вже не блищало гладенькою крижаною поверхнею, але темний ніздрюватий лід ще вкривав його води. Величезні зграї диких гусей тяглися з півдня, кружляли над озером, шукаючи, де б спочити на чистій воді, й, не знайшовши, летіли далі на північ, сповнюючи повітря тужними безладними криками, ніби нарікали, що природа така забарна.

Протягом тижня озером Отсего неподільно володіла пара орлів. Вони влаштувалися посередині крижаного поля й пильно охороняли свої володіння. Зграї перелітних птахів не наважувалися летіти над озером і звертали до горбів, під захист лісу, а орли зневажливо дивилися на них, підвівши білі лисі голови. Але зрештою і ці повелителі пташиного світу були позбавлені своїх володінь. Там, де в озеро впадав потічок, утворилась велика ополонка, і південні теплі вітри, що тепер вільно гуляли по долині, зробили свою справу: край крижаного поля відколовся від берега, воно повільно рушило на північ і після тривалої боротьби з хвилями й вітром тріснуло, розсипавшись на окремі крижини, що попливли за течією. Коли останній шмат льоду щез удалині, орли піднялись до хмар, а на воді затанцювали веселі білі баранці, ніби святкуючи визволення з полону, який тривав довгі п'ять місяців.

Наступного ранку Елізабет прокинулася від веселого щебетання ластівок, які сварилися навколо годівниць, припасованих над її вікном, і вигуків Річарда, бадьорих і життєрадісних, як голоси весни:

— Вставайте, вставайте, прекрасна моя леді! Над озером кружляють чайки, а в небі — сила-силенна голубів: вони не лишили навіть шпарини, крізь яку могло б проглянути сонце! Прокидайтеся, прокидайтеся, ледарки! Бенджамін уже приготував зброю, і ми чекаємо лише вас, от поснідаємо і — в гори, полювати голубів!

Як було не скоритися тому натхненному закликові? Через кілька хвилин міс Темпл з подругою спустилися до вітальні, де Бенджамін узимку так ревно підтримував тепло. Чоловіки, одягнені в мисливські костюми, з нетерпінням очікували сніданку. Джонс раз у раз підбігав до південних дверей і завзято кричав:

— Дивись, кузино Бесс! Дивись, Дюку,— з півдня летять голуби! Їх щомить більше й більше! Така хмара, що й краю не видно! Та тут вистачило б харчів для Ксерксового війська на цілий місяць, а пуху — на перини для всієї округи! Ксеркс, містере Едвардс, це грецький цар, який... Ні, він, здається, був чи то турок, чи то перс і хотів спустошити Грецію достоту, як це ненажерливе птаство нищитиме нашу пшеницю, коли повертатиметься восени. Швидше, швидше! Бесс, мені аж кортить всипати їм бобу!

Очевидно, таке саме бажання охопило й Мармедюка та Едвардса, бо й справді, видовище для мисливця було надто звабливе. Отож, похапцем поснідавши, чоловіки поспішили з дому.

Якщо небо кишіло голубами, то селище кишіло чоловіками, жінками й дітлахами. Кожен тяг, що тільки мав з вогнепальної зброї: від французької рушниці для полювання на качок з довжелезною, у шість футів, цівкою до звичайного кавалерійського пістоля. А дітлашня озброїлася луками, зробленими з молодого горіхового дерева, й самострілами, виготовленими на кшталт старовинних арбалетів.

Рух і галас у селищі, очевидно, сполохали птахів; вони збочили до гір і тепер хмарою летіли кудись понад схилами, дивуючи людей незвичайною швидкістю польоту й своєю неймовірною кількістю.

Ми вже казали, що схилом гори аж до берегів Саскуеханни тяглася дорога, обабіч якої були поруби,— тут працювали ще перші поселенці. На тих порубах, а також на вузькій стежині, що в'юнилася по східному схилові, розташувалися стрільці, й через кілька хвилин почалося полювання.

Серед мисливців вирізнялася довга худа постать Шкіряної Панчохи з рушницею на плечі, а біля старого мисливця крутилися його собаки, обнюхували поранених та вбитих

птахів і тулилися до ніг господаря, немов разом з ним обурюючись цим хижацьким, негідним побоїщем.

Надлітали нові й нові зграї голубів, відкидаючи на поле тінь, наче хмари, і постріли лунали один за одним. Перелякане птаство, марно намагаючись утекти від небезпеки, здіймалося високо в небо, але й туди досягали кулі мисливців, що стояли на горі. Зграї летіли так низько, птахів було так багато, що в них пускали стріли, кидали каміння, а дехто просто збивав їх довгими жердинами.

А Джонс тим часом, нехтуючи такими примітивними способами нищення, з допомогою Бенджаміна готувався до набагато серйознішої атаки. Після війни на території штату Нью-Йорк лишилося чимало всякої зброї. Ще на початку заселення Темплтона тут знайшли старовинний фальконет — невеличку гарматку. Мабуть, її полишили білі після одного з своїх наскоків на поселення індіанців. Гарматку очистили від іржі й поставили на колеса. Користувалися нею для відзначення різних урочистих подій. Четвертого липня * в горах відлунювали її постріли, і навіть капітан Голлістер, цей загальновизнаний авторитет у військовій справі, вважав, що гарматка, хоч і мала й древня, а для салютів цілком годиться. Правда, вона стала трохи не та після своєї тривалої служби, але тепер Річард покладав на неї великі надії. З допомогою коняки гарматку притягли на галяву, яка, на думку шерифа, найкраще підходила для установки батареї, і містер Помпа взявся її заряджати: забив у жерло кілька фунтів пороху та качиного дробу й оголосив, що батарея до бою готова.

Поява фальконета привабила численних глядачів, здебільшого дітлашню, що сповнила повітря захопленими вигуками. Жерло гарматки спрямували в небо, Річард узяв обценьками жарину й сів на пеньок, наготувавшись терпляче ждати, аж поки з'явиться зграя, варта його уваги.

Голубів було так багато, що стрілянина відігнала лише невеликі зграйки від тих нескінченних хмар птахів, що, як і досі, летіли над долиною. Здавалося, тут зібралось усе пташине плем'я. Ніхто не підбирав голубів, безліч їх валялось на галявах, і можна було подумати, що всю землю вкрили тріпотливі жертви.

Шкіряна Панчоха мовчки, але засмучено дивився на все це. Він ніяк не виявляв своїх почуттів, аж поки вздрів, що для полювання котять гарматку.

---

* День незалежності Сполучених Штатів Америки.

— Ось що виходить, коли вільний край заселяють люди! — озвався він.— Сорок років дивився я, як тут пролітають голуби, і ніхто їх не чіпав, не кривдив, поки не з'явилися ви з цими вашими порубами. Я любив дивитись, як птахи прилітають у ліс, їхнє товариство таке любе людині: вони ж такі сумирні, як і вужі. А тепер мені аж серце крається, коли чую посвист їхніх крил, бо знаю, що на той звук збіжаться всі шибеники селища й почнуть стріляти. Але бог не дозволить, щоб живі створіння гинули марно; незабаром вороги голубів і всяких інших тварин зазнають за це кари... Еге, і містер Олівер тут! Видно, він не кращий від інших — палить у безневинних птахів, немов перед ним воїни-мінги.

Серед мисливців був і Біллі Кербі: озброєний старим мушкетом, він знай заряджав його, стріляв, не цілячись, угору і радісно кричав, коли голуб падав йому до ніг чи просто на нього самого. Зачувши слова Натті, лісоруб розохотився відповісти йому.

— А, це знов Шкіряна Панчоха! — вигукнув він.— Що ти рюмсаєш через якихось там кількох птахів?. Якби тобі доводилося, як от мені, двічі або й тричі пересівати пшеницю через тих клятих голубів, то ти не став би над ними плакати! Ура, хлопці! Бий їх, щоб аж пір'я сипалося! Це, старий, веселіше, ніж стріляти в голову індички.

— Для тебе, може, й веселіше, Біллі Кербі! — обурено вигукнув старий мисливець.— Для тебе і для всіх тих, хто не вміє ні зарядити рушницю, ні прицілитись як слід. Ганьба стріляти в зграю голубів: справжній мисливець ніколи такого не робитиме! Либонь, ніхто з вас не зможе вибрати собі одну птицю і збити її. Звісно, немає нічого поганого в тому, що людині забаглося голуб'ятини,— але вбивати двадцять, щоб з'їсти одного! Ні, коли мені потрібен голуб, я йду в ліс, виберу, який мені до вподоби, й підстрелю, не зачепивши і пір'їнки на іншій птасі, хоч би на тому дереві їх сто сиділо. А тобі такого не зробити, Біллі Кербі, і не пробуй навіть!

— Що ти там мелеш, старий недогризку! Ах ти, порохнявий пень! — вилаявся лісоруб.— Щось ти розбазікався, відколи влучив у ту індичку! Але ось летить голуб,— дивись, як я його зіб'ю!

Від зграї справді відбився один птах — сполоханий безперервною стрілянино̀ю, він летів просто туди, де стояли суперники, із свистом розтинаючи повітря. Лісоруб спустив курок, але схибив — голуб пролетів над самісінькою його

головою. А Натті, не поспішаючи, вибрав мить, коли зляканий голуб почав спускатися до озера, тоді швидко підвів рушницю й вистрелив. Чи то випадок йому допоміг, чи то його високе стрілецьке мистецтво, але голуб перекинувся в повітрі і впав з перебитим крилом у воду. Собаки Натті кинулися в озеро, й через кілька хвилин подруга Гектора принесла в зубах птицю, ще живу.

Чутка про цей дивовижний постріл швидко обійшла всіх мисливців, і вони скупчилися навколо Шкіряної Панчохи.

— Це правда? — запитав Едвардс.— Ти з першого пострілу влучив у голуба на льоту?

— Хіба я не влучав у гагар, що пірнають із швидкістю блискавки? — відповів мисливець.— Куди краще вбити одного птаха, котрий тобі потрібен, ніж отак безсоромно палити в зграю, витрачаючи порох і свинець. Але я прийшов сюди по одного голуба,— ви знаєте, містере Олівер, нащо мені дрібна дичина,— а тепер здобув його і йду звідси, бо не можу дивитися на це побоїще. Адже й найменші істоти створені на користь людині, а не для безглуздого нищення.

— Ти добре сказав, Шкіряна Панчохо,— підтримав його Мармедюк,— і я починаю думати, що час уже покласти край цій жорстокій забаві.

— Покладіть край вашим порубам, судде. Хіба птиця лісова, та й самі ліси — не божі створіння? Користуйтеся лісами, але не винищуйте їх. Хіба ліси створені не для того, щоб давати притулок звірові й птиці і щоб людина, якій потрібне м'ясо, шкури, пір'я, усе це могла там знайти? Я йду додому із своєю здобиччю і не хочу торкатися до тих бідолашних створінь, що валяються тут на землі. Вони дивляться на мене так, ніби хочуть щось сказати, от тільки розмовляти не вміють.

Сказавши це, Шкіряна Панчоха завдав на плече рушницю і, обережно минаючи поранених птахів, подався через рівнину. Собаки побігли за ним. Незабаром він щез у чагарнику на березі озера.

Коли напучення Натті справили якесь враження на суддю, то Річард мовби нічого й не чув. Він скористався з того, що майже всі мисливці зібралися докупи, і виклав свій план спільної атаки на птахів. Тоді вишикував стрільців у бойовий порядок і наказав чекати сигналу.

— Стійте, хлопці, й чекайте! — мовив Бенджамін, який виконував обов'язки ад'ютанта при головнокомандувачеві.— А коли сквайр Джонс дасть сигнал стріляти, паліть усім бортом. Цільтесь нижче, і ви пустите на дно всю зграю.

— Аякже, цілитись нижче! — загорлав Біллі Кербі.— Не слухайте того старого бовдура! Якщо візьмемо нижче, то влучимо хіба що в пеньки, а не в голубів.

— Що ти в цьому тямиш, телепню! — вигукнув Бенджамін роздратовано, що аж ніяк не личило офіцерові перед вирішальною битвою.— Що ти розумієш, чудовисько лісове? Хіба я не плавав на борту «Боадіцеї» п'ять років? Хіба не чув, як капітан наказував цілять нижче, щоб пробити корпус ворожого судна? Не стріляйте, хлопці, ждіть сигналу!

Тут почувся начальницький голос Річарда, який закликав мисливців до уваги, і галас та сміх ураз припинився.

Над Темплтонською долиною того ранку пролетіло, певно, вже з кілька мільйонів голубів, але тепер наближалася найбільша зграя. Суцільна сиза хмара покрила все небо у міжгір'ї, і годі було побачити бодай край її над південними горбами. Авангард цієї живої колони утворював майже пряму лінію — так рівно летіли передні птахи. Навіть Мармедюк забув про слова Шкіряної Панчохи й теж прицілився, як і всі.

— Вогонь! — заволав шериф і підніс жарину до запалу гарматки.

Оскільки половина заряду випала з пошкодженої казенної частини, то рушничний залп пролунав раніше, ніж гарматний постріл.

Зграя розсипалася, птахи у відчаї кидалися на всі боки, але ось кілька вожаків звернули до селища, й сотні тисяч полетіли за ними, лишивши ворогам східну частину долини.

— Перемога! — вигукнув Річард.— Перемога! Вороги втекли з поля битви!

— Не зовсім так,— спинив його Мармедюк,— поле вкрите їхніми тілами, і я, так само як Шкіряна Панчоха, бачу очі цих невинних створінь. Половина їх ще жива, вони повертають до мене голови й дивляться... Гадаю, Діку, пора вже кінчати полювання, якщо це можна назвати полюванням.

— Авжеж, полювання! — вигукнув шериф.— Королівське полювання! На землі кілька тисяч сизарів, і будь-яка бабуся в селищі може спекти пиріг з голуб'ятиною, хай тільки не полінується нагнутись.

— Ми налякали птахів, вони відлетіли звідси,— мовив Мармедюк,— і цю різанину треба припинити. Гей, хлопчаки! Плачу по шість пенсів за сотню голубячих голів — самих голів, розумієте? Тож до роботи, а тоді несіть голубів у селище.

Хитрість судді вдалася — хлопчаки кинулися на поле й заходилися скручувати голови пораненим птахам, а суддя Темпл пішов з важким почуттям провини, що купив собі втіху ціною страждання інших. Убитих птахів повантажили на вози. Тепер, коли мисливський азарт охолов, до кінця весни ніхто вже не полював на голубів, хіба який нероба. Зате Річард ще багато років вихвалявся своїм пострілом із фальконета, а Бенджамін поважно підтверджував, що того дня вони вбили майже стільки голубів, скільки полягло французів під час славнозвісної битви, яка принесла перемогу адміралові Роднею.

РОЗДІЛ XXIII

Ану допоможіть, панове!
Заплуталася рибка в сітях, мов бідняк
В законах ваших.

Вільям Шекспір, «Перікл»

Як повільно й неохоче наближалася весна, так швидко тепер вона вступала в свої права. Дні стояли теплі, а ночі, хоч і прохолодні, були без приморозків. На березі озера сумно посвистувала дрімлюга, а луки й ставки сповнювались піснями їхніх незліченних мешканців. На американській тополі тріпотіло молоде листячко, схили горбів утратили бурий відтінок, і до темної глиці сосон та гемлоків додавали ясної зелені листяні дерева. Навіть бруньки пізнього бука набубнявіли, звістуючи наближення літа. На полях клопоталися веселі метушливі синиці, товариські вільшанки й працьовиті волові очка, а над водами Отсего ширяли, підстерігаючи здобич, ненажерливі чайки.

Озеро було дуже багате на всяку рибу, і ще не скресла крига, а рибалки вже поспускали на воду свої човники й, закидаючи вудки де найглибше, приманювали ту рибу найхитромудрішими принадами, які тільки здатна придумати винахідливість людини. Тільки ж ловити рибу з вудкою — діло повільне, хоч і певне,— здавалося нетерплячим поселенцям надто марудним. Вони хотіли вдатися до рішучіших засобів. Тож, коли минув установлений суддею Темплом термін заборони ловити рибу неводом, шериф оголосив, що першої ж темної ночі сам вибереться по рибу.

— І ти теж підеш з нами, кузино Бесс,— додав він.— І міс Грант, і містер Едвардс. Я покажу вам, що таке справ-

жня риболовля,— не те, що оті дурнички, якими бавиться Дюк: цілісінький день смажиться на сонці з вудкою чи мерзне зимою над ополонкою, а в нагороду за всі страждання не зловить жодної рибки. Ні, дайте мені добрячий невід — завдовжки футів триста п'ятдесят — та веселих рибалок, та Бенджаміна за стернового, і ми витягнемо за один раз кілька тисяч рибин. Оце риболовля!

— Е, Діку,— відповів Мармедюк,— якби ти знав, що то за втіха посидіти з вудкою, то не був би такий марнотратний. Я сам не раз бачив, як після твоїх нічних виправ на березі лишається стільки риби, що вистачило б нагодувати добрий десяток голодних сімей.

— Не хочу сперечатися, судде, тільки сьогодні вночі я йду на рибальство і запрошую всіх охочих,— хай вони побачать і скажуть, хто з нас двох правий.

Решту дня Річард готувався до цього важливого заходу. Коли згасли останні промені сонця й місяць-молодик кинув на землю своє тремтливе світло, рибалки вирушили в човні до призначеного місця на західному березі озера, за півмилі від селища. Мармедюк з дочкою, Луїзою та Едвардсом вирішив пройти туди пішки, бо грунт уже просох і йти було легко й приємно. Вони дивилися вслід човну, що плавно рухався по озерній гладіні, аж поки зник у тіні західних гір. Дорога в обхід була вдвічі довша, і суддя зауважив:

— Треба нам наддати ходи, а то місяць зайде, перш ніж ми дійдемо до місця, і Дік без нас почне свою чарівну ловитву.

Вечір був теплий і приємний після довгої суворої зими. Молоді люди тішилися краєвидами і наперед смакували забаву, весело йдучи за суддею, який вів їх по берегу Отсего околицями селища.

— Дивіться! — сказав Едвардс.— Вони вже розкладають багаття. Бачите, вогонь то з'явиться, то щезне, наче світлячок.

— Ось він спалахнув! — вигукнула Елізабет.— Бачите постаті навколо вогню? Ставлю всі свої коштовності проти золотого намиста Ремаркабль, що мій нетерплячий кузен Дік приклав до цього руку. А ось вогонь знов померх, як більшість блискучих Дікових планів.

— Ти вгадала, Бесс,— відповів суддя,— Річард кинув у вогонь сухого хмизу, а він бухнув полум'ям і відразу погас. Але це допомогло їм знайти краще паливо — багаття вже горить рівніше. Ніби справжній рибальський маяк,— дивіться, як гарно відбилося світло у воді!

Товариство прискорило ходу, бо дівчатам кортіло подивитись, як закидатимуть невід. Незабаром вони опинилися на невисокій кручі, під якою розташувалися рибалки. Місяць сховався за верхівками сосон, зірок майже не було видно за хмарами, і в темряві світилося лише багаття. Мармедюк запропонував своїм супутникам трохи постояти, подивитися на рибалок, послухати їхні розмови, а тоді вже спуститися на берег.

Рибалки сиділи колом біля вогню — всі, крім Річарда і Бенджаміна. Шериф умостився на прикорні гнилого стовбура, який притягли сюди на паливо, а управитель стояв, руки в боки, близько до вогню, і дим часом застилав його поважне обличчя.

— Бачте, сквайре,— розводився Бенджамін,— вам озерна рибина вагою в двадцять чи тридцять фунтів видається хтозна-якою дивиною, але для того, хто виловлював акул, це чиста марниця.

— Ну, Бенджаміне,— заперечив шериф,— тисяча окунів, не кажучи вже про щук, щупачків, лососів і всяку іншу рибу,— по-моєму, непоганий вилов. Спіймати акулу, воно-то, звичайно, цікаво, але що з нею робити? А будь-яку з тих риб, що я назвав, не соромно подати хоч би й до королівського столу.

— Ні, сквайре, треба дійти до суті справи. Хіба тут, у цій калюжі, можуть жити такі риби, як в океані? Хто хоч раз у житті плавав по морях, той знає, які там водяться кити й дельфіни,— завдовжки з будь-яку сосну на отій горі!

— Легше, легше, Бенджаміне,— примирливо сказав шериф, бажаючи, певно, підтримати престиж свого улюбленця.— Адже деякі з тих сосон заввишки футів двісті, а то й більш.

— Дві сотні чи дві тисячі — то байдуже! — вигукнув Бенджамін з виглядом людини, яку не так легко збити з пантелику.— Я сам був там і на власні очі бачив те, про що розповідаю. Що сказав, на тім і буду стояти!

Суперечка ця, очевидно, точилася вже давно. Біллі Кербі, розлігшись на всю свою довжину по той бік вогнища, длубав скіпкою в зубах і похитував головою, явно не вірячи Бенджаміновим твердженням.

— А я думаю,— мовив лісоруб,— що в цьому озері вистачить води для найбільшого в світі кита. Що ж до сосон, то тут, запевняю вас, я трохи тямлю. Доводилося мені рубати такі сосни, які вам і не снилися. Бачиш, Бенні, оту

стару сосну, що росте в розколині на Горі Видива? Он місяць якраз над її верхівкою. Так-от, якби ту сосну опустити на дно в найглибшій частині озера, то найбільший корабель пройшов би над нею, не зачепивши навіть жодної гілочки.

— А чи ти бачив коли-небудь справжній корабель, друже Кербі? — зареготав колишній стюард.— Бачив? Чи щонебудь узагалі, крім тих жалюгідних шкаралупок на озері?

— Авжеж! — твердо відповів лісоруб.— Я бачив і не брешу.

— А бачив ти коли-небудь, містере Кербі, справжній британський корабель? Лінійний корабель? Де ж це тобі, дозволь запитати, доводилося бачити справжній корабель, з ахтерштевнем і форштевнем, шкафутом і люками, трапами, ватервейсами, ютом і баком? Скажи мені, чоловіче, якщо можеш, де тобі доводилося бачити правильно побудований корабель з повним оснащенням?

Товариство було приголомшене цією зливою запитань, а Річард пізніше любив повторювати: «Шкода, що Бенджамін неписьменний, а то б з нього вийшов блискучий офіцер британського флоту. Не дивно, що англійці легко перемогли на морі французів, коли навіть простий матрос знає все про побудову судна».

Але Біллі Кербі був чоловік хоробрий, та й не міг він дозволити, щоб чужинець узяв гору. Отож він зірвався на рівні, коли управитель замовк, і як стій врубав йому:

— Де я бачив? Та хоч би на Північній річці чи на озері Шамплен. Там, друже, ходять такі шлюпи, що можуть позмагатися з будь-яким кораблем короля Георга. Щогли в них дев'яносто футів заввишки, з доброї корабельної сосни, яку я сам рубав у штаті Вермонт. От якби я був капітаном на нашому річковому шлюпі, а ти — капітаном на своїй хваленій «Бовдурцеї», ми б іще подивилися, в кого шкура міцніша — у янкі чи в англійця.

Бенджамін так зареготав, що аж від горбів, які були від місця риболовлі принаймні на відстані півмилі, вернулася назад гучна луна,— можна було подумати, що там, у гірських лісах, оселилася юрба глузливих демонів.

— Спустімося на берег,— прошепотів Мармедюк,— бо вони, чого доброго, ще й поб'ються. Бенджамін — страшенний хвалько і ні перед ким не поступиться, а Біллі Кербі, хоч і добродушної вдачі, як справжній син лісів гадає, що один американець вартий шістьох англійців. Як це Дік мовчить — тут така чудова нагода поговорити про все велике!

Поява судді та обох дівчат якщо й не примирила супротивні сторони, то, принаймні, поклала край воєнним діям. За вказівками Джонса рибалки наготувалися спустити на воду човен, у якому на кормі лежав великий невід. Річард почав був дорікати новоприбулим за спізнення, але зрештою пристрасті вщухли й запанував мир, лагідний і ясний, ніби тиша, що оповивала ці чудові води, у яких рибалки мали намір викрасти найцінніший їхній скарб.

Стало так темно, що там, де не сягало світло багаття, вже нічого не можна було розгледіти. Вода видніла лиш при самому березі; вона блищала, коли по ній починали танцювати химерними червоними рисками відблиски полум'я. Між хмарами світилися дві-три зірки, а вогники селища ледь-ледь миготіли, наче були далеко-далеко звідси. Часом, коли розгорявся вогонь або світлішав обрій, можна було розрізнити обриси гір на протилежному боці озера, але їхня широка тінь лягала на воду, і темрява тут здавалася ще густішою.

Бенджамін Помпа звичайно виконував обов'язки стернового і закидав невід, якщо за це діло не брався сам шериф. Веслували Біллі Кербі та якийсь хлопець, набагато слабший за нього, а решта повинна була тримати мотузки невода. Коли все було готове, Річард наказав «відчалювати».

Елізабет стежила, як човен швидко віддаляється від берега, і незабаром лише по сплесках весел можна було здогадатися, що він ще рухається. Рибалки зберігали повну тишу, щоб, як пояснив Річард, «не злякати рибу: вона зараз на невеликій глибині й підійде на світло, коли її не сполохати криками».

Чувся тільки хрипкий голос Бенджаміна, який командував: «правий борт», «лівий борт» або «разом, хлопці». Тривало це довгенько. Бенджамін пишався своїм умінням закидати невід, і треба сказати, що від цього справді залежав успіх усього діла. Нарешті гучний сплеск дерев'яної дошки, яка правила за поплавець, і вигук Бенджаміна «готово!» сповістили, що човен повертається до берега. Річард схопив головешку й побіг до того місця, куди мав причалити човен.

— Веслуйте на сквайра, хлопці,— мовив управитель,— і ми подивимось, що водиться в цій калюжі.

Тепер чулися часті удари весел і шурхотіння мотузки, яку попускали з човна. Невдовзі човен потрапив у коло світла, а через хвилину й причалив. Кілька нетерплячих рук ухопилося за мотузку, й рибалки почали повільно витягати

сіть. Річард стояв у центрі й керував роботою. Суддя разом з молоддю милувався видовищем.

Тепер почався жвавий обмін думками: хто запевняв, що невід легкий, мов пір'їнка, а хто, навпаки, твердив, що він важкий, ніби в нього повно накидали колод. Шериф вирішив перевірити сам і потяг спочатку за один кінець, потім за другий.

— Слухай, Бенджаміне! — вигукнув він після першої спроби.— Ти погано закинув сіть. Я міг би витягти її одним мізинцем — мотузка зовсім не натягнута.

— Мабуть, вам кортить спіймати кита, сквайре? — відказав управитель.— Якщо невід порожній, значить, у цьому озері водяться чорти, а не риба, бо я зробив усе як слід.

Річард переконався у своїй помилці, коли побачив, як Біллі Кербі, відхилившись назад усім своїм велетенським тілом і напруживши могутні м'язи, щосили тягне сіть. Шериф замовк і прожогом кинувся до другого кінця мотузки.

— Бачу поплавці! — вигукнув він.— Тягніть, хлопці, до берега, до берега!

Зачувши цей підбадьорливий крик, Елізабет напружила зір і побачила дві дошки, що виринули з пітьми. Тим часом рибалки зблизилися, й невід перетворився ніби на великий довгий мішок. Річард безугавно підохочував рибалок:

— Тепер пора, хлопці! Витягайте на берег, і все, що є у неводі,— наше! Витягайте!

— Витягай! — луною відгукнувся Бенджамін.— Ура! Гей, раз, узяли, ще раз, гей!

— Витягай! — горлав Кербі, працюючи так завзято, що заднім лишалося тільки підхоплювати з його рук мотузку.

— Тягни поплавець! — гукнув управитель.

— Тягни поплавець! — відгукнувся Кербі з другого боку.

Тут над водою з'явився напівкруглий обід із маленьких кульок — він утримував сіть у вертикальному положенні. Півколо поступово звужувалося, вже видно було мішок-невід, у якому билась риба.

— Тягніть, хлопці! — горлав Річард.— Там повно здоровенної риби! Тягніть, хлопці, дивіться, яка вам буде винагорода за труди!

Тепер уже видніла риба — якої тільки там не було! Вода під берегом аж кипіла, так борсались у неводі стривожені полонянки. Сріблясті їхні тіла, виблискуючи у світлі багаття, виринали на поверхню, а тоді, злякана галасом, риба знов кидалася на дно, марно намагаючись звільнитися з неволі.

— Ура! — кричав Річард.— Ще трохи, хлоп'ята,— і край!

— Веселіше, хлопці, веселіше! — погукував Бенджамін.— Я бачу здоровенного лосося — якраз для тушкування!

— Геть звідси, шалапуте,— сказав Біллі Кербі, зневажливо викидаючи у воду бичка.— Тягніть, хлопці, тягніть: тут повно всякого добра, і хай мене все життя кличуть брехуном, коли ми не візьмемо тисячу окунів!

Розпалившись, Біллі забув, що ще рання весна, кинувся в холодну воду й почав підштовхувати невід, повний риби.

— Давай, давай! — кричав Мармедюк, який, піддавшись загальному збудженню, теж ухопився за край невода. А Едвардс прийшов на поміч рибалкам ще раніше, зваблений неповторним видовищем сріблястої маси, що тріпотіла на піщаній мілині.

З великою обачністю невід витягли і після неабияких зусиль усю рибу вивернули у видолинок на березі.

Навіть Елізабет і Луїза були в захваті, але коли перша радість минула, Мармедюк підняв окуня вагою зо два фунти і, задумливо подивившись на нього, мовив:

— Яке жахливе марнування щедрих дарів природи! Оця гора риби, що лежить перед тобою, Бесс, і від якої завтра ввечері вже відмовлятимуться в найбіднішій хатині Темплтона, така ніжна і смачна, що могла б прикрасити стіл найвибагливішого гурмана в інших країнах. Немає на світі смачнішої риби, ніж окунь озера Отсего: м'ясо його жирне, як в оселедця-пузанка, і пругке, як у лосося.

— Але, любий тату,— вигукнула Елізабет,— така риба — це ж благословення для краю і велика допомога біднякам!

— Бідняки не дуже запасливі там, де є достаток, і вони рідко думають про завтрашній день. А втім, говорячи про небезпеку хижацького винищення риби, саме для окуня можна зробити виняток. Зимою його захищає від нашого нападу лід, бо окунь не йде на гачок, а влітку він десь зникає — кажуть, іде на глибінь, де вода холодніша, і тільки навесні й восени його можна ловити неводом, та й то лише кілька днів. Однак і окунів, як і інших багатств нашої незайманої природи, через людське хижацтво лишається дедалі менше.

— Менше, менше! — передражнив його шериф.— Якщо для тебе оця гора риби «менше», то я вже й не знаю, що називається «більше». Ось перед тобою добра тисяча окунів і ще стільки ж іншої риби. А ти завжди співаєш своєї: то лісу в тебе меншає, то оленів, то цукрового клена, а тепер уже й риби — і так без кінця! Сьогодні ти хочеш прокопати

канали в країні, де повно озер і річок, тільки тому, що вода тече не туди, куди тобі потрібно, а завтра ти збираєшся шукати кам'яне вугілля, хоч кожний, хто має добрий зір,— я кажу, добрий зір,— може бачити тут лісу більше, ніж треба, щоб опалювати Лондон цілих півсотні років з гаком. Чи не так, Бенджаміне?

— А як на те пішло, сквайре,— почав управитель,— то Лондон — чимале містечко. Якби його витягти в одну лінію, як оте селище над річкою, то він покрив би все це озеро. Хоч, мушу сказати, цей ліс був би лондонцям у великій знадобі, адже вони там палять здебільшого кам'яне вугілля.

— До речі, стосовно кам'яного вугілля, судде Темпл,— урвав Бенджаміна шериф.— Я маю повідомити тебе про одну надзвичайно важливу річ, але відкладемо це назавтра. Я знаю, що ти збирався їхати на схід округи; я поїду з тобою й покажу одну місцинку, де можна здійснити деякі з твоїх проектів. Більше ні слова про це — нас можуть почути. Але сьогодні мені стала відома таємниця, яка може збагатити тебе більше, ніж усі твої володіння.

Мармедюк засміявся, бо вже звик до таких таємничих і надзвичайно важливих повідомлень свого родича, а той поважно подивився на нього, ніби жалкуючи, що суддя такий невіра, і повернувся до своєї справи. Розділивши рибалок на два гурти, він доручив одним перебирати рибу, а решта під проводом Бенджаміна почала готувати невід для другого заходу.

РОЗДІЛ XXIV

І вмить за борт упали — боже правий! —
Матросів троє й з ними боцман бравий.

Фолконер

Поки рибалки ділили здобич, Елізабет з подругою повільно гуляли берегом озера. Обернувшись, вони побачили мальовничу сцену: люди жваво клопоталися біля риби, освітлені яскравим полум'ям багаття, від якого морок здавався ще густішим.

— Ось тема, варта пензля митця! — вигукнула Елізабет.— Гляньте на обличчя лісоруба — як він захоплено показує оту здоровенну рибину шерифові! А мій батько — зверніть увагу, Луїзо, яка гідність, яка поважність у всій його

постаті! Як сумно він дивиться на все оце спустошення, ніби передбачає день відплати за цю годину марнотратства. Хіба не мальовнича картина, Луїзо?

— Ви ж знаєте, я мало тямлю в мистецтві, міс Темпл.

— Називайте мене просто на ім'я,— перепинила її Елізабет.— Тут не час і не місце для таких церемоній.

— Ну, тоді, коли так,— несміливо почала Луїза,— то сцена, справді, мальовнича. Самовдоволеність Кербі, що порається біля риби, становила б різкий контраст із виразом обличчя містера... містера Едвардса. Я не знаю, як назвати цей вираз... але він... ну, як це сказати... Та ви мене розумієте, Елізабет.

— Ви надто високої думки про мене, міс Грант,— відповіла Елізабет.— Я не вмію ні читати чужих думок, ані вгадувати виразів.

У тоні Елізабет не було ні різкості, ні навіть холодності, але розмова урвалась, і далі дівчата прогулювались уже мовчки, хоч і так само попідруч. Елізабет перша порушила мовчанку, очевидно, усвідомивши, що її слова прозвучали трохи різкувато, а може, й через те, що увагу її привернуло щось нове.

— Погляньте, Луїзо,— вигукнула вона.— Ми тут не самі — по той бік озера якісь рибалки розклали багаття, саме навпроти. Це, мабуть, перед хатиною Шкіряної Панчохи.

Крізь темряву, що сповивала підніжжя гори на сході, пробивався кволий непевний вогник, часом пригасаючи в пітьмі, ніби йому несила було вибороти життя. Дівчата помітили, що той вогник рухається вниз, до води; там на коротку хвильку він спалахнув яскравіше і врешті перетворився на вогнисту кулю завбільшки з людську голову.

З'явившись, немов хто його вичарував, під кручею в такому віддаленому й відлюдному місці, вогонь цей здавався особливо цікавим і привабливим. Він був зовсім не схожий на їхнє велике рибальське багаття,— там, під горою, вогонь горів виразніше та ясніше, і ні розмір, ні форма його не мінялись.

Бувають такі хвилини, коли й найтверезіший ум піддається дитячим страхам. Елізабет усміхнулася, коли на думку їй спливли різні дурні байки, що мешканці селища розповідали про Шкіряну Панчоху. Мабуть, те саме подумала й Луїза, бо, пригорнувшись до подруги, вона боязко глянула на прибережні дерева та кущі й прошепотіла:

— Ви чули, які дивні історії розповідають про Шкіряну Панчоху? Ще нібито замолоду він був індіанським воїном,

або — а це одне й те саме — союзником дикунів і брав участь у їхніх наскоках на поселення білих.

— Можливо,— відповіла Елізабет.— Не він один такий.

— Ні, звичайно. Але хіба не дивно, що він так пильно стереже свою хатину? Виходячи, завжди старанно замикає двері, а коли кілька разів діти чи чоловіки з селища хотіли перечекати негоду в його оселі, він брутально, з погрозами проганяв їх! Це зовсім незвичне для наших країв.

— Авжеж, не дуже гостинно, але не треба забувати про його відразу до цивілізації. Пам'ятаєте, кілька днів тому мій батько розповідав, як привітно зустрів його колись Шкіряна Панчоха?

Хвилинку помовчавши, Елізабет лукаво всміхнулася, чого Луїза в темряві не помітила, й додала:

— До того ж, у нього часто буває містер Едвардс, а його, як ми обидві переконалися, дикуном не назвеш.

Луїза нічого не відповіла на ті слова й мовчки дивилася на вогняну кулю потойбіч озера. Тепер до того вогню додався ще один, такий самий розміром і формою, але блідіший, розташований на кілька футів нижче і клинцюватий донизу. Між обома вогнями був ніби якийсь промінь, і це скидалось на перевернутий знак оклику. Скоро стало зрозуміло, що другий вогонь — то тільки відбиття у воді першого, який рухався понад поверхнею озера і був на одному рівні з дівчатами. Наближаючись, полум'я помалу втрачало правильну круглу форму, перетворюючись на тремтливе пасмо.

— Це справді щось надприродне! — прошепотіла Луїза, покваплива відступаючи назад, до багаття.

— Але воно чудове! — вигукнула Елізабет.

Тепер було виразно видно яскраве, хоч і нестійке полум'я, що плавно ковзало над водою, кидаючи на неї червонясті відблиски. Темрява була така густа, що, здавалось, її можна було відчути на дотик, а полум'я було ніби вставлене в оправу з чорного дерева. Але ось промінь від вогню простерся вперед, освітивши все перед себе, а позаду лишився той самий непроглядний морок.

— Гей, це ти, Натті? — почувся голос шерифа.— Греби сюди, друже, я дам тобі риби, якою хіба лиш губернаторові ласувати!

Вогонь на озері змінив напрямок, з темряви виплив довгий вузький човен, і червоні відблиски впали на обвітрене обличчя Шкіряної Панчохи. Він, випроставшись на весь зріст, стояв у легкій пірозі й вправно орудував довгим остенем,

тримаючи його посередині й занурюючи у воду то один, то другий кінець. Човен, здавалось, летів над водою. На кормі невиразно видніла постать іншої людини, яка стернувала із впевненістю досвідченого човняра. Шкіряна Панчоха поворушив остенем у багатті, розкладеному на решітці з старих обручів, і соснове суччя спалахнуло яскравіше, освітивши на мить смагляве обличчя й чорні блискучі очі могіканина.

— Сюди, могіканине,— гукнув Мармедюк.— Сюди, Шкіряна Панчохо! Завантажуйте ваш човен окунями. Соромно їх бити остенем, коли риби тут стільки, що все селище неспроможне буде її з'їсти.

— Ні, ні, судде! — відповів Натті.— Я б'ю остенем вугра або форель, коли мені захочеться поїсти рибки, але ніколи не братиму участі в такій недобрій справі, навіть за найкращу рушницю з далеких країн. Коли б то риба мала хутро, як-от бобри, або коли б можна було з неї здирати шкуру, як з оленя, то ще б знайшлося хоч сяке-таке виправдання цьому розбоєві, але ж риба створена тільки на харч людині і ні на що інше. Тож це гріх і неподобство — ловити риби більше, ніж можеш з'їсти.

— Я думаю так само, друже,— хоч тут ми з тобою згодні,— і я всім серцем бажаю, щоб нам пощастило умовити шерифа. Невід, удвічі менший за цей, одним заходом міг би на тиждень забезпечити селище рибою.

Старого мисливця, очевидно, не дуже втішила ця підтримка, бо він, із сумнівом похитавши головою, відповів:

— Ні, ми не однодумці, судде, бо інакше ви б ніколи не обернули чудові мисливські угіддя на поруби. Та й не додержуєтесь ви ніяких правил полювання й риболовлі. Мені ж м'ясо смакує куди більше, коли дичина має змогу врятуватися, тим-то я й стріляю завжди кулею, навіть у птаха чи білку. Якщо людина вміє стріляти, то однієї кулі вистачить на всякого звіра, окрім хіба дуже живучого.

Шериф, стримуючи обурення, давно прислухався до цієї розмови. Він довго вагався, в котру з чотирьох куп покласти останню велику форель, щоб поділ був справедливий, і, прилаштувавши її нарешті, дав волю своєму роздратуванню:

— Гарненька спілка, далебі! Суддя Темпл, власник земель і всього селища, і Натаніель Бампо, приблуда й браконьєр, розпатякують про збереження дичини! Ні, Дюку, коли я рибалю, то вже рибалю, тож, хлопці, закидаємо невід ще раз, а на ранок пришлемо сюди фургони й візки по здобич.

Мармедюк, мабуть, переконався, що сперечатися із шерифом — марна справа, й відійшов від багаття до пироги мисливців, де вже стояли дівчата з Едвардсом. Якщо дівчат спонукала до цього цікавість, то юнака вабило щось інше. Елізабет захоплено розглядала легке суденце, зроблене з тонких ясенових дощечок, обшитих корою, і дивувалася відвазі людини, яка довіряє своє життя такій шкаралупці. Але юнак розповів їй про плавучі властивості пироги та її цілковиту надійність, а потім з таким запалом почав розказувати, як полюють риб з остенем, що Елізабет заманулося спробувати самій. Вона навіть звернулася з цим проханням до батька і, сміючись із свого бажання, зізналася, що то лише жіноча примха.

— Ні, Бесс, не примха,— відповів суддя.— І я хотів би, щоб ти не мала ніяких дурних дівочих страхів. Колись я переплив у такому човні Онеїду і мушу сказати, що це — найзручніший і найбезпечніший засіб пересування по воді в руках того, хто вміє ним користуватися.

— А я перепливав Онтаріо,— втрутився Шкіряна Панчоха.— До того ж, у пірозі сиділи жінки. Щоправда, делаварки веслують добре й уміють поводитися з пірогою. Якщо панночка бажає подивитися, як старий Натті добуватиме собі на сніданок рибу за допомогою остеня, ласкаво прошу. І Джон не заперечуватиме. Цю пірогу змайстрував він сам і вчора вперше спустив на воду. А я не вмію ні мітел в'язати, ні кошиків плести,— нічого з тих індіанських реместь.

Могіканин, невимушено наблизившись до Елізабет, узяв її ніжну білу ручку в свою смагляву зморшкувату руку й проказав:

— Джон дуже радий. Сідай в човен, онучко Міквона. Довірся індіанцеві: голова у нього мудра, хоч рука вже не така тверда. До того ж, з нами буде Молодий Орел, і він подбає про твою безпеку.

— Містере Едвардс,— зашарівшись, звернулася до юнака Елізабет,— ви чули, що сказав ваш друг могіканин? Чи ви ручаєтесь за мою безпеку?

— Головою, міс Темпл! — палко вигукнув Едвардс.— На вигляд човник не дуже надійний, але насправді він цілком безпечний. В усякому разі, я їду з вами і з міс Грант, аби ви не хвилювалися.

— Зі мною! — стурбувалася Луїза.— Ні, тільки не зі мною! Та й ви... невже ви й справді довіритеся цьому хисткому суденцеві?

— А я довірюсь, бо вже нічого не боюся,— мовила Елізабет. Вона ступила в пірогу й сіла там, де вказав індіанець.— А ви, містере Едвардс, можете лишитися на березі. Навряд чи ця шкаралупка витримає більше трьох.

— Витримає й четвертого! — вигукнув юнак і так поривисто скочив у човен, що ледве не пробив тоненької обшивки.— Пробачте, міс Темпл, але я не дозволю цим шановним Харонам переправити вас у країну тіней саму, без вашого духа.

— А він добрий чи злий, цей дух? — спитала Елізабет.

— Для вас — добрий.

— І для моїх рідних,— напівзадоволено, напівображено додала за нього дівчина.

Але тут пірога рушила, і це дало змогу юнакові перевести розмову на іншу тему.

Елізабет здавалося, ніби човен рухається за допомогою якихось чарівних сил — так вправно й невимушено вів його могіканин. Шкіряна Панчоха легкими порухами остеня показував, куди плисти. В пірозі всі мовчали, щоб не наполохати рибу. В цій частині озера дно постійно міліло, й тут було зовсім не так глибоко, як біля гористого берега, де гори подекуди обривалися просто в воду. Там міг би стояти найбільший корабель, а тут шепотіли очерети, коливаючись від подиху вітру й роблячи брижі на воді. Лише тут, на мілині, водилися окуні, й тільки в цьому місці їх можна було взяти неводом.

Елізабет бачила незліченні зграї риб, що сновигали в мілкій і теплій воді при березі,— яскраве світло багаття на човні розкривало всі таємниці озера. Дівчина все чекала, що ось-ось грізний остень Шкіряної Панчохи встромиться в одну з тих риб, бо промахнутися, здавалось, було неможливо, а здобич, як казав її батько, припала б до смаку будь-якому гурманові. Але Натті мав свої чудні звички та смаки. Високий зріст дозволяв йому бачити те, що не могли бачити ті, хто сидів у пірозі; напружуючи зір, мисливець повертав голову навсібіч, часом схиляючись над водою й уважно вдивляючись у темну глибінь, куди не сягало світло. Нарешті він знайшов те, що шукав, і, махнувши остенем, тихо сказав:

— Відпливай далі від окунів, Джоне. Я бачу рибину — вона відбилася від табуна. Такі рідко трапляються на мілині, де їх легко можна дістати остенем.

Могіканин рукою дав знак, що розуміє, і за хвилину човен уже гнався за фореллю туди, де було завглибшки майже

з двадцять футів. У вогонь підкинули ще хмизу, світло пронизало воду до самого дна, й Елізабет побачила велетенську рибину, що повільно пливла між корчами. Помітити її на такій відстані можна було лише по коливанню плавців і хвоста. Певно, надзвичайні події на озері привабили не тільки багату спадкоємицю, а й володарку тутешніх вод, бо величезна лякс-форель на якусь мить задерла голову догори, але одразу ж знову прибрала горизонтальне положення.

— Тс! — прошепотів Натті, зачувши легкий шурхіт, коли Елізабет, сповнена цікавості, перехилилася через борт.— Це надзвичайно боязка риба, вона ще далеко, щоб влучити в неї остенем. У мене ратище усього чотирнадцять футів завдовшки, а до рибини — вісімнадцять з гаком, але я спробую, надто вже гарна рибина,— фунтів десять у ній, не менше.

Шкіряна Панчоха підніс остеня й прицілився. Елізабет побачила, як блискучі сталеві зубці повільно й нечутно занурились у воду. Здавалось, рибина відчула небезпеку, бо енергійніше заворушила хвостом і плавцями. Натті низько схилився над бортом, ратище зникло в озері, видно було лише довгу темну смугу в товщі води й маленькі бульбашки від швидкого руху остеня. Але тільки коли остеня рикошетом викинуло з води і власник його, спіймавши на льоту свою зброю, підняв її зубцями догори, тільки тоді Елізабет побачила, що Натті не промахнувся. На зубцях остеня звивалась величезна рибина, і Натті зараз же струснув її з остеня на дно човна.

— Вистачить, Джоне,— мовив Натті, піднімаючи однією рукою рибину й розглядаючи її при світлі багаття.

— Гаразд,— коротко відповів індіанець.

Елізабет, уражена незвичайним видовищем озерного дна й полюванням з остенем на рибу, прийшла до тями аж коли зачула хрипкий голос Бенджаміна й сплески весел. До піроги наближалися рибалки у своєму важкому човні, закидаючи невід.

— Міняй галс, містере Бампо,— кричав Бенджамін,— бо твій топовий вогонь лякає рибу: вона бачить невід і тікає. Риба така ж тямуща, як і кінь, ба навіть розумніша,— як і всі ті, хто виріс на воді. Міняй галс, кажу тобі, звільни місце для невода.

Могіканин скерував пірогу вбік, звідки можна було спостерігати дії рибалок, не заважаючи їм, а тоді зупинив її,— здавалось, то чарівний човен пливе в повітрі. На рибальському човні, очевидно, не було згоди, бо звідти знай лунали сердиті окрики Бенджаміна.

— Налягай на ліве весло, містере Кербі! — кричав старий моряк.— Дужче на лівий борт! Сам адмірал Британського флоту не зміг би тут закинути як слід невід, коли судно крутиться, мов штопор! А тепер налягай на правий борт. Чи ти чуєш? Старайся!

— Слухай, містере Помпо,— люто озвався Кербі, кидаючи весла,— я звик до чемних манер і ввічливої мови, як це заведено у пристойних людей. Якщо треба повернути, так і кажи, а не горлай на мене, наче я тупа худобина.

— Хто це худобина? — вигукнув Бенджамін, повернувшись до лісоруба. Вогонь з пироги освітив його скривлене гнівом обличчя.— Якщо тобі закортіло стати на мостик і командувати судном, то прошу, чорт тебе побери! Але далеко ти не запливеш, запевняю тебе! Лишилося тільки викинути кінець невода, і все буде гаразд. Роби, що тобі кажуть, і хай мене все життя називають корабельним ослом, якщо я ще хоч раз візьму в свій екіпаж таку морську корову, як ти!

Лісоруб, підбадьорений, певно, тим, що скоро його праці кінець, так наліг на весла, що за борт полетів не тільки невід, а й колишній стюард. Бенджамін саме стояв на кормі, викидаючи сіть, і, коли човен рвонувся вперед, утратив рівновагу.

Пролунав вибух реготу, що в нього чималу частку внесли могутні легені Біллі Кербі. Бенджамін, як і слід було сподіватися, повільно занурився в воду, однак це нікого не стурбувало, і тільки коли вода зійшлася над ним, зовсім інші почуття охопили присутніх.

— Як ти там, Бенджаміне? — почувся крик Річарда з берега.

— Та цей телепень не вміє і ярда проплисти! — вигукнув Кербі, схопившись на ноги й скидаючи одяг.

— Веслуй, могіканине! До нього! — кричав Едвардс.— Може, при світлі багаття ми побачимо, де він лежить, і я спробую його витягти.

— О, врятуйте його, бога ради, врятуйте! — благала пойнята жахом Елізабет, схилившись на борт пироги.

Керована сильною і вправною рукою могіканина, пірога швидко досягла того місця, де впав Бенджамін, і Шкіряна Панчоха оголосив, що бачить тіло.

— Притримайте човен, я пірну! — вигукнув Едвардс.

— Спокійно, хлопче, спокійно,— мовив Натті,— я виловлю його остенем, це буде швидше й безпечніше.

Бенджамін, учепившись обіруч за очеретини, застряг на півдорозі до дна. Елізабет заціпеніла, побачивши людську постать, розпростерту під товщею води. Від тіла розходилися кола — очевидно, воно ворушилося. Але тої ж миті дівчина побачила, як блискучі зубці остеня наблизилися до голови управителя, мисливець швидко і вправно накрутив на них косу й комір Бенджаміна. Незабаром над водою з'явилася голова старого моряка. Він зразу втягнув повітря й почав пирхати, наче тюлень; тоді повільно розплющив очі й здивовано глянув навколо себе, гадаючи, певно, що потрапив у якийсь інший, невідомий йому світ.

Всі діяли дружно, і на те, щоб утягти Бенджаміна в човен і причалити до берега, пішло значно менше часу, ніж на опис цих подій. Кербі з допомогою Річарда, який кинувся рятувати свого улюбленого помічника, переніс непритомного Бенні Помпу на берег і поклав його біля багаття. Шериф відразу ж подбав про заходи, до яких у ті часи вдавалися, рятуючи потопельника.

— Мерщій, Біллі, до селища! — командував він.— Принеси барило з оцтом, воно під моїми дверми; забіжи до мосьє Лекуа, купи тютюну й півдюжини люльок; у Ремаркабль візьми нюхальної солі й фланелеву спідницю; ще заскоч до містера Тодда, нехай дасть свій ланцет і прийде сам, і ще... Гей, Дюку! Що ти робиш? Людина переповнена водою, а ти ще вливаєш у неї ром! Ти що, хочеш, щоб він зовсім захлинувся? Ану, допоможи мені розціпити його кулаки, я розітру йому долоні.

Бенджамін тим часом сидів нерухомо, стискаючи в пальцях очеретини,— він уцопився за них, коли відчув, що тоне, і це заважало йому виплисти на поверхню. Однак очі він розплющив і дивився очманіло на людей біля вогнища, а легені його працювали, мов ковальські міхи, ніби винагороджуючи себе за хвилинну бездіяльність. Оскільки він уперто не бажав розтуляти вуста, повітря виходило крізь ніздрі, й він скорше хрипів, ніж дихав, і то з такою енергією, що лише надмірне хвилювання шерифа могло виправдати його нагальні розпорядження.

Пляшка, яку Мармедюк підніс до стулених уст Бенджаміна, вплинула на нього магічно. Рот його мимохіть розкрився, руки випустили очеретини і вхопили пляшку. Він втопив очі в небо й весь віддався блаженному відчуттю. Але після кількох ковтків дихання стало так само потрібне, як і після занурення в воду, і Бенджамін мусив нарешті відірватися від пляшки.

— Ну, Бенджаміне! — вигукнув шериф.— Ти мене дивуєш! Як може такий досвідчений моряк діяти так необережно! Щойно ти був повний води, а тепер...

— ...повний грогу,— урвав його управитель, обличчя якого навдивовижу швидко набуло свого звичайного виразу.— Бач-те, сквайре, я щільно задраїв люки, і в мої трюми потрапило зовсім мало води. Послухай, містере Кербі! Більшу частину свого життя я плавав по солоній воді, та випадало проводити навігацію й на прісній, і я мушу сказати, що ти — найнезграбніший тюхтій, котрий коли-небудь сідав у шлюпку. Хай той, кому подобається такий весляр, плаває з тобою, коли його ласка,— щастя йому,— але хай мене чортяка вхопить, якщо я з тобою навіть на берег озера поткнуся! Як це вам подобається: скинув мене в воду, наче я риба, й не подав навіть каната, а поблизу — жодного буя! Натті Бампо, твою руку! Кажуть, ніби ти індіанець і скальпував людей, але мені ти дуже став у пригоді, й відтепер я твій друг. Хоч, звичайно, більш по-моряцькому було б кинути мені мотузку, а не тягти старого моряка за косу. А втім, ти, мабуть, звик хапати людей за волосся, хоч це тільки на добре вийшло, а більш мені й не треба нічого.

Тут втрутився Мармедюк, так що Натті не встиг відповісти. Суддя розпорядився так упевнено й поважно, що Річард не посмів заперечувати. Бенджаміна суходолом приставили в селище, а невід витягли цього разу так, що вся риба втекла безкарно.

Вилов ділили як звичайно: одного з рибалок ставили спиною по черзі до кожної купи риби, й він казав, кому вона належатиме. Біллі Кербі простягнувся на траві біля багаття — стерегти до ранку невід і рибу,— решта людей сіли в човен і попливли додому.

Останнє, що вони бачили, коли багаття вже почало зникати з очей, був лісоруб, який смажив собі вечерю. Вогонь на пірозі могіканина знову горів і рухався до східного берега. Раптом він завмер, тоді в повітря злетіли іскри,— і все потонуло в пітьмі, створеній спілкою ночі, лісу й гір.

Думки Елізабет блукали від Едвардса, який допоміг їй і Луїзі вкутатися в шалі, до старого мисливця й індіанця; вона відчула непереборне бажання відвідати хатину, де так дружно уживалися люди з такими різними звичками й характерами.

РОЗДІЛ XXV

Облиш ці балачки про гори й доли,—
Твої дитячі дні нікому не цікаві,
Старий безумцю, крім тебе самого!
Тож повість починай.

Дуо

Наступного ранку Джонс прокинувся разом з півнями й, наказавши сідлати коней для себе й Мармедюка, з дуже поважним виглядом попрямував до кімнати судді. Двері не були замкнені, й Річард увійшов без будь-яких церемоній, не постукавши, що характеризувало не тільки його стосунки з суддею, але й манери взагалі.

— На коней, Дюку! — вигукнув шериф.— І я розповім тобі про ту справу, на яку натякав учора. Давид у своїх псалмах говорить,— ні, здається, не Давид, а Соломон,— але то байдуже, вони ж з однієї родини,— так-от, Соломон говорить у псалмах, що на все свій час, і я так розумію, що риболовля — не зовсім слушна пора й місце для розмов на важливі теми... Ет! Що з тобою коїться, Мармедюку? Ти здоровий? Дай-но помацаю твій пульс: мій дід, як тобі відомо...

— Я здоровий тілом,— урвав його суддя і навіть злегка відштовхнув кузена, коли той хотів уже виконати обов'язки, що по праву належали докторові Тодду,— але душа в мене болить. Учора ввечері, повернувшися з озера, я одержав вечірню пошту, і там був оцей лист...

Шериф узяв листа і, не читаючи, з подивом глянув на суддю. Тоді перевів очі на стіл, захаращений паперами, газетами й листами, окинув поглядом кімнату. Ліжко було зім'яте, але не розстелене,— видно було, що мешканець цієї кімнати провів безсонну ніч. Свічки догоріли й погасли, очевидно, самі. Мармедюк уже відсунув завіски, відчинив обидві віконниці й стулки вікна, впустивши в кімнату життєдайне повітря весняного ранку. Але його бліде обличчя, тремтячі вуста й запалі очі настільки не відповідали звичайному виглядові судді, спокійному, бадьорому й мужньому, що шериф розгубився. Нарешті він глянув на лист, який усе ще бгав у руці.

— Як! Лист з Англії! — вигукнув він здивовано.— То це, певно, важливі новини!

— Читай,— відповів суддя, збуджено ходячи по кімнаті.

Річард звик думати вголос і тому, читаючи лист, час від часу цитував деякі його частини. Саме ці уривки з листа, разом із коментарями шерифа, ми й пропонуємо увазі читача.

— «Лондон, 12 лютого 1793 року...» — Довгий же збіса був рейс! Бо й справді, шість тижнів віяв північно-західний вітер, оце тільки півмісяця, як улігся.— «Сер, я мав честь одержати ваші листи від 10 серпня, 23 вересня і 1 грудня; на перший з них я відповів з тим самим судном. Одержавши вашого останнього листа, я...» — тут шериф цілу хвилину щось бурмотів собі під ніс, що й нічого не можна було розчути.— «На жаль, мушу повідомити...» — Гм, гм, це, звісно, не дуже добре...— «...але сподіваюся, милосердне провидіння...» — Гм, гм, він, здається, благочестива людина й належить до єпископальної церкви...— «Судно відійшло з Фалмута приблизно першого вересня минулого року...» — Гм, гм...— «Коли матиму якісь додаткові відомості в цій прикрій справі, то неодмінно...» — Гм, гм, справді, доброзичлива людина, як на юриста...— «Але тепер не можу нічого додати до вже сказаного...» — Гм, гм...— «Національний конвент...» — Гм, гм...— «Нещасний Людовік...» — Гм, гм...— «Приклад вашого Вашінгтона...» — дуже тямуща людина, мушу сказати, не те що твої демократи... «Наш відважний флот...» — Гм, гм...— «... за наказом нашого славного короля...» — Еге ж, король Георг — непогана людина, тільки радники в нього нікчемні, гм, гм...— «Прийміть мої запевнення в моїй глибокій пошані...» — Гм, гм... — «Ендрю Голт».— Дуже тямуща й чула людина той Ендрю Голт, але новини погані. То що ти тепер думаєш робити, Мармедюку?

— Що ж я можу, Річарде? Хіба що чекати... Ось ще один лист, з Коннектікуту, зміст його майже такий самий. Лише одне розраджує — він одержав мого листа ще до відплиття корабля.

— Кепська справа, Дюку, кепська! І всі мої плани прибудови флігеля летять шкереберть... Слухай, Дюку, я наказав засідлати коней, бо збирався показати тобі щось дуже важливе. Ти все сушиш голову копальнями...

— Не час тепер говорити про копальні,— урвав його суддя.— Я мушу виконати свій священний обов'язок. Мені доведеться весь день писати,— і я хочу просити тебе, Річарде, щоб ти допоміг, бо ж я не можу скористатися з послуг Олівера в такій делікатній і важливій справі.

— Звичайно, Дюку! — вигукнув шериф, тиснучи руку судді.— Я завжди до твоїх послуг! Ми ж діти двох сестер, а

кров, зрештою,— найкращий цемент, що скріплює дружбу. Так, так, срібні копальні нікуди не дінуться... Ми відкладемо це до іншого разу. Мабуть, треба покликати Діркі Вана?

Мармедюк згідно кивнув, і шериф, облишивши всякі думки про поїздку, негайно пішов до їдальні й послав челядника по Дірка Ван дер Скола.

У Темплтоні на той час було лише два правники. З одним ми вже познайомили наших читачів у пивниці «Хороброго драгуна», а другий був тим самим добродієм, якого Річард панібратськи називав Діркі Ваном, а поселенці — сквайром Ван дер Сколом чи просто «голландцем» і навіть «чесним законником», і то недарма: людина добродушна й непогано обізнана у своєму ремеслі, Ван дер Скол бував, за певних обставин, досить сумлінним. Не бажаючи вводити в оману читачів стосовно характерів наших дійових осіб, мусимо додати, що, говорячи про чесність сквайра Ван дер Скола, слід пам'ятати: все ж на світі відносне, і людські чесноти теж,— і тому просимо не забувати, коли йдеться про якусь рису котрогось із героїв, що та риса — зовсім не абсолютна.

Решту дня суддя пробув, замкнувшись у своєму кабінеті з кузеном Річардом та юристом Ван дер Сколом і не впускаючи нікого, крім Елізабет. Пригніченість батькова, очевидно, передалася й дочці,— обличчя її спохмурніло, настрій помітно погіршав. Едвардс, якого здивувала ця раптова зміна, одного разу навіть помітив сльозу, що скотилася по щоці дівчини, затуманивши її ясні очі не дуже їм властивою лагідністю.

— Які-небудь лихі вісті, міс Темпл? — запитав він, і сказано це було з таким співчуттям, що Луїза Грант, яка вишивала тут-таки в кімнаті, підвела голову й почервоніла.— Якщо, може, вашому батькові треба послати свого представника кудись, то я пропоную свої послуги. Може, це вас трохи розрадить.

— Ми справді одержали лихі вісті,— відповіла Елізабет,— і цілком можливо, що батькові доведеться на якийсь час поїхати. Але я спробую переконати його, щоб цю справу доручив Річардові, якщо селище може обійтися день-два без шерифа.

Юнак помовчав, а тоді мовив, зашарівшись:

— Якщо цю справу можна довірити мені...

— Цю справу можна довірити лише тому, кого ми знаємо,— комусь із нашої рідні.

— Але хіба ви не знаєте мене, міс Темпл? — вигукнув юнак із палкістю, яка, хоч і рідко, але проявлялася під час його відвертих, дружніх розмов із дівчиною.— Невже, проживши п'ять місяців під одним дахом з вами, я лишився для вас чужим?

Елізабет теж вишивала; вона схилила голову, немов щоб розправити тканину, але рука їй затремтіла, а в смутних очах мимоволі блиснула цікавість, коли вона, спаленівши, запитала:

— А чи багато ми знаємо про вас, містере Едвардс?

— Чи багато? — повторив юнак, переводячи погляд на лагідне обличчя Луїзи, яка теж слухала з явним зацікавленням.— Чи багато ви знаєте? Я стільки часу прожив у вашому домі, й ви не знаєте мене?

Елізабет повільно підвела голову — ніяковість і цікавість на її обличчі поступилися місцем посмішці.

— Ми справді знаємо вас, сер: ви містер Олівер Едвардс. А ще ви, здається, казали моїй подрузі міс Грант, що ви родом з цих країв, і...

— Елізабет! — вигукнула Луїза, почервонівши по самі вуха й тремтячи, мов осиковий листок.— Ви не так зрозуміли мене, люба міс Темпл... Я... то було тільки припущення. А втім, хай навіть в містера Едвардса є родичі серед тубільців, то хіба можна йому за це дорікати? Чим ми кращі від нього? Принаймні я, дочка бідного блукальця-священика?

Елізабет похитала головою, ніби сумніваючись, і навіть засміялась, але нічого не відповіла. Однак, побачивши смуток в очах подруги, яка, певно, думала про бідність і нелегку долю свого батька, промовила:

— Ні, Луїзо, ви занадто скромна. Вище дочки служителя церкви не може стояти ніхто,— ні я, ні містер Едвардс не можемо зрівнятися з вами, якщо він, звичайно, не королівський син під чужим ім'ям.

— Так, міс Темпл,— відповіла Луїза,— вірний слуга царя над царями не нижчий будь-кого на землі, але його цноти належать тільки йому. А я лише дочка бідної самотньої людини та й годі. Чом же тоді я маю відчувати зверхність щодо містера Едвардса лише тому... тому, що він, може, далекий, дуже далекий родич Джона Могіканина?

Елізабет і юнак обмінялися виразними поглядами, коли Луїза, захищаючи Едвардса, так простодушно виказала своє ставлення до його гаданої спорідненості із старим воїном, але ніхто з них не посміхнувся, слухаючи щиру мову дівчини.

— Так, мушу визнати, моє становище тут трохи двозначне,— зауважив Едвардс,— але я, можна сказати, здобув його ціною своєї крові.

— До того ж, крові нащадка тубільних володарів цієї країни! — весело вигукнула Елізабет, яка, певно, не дуже вірила в індіанське походження Едвардса.

— Невже моє обличчя так виразно промовляє про моє індіанське походження? Шкіра в мене, правда, смаглява, але ж не червона, принаймні, не червоніша, ніж у всіх.

— Ні, в цю мить таки червоніша.

— Ах, міс Темпл,— вигукнула Луїза,— мабуть, ви не розгледіли містера Едвардса як слід! Очі в нього зовсім не такі чорні, як у могіканина чи й у вас, і волосся не дуже темне.

— Тоді, може, і я маю підстави претендувати на індіанське походження. І я була б дуже рада, якби це виявилося правдою, бо кожного разу, коли я бачу старого могіканина, як він бродить самотньо й понуро, наче привид котрогось із давніх володарів краю, мені стає сумно, і я відчуваю, як мало в мене прав володіти цими землями.

— Справді? — вигукнув юнак так схвильовано, що це вразило дівчат.

— Авжеж,— відповіла Елізабет, трохи отямившись від подиву.— Але що я можу вдіяти? Що може зробити мій батько? Якщо ми запропонуємо старому притулок і харчі, він не погодиться через свою звичку до вільного життя. І ми не можемо, навіть якби були такі божевільні, що того захотіли б, перетворити ці поруби й ферми знов на дикі пущі, втіху мисливця, як того бажає Шкіряна Панчоха.

— Ви кажете правду, міс Темпл,— погодився Едвардс.— Справді, що ви можете вдіяти! Але є одна річ, яку ви можете зробити і, сподіваюсь, зробите, коли станете повноправною господинею цих чудових долин: користуйтесь вашими багатствами, але не забувайте бідних і нужденних. А більше ви й справді нічого не зможете зробити.

— І це буде дуже багато! — мовила Луїза, усміхаючись.— Але, безперечно, знайдеться хтось такий, що забере з рук Елізабет управління цими багатствами.

— Я не стану зрікатись подружнього життя, як на словах роблять дурні дівчата, що насправді тільки про те й мріють. Але тут я мов черниця, хоч і не давала обітниці не виходити заміж, бо де я знайду чоловіка в цих лісах?

— Так, тут вам немає пари, міс Темпл,— швидко відповів Едвардс.— Тут немає нікого, хто смів би навіть сподіватися назвати вас своєю дружиною. І я певен, що ви чекатимете,

поки з'явиться той, хто буде вам рівня, або ж помрете, як живете тепер,— оточена шаною і любов'ю всіх, хто вас знає.

Вирішивши, очевидно, що сказав усе, чого вимагає добре виховання, юнак підвівся, взяв капелюх і поквапом вийшов з кімнати. А Луїза, мабуть, подумала, що сказав він навіть більше, ніж того вимагала звичайна люб'язність, бо вона ледь чутно зітхнула й знов схилилася над вишиванням. Можливо також, що міс Темпл бажала почути більше, ніж було сказано,— принаймні якусь хвилину її погляд був прикутий до дверей, за якими зник Едвардс, а тоді вона крадькома позирнула на подругу. Довга мовчанка красномовно засвідчила, якої гостроти може надати розмові двох вісімнадцятирічних дівчат присутність двадцятирічного юнака.

Коли Едвардс вийшов, чи, точніше, вибіг з будинку судді, першою людиною, що зустрілася йому, був юрист — широкоплечий коротун із грубезною пакою паперів під пахвою. На носі в нього красувалися зелені окуляри, так ніби їхній власник хотів ними підсилити свою здатність викривати всі можливі прояви шахрайства.

Містер Ван дер Скол був людиною освіченою, але міркував повільно, був обережний у мові та вчинках, бо не раз терпів від спритніших і здібніших братів по професії, що починали свою кар'єру в Східних штатах і всмоктали хитрість з материнським молоком. Обачність цього добродія виявлялась у надзвичайній методичності й пунктуальності. Мова його була багата на вставні слова й речення, які утруднювали розуміння того, що він казав.

— Доброго ранку, містере Ван дер Скол,— привітався Едвардс.— Здається, сьогодні в домі судді має бути клопітний день.

— Доброго ранку, містере Едвардс, якщо це ваше справжнє ім'я, бо, оскільки ви не тутешній, ми не маємо інших доказів цього, крім вашого власного свідчення, про що я чув від судді Темпла,— доброго ранку, сер. Справді, сьогодні тут, мабуть, буде чимало роботи, хоч про це можна було б і не згадувати, ви й самі це помітили, як людина спостережлива,— правда, зовнішність буває оманлива. Так, сьогодні тут буде чимало роботи.

— Може, у вас є важливі папери, які треба переписати?

— Так, у мене є важливі папери, як ви, безперечно, помітили й самі,— бо у вас очі молоді,— і ці папери треба переписати.

— Тоді я зайду до вас у контору, візьму найтерміновіші з них і перепишу до вечора.

— Завжди буду радий бачити вас у своїй конторі, сер, чи в будь-якому іншому місці, бо цього вимагають — звичайно, якщо не йдеться про те, щоб приймати когось у своєму домі проти власного бажання, бо мій дім — моя фортеця,— цього вимагають правила ввічливості, але ці папери цілком конфіденціальні, отже, їх ніхто не має права читати, крім тих (суворий наказ судді), для кого це прямий обов'язок, тобто службовий обов'язок.

— Ну що ж, сер, коли мої послуги не потрібні, то дозвольте розпрощатися. Але прошу пам'ятати, що я зараз маю вільний час і — можете переказати судді Темплові — що я згоден поїхати з будь-яким дорученням у будь-який край світу... аби лиш не дуже далеко від Темплтона.

— Я неодмінно перекажу йому, сер, усе так, як ви сказали. До побачення, сер. А втім, стривайте, містере Едвардс,— принаймні всі вас так називають. Чи мушу я охарактеризувати судді вашу пропозицію як послугу, що входить у ваші безпосередні обов'язки, а отже, як таку, що не потребує спеціальної винагороди, крім тої, що обумовлена контрактом, чи як пропозицію додаткової послуги, за яку вам належить (відповідно до угоди, що ви її маєте укласти) додаткова винагорода після того, як будуть виконані умови угоди?

— Та як вам завгодно,— відповів Едвардс.— Я тільки бачу, що в судді якийсь клопіт, і хотів би хоч чимсь допомогти йому.

— Благородний намір, сер, наскільки можна судити з того першого враження, яке часто буває хибним, і він додає вам честі. Я перекажу ваші слова, молодий джентльмене,— принаймні зараз ви здаєтесь мені джентльменом,— і неодмінно сповіщу вас про результати переговорів сьогодні, о п'ятій годині після полудня, як буде на те божа воля та якщо ви даєте мені таку нагоду.

Двозначне становище Едвардса і його характер викликáли деякі підозри в законника, а юнак, у свою чергу, звик до неясних і обачних висловлювань юриста й не образився на нього. Він одразу ж зрозумів, що містер Ван дер Скол хоче втаїти суть справи навіть від особистого секретаря судді, і не дуже брався його розпитувати, тим більше, що юриста важко було зрозуміти навіть і тоді, коли він намагався виразно висловлювати свої думки. Вони розпрощалися біля воріт, і містер Ван дер Скол з поважним і заклопотаним виглядом пішов до своєї контори, стискаючи під пахвою паку паперів.

Мабуть, читачі вже зрозуміли, що юнак мав дивне й непереборне упередження проти судді, але тепер зовсім інші почуття спонукали його перейнятися клопотами господаря й зацікавитися, що ж то за причини викликали в нього ту незбагненну тривогу.

Едвардс дивився услід юристові, аж поки той із своїми таємничими паперами щез за дверима, тоді повернувся в дім і взявся за справи, намагаючись роботою притлумити цікавість.

Коли суддя знову з'явився в родинному колі, тінь смутку захмарювала його мужнє обличчя, і так було ще кілька днів. Але переможний наступ весни помалу вивів його з цього стану, й на початок літа суддя був веселий і бадьорий, як завжди.

Теплі дні й часті дощі сприяли бурхливому ростові рослинності, який припізніла весна так довго стримувала. Тепер ліси ряхтіли всіма відтінками зелені, якими тільки може похвалитись американська флора. Буйні поля пшениці, які брижилися й мінилися барвами, наче оксамит, від подуву легкого літнього вітру, приховали під собою чорні пеньки.

Шериф, розуміючи пригнічений настрій судді, не зважувався нагадувати йому про ту справу, яка з кожним днем усе більше цікавила його самого і, судячи з його частих розмов з одним добродієм, що вже зустрічався в нашій оповіді під ім'ям Джотема в пивниці «Хороброго драгуна», мала в його очах надзвичайно важливе значення. Нарешті він набрався духу й знов натякнув судді про «важливу справу», і якогось вечора на початку липня Мармедюк погодився наступного ж ранку здійснити обіцяну Річардові поїздку.

РОЗДІЛ XXVI

...Мій любий батьку, говори!
Слова твої — мов свіжий подих вітру.

Мілмен

Погожого теплого ранку Мармедюк і Річард сіли на коней, щоб вирушити в поїздку, думки про яку так довго непокоїли шерифа. Тої ж миті на подвір'ї з'явились Елізабет і Луїза, вдягнені для прогуляйки. На голові у міс Грант був гарненький капелюшок із зеленого шовку, з-під якого її скромні очі дивилися з властивою їм лагідністю. Міс Темпл ішла батьковими володіннями впевненою і незалежною хо-

дою; з руки її звисав на стрічці крислатий капелюх, який мав сховати блискучі темні кучері, що облямовували гладеньке біле чоло.

— Он як, ви зібрались погуляти, Бесс? — запитав суддя, зупинившись на хвильку й з батьківською ніжністю милуючись вродою і дівочою грацією дочки.— Не забувай, у липні буває страшенна спека, тож далеко від дому не йдіть, щоб устигли повернутися до полудня. А де твоя парасолька, дочко? Якщо не ховатимеш обличчя від сонця й південного вітру, шкіра твоя невдовзі втратить білину.

— Тоді я більше буду схожа на своїх родичів,— засміялась Елізабет.— Он який квітучий колір обличчя має Річард — хоч яка дівчина позаздрить. А то тепер ми так мало схожі, що важко й здогадатися, що ми близька рідня.

— Але їдьмо, судде Темпл,— перепинив її Річард.— Час і пора нікого не чекають, а якщо ти прислухаєшся до моєї поради, то через рік зможеш замовити для своєї дочки кашемірову парасольку на шпицях з чистого срібла. Мені не треба нічого, Дюку: ти завжди був мені добрим другом; до того ж, усе, що я маю, успадкує Бесс одного сумного дня, коли я чи ти, хочемо ми того чи ні, залишимо цей чудовий світ. Але попереду — цілий день їзди верхи; отже, вирушаймо, чи скажи відверто, що не хочеш їхати.

— Терпіння, терпіння,— відповів суддя, стримуючи коня й знов повертаючись до дочки.— Якщо ти йдеш у гори, люба моя, то не заходь далеко в ліс — це не завжди безпечно.

— Але ж не о цій порі, тату.

— Це так, тепер безпечніше, ніж узимку, але все-таки не забирайтеся дуже далеко. І хоч характер у тебе рішучий, Елізабет, ти надто схожа на свою маму, щоб бути нерозсудливою.

Очі батька неохоче відірвалися від дочки, й суддя з шерифом повільно виїхали за ворота. Незабаром вони зникли за будівлями селища.

Протягом цієї нетривалої розмови Едвардс стояв неподалік, уважно до неї прислухаючись. В руках у нього була вудка — погожий літній день звабив і його вийти на повітря. Коли вершники виїхали з подвір'я, він пішов за дівчатами, що вже виходили на вулицю. Луїза спинилась і швидко сказала:

— Елізабет, містер Едвардс бажає поговорити з нами.

Елізабет теж спинилась і поглянула на юнака ввічливо, але досить холодно, і сміливості йому зразу поменшало.

— Ваш батько невдоволений, що ви самі йдете на прогулянку в гори, міс Темпл. Якщо ви не проти мого товариства...

— Хіба мій батько доручив вам висловлювати своє невдоволення моїми вчинками? — урвала його Елізабет.

— Боронь боже! Ви не так мене зрозуміли, міс Темпл. Мені слід було б сказати, що він тривожиться за вас... Я йому служу, а отже, і вам. З вашої ласки я ще раз запитаю: чи можна мені супроводити вас, замінивши вудку на рушницю?

— Дякую, містере Едвардс, але там, де немає небезпеки, не потрібний і захист. До того ж, у нас є вже охоронець. Сюди, Воїне, сюди, мій славний!

Величезний мастиф, про якого ми вже згадували, ліниво потягуючись і позіхаючи, виліз із буди. Але господиня знов покликала його:

— Сюди, Воїне! Колись ти вірно служив своєму панові. Побачимо, як ти послужиш його дочці! — Собака завиляв хвостом, ніби зрозумів, про що йдеться, поважно підійшов до дівчини, сів біля її ніг і подивився їй в обличчя розумним, майже людським поглядом. Елізабет ступила крок, але знов зупинилась і примирливо сказала юнакові:

— А ви й справді могли б прислужитися нам, тільки з більшою приємністю для самого себе: принесіть нам на обід низку своїх улюблених окунів.

І навіть не глянувши, яке враження справила на Едвардса її відмова, міс Темпл рішуче пішла вперед. Але Луїза не раз озирнулася, поки вони дійшли до воріт.

— Боюсь, Елізабет, що містер Едвардс образився,— сказала вона.— Він усе ще стоїть там, спираючись на свою вудку. Певно, подумав, що ми дуже горді.

— Отже, він не помилився! — вигукнула міс Темпл.— Ми надто горді, щоб приймати знаки уваги від людини, яка посідає таке сумнівне становище в суспільстві. Хіба можна брати його з собою на таку прогулянку? Так, Луїзо, це гордість, але в жінки має бути гордість і почуття власної гідності.

Минуло кілька хвилин, перш ніж Олівер отямився. Пробурмотівши щось, він завдав вудку на плече, вийшов за ворота і з величним виглядом рушив до озера. Там сів в один з човнів, що належали судді Темплові, схопив весла і з силою почав веслувати до хатини Шкіряної Панчохи. Тільки пропливши з чверть милі, Едвардс заспокоївся, думки його стали не такі прикрі, а коли перед його очима з'явилися кущі, які росли біля хатини старого мисливця, запал його

і зовсім сходив, хоч тіло розгарячилося. Цілком можливо, що той самий аргумент, яким керувалась Елізабет, спав на думку і йому, людині освіченій і вихованій, і коли це було справді так, то дуже вірогідно, що дівчина не тільки не впала, а, навпаки, піднеслася в його очах.

Едвардс підняв весла над водою, і човен, підійшовши майже впритул до берега, легенько загойдався на хвилях, які сам же й сколихнув. Юнак, пильно озирнувшись навкруги, приклав до губ маленьку пищалку, і пролунав різкий протягливий свист. Зачувши сигнал, собаки Натті вискочили з буди, зробленої з кори, й почали жалібно вити та скакати, наче скажені, на ремінцях з оленячої шкіри, якими вони були міцно прив'язані.

— Тихше, Гекторе, тихше,— сказав Олівер, знов приклавши пищалку до рота, але з хатини не почулося ніякої відповіді. Собаки, впізнавши голос юнака, заспокоїлися й повернулися до буди.

Едвардс підігнав човен до берега, вискочив на землю і, піднявшись на пагорок, підійшов до хатини Шкіряної Панчохи. Тоді швидко відімкнув запори й, увійшовши всередину, причинив за собою двері. Навколо панувала така тиша, ніби в цьому відлюдному куточку ніколи не ступала людська нога, лише з селища долинали ледь чутні удари молотків, що не вгавали ні на мить. Собаки спокійно лежали в буді, адже до забороненого місця не наблизився ніхто з чужих.

Хвилин через п'ятнадцять юнак з'явився знову, прилаштував запори й лагідно гукнув собак. Почувши знайомий голос, ті відразу вийшли з буди. Сука кинулася до Олівера і так скавучала й гавкала, ніби благала звільнити її з прив'язу, а старий Гектор раптом задер свого носа й став принюхуватись, а тоді завив протягло й голосно — так, що його чути були за милю.

— Гей, ти що почув, ветеране пущі? — вигукнув Едвардс.— Коли це звір, то хоробрий, а коли людина — то лиха.

Він перескочив через стовбур сосни, що лежав біля хатини, вибіг на невисокий горбок, який захищав хатину з півдня, й побачив неоковирну постать Гайрама Дулітла, що з надзвичайною, як на будівничого, прудкістю зник у чагарях.

— Що його сюди пригнало? — пробурмотів Едвардс.— Хіба що цікавість — це просто-таки пошесть у тутешніх лісах. Але треба пильнувати, хоч собаки навряд чи пропустять цю огидну пику.

Юнак повернувся до хатини й повісив на двері ще один замок з ланцюгом.

— Цей крутій як ніхто має знати, що закон забороняє вдиратися в чужу оселю.

Задоволений своєю роботою, Едвардс знов заспокоїв собак, а тоді спустився на берег, сів у човен і поплив.

На озері Отсего було кілька місць, де добре ловилися окуні. Одне з них було майже навпроти хатини Шкіряної Панчохи, а друге, ще краще,— милі півтори далі, під горою. Олівер Едвардс спочатку поплив до першого місця й там зупинився, вагаючись, залишитися тут, звідки можна було стежити за хатиною, чи плисти далі. Оглянувши озеро, він помітив, куди збирався вирушити, пірогу, а в ній — дві людські постаті, в яких одразу впізнав могіканина і Шкіряну Панчоху. Через кілька хвилин юнак уже прив'язував свій човен до пироги індіанця.

Старі мовчки привіталися з юнаком, але ніхто з них не витяг вудки з води й не припинив своєї роботи. Олівер, теж мовчки, насадив наживку на свій гачок і закинув вудку.

— Ти заходив у наш вігвам, хлопче? — запитав Натті.

— Так, там усе гаразд, але той сквайр Дулітл вештається поблизу. Перш ніж піти, я добре замкнув двері. До того ж, він такий легкодухий і не наважиться підійти до собак.

— Так, я не сказав би, що він добра людина,— мовив Шкіряна Панчоха; він витяг окуня й знов наживив гачок.— Йому страх як хочеться залізти в мою оселю. Скільки напрошувався до мене в гості, але щоразу діставав відкоша — я плів йому різні дурниці, а він не дуже мудрий. Видно, надто багато розвелося законів, коли тлумачити їх доручають отаким людцям, як цей Гайрам.

— Боюся, він більший негідник, ніж дурень! — вигукнув Едвардс.— Той роззява шериф — іграшка в його руках. Ця нахабна допитливість Дулітла завдасть нам ще чимало клопоту.

— Коли він надто вже часто вештатиметься біля мого житла, я його пристрелю,— незворушно сказав Шкіряна Панчоха.

— Ні, ні, Натті, не порушуй законів, бо вскочиш у халепу, а це було б тяжким лихом для нас усіх.

— Справді, синку? — вигукнув старий мисливець і поглянув на юнака приязно й з цікавістю.— В твоїх жилах тече справжня кров, містере Олівер, і я готовий засвідчити це не тільки перед суддею Темплом, а й перед будь-яким судом

країни. Що скажеш, Джоне? Хіба він не молодчага й не шляхетної крові? Хіба це не так?

— Він делавар і мій брат,— відповів могіканин.— Молодий Орел — сміливець, і він буде вождем. Не скоїться ніякого лиха.

— Гаразд, гаразд,— нетерпляче вигукнув юнак.— Годі про це, друзі мої. Якщо я навіть і не такий достойний, яким ви собі мене уявляєте, то принаймні я ваш відданий друг — і в радості і в біді.

Старі замовкли: очевидно, вони звикли коритися юнакові. На деякий час запала глибока тиша; кожний був зайнятий своєю вудкою. Тоді Едвардс, відчувши, певно, що мусить заговорити перший, сказав, аби щось сказати:

— Яке сьогодні спокійне й гладеньке озеро! А часто доводилося тобі, Натті, бачити його таким?

— Я знаю Отсего сорок п'ять років,— відповів Шкіряна Панчоха,— і скажу тобі, що чистішого озера, ніж це, й кращого місця для риболовлі, мабуть, немає у всій країні. Так, так, колись я жив тут сам один, і непогано жив! Дичини було — скільки душа забажає, а полювати нікому, хіба інколи пройде горами загін делаварів чи забреде злодюга-ірокез із рушницею. Трохи західніше, в долині, поселилося двоє французів, що одружилися з індіанками, а з Вишневої долини на озеро приходили шотландці й ірландці, щоб половити окунів чи форелі,— вони позичали в мене човна. Але взагалі це була спокійна місцина, і ніхто мене тут не турбував. Та ще Джон заходив. Джон знає, як було тут за тих часів.

Могіканин повернув до товариша голову і, зробивши свій звичайний виразний жест рукою, що означав у нього згоду, відповів по-делаварському:

— Ця земля належала моєму народові; ми віддали її нашому братові — Пожирачеві Вогню, а коли делавари щось дарують, то навіки — доки тече вода. Соколине Око курив люльку з нами на тій раді, бо ми любили його.

— Ні, ні, Джоне,— мовив Натті,— я не був ніяким вождем, бо в цьому ділі нічого не тямлю, та й шкіра в мене біла. Але мисливські угіддя тут були чудові й дотепер лишились би такими, якби не гроші Мармедюка та кручені шляхи закону.

— Тільки ж, Натті, мабуть, невесело було тут жити самому,— зауважив Едвардс, окидаючи поглядом береги та пагорби, де то тут, то там колосисті поля звеселяли похмурі ліси.— Сумно, мабуть, було никати по цих горбах і пустельних

берегах, не зустрічаючи нікого, з ким можна було б перемовитися словечком?

— Та ні-бо, я вже казав, що не було мені сумно,— заперечив Шкіряна Панчоха.— Так, так, коли дерева вдягалися листом, а з озера сходив лід, тут був просто рай земний. Я блукаю по лісах ось уже п'ятдесят три роки, більш як сорок років живу в них постійно і мушу сказати, що лиш один раз натрапив на місце, яке мені сподобалося більше, та й то для ока, а не для полювання чи риболовлі.

— Де ж те місце?

— Та в горах Кетскілл. Я, бувало, ходив туди по вовчі й ведмежі шкури, а якось мені замовили опудало дикої кішки. Є там одна місцинка, куди я завжди видирався, коли хотілося подивитись на навколишній світ — ради цього, скажу, не шкода подерти мокасини й подряпати шкіру. Ти, певно, бачив гори Кетскілл, хлопче, коли плив річкою з Йорка. Гори ті сині, наче клапті безхмарного неба, а на вершинах — хмари, мов тютюновий дим над головою індіанського вождя на Вогнищі Ради. Є там Високий Пік і Кругла Скеля, що височать над іншими горами, як батько й мати над малими дітьми. Але та місцинка, про яку я казав, вона ближче до річки, на вершині гори, що стоїть трохи віддалік від інших гір. Заввишки вона з добру тисячу футів, і вся з прискалків, тож коли стоїш нагорі, здається, ніби так і пострибав би вниз по тих прискалках.

— І що ж звідти видно? — допитувався Едвардс.

— Світ,— відповів Натті, опустивши кінець вудлища в воду й окресливши рукою широке півколо.— Увесь світ, мій хлопче. Я був на тій горі, коли Воган спалив «Сопус». Я бачив на річці кораблі так виразно, як оту барку на Саскуеханні, хоч то було у двадцять разів далі. Я бачив річку на сімдесят миль у довжину, а до неї було добрячих п'ять миль. Я бачив Гемпширські горби, річкове нагір'я і все, створене богом чи людиною, скільки сягало око, а зір у мене гострий,— недарма ж індіанці дали мені прізвисько Соколине Око. З вершини гори я часто дивився на те місце, де стоїть тепер Олбані. А коли королівські війська палили «Сопус», мені здавалося, ніби дим доходить до мене і я чую жіночий лемент.

— Мабуть, варто видертися на таку вершину, щоб побачити той величний краєвид.

— Так, якщо людині подобається стояти під склепінням неба, бачити під ногами ферми й будівлі, річки, що в'юняться, наче стрічки; гори внизу, що здаються копицями сіна, а насправді вищі за Гору Видива,— то раджу їй відвідати ту

місцину. Коли я уперше поселився в пущі, мене часом дуже доймала самотність. Отоді я йшов у гори Кетскілл і кілька днів пробува́в на тій вершині: дивився, як живуть люди. Але відтоді минуло багато років, у мене вже немає такого бажання, та й постарів я. Але є там ще одне місце, милі за дві від тої гори,— воно мені тепер любіше, бо там більш дерев, і взагалі воно якесь природніше.

— А що ж це за місце? — спитав Едвардс, зацікавившись нехитрою розповіддю старого.

— Там, у горах, є водоспад: вода з двох озерець спадає в долину, стрибаючи зі скелі на скелю. На тому потоці можна було б вибудувати млин, якби він був комусь потрібний у такій пустці. Але рука, що створила цього стрибуна, ніколи не створювала млинів. Потік в'юниться поміж скель, спочатку повільно, так, що в ньому може плавати форель, а тоді все швидше й швидше, ніби звір, що готується до стрибка, і, нарешті, там, де гора роздвоюється, мов оленяча ратиця, він зривається з висоти в ущелину. Перший стрибок — футів двісті: вода, наче лапатий сніг, летить на дно; там, зібравшись на силі, біжить футів п'ятдесят по рівному й знов падає вниз на сотню футів, а тоді так і стрибає з порога на поріг, крутиться то туди, то сюди, аж урешті вибігає в долину.

— Ніколи не чув про таке місце. І в книжках про нього не згадується.

— Я зроду не прочитав жодної книжки,— сказав Шкіряна Панчоха.— Та й що можуть знати про лісові дива ті, хто живе по містах та навчається по школах? Ні, ні, хлопче, той потік струмить у горах від самого створення світу, і небагато хто з білих його бачив. Скелі круг нього як мур стоять, і коли я сидів біля підніжжя першого водоспаду, то мої собаки вбігли в печери, що за тією водяною стіною, і вони видавалися не більшими за кроликів. Як на мене, то найкрасивіше місце в нашому краї.

— А куди тече вода? В якому напрямку? Це притока Делавару?

— Як, як?

— Той потік впадає в Делавар?

— Ні, ні, він тече в старий Гудзон. І так весело жебонить по скелях! Багато разів сидів я на тому заломі, дивився на струмки, що вирували навколо мене, й думав: скільки ж то часу мине, доки ця вода, ніби навмисне створена для такого відлюдного місця, зіллється із солоним морем і прийме на себе кораблі! Коли людина отак опиниться на самоті

з природою, вона замислюється. Дивишся і бачиш перед себе в долині, на схід від Високого Піка, тисячі акрів лісу, якого ніколи не торкалася людська рука, і восени той ліс грає всіма барвами, мов тисячі веселок!

— А ти красномовний, Шкіряна Панчохо!

— Як, як? — не зрозумів Натті.

— Спогади зігріли твою кров, старий, і ти так гарно розповідаєш... Коли ти був там востаннє?

Мисливець не відповів. Схилившись над водою, він затамував подих, ніби прислухаючись до чогось. Нарешті підвів голову й сказав:

— Якби я сам не прив'язав собак новими ремінцями з сириці, то ладен був би присягтися, що чую в горах голос Гектора!

— Це неможливо,— мовив Едвардс.— Ще й години не минуло, як я бачив його в буді.

Могіканин теж нашорошив вуха, але юнак, як не вслухався, не чув нічого, крім далекого мукання худоби на західних горбах. Він подивився на обох старих: Натті приклав складену ковшиком руку до вуха, а могіканин, прислухаючись, виставив уперед вказівний палець, ніби закликаючи до уваги. Юнак засміявся з того, як уважно мисливці прислухались до звуків, що їх, на його думку, зовсім не було.

— Смійся, якщо тобі хочеться,— сказав Шкіряна Панчоха,— але собаки на волі й переслідують оленя,— тут я вже не помилюся. Тільки ж сам би я їх не випустив, хай мені б навіть обіцяли за це боброву шкуру. І закон тут ні до чого — просто олень о цій порі охлялий, і нерозумні собаки марно витрачають сили. Ну, а тепер чуєш?

Едвардс стенувся, зачувши далекий загонистий гавкіт, який щомить гучнішав, відлунюючи у скелях, поки не перетворився на голосне валування в прибережному лісі. Все це відбулося надзвичайно швидко; незабаром у чагарях почувся тріскіт, на берег вискочив величезний олень і кинувся в озеро, рятуючись від собак. Знову почувся гавкіт, і з кущів вибігли Гектор з сукою, плигнули у воду й відважно попливли за оленем, тримаючи голови високо над водою.

РОЗДІЛ XXVII

Від ворогів рятуючись, він з ходу
Грудьми шубовснув у бурхливу воду.

Томсон, «Пори року»

— Я так і знав, так і знав! — вигукнув Натті.— Вітер доніс до них запах оленя, і бідолашні собаки не витримали! Але я мушу відучити їх від таких витівок, бо ще матиму через них неабиякий клопіт... Сюди! Сюди! На берег, негідники, на берег! Назад, Гекторе, а то я дам тобі прочуханки!

Собаки впізнали голос господаря і, покружлявши у воді, ніби їм і не хотілось відпустити здобич, і страшно було не послухатись, повернули нарешті на берег, де відразу ж почали загонисто гавкати.

А олень, якого підганяв страх, уже встиг проплисти більше половини відстані від берега до човнів, коли помітив нову небезпеку. Він повернув назад, але там були собаки; тоді знову повернув і подався навскоси через озеро до західного берега. Коли олень минав мисливців, задерши голову й розтинаючи струнконю шиєю воду, що кипіла, наче під носом галери, Шкіряна Панчоха раптом захвилювався.

— Славний олень! — вигукнув він.— Які роги! На них можна розвішати весь одяг. Стривай-но, зараз липень, а з серпня вже дозволяється полювати оленів. Отже, м'ясо має бути непогане.

Говорячи так, Натті несвідомо почав прив'язувати до весла зроблену з лика мотузку, що правила йому за трос. Тоді схопився на рівні, кинув у воду цей імпровізований буй і закричав:

— Давай, Джоне! Вперед! Хто ж витримає таку спокусу!

Могіканин миттю відв'язав човен Едвардса від пироги, що від одного удару весла помчала вперед, як метеор.

— Стійте! — закричав Едвардс.— Схаменіться! Згадайте про закон, друзі! Вас же добре видно із селища, а я знаю, суддя Темпл покарає будь-кого, хоч би хто він був, хто заполює оленя в заборонену пору!

Попередження пролунало надто пізно — пірога вже була далеко, а мисливці захопилися гонитвою й не чули юнакових слів.

Олень плив тепер за п'ятдесят футів од переслідувачів, пирхаючи з напруги й страху. Пірога наздоганяла його,

танцюючи на хвилях, і Шкіряна Панчоха вже звів рушницю й направив запал, але чогось завагався.

— Стріляти чи ні, Джоне? Не дуже велика честь — убити безсловесну тварину, коли вона не може захиститись. Ні, він кинувся у воду, щоб урятуватись, і я надам йому таку нагоду. Джоне, правуй так, щоб пірога повторювала повороти оленя: наздогнати його неважко, але ж крутиться він, як змія.

Індіанець усміхнувся самовпевненості свого друга, проте все гнав човен із тією самою швидкістю, беручи не так силою, як вправністю.

— Гу! — вигукнув раптом могіканин.— Олень повертає голову. Кидай остень, Соколине Око!

Натті ніколи не вирушав з дому, не взявши всього, що може придатися на полюванні. Рушницю він завжди мав при собі, і хоч сьогодні зібрався на озеро вудити рибу, пірога була повна розмаїтого рибальського і мисливського спорядження. Цього навчив Натті багаторічний мисливський досвід. У гонитві за звіром йому часто доводилося відходити далеко від того місця, де він починав полювання. За кілька років до нашої оповіді Шкіряна Панчоха, вийшовши із своєї хатини на березі Отсего і взявши з собою лише рушницю й собак, вирушив у гори — всього на два чи три дні, а дійшов аж до озера Онтаріо. Колись йому було за іграшку пройти двісті, а то й триста миль, але тепер його м'язи були не такі пружні.

— Лівіше, Джоне! — гукнув він до могіканина.— Лівіше, лівіше! Ще один удар весла — і він наш!

Натті підніс остень і пустив його, наче дротик. Але олень тої ж миті крутнувся, і смертоносне знаряддя, злегенька зачепивши роги тварини, пролетіло мимо й занурилось у воду.

— Стій, Джоне! — закричав Натті, коли пірога ковзнула над тим місцем, де впав остень.— Притримай-но човна!

Остень тут-таки виринув з води, і мисливець спритно спіймав його на льоту. Індіанець швидко повернув пірогу, й гонитва поновилась. Але ця затримка дала оленеві можливість далеченько відплисти, а Едвардсові дозволила наблизитися до мисливців.

— Стій, Натті! — кричав юнак.— Стій, тепер липень — полювання заборонене!

Поки юнак намагався зупинити своїх товаришів, пірога вже досягла того місця, де олень щосили боровся з течією; спина

його то з'являлася над водою, то зникала під нею, а від шиї навсібіч розходилися хвилі.

— Ура! — закричав Едвардс, який, побачивши оленя, перейнявся мисливським азартом і геть забув про обережність.— Пильнуйте, він починає петляти! Запливайте з правого боку — я вхоплю його за роги! Накину на них вірьовку!

Чорні очі старого воїна несамовито палали, рухи його були чіткі й легкі, наче то не він сидів непорушно й байдуже кілька хвилин тому. Пірога крутилася, повторюючи повороти оленя, мовби тріска у вирі, а коли звір поплив по прямій, суденце з кори стало наздоганяти його так швидко, що олень, шукаючи порятунку, мусив знову звернути вбік.

Всі ці повороти обмежували той обшир, на якому відбувалися події, а юнак тримався близько біля своїх товаришів. Більше двадцяти разів жертва та її переслідувачі пропливали повз його човен, майже торкаючись весел, і Едвардс вирішив, що найкраще — це спостерігати за гонитвою, лишаючись на місці, а коли треба, допомогти мисливцям схопити оленя.

Йому не довелося довго чекати, бо олень раптом відважно поплив просто до нього, збираючись, очевидно, вибратися знов на берег, але якомога далі від того місця, де гавкали й вили собаки. Едвардс схопив вірьовку, зробив петлю, щосили кинув її вперед — і петля затяглася на одному з відростків рога.

Ще кілька хвилин олень тяг за собою човен; аж ось перед ним з'явилася пірога, і Натті, низько схилившись, устромив оленеві ніж у горло — кров бризнула з рани, й вода стала червоною. Поки олень тіпався в корчах, човни зблизилися й мисливці прив'язали їх один до одного. Шкіряна Панчоха витяг здобич з води й поклав на дно пироги; тоді, помацавши оленя, підвів голову й засміявся своїм безгучним сміхом.

— Ось вам і закон Мармедюка Темпла! — сказав він.— Таке полювання зігріває людині кров, старий Джоне. Давно я вже не вбивав оленя на озері! Ти знаєш, хлопче, оленина непогана, а є такі люди, які з радістю віддадуть усі поруби за добрий шмат цього м'яса.

Індіанця вже давно зігнули роки, а може, й злигодні його народу, але від цього захопливого полювання смагляве обличчя старого проясніло, чого давно не бувало. Очевидно, він радів не так здобичі, як тому, що ця гонитва викликала в ньому спогади про його юнацькі подвиги. Однак він і собі помацав оленя рукою, яка тремтіла після надмірної напруги, всміхнувся, схвально кивнув головою і сказав виразно й поважно, як говорять індіанці:

— Добра дичина.

— Боюсь, Натті,— мовив Едвардс, коли трохи вщух запал ловів,— що ми всі завинили перед законом. Та ви мовчіть, і ніхто ні про що не дізнається. Але як собаки опинилися на волі? Коли я йшов, вони були міцно прив'язані, я певен, бо сам перевірив.

— Вони не витримали, зачувши оленя,— сказав Натті,— й зірвалися з припону. Дивися, хлопче, он у них на шиях теліпаються уривки ремінців. Джоне, веслуй до берега, зараз я покличу собак, і ми з'ясуємо що й до чого.

Коли старий мисливець вийшов на берег і уважно оглянув ремінці, він змінився на виду і з сумнівом похитав головою.

— Тут не обійшлося без ножа,— сказав він.— Ремінці не розірвані, й на шкірі немає сліду зубів. Ні, ні, Гектор тут не винен, як я спершу подумав.

— Значить, ремінці перерізано? — вигукнув Едвардс.

— Ні, ні, я не казав, що їх перерізано, хлопче; але їх не розірвано й не перегризено.

— Невже той негідник тесля насмілився таке зробити?

— О, він здатний зробити що завгодно, якщо це не загрожує йому самому,— відповів Натті.— Він надто цікавий і любить пхати носа в чужі справи. Але ліпше йому не потикатися до мого вігвама!

Тим часом могіканин надзвичайно уважно, як це властиво індіанцям, розглянув кінці ременів і сказав по-делаварському:

— Ремені перерізано ножем з гострим лезом і довгим руків'ям, і та людина боялася собак.

— Звідки ти це знаєш? — здивувався Едвардс.— Ти ж нічого не бачив!

— Послухай, синку,— відповів старий воїн,— ніж гострий, бо розріз гладенький, руків'я ножа довге, щоб не підходити близько до собак. І людина та — боягуз, а то б вона відрізала ремені біля самої шиї собаки.

— Присягаюсь життям,— вигукнув Натті,— Джон натрапив на слід! Це таки тесля Дулітл! Він виліз на бескид за будою і, прив'язавши ніж до палиці, перерізав ремені! Це не так важко зробити...

— Але навіщо він це зробив? — запитав Едвардс.— Хто йому щось лихе заподіяв, що він присікався до вас, двох дідів?

— Важко сказати, на що стала здатна людина після того, як тут з'явилися поселенці з їхніми звичаями. Може, він і справді хотів щось у нас знайти? А може, через свою пристрасть пхати носа в чужі справи, як він часто це робить.

— Твої підозри слушні. Дайте мені пірогу: я молодий і сильний, може, встигну перейняти його. Не дай боже, щоб наша доля залежала від ласки такої людини!

Оленя переклали в човен, щоб полегшити пірогу, і менш ніж через п'ять хвилин маленьке суденце з кори вже мчало по дзеркальній поверхні озера й незабаром зникло за вигином берега.

Могіканин повільно плив слідом у човні, а Натті покликав собак, наказав їм триматися поруч, завдав собі на спину рушницю і, піднявшись на пагорок, берегом рушив до своєї хатини.

РОЗДІЛ XXVIII

Що думала вона — і не питай,
Віч-на-віч із жахливою бідою.
То, може, охопив її відчай,
І силою новою, мов чужою,
Змагається вона тепер з судьбою?

Вальтер Скотт. «Марміон»

Поки на озері відбувалися ці події, міс Темпл з подругою заглибилися в гори. В тутешніх краях ніхто ніколи ще не ображав порядної жінки, тому й не заведено було, щоб чоловіки супроводжували дівчат під час таких прогулянок. Збентеження, викликане зустріччю з Едвардсом, минуло,— подруги вели розмову, веселу й невинну, як і вони самі. Стежка, якою вони йшли, вела понад хатиною Шкіряної Панчохи, і там була місцина, звідки відкривався чудовий краєвид з висоти пташиного польоту.

Якесь почуття, мабуть, цілком природне, й, певно, сильне, не дозволяло ні тій, ні іншій дівчині навіть у дружніх розмовах бодай словом прохопитися про двозначне становище Едвардса, що з ним вони тепер так часто спілкувалися. Суддя Темпл, хоч, може, й довідався дещо про юнака, не вважав за доцільне сповіщати будь-кого про наслідки своїх розслідувань; до того ж, у цій країні й за тих часів молода освічена людина із східних штатів, яка починала свою кар'єру в бідності, не була надзвичайним явищем, тож і не викликала особливої цікавості. Правда, манери Едвардса могли б видатися трохи незвичайними для юнака в його становищі, але він, ніби захищаючись від людської допитливості, спочатку поводився досить холодно, а часом навіть і неввічливо, і коли

став люб'язнішим, то Мармедюк міг би приписати цю зміну доброму впливові своєї родини. Але жінки завжди чутливіші до таких речей, ніж чоловіки, й те, чого не помітив батько, легко завважила його дочка. Тисячі виявів світської чемності з боку Едвардса переконали Елізабет, що він людина добре вихована, хоч іноді в нього, всупереч, здавалося б, його власному бажанню, лагідність змінювалася вибухами бурхливих і незрозумілих дівчині пристрастей. Треба сказати, що Луїза Грант не приділяла так багато уваги манерам Едвардса, як її подруга, але мала щодо цього свою думку.

— Не знаю, що б я дала, Луїзо,— засміялася Елізабет, стріпнувши чорними кучерями, і на обличчі її промайнув невластивий їй вираз дитячої наївності,— аби довідатися, що бачили й чули ті стіни з грубих колод!

Обидві дівчини саме дивилися на самітну хатину внизу, і Луїза, підвівши свої лагідні очі, відповіла:

— Я впевнена, що нічого такого, що принизило б гідність містера Едвардса, вони б не розповіли.

— Можливо. Але вони, принаймні, можуть знати, хто він такий.

— Послухайте, міс Темпл, але ж це ми вже знаємо. Ваш кузен, містер Джонс, усе дуже переконливо розтлумачив...

— А, наш милий шериф! Він здатний розтлумачити будь-що. Коли-небудь Річард Джонс додумається до філософського каменя. Але що ж він таки сказав?

— Що сказав? — здивовано повторила Луїза.— Його розповідь видалася мені переконливою, і я певна, що він сказав правду. А казав він, що Натті Бампо більшу частину свого життя пробув у лісах, серед індіанців, де й познайомився із старим Джоном, вождем делаварів.

— Он як! Це схоже на кузена Діка. А далі що?

— Потім вони стали друзями: здається, Шкіряна Панчоха в якійсь битві врятував Джонові життя.

— Цілком можливо,— нетерпляче сказала Елізабет.— Але яке це має відношення до Едвардса?

— Елізабет, прошу поблажливо поставитися до моєї недоладної мови, і я розповім вам усе, що запам'ятала, коли шериф недавно розмовляв з моїм батьком. Містер Джонс казав, нібито англійські королі відряджали своїх агентів — декотрі з них були навіть офіцерами армії — до індіанських племен, і що ті люди часто-густо проживали половину свого життя десь на краю цивілізації.

— Дивовижна, просто історична точність! І це все?

— О, ні! Ще він казав, що ті агенти рідко одружувалися й були... були... зіпсовані люди — він так і сказав, Елізабет.

— Гаразд,— мовила міс Темпл, зашарівшись і ледь помітно посміхаючись,— кажіть далі.

— Отже, він казав, що діти їхні часто діставали добре виховання, вчилися навіть в Англії, в коледжах; саме цим він і пояснює освіченість містера Едвардса, визнаючи, що той знає не менше, ніж ваш чи мій батько, ба навіть і сам містер Джонс.

— Авжеж, Річард сягнув вершин учёності! Отже, він зробив могіканина двоюрідним чи й рідним дідом Олівера Едвардса?

— Значить, ви чули, що казав містер Джонс?

— Досить часто, хоч і не на цю тему. Містер Джонс, люба моя, на все має свою теорію. А чи знайдеться в нього пояснення, чому ця хатина — єдине житло на п'ятдесят миль навкруги, двері якого зачинені для всіх, крім господарів?

— Він нічого не казав про це,— відповіла священикова дочка.— Але гадаю, що оскільки вони незаможні, то, природно, турбуються про ті вбогі скарби, які заробили чесною працею. Бути багатим інколи небезпечно, міс Темпл, але ви не уявляєте собі, як важко бути дуже, дуже бідним.

— Сподіваюсь, ви не себе маєте на увазі, Луїзо. Не може бути, щоб у цій багатій країні служитель церкви та злидарював.

— Звісно, той, хто покладає надії на бога, не може відчувати себе скривдженим,— тихо й покірливо мовила Луїза,— але бувають страждання, від яких розривається серце...

— Але ж не у вас, люба Луїзо? — палко вигукнула Елізабет.— Невже вам доводилося знати справжнє убозтво?

— Ах, міс Темпл, ви, певно, погано знаєте, що таке життєві злигодні. Мій батько багато років був місіонером у нових краях, де люди живуть дуже бідно, й нам часто-густо доводилося сидіти без хліба — купити не було за що, а просити соромно — батько не хотів ганьбити свій духовний сан. А як часто батько залишав нас, голодних і недужих, аби виконати свій обов'язок, яким не можна було нехтувати через сімейні турботи! О, як важко, мабуть, утішати інших, коли власне серце крає біль!

— Але ж тепер усе це позаду! Тепер прибутків вашого батька має вистачати на ваші потреби. Вони повинні... вони будуть...

— Так,— прошепотіла Луїза, схиливши голову, щоб приховати сльози,— тепер він може утримувати родину, бо крім мене в нього не лишилося нікого...

Такий поворот розмови примусив дівчат забути про все інше. Елізабет ніжно обняла подругу, а та, охоплена сумними спогадами, заридала. Але ось Луїза підвела своє лагідне личко, й дівчата, тепер уже мовчки, рушили далі.

Вони вже були на вершині гори і звернули з дороги, ввійшовши в тінь величних дерев. Стало жарко, і дівчата все більше заглиблювалися в ліс, збадьорлива прохолода якого була особливо приємна після сходження на гору під палючими променями сонця. Тепер дівчата, ніби змовившись, розмовляли тільки про те, що їм траплялося на очі, й кожне дерево, кожний кущик і квітка викликали в них простодушне захоплення.

Так вони йшли, милуючись мирними краєвидами Отсего й прислухаючись до гуркоту коліс, ударів молотків та людських голосів, що долинали від поселень унизу й зливалися з голосами природи. Раптом Елізабет здригнулася.

— Ви чуєте, Луїзо? — вигукнула вона.— Здається, десь плаче дитина. Невже поблизу є поруб? А може, чиєсь маля заблукало в лісі?

— Таке трапляється, і не рідко,— відповіла Луїза.— Ходімо швидше на голос. Що, коли й справді хтось заблукав, помирає з голоду...

Вони прискорили ходу, намагаючись швидше дійти туди, звідки чулися жалібні звуки. Нетерплячій Елізабет кілька разів ввижалося, що вона бачить когось у хащі, коли Луїза зненацька схопила її за руку й вигукнула:

— Подивіться на собаку!

Воїн супроводжував їх від тої самої миті, як молода господиня покликала його з буди. Похилий вік давався взнаки, й кожного разу, коли дівчата зупинялися помилуватись краєвидом чи зірвати квітку, мастиф важко лягав на землю й заплющував очі з байдужим виглядом, що аж ніяк не пасував його обов'язкам охоронця. Але тепер він опустив морду до землі, а шерсть на зашийку наїжилася від страху чи від люті. Скорше таки від люті, бо він глухо гарчав, вискалюючи ікла, й міг би налякати господиню, якби вона його не знала.

— Воїне! — гукнула Елізабет.— Що з тобою, Воїне? Кого ти побачив, старий?

Почувши її голос, пес загарчав ще лютіше. Він підповз до дівчат, сів біля ніг Елізабет і гарчав усе дужче, раз у раз збиваючись на уривчастий, злісний гавкіт.

— Що він помітив? — дивувалась Елізабет.— Може, якого звіра?

Не почувши відповіді, вона обернулась до Луїзи — та стояла сполотніла і тремтячим пальцем показувала на гілку, неспроможна вимовити слова. Елізабет швидко глянула вгору й побачила люту пащеку й палючі очі готової до стрибка пуми.

— Тікаймо! — скрикнула Елізабет, схопивши за руку Луїзу, але та заточилася й зомліла.

Елізабет була не з тих, хто полишає друзів у небезпеці. Вона стала навколішки біля подруги, розстебнула на ній сукню, щоб полегшити дихання, а сама тим часом підбадьорювала собаку.

— Сміливіше! — кричала вона, хоч голос їй починав тремтіти.— Ти ж Воїн! Сміливіше!

Зненацька з деревця, яке росло під буком, що на ньому сиділа пума, сплигнуло чималеньке пуменя — дівчата його не помітили. Воно попрямувало до собаки, наслідуючи голос і рухи своєї матері. Грайливість кошеняти дивно поєднувалася в ньому з люттю небезпечного хижака. Мале то ставало на задні лапи, передніми дряпаючи кору на дереві, як це роблять кішки, то припадало до землі, хльоскаючи себе по боках хвостом, гарчало й дряпало кігтями землю — намагалось зобразити ту лють, яка робила такою жахливою його матір.

Присівши на задні лапи, Воїн не ворушився; він стежив за кожним рухом пуменяти і його матері. Мале з кожним грайливим стрибком наближалося до собаки; гарчання всіх трьох ставало дедалі загрозливішим, і, нарешті, не розрахувавши стрибка, пуменя опинилося просто перед мастифом. Почулося пронизливе скавуління, шум боротьби — і за хвилину все було скінчене. Воїн підкинув мале з такою силою, що воно вдарилось об дерево і впало мертве на землю.

Елізабет, яка стежила за цією короткою сутичкою, зраділа перемозі Воїна, коли це мати-пума майнула в повітрі й, пролетівши футів двадцять, упала на спину собаки. Словами не можна змалювати цю відчайдушну боротьбу. Сплівшись у клубок, на сухому листі качалися двоє звірів, сповнюючи ліс диким гарчанням. Елізабет, усе ще стоячи навколішках, дивилася на них з жахом і водночас з напруженою увагою, майже забувши, що від наслідків цього двобою залежить її доля. Стрибки мешканки лісів були такі швидкі й сильні, що тіло її, здавалося, весь час літало в повітрі. Мастиф відважно зустрічав усі її наскоки. Коли пумі щастило вчепитись у плечі собаки, куди вона весь час цілялa, старий Воїн, подертий її

кігтями, залитий власною кров'ю з десятка ран, наче пір'їну, скидав з себе розлюченого ворога і, ставши на задні лапи, з вискаленими іклами знов кидався в бій. Та Воїн був надто старий для такої боротьби: від того пса, яким він був колись, лишилася хіба хоробрість. Аж ось несамовита пума стрибнула щосили, і мастиф не зміг її дістати, хоч як силувався,— хижачка була на спині свого ветхого ворога.

Але втрималася вона лише на якусь мить, бо неймовірним зусиллям мастиф скинув її. Та коли Воїн устромив зуби в бік пуми, Елізабет помітила, що його мідний нашийник, який, поки звірі билися, весь час блищав, тепер був залитий кров'ю: мастиф заточувався — от-от він упаде на землю. Дика кішка кілька разів дужими ривками намагалася звільнитись із зубів собаки, але марно. Раптом мастиф перекинувся на спину й розціпив щелепи. Тіло його сіпнулося, потім витяглось, і бідний Воїн затих.

Тепер Елізабет була цілком у владі пуми. Кажуть, нібито погляд людини — вищої істоти — навіює страх на істот нижчих; може, тому пума і не кинулася відразу. Очі дівчини, яка все стояла навколішках, зустрілися з очима звірини, й та опустила голову. Хижачка підійшла до собаки, обнюхала мертвого ворога, тоді обнюхала й своє бездиханне дитинча, і її очі запалали диким вогнем. Ось вона повернулася, люто б'ючи себе хвостом по боках, і випустила з широких лап кігті довжиною в дюйм...

Елізабет не могла поворухнутися. Склавши благально руки, вона не зводила очей з дикого звіра; щоки її стали біліші за мармур, а вуста розтулилися від німого жаху.

Здавалося, зараз настане неминучий кінець, і дівчина схилилась, покірно чекаючи смертельного удару, коли в кущах позад неї почулося легке шарудіння.

— Тс! Обережно...— прошепотів хтось.— Нахиліться нижче, бо ваш капелюшок затуляє голову звіра.

Швидше інстинктивно, ніж свідомо Елізабет схилила голову на груди. Гримнув постріл, просвистіла куля, і пума несамовито завила, покотилася по землі, кусаючи саму себе й ламаючи гілки й сучки довкола. Наступної миті з-за кущів вискочив Шкіряна Панчоха і кинувся до звіра, кличучи:

— Сюди, Гекторе, сюди, старий дурню! Це живучий звір і ще може стрибнути!

Натті відважно затулив собою дівчат, поки перезаряджав рушницю. До пуми, здавалось, повертались сила й лють; вона грізно гарчала і силувалася стрибнути. Але ось мисливець приставив дуло до голови кішки й цим пострілом добив її.

Елізабет здалося, ніби вона воскресла з мертвих. Мужності нашій героїні не бракувало, й чим більші труднощі поставали перед нею, тим рішучіше вона намагалася їх подолати. Та все ж Елізабет була лише жінка. Якби вона була сама, без Луїзи, то, безперечно, зробила б усе, щоб порятуватись. Але вона не могла кинути напризволяще непритомну подругу. Незважаючи на грізний вигляд свого ворога, дівчина ні разу не відвела від нього очей; довго ще вона подумки зверталася до цих подій, знов переживаючи зустріч із лютим звіром.

Ми полишаємо читачеві самому уявити, що було потім,— як Натті приніс води з гірського струмка й привів до тями Луїзу та як палко подруги дякували старому за порятунок. Мисливець вислухав їх добродушно, розуміючи почуття дівчат, але явно не надаючи великої ваги своєму вчинкові.

— Годі, годі вам,— казав він.— Нехай і так, але ми поговоримо про це іншим разом, гаразд? Ходімо на дорогу. Ви, певно, добряче настрахались і хочете якнайшвидше дістатися додому.

Вони йшли повільно, пристосовуючись до ходи Луїзи, яка ще була слабка після непритомності. Коли вийшли на дорогу, дівчата розпрощалися із своїм рятівником, запевнивши його, що зможуть дійти і самі: їх підбадьорив вигляд селища, яке лежало внизу, ніби намальоване, з озером, з річкою, що вилася в кінці долини, і з сотнею побілених димарів.

Читачеві не треба пояснювати, про що думали й що почували дві молоді, щиросерді й вихована дівчини, які щойно врятувалися від жахливої смерті; не треба пояснювати й того, як гаряче вони дякували провидінню, що послало їм порятунок; як кидалися в обійми одна одній кожного разу, коли згадували ті страхи, що їм довелося зазнати, і їх охоплювало чудове відчуття безпеки.

Шкіряна Панчоха стояв на горі й дивився вслід дівчатам, аж поки вони зникли за поворотом дороги. Тоді він покликав собак, завдав рушницю на спину й повернувся в ліс.

— Звісно, натерпілися страху бідні діти,— розмовляв він сам із собою.— Та й хто б не злякався пуми, в якої вбили дитинча! Либонь, коли б я цілив в око, а не в лоб, то відразу поклав би її, але пуми — страшенно живуча тварюка, й постріл був усе ж таки славний, як зважити на те, що мені було видно тільки голову й кінчик хвоста... Гей, хто там іде?

— Як ся маєш, Натті? — мовив Гайрам Дулітл, поквапно виходячи з-за кущів, коли побачив спрямовану на нього цівку рушниці.— Що я бачу? Ти полюєш за такої спеки? Начувайся, старий, бо доведеться тобі мати справу з законом!

— Із законом? Я сорок років живу в приязні з законом,— відказав Натті.— Бо, живучи у такій пущі, хіба може людина зробити щось проти закону?

— Порушення твої, може, й невеликі, але часом ти продаєш оленину,— зауважив Гайрам.— Сподіваюсь, тобі відомо, Шкіряна Панчохо, що на того, хто вб'є оленя в період від січня до серпня, накладається штраф у п'ять фунтів стерлінгів, чи дванадцять з половиною доларів. Суддя в таких речах суворий.

— Вірю,— відповів старий мисливець,— повірю чому завгодно про людину, яка перетворила цей край на казна-що.

— Так, закон цей недвозначний — п'ять фунтів стерлінгів. І, здається, я чув, як твої собаки сьогодні вранці гавкали так, ніби гнали оленя. Дивись, аби ти не вскочив у халепу!

— Мої собаки знають, що робити,— безтурботно кинув Натті.— А скільки з тих грошей дістає донощик?

— Скільки? — перепитав Гайрам, мимоволі знітившись під пильним поглядом чесного мисливця.— Здається, половину... так, начебто половину. Але в тебе на руці кров — мабуть, щось уполював сьогодні?

— Так,— багатозначно кивнув Натті,— і постріл був непоганий.

— Гм! — кахикнув мировий суддя.— А де ж здобич? Певно, добра дичина,— за абияким звіром твої собаки не поженуться.

— Вони поженуться за будь-яким звіром, коли я їм накажу,— засміявся Натті.— І на вас, сквайре, кинуться. Гекторе, сюди! До мене, мої собачки, до мене!

— О, всі знають, що в тебе чудові собаки,— забелькотів Дулітл, наддаючи ходи та намагаючись якомога вище піднімати ноги; собаки примчали й почали обнюхувати шановного урядовця.— То де ж дичина, Шкіряна Панчохо?

— Он вона, сквайре. Чи смакує вам таке м'ясо?

— Як! — вигукнув спантеличений Гайрам.— Це ж Воїн, собака судді Темпла! Стережися, Шкіряна Панчохо, я б не радив тобі наживати ворога в особі судді. Сподіваюсь, не ти вбив пса?

— Подивіться на горлянку собаки, містере Дулітл,— сказав Натті й, витягши з-за пояса ніж, звичним порухом витер його об куртку з оленячої шкіри.— Хіба міг я зробити це ножем?

— Як горлянка пошматована! Які страшні рани! Ні, то не ножем... Хто це зробив?

— Пуми, сквайре. Он ті, за вашою спиною.

— Пуми! — вигукнув Гайрам, крутнувшись на п'ятах із спритністю, якій позаздрив би будь-який учитель танців.

— Спокійніше, чоловіче,— мовив Натті,— їх тут, щоправда, дві, але одну прикінчив собака, а другу — я, тож не бійтеся, вони вас не вкусять.

— А де ж олень? — запитав Гайрам, розгублено озираючись.

— Який іще олень?

— А той, якого ти вбив уранці.

— Та це ж заборснено законом! — відповів старий мисливець.— Але, сподіваюсь, закон не забороняє вбивати пум?

— Ні, навпаки, за це належить премія... Але хіба твої собаки полюють і на пум, Натті?

— На кого завгодно, навіть на людей,— хіба я вам не казав? Гей, собачки, сюди!

— Так, так, пам'ятаю... Дивні в тебе собаки! Я просто вражений.

Натті присів, поклав голову пуми собі на коліна і вправно зняв скальп.

— Чого це ви дивитеся, сквайре? Зроду не бачили пуминого скальпу? А тепер видайте мені папір на винагороду,— ви ж бо мировий суддя.

— Винагороду? — нерішуче промимрив Гайрам, кінчиком пальця торкаючи вуха пуми.— Гаразд, ходімо до твоєї хатини — ти присягнеш, і я випишу ордер. Сподіваюсь, у тебе знайдеться біблія? Для присяги потрібні лише біблія і молитовник.

— Я не маю книжок,— відрізав Натті.— І такої біблії, якої вимагає закон, у мене немає.

— Не думай, що потрібна якась особлива біблія,— запевнив його мировий суддя.— Твоя так само згодиться для цієї процедури, як і будь-яка інша. Ходімо ж!

— Не поспішайте, сквайре,— мовив мисливець, неквапливо піднімаючи з землі вбитих пум і скальпи і завдаючи рушницю собі на спину.— З якого це дива я присягатиму в тому, що ви бачили на власні очі? Чи ви не вірите самому собі, й людина повинна присягтися в тому, що вам добре відомо? Ви бачили, як я знімав скальпи з цих тварюк, а якщо я мушу присягати взагалі, то зроблю це хіба що перед суддею Темплом.

— Але ж тут немає ні пера, ні паперу, то як же я випишу ордер, Шкіряна Панчохо? Доведеться йти по них до тебе в хатину...

Натті повернув своє щире обличчя до хитромудрого урядовця й безгучно засміявся.

— А нащо мені те школярське приладдя? Мені не потрібні ні пера, ні папір, я не знаю, як з ними обходитись, тож і не тримаю нічого такого. Ні, сквайре, я принесу скальпи в селище, а ви напишете ордер згідно з вашими законницькими книжками — так воно буде краще... Хай йому дідько, цьому ремінцеві на шиї в Гектора — колись він задушить старого пса. Чи не можете ви позичити мені ножа, сквайре?

Гайрам, видимо, бажаючи утримати добрі стосунки із старим мисливцем, відразу ж виконав його прохання. Натті перерізав ремінець на шиї собаки й недбало мовив, повертаючи ніж власникові:

— Добрий ножака. Здається мені, йому не первина мати діло з такими ремінцями...

— Ти що, звинувачуєш мене в тому, ніби я випустив твоїх собак? — необачно вигукнув Гайрам.

— Випустив собак? — перепитав мисливець.— Ні, це я сам їх випустив. Я завжди спускаю їх з прив'язу, коли йду з хатини.

Неймовірний подив, з яким Гайрам вислухав цю явну брехню, остаточно переконав Натті в причетності мирового судді до цієї справи, хоч йому і не треба було ніяких підтверджень. Але старий мисливець більше вже не міг стримуватись.

— Послухайте, містере Дулітл,— обурено вигукнув він і сильно стукнув прикладом рушниці об землю,— не знаю, що вас цікавить у вігвамі такої бідної людини, як я, але кажу вам просто у вічі, що ніколи ноги вашої не буде там з моєї згоди. А будете нишпорити навколо, як сьогодні вранці, то я вас так пригощу — не зрадієте.

— А я тобі теж щось скажу, Бампо,— крикнув Гайрам, задкуючи.— Ти — порушник закону, а я — мировий суддя, і ти це незабаром відчуєш.

— Не дуже я злякався вас і вашого закону,— сказав Натті, клацнувши пальцями перед самим носом у мирового судді.— Забирайся, неробо, поки не дістав по заслузі! Та начувайся — коли ще побачу твою погану пику біля свого дому, то пристрелю, як сову, так і знай!

Справедливий гнів завжди має силу, що змушує коритись, і Гайрам не став випробовувати терпець старого мисливця. Коли він щез у кущах, Натті пішов до хатини. Там було тихо, як в могилі.

Він прив'язав собак і постукав у двері. Відчинив Едвардс, і Натті спитав:

— Усе гаразд, хлопче?

— Так, Натті,— відповів Олівер,— правда, хтось пробував відімкнути замок, але марно.

— Я знаю хто,— сказав Натті.— Але я налякав того шельму, тепер він на відстань пострілу не підійде сюди...

Він ще щось роздратовано бурмотів, але слів його вже не було чути, бо він увійшов усередину, зачинивши за собою двері.

РОЗДІЛ XXIX

Подейкують, скарбів у нього — сила.

Шекспір, «Тимон Афінський»

Коли Мармедюк разом з кузеном виїхав за ворота, він не мав бажання відразу починати розмову, бо серце його було ще сповнене ніжних батьківських почуттів. Річард теж мовчав, бо, на його гадку, розмова про таку важливу справу мала бути серйозна, звичайна дружня балачка тут не годилася. Отож першу милю вершники їхали в цілковитій мовчанці. Але помалу ніжність і задумливість щезли з обличчя судді, й воно набуло властивого йому виразу лагідного гумору й доброзичливості.

— Ну, Діку,— мовив він,— якщо я довірився тобі й погодився на цю поїздку, то мені здається, я можу розраховувати й на твою довіру. Куди й чого ми так урочисто їдемо?

Шериф голосно, на весь ліс, кахикнув і, дивлячись просто перед себе, ніби прозираючи поглядом далеке майбутнє, відповів:

— Між нами завжди, можна сказати, зроду існувала різниця в одному питанні, судде Темпл. Не хочу звинувачувати тебе в тому, за що мусить відповідати природа, бо людина не винна у своїх природних вадах, так само, як і не повинна пишатися своїми чеснотами. Але, повторюю, в одному питанні наші погляди розходяться зроду, хоч різниця у віці між нами, як ти знаєш, становить лише два дні.

— Поняття не маю, Річарде, що то за питання. Мені здається, ми різнимося дуже і то майже у всьому...

— Це лише наслідки, сер,— перепинив його шериф.— Усі наші дрібні розбіжності виникають з однієї причини, й причина та — різна оцінка того, чого може досягти геній.

— Що, що, Діку?

— Я, здається, говорю чистою англійською мовою, судде Темпл; принаймні, мушу говорити, бо вчив мене мови батько, а він знав...

— ...грецьку й латину,— урвав його Мармедюк,— мені добре відома обізнаність твоєї родини з мовами, Річарде. Але повернемося до суті справи. Куди й чого ми їдемо?

— Щоб справа була викладена як слід, сер, промовцеві треба дати змогу вільно висловлюватись. Отже, ти, судде Темпл, гадаєш, що людина відповідно до своїх здібностей може добре робити лише одне якесь діло, а я стверджую, що геній може обійтися без освіти і що бувають люди, яким усе до снаги.

— Як-от ти, наприклад,— усміхнувся Мармедюк.

— Не будемо переходити на особистості, сер. Я нічого не кажу про самого себе. Але у твоїх володіннях є троє чоловік, з природи обдарованих усебічним хистом, хоч діють вони кожен у своїй сфері.

— Отже, у нас набагато більше геніїв, ніж я сподівався. Що ж це за тріумвірат?

— Один з них — Гайрам Дулітл, тесля за фахом, як тобі відомо,— досить лише глянути на селище, щоб зрозуміти його заслуги. Він же виконує обов'язки мирового судді, і то так вправно, що куди там твоєму професійному юристові.

— Гаразд, це один,— погодився суддя з виглядом людини, що не бажає сперечатися.

— А другий — Джотем Рідл.

— Що?! Цей вічний буркотун, непосида, ледащо, міняйло, що кожні три роки переселяється до іншого штату, кожні півроку міняє ферму і кожної пори року має вже іншу роботу?! Вчора — хлібороб, сьогодні — швець, а завтра — вчитель! Втілення всіх вад поселенців без жодної позитивної риси для рівноваги! Ні, Річарде, він не годиться навіть для... А хто ж третій?

— Оскільки третій не звик вислуховувати на свою адресу такі зауваження, я не назву його, судде Темпл.

— Отже, можна зробити висновок, що ця трійця, до якої ти належиш і яку ти й очолюєш, зробила якесь важливе відкриття.

— Я не казав, що належу до них, судде Темпл. Я вже казав тобі, що мова не про мене. Але відкриття справді зроблено, і то таке, що має тебе дуже зацікавити.

— То кажи далі, я — весь увага.

— Ні, ні, Дюку, хоч ти й не бозна-хто, але сподіваюсь, що в тобі не тільки й всього, що уваги,— має ж бути ще щось!

І шериф, розреготавшися від власного дотепу, зразу звеселився і почав розтлумачувати своєму терплячому кузенові що й до чого.

— Тобі відомо, Дюку, що в твоєму маєткові живе людина на ймення Натті Бампо. Прожив він тут, як я довідався, більше сорока років сам, а оце вже кілька місяців, як у нього завелися дивні приятелі.

— Частково — правда, і все — ймовірно,— відповів суддя.

— Все правда, судде, все правда. Так-от, оце вже кілька місяців, як у нього завелися приятелі: старий індіанський вождь, останній чи один з останніх представників свого плем'я в цьому краї, і юнак, про якого кажуть, буцім він син якогось білого агента й індіанки.

— Хто так каже? — запитав Мармедюк, раптом зацікавившись.

— Хто? Здоровий глузд, ось хто! Усі так гадають, це загальна думка. Але вислухай до кінця. Юнак цей досить обдарований,— так, я вважаю, що він досить-таки обдарований — дістав непогану освіту, бував у порядному товаристві й уміє пристойно поводитись, коли хоче. Тепер, судде Темпл, чи не зможеш ти мені розтлумачити, що звело докупи таких людей, як індіанець Джон, Натті Бампо й Олівер Едвардс?

Мармедюк здивовано позирнув на кузена й хутко відповів:

— Ти завів розмову про те, над чим я й сам не раз думав. Але чи ти вивідав щось із цієї таємниці, чи це тільки пусті припущення?

— Зовсім не пусті, Дюку,— тільки факти, незаперечні факти. Тобі, сподіваюся, відомо, що в цих горах є копальні. Ти сам казав про це не раз...

— То були просто логічні міркування, Річарде, а не факти.

— Ти чув про копальні, бачив зразки доброї руди,— цього ти заперечувати не будеш? А щодо логічних міркувань, як ти кажеш, то коли в Південній Америці є копальні, чом би їм не бути й у Північній Америці?

— Ні, ні, я нічого не заперечую, кузене. Я справді чув про існування корисних копалин у надрах цих гір і бачив зразки руди з дорогоцінними металами, буцімто знайдені тут... І я зовсім не здивувався б, якби довідався, що тут знайшли олово чи срібло або, що на мій погляд ще важливіше, кам'яне вугілля.

— До дідька те вугілля! — заволав шериф.— Кому воно потрібне в цих лісах? Ні, ні, срібло, Дюку, тільки срібло,— це річ корисна, й вона тут є. Але слухай: немає потреби нагадувати тобі про те, що тубільцям здавен відома ціна золота й

срібла,— то хто ж краще за них знає, де знаходяться ті метали? Я маю певні підстави думати, що й могіканин, і Шкіряна Панчоха давно знають про існування срібних руд у цій горі.

Слова шерифа зачепили Мармедюка за живе, й він став слухати уважніше. А Річард пересвідчився, що розповідь його справила на суддю належне враження, і додав:

— Будь спокійний, я маю докази, і в слушний час тобі їх наведу.

— Не відкладай на завтра...

— Ну, тоді слухай.— Річард підозріливо озирнувся, щоб упевнитись, чи їх, бува, хто не підслуховує.— Я на власні очі бачив могіканина й Шкіряну Панчоху — а очі в мене не гірші, ніж у будь-кого іншого,— так-от, бачив я на власні очі, як ті старі дерлися на гору з лопатами й кайлами! А люди бачили, як вони потемки тягли щось до своєї хатини. Хіба це не переконливий факт?

Суддя нічого не відповів, але насупився, як завжди, коли щось обмірковував, і подивився на кузена, чекаючи, що той скаже далі.

— Так то була руда,— мовив Річард.— Тепер я питаю тебе: чи можеш ти мені пояснити, хто такий цей містер Олівер Едвардс, який живе у твоєму домі від різдва?

Мермедюк мовчки похитав головою.

— Те, що він метис, ми знаємо, бо могіканин, не криючись, називає його своїм родичем; те, що він дістав добру освіту, нам також відомо. Але чого він приїхав сюди? Пригадай: за місяць до появи цього молодика Натті пропадав кілька днів. Пам'ятаєш, ти шукав його, щоб замовити дичину до приїзду Бесс, але старого ніде не могли знайти? Старий Джон сам лишався в хатині, а коли Натті повернувся, то, хоч це було вночі, люди бачили, як він тяг за собою сани, на кшталт отих, що в них возять зерно на млин, і там щось лежало під ведмежими шкурами. То от я питаю тебе, судде Темпл, що могло змусити таку людину, як Шкіряна Панчоха, зробити сани й тягти такий вантаж по горах, коли в нього тільки й майна, що рушниця та мисливські припаси?

— Мисливці часто користуються такими саньми, щоб перевозити дичину, а ти сам твердив, що Шкіряна Панчоха був відсутній кілька днів.

— Як він міг щось уполювати, коли його рушниця залишилася в селищі — він віддав її полагодити? Ні, ні, безперечно, він був десь у незвичайному місці й привіз додому якесь загадкове знаряддя, і, що найцікавіше, відтоді нікому не дозволяє навіть наближатися до своєї хатини.

— Він ніколи не любив непроханих гостей...

— Я знаю,— урвав його Річард,— але хіба він відганяв їх так брутально? А за два тижні з'являється цей Едвардс. Цілі дні вони товчуться в горах, удаючи, ніби полюють, а насправді розшукують ру́ди. Через мороз не можна було копати землю, і той молодик скористався щасливою нагодою, щоб перебути зиму на добрій квартирі, але однаково майже щовечора сидить у Шкіряної Панчохи. Вони плавлять руду, Дюку, і збагачуються, а ти біднішаєш.

— Що в твоїй розповіді твоє, а що належить іншим, Річарде? Я волів би відділити жито від пажитниці.

— Частина належить мені, бо я бачив сани, дарма що за день чи два Шкіряна Панчоха їх порубав і спалив. Бачив я також його з лопатою і кайлом, а Гайрам здибав Натті на горі, коли той тяг сани, і по своїй доброті великодушно запропонував йому допомогти. Але Натті прогнав його і так нагрубіянив, що сквайр хотів навіть позвати його до суду. Відколи зійшов сніг і відтанула земля, ми не спускаємо Шкіряної Панчохи з ока, і тут нам вельми придався Джотем.

Мармедюкові не дуже подобалися Річардові помічники в цій справі, але він знав, що вони хитрі й метикуваті; оскільки ж тут справді було багато незрозумілого, то він замислився над словами кузена. Поміркувавши, суддя пригадав певні обставини, які, очевидно, могли б підтвердити ці підозри, а що вся справа стосувалася одного з найзаповітніших його бажань, то він і піддався цьому враженню. Мармедюк Темпл мав звичку завжди заглядати в майбутнє, і там, де інші бачили саму пустелю, він уявляв міста, фабрики, мости, канали, ко́пальні, хоч тверезий розум спонукував його приховувати свої фантазії від сторонніх.

Що довше він міркував, то ймовірнішим здавалося йому припущення, ніби Едвардса привели до хати Шкіряної Панчохи корисливі інтереси. Але Мармедюк звик будь-яке питання розглядати всебічно, й тому висловив сумнів:

— Це неможливо — чого ж тоді юнак живе в бідноті?

— А що ж може спонукати людину шукати срібну руду, як не бідність? — заперечив шериф.

— До того ж, у вдачі Олівера Едвардса є шляхетність — наслідок освіти,— яка б не дозволила йому діяти потайки.

— А хіба неосвічений парубок зумів би плавити руду?

— Дочка казала, що в нього й шилінга за душею не було, коли ми взяли його до себе.

— Він витратив гроші на спорядження. Невже б він віддав останнього шестипенсовика за постріл в індичку, коли б не знав напевне, де взяти ще грошей?

— Чого ж я так довго й прикро помилявся? Він, правда, іноді бував грубуватий, але я пояснював це раною і тим, що юнак не дуже обізнаний з правилами доброго тону.

— Ти все своє життя помиляєшся, Дюку. А необізнаність з правилами доброго тону — то лише машкара, тонка хитрість!

— Якби він бажав обдурити мене, то вдавав би невігласа, неосвічену людину.

— Та ні-бо! От я, приміром, не міг би вдавати дурня, хоч би й хотів, так само, як не можу літати. Знань не приховаєш, як і шило в мішку.

— Річарде, у твоїх висновках є багато сумнівного, але те, що ти розповів, викликає в мене певні підозри, які необхідно перевірити. Але куди ж ми все-таки їдемо?

— Джотем останнім часом постійно стежив за ними в горах, за дорученням моїм і Гайрама, і щось виявив, однак не хоче пояснити, в чім річ, бо, каже, зв'язаний присягою. Але головне, що він знає, де срібна жила, й саме сьогодні почав там копати. А мені не хотілось погоджуватись на те без твого відома, адже земля належить тобі. Отепер ти знаєш, куди й чого ми їдемо. Ми розладнаємо плани цих шельм — складемо свій контрплан, ха-ха!

— І де ж вони, ці срібні копальні? — спитав суддя напівжартома-напівсерйозно.

— Та близько, палицею докинути. А коли ми оглянемо це місце, я покажу тобі ще одне, на яке ми натрапили з тиждень тому, і де наші мисливці працювали цілих півроку.

Вони все говорили, а їхні коні тим часом пробиралися під похилим гілляччям, обережно ступаючи по нерівному схилові гори. Незабаром вони досягли мети своєї подорожі й побачили Джотема Рідла в ямі, яку він сам викопав і звідки видніла лише його голова.

Мармедюк узявся розпитувати Джотема, чому він, власне, думає, що тут можна знайти срібну руду, але Джотем відповідав якимись таємничими натяками і лише запевняв, що має дуже вагомі підстави так думати. А тоді вельми серйозно поцікавився, яка частина прибутків належатиме йому, тож просто не можна було не повірити в його щирість. Суддя пробув тут близько години, обстежив камені, шукаючи звичайних ознак срібного родовища, а тоді сів на коня й попросив Річарда показати, де копає землю загадкове тріо.

Місце, яке вибрав собі Джотем, було на схилі гори, що під нею стояла хатина Шкіряної Панчохи, а те, де нібито працював Натті з товаришами,— на протилежному схилові, над дорогою, і, зрозуміло, зовсім не там, де саме гуляли дівчата.

— Зараз ми можемо спокійно піти туди,— сказав Річард, коли вони злізли з коней і припнули їх до дерев.— Перш ніж виїхати, я глянув у підзорну трубу й побачив, що індіанець Джон і Шкіряна Панчоха вудять рибу на озері, й Олівер робить те саме. Але все це може бути тільки про людське око, отже, треба квапитись, а то буде не дуже приємно, якщо вони нас тут заскочать.

— Це моя земля,— сказав Мармедюк суворо.— І якщо твої підозри справдяться, я допитаюся, чого це вони взялися тут копати.

— Тс! — прошепотів Річард, приклавши палець до вуст, і повів суддю крутим схилом униз,— туди, де просто в скелі видніла печера, трохи схожа на камін. Перед входом лежала купа землі, яку, очевидно, вибрали з печери, і частину — зовсім недавно. Оглянувши печеру, суддя засумнівався, чи то справді природа надала їй такої форми, чи, може,— колись дуже давно — людська рука. Одне лише не викликало ніякого сумніву: всередині копали недавно, і на м'якій, свинцевого кольору породі помітні були сліди від ударів кайлом там, де камінь не піддавався зусиллям копачів. Печера була завширшки десь так у двадцять футів, а завглибшки — майже вдвічі більше. Висота печери була значно більша, ніж потрібно для цих робіт, але такою вже, мабуть, створила її природа. За покрівлю правила суцільна скеля, що піднімалася на багато футів угору над прошарком м'якої породи. Перед входом був невеликий майданчик, почасти природний, а почасти з тієї землі, яку викидали з печери. Від краю цього майданчика гора прямовисно спадала вниз, і дістатися до печери можна було тільки з боків, пройшовши під навислими скелями, що було і важко, і небезпечно. Взагалі, всю роботу робили поспіхом і, видно, ще не закінчили: зазирнувши в кущі, шериф знайшов там кайла й лопати.

Коли шериф вирішив, що Мармедюк добре роздивився, він урочисто запитав його:

— Тепер ти переконався, судде Темпл?

— Цілком, але тільки в тому, що в усій цій справі є щось незрозуміле, загадкове. Це місце — схов, і дуже добре придуманий, Річарде. Одначе ніяких ознак руди тут немає.

— А ти б хотів, щоб золото й срібло лежало просто на поверхні, мов камінці? Може, ще й у вигляді готових сріб-

няків? Е, ні, друже, скарб так не здобудеш, його треба шукати. Але хай вони хитрують — ми однаково їх перехитруємо!

Суддя ще раз уважно оглянув все навкруги й зробив позначки в записнику, щоб відшукати це місце самому, без Річарда, і вони знов сіли на коней.

Виїхавши на дорогу, кузени розлучилися: шериф подався скликати двадцять чотирьох чоловік присяжних, «достойних і благочестивих», на судове засідання, що мало відбутися наступного понеділка, а Мармедюк — додому, перебираючи подумки все, що сьогодні бачив і чув.

Коли він під'їхав до того місця, де дорога спускалася в долину, перед ним відкрився той самий краєвид, що десять хвилин тому так заспокійливо подіяв на його дочку та її подругу. Але Мармедюк дивився і не бачив тієї краси. Він випустив повід, цілком довірившись коневі.

«Здається, справа серйозніша, ніж я спочатку думав,— розмірковував він.— Але ж у нашому краї людям довіряють. Покличу Шкіряну Панчоху й просто запитаю його про все: чесний старий не збреше».

Цієї миті суддя побачив Елізабет і Луїзу, що трохи віддалік повільно спускалися з гори. Він наздогнав їх, зліз з коня й повів його по вузькій стежині. Коли ж він дізнався про ту смертельну небезпеку, від якої щойно врятувалася його дочка, то забув про всі копальні, про свої права на землю та про розслідування. А Натті в його уяві постав уже не як порушник закону, а як рятівник його дитини.

РОЗДІЛ XXX

Закон велить, а суд присуджує.

Шекспір, «Венеціанський купець»

Зваживши всі переваги життя в домі судді, Ремаркабль Петтібоун надумала, що краще забути рану, завдану її гордості, і виконувала й далі свої обов'язки. Саме її і послали з Луїзою до скромної оселі, яку Річард пишномовно називав «резиденцією священика», і там дочку передано в батькові руки.

Мармедюк з Елізабет більше години просиділи вкупі, й ми, не бажаючи вторгатися в святилище батьківської любові, не станемо наводити їхню розмову. Завіса піднімається знов аж тоді, коли суддя походжає по кімнаті, на його обличчі ніж-

ність і печаль, а дочка його напівлежить на канапі, щоки в неї горять, і в очах блищать сльози.

— Так, допомога приспіла вчасно! Справді, дуже вчасно, дитя моє! — вигукував суддя.— Значить, ти не покинула подруги напризволяще, моя мужня Бесс!

— Мабуть, це можна називати мужністю,— відповіла Елізабет,— хоч, сказати правду, втечею навряд чи я врятувалася б, навіть якби зважилась на це. А втім, я і в голову собі не покладала...

— Про що ж були твої думки, люба, тієї жахливої миті?

— Про звіра, тільки про звіра! — скрикнула Елізабет, затуливши лице руками.— О! Я нічого не бачила, ні про що не думала, окрім звіра, який весь час був у мене перед очима.

— Ну, хвалити бога, ти жива й здорова, і ми не будемо більше згадувати ті жахи... Я й не думав, що в наших лісах ще водяться такі звірі. Мабуть, трапляється, що голод прижене їх сюди здалека, і...

Гучний стукіт у двері не дав йому договорити. Суддя сказав: «Увійдіть!» — і на порозі з'явився Бенджамін. Вигляд у нього був незадоволений, певно, управитель розумів, що його новина буде зараз зовсім недоречною.

— Там унизу сквайр Дулітл, сер,— почав Бенджамін.— Він давно вже патрулює біля входу нібито з приводу якогось скла, а в самого на думці щось таке, аж йому не терпиться вам сказати. Я йому пояснив, що зараз не час пришвартовуватися й підніматися на борт із своїми скаргами, бо ж суддя, можна сказати, видер свою дитину з пащі лева! Та хіба той нечеса знає, що таке добрі манери? Я його не пускаю, а він знай бере курс на двері. Ну, я бачу, що нічого не вдію, то й прийшов доповісти про нього вашій честі.

— Мабуть, справа у нього важлива,— сказав Мармедюк.— Очевидно, щось у зв'язку із судовим засіданням,— воно вже не за горами.

— Атож, сер, ви вгадали! Здається, він хоче подати скаргу на Шкіряну Панчоху. А він же, як на мене, не годен старому і в слід ступити. Цей містер Бампо — вельми порядний чолов'яга, а остенем володіє так вправно, ніби з ним в руці й народився.

— Скаргу на Шкіряну Панчоху? — скрикнула Елізабет, підхопившися з канапи.

— Заспокойся, дитя моє. Якісь дрібниці, запевняю тебе. Здається, я здогадуюсь, у чому річ. Повір мені, Бесс, я не дам скривдити твого рятівника. Бенджаміне, хай містер Дулітл увійде.

Батькова обіцянка заспокоїла Елізабет, але очі її так і прикипіли до сільського архітектора, що негайно скористався з дозволу увійти.

Нетерпіння Гайрама все минуло тієї ж миті, як він потрапив до кімнати судді. Привітавшись з суддею та його дочкою, він сів на стілець, куди вказав йому Мармедюк, і з хвилину сидів мовчки, пригладжуючи пряме чорне волосся та прибравши дуже поважний вигляд, як того, на його думку, вимагала його посада. Нарешті він почав:

— Я чув, що на міс Темпл напали на горі пуми, й вона чудом врятувалася?

Мармедюк лише злегка кивнув головою, але нічого не сказав.

— Згідно з законом за скальпи пум мисливцеві належить премія,— вів далі Гайрам.— Шкіряна Панчоха непогано заробив.

— Я подбаю, щоб він дістав винагороду,— відповів суддя.

— Так, так, звичайно, ніхто не сумнівається в щедрості судді. До речі, може, судді відомо, що вирішив шериф: будемо ставити внизу під кафедрою аналой чи лаву дияконів?

— Останнім часом він зі мною про це не говорив.

— Так, так... Гадаю, судове засідання цього разу буде досить нудне. Я чув, що Джотем Рідл і той чоловік, який купив у нього поруб, домовилися вирішити суперечку третейським судом, тож лишиться тільки дві справи.

— Це дуже добре,— озвався суддя,— бо мені завжди неприємно, коли наші поселенці марнують свій час і гроші на сутяжництво. Сподіваюсь, Джотем справді не стане доводити справу до судового розгляду.

— Та, мабуть-таки, він обмежиться третейським судом,— сказав Гайрам і додав непевно, хоч суддя добре бачив, що він прикидається: — Здається, Джотем хоче, щоб я був одним із суддів, а відповідач просить, щоб другим суддею був капітан Голлістер, ну, а ми з капітаном уже майже домовилися, що третім буде сквайр Джонс.

— Чи є злочинці, які чекають суду? — запитав Мармедюк.

— А ті, що звинувачені у фальшуванні грошей,— відповів мировий суддя.— Оскільки вони спіймалися на гарячому, то лишається тільки винести їм вирок.

— Авжеж, я й забув про тих людей... Сподіваюсь, більше нікого немає?

— Є ще справа про образу словами й загрозу фізичним насильством — сварка була минулого Дня Незалежності, але до бійки не дійшло, отже, я не певен, чи суд розглядатиме її.

Ще я чув, нібито порушено закон про полювання в заборонений період і вбито оленя.

— Неодмінно притягнути порушника до відповідальності! — вигукнув суддя.— Я наполягаю, щоб цього закону дотримувалися неухильно!

— Звісно, звісно, я був певен, що ви так на це й подивитеся. Власне, це одна з причин моєї появи тут.

— Он як! — промовив суддя, зрозумівши враз, як хитро ошукав його Гайрам.— Що ж ви маєте сказати, сер?

— Підозрюю, що в хатині Натті Бампо лежить забитий олень, і прошу видати ордер на обшук.

— Ви підозрюєте! А чи відомо вам, сер, що я не можу видати ордер, поки свідок не присягне, як того вимагає закон? Не можна порушувати недоторканість житла на підставі самих лише підозр.

— Я можу присягнути,— незворушно відповів Гайрам,— а на вулиці чекає Джотем, і він теж готовий бути свідком.

— Тоді випишіть ордер самі — ви маєте таке право, чого ж звертатися до мене?

— Оскільки це перший випадок порушення нового закону, а мені відомо, що суддя вельми дбає про його дотримання, то я гадав, буде краще, якщо це розпорядження віддасть він сам. До того ж, я часто ходжу до лісу в своїх теслярських справах, і мені зовсім не хочеться, щоб Шкіряна Панчоха мав мене за ворога. А суддя має в окрузі такий великий авторитет, що йому боятися нема чого.

Міс Темпл подивилася просто в обличчя підступному урядовцеві.

— А чому чесна людина має боятися такої доброї душі, як Натті Бампо?

— Бачите, міс Темпл, старий Натті не тільки в пум стріляє,— чого доброго, він ще й на урядовця спустить курок. Але якщо суддя відмовляється дати ордер, то я випишу його сам.

— Я не казав, що відмовляюсь,— відповів суддя, зрозумівши, що під загрозою його репутація безсторонньої людини.— Зайдіть до мого кабінету, містере Дулітл, я зараз прийду туди й підпишу ордер на обшук.

Коли Гайрам вийшов з кімнати, суддя, помітивши, що Елізабет хоче щось заперечити, приклав палець до вуст і сказав:

— Не такий страшний вовк, як його малюють, дитя моє. Може, Шкіряна Панчоха й справді підстрелив оленя,— ти сама казала, що він був із собаками, коли прийшов тобі на допомогу. Якщо в його хатині знайдуть забитого оленя, ти

заплатиш штраф за Натті, і на тому все й скінчиться. Боюсь, що штраф буде дванадцять доларів з половиною, меншим цей поганець Гайрам не задовольниться, але моя репутація судді варта такої дрібниці.

Елізабет ці слова заспокоїли, й вона відпустила батька, щоб він міг додержати слова, даного Дулітлові. Виконавши свій неприємний обов'язок, він вийшов із кабінету й здибав Олівера Едвардса. Той сягнистими кроками йшов посипаною гравієм доріжкою до будинку судді. Вигляд у нього був схвильований. Уздрівши суддю, юнак кинувся до нього й вигукнув із сердечністю, яку не часто виявляв до Мармедюка:

— Поздоровляю вас, сер! Від щирого серця поздоровляю! Страшно й подумати про те, що могло скоїтись! Я щойно з хатини Шкіряної Панчохи, він усе розповів мені. Справді, сер, ніякими словами не можна сказати те, що я пережив, коли...— юнак затнувся, зрозумівши, що сказав забагато, а тоді ніяково закінчив:—...Коли довідався, яка небезпека загрожувала... міс Грант і... і вашій дочці, сер.

Але Мармедюк і сам був ще надто схвильований, щоб звертати увагу на такі марниці. Не помітивши, як збентежився юнак, він відповів:

— Дякую, Олівере, дякую! Ти правду кажеш, це таке страхіття, що краще й не згадувати. Але ходімо швидше до Бесс, вона сама, бо Луїза вже пішла додому, до батька.

Юнак кинувся вперед і розчинив двері,— він ледве втерпів, щоб не ввійти першим. За хвилину всі троє вже були разом.

Стриманість, з якою дівчина ставилася до Олівера, тепер де й поділася, і всі вони пробули разом дві години, невимушено й щиро розмовляючи, мов давні друзі. Суддя Темпл геть забув про свої вранішні підозри, а молоді люди то весело розмовляли й сміялися, то сумно мовчали, залежно від настрою, аж поки Едвардс розпрощався, втретє нагадавши сам собі, що треба відвідати Луїзу. Отже, юнак вирушив до будинку священика, щоб і там запевнити батька й дочку в своїх дружніх почуттях.

А тим часом біля хатини Шкіряної Панчохи відбувалися події, через які не здійснилися добрі наміри судді допомогти мисливцеві і які порушили ту нетривалу злагоду, що запанувала в стосунках між Мармедюком та Едвардсом.

Діставши ордер на обшук, Гайрам подбав передусім про те, щоб знайти надійного виконавця. Шерифа не було, бо він особисто збирав присяжних для наступного засідання суду, його помічник з тією самою метою поїхав десь-інде. Констебль для цього не годився, бо був кульгавий, і посаду цю

надали йому тільки з жалю до його каліцтва. Гайрам хотів бути глядачем при обшукові, але він зовсім не хотів приймати на себе головний удар ворога. Була субота, вже вечоріло, тіні від сосон простяглися на схід. Побожний мировий суддя, який піклувався про спасіння своєї душі, не міг відкладати все це на неділю. Але якщо перенести обшук на понеділок, то Натті встигне сховати оленину і знищити всі сліди злочину! Тут мировому судді, на його щастя, трапилася на очі могутня постать Біллі Кербі, і Гайрам, який завжди знаходив вихід із будь-якого становища, дав собі раду й тепер. Джотем, що діяв з Дулітлом заодно, але так само, як і той, не хотів наражатися на небезпеку, пішов покликати лісоруба до мирового судді.

Коли Біллі з'явився, його гречно запросили сісти, що він, однак, устиг зробити й без запрошення, і взагалі з ним поводилися, наче з рівнею.

— Суддя Темпл вирішив, що треба строго додержуватися закону про полювання на оленів,— почав Гайрам, як тільки скінчився обмін вітаннями.— Його оце повідомили, що один мисливець убив оленя. Суддя виписав ордер на обшук і доручив мені знайти людину, яка б виконала цей наказ.

Лісорубові й на думку не спадало, що з ним ніколи не радяться, коли дають йому якесь доручення. Він підвів кошлату голову й, поміркувавши трохи, замість відповісти почав запитувати сам:

— А шериф де?

— Його ніде не можуть знайти.

— А його помічник?

— Вони обидва поїхали кудись на край патенту.

— Але ж є констебль,— я з годину тому бачив, як він шкутильгав по вулиці.

— Отож-бо й воно,— мовив Гайрам, улесливо посміхаючись.— Нам потрібен справжній мужчина, а не каліка.

— А що,— зареготав Біллі,— той паруб'яга може зчинити бійку?

— Він таки забіякуватий і гадає, що в бійці йому немає рівних у всій окрузі.

— Колись я чув,— підтакнув Джотем,— як він нахвалявся, буцім від долини Могоку до Пенсільванії ніхто його не здолає.

— Та невже? — вигукнув Біллі, потягнувшись усім своїм могутнім тілом, наче лев у барлогу.— Мабуть, не куштував іще вермонтських кулаків. А хто ж він, той хвалько?

— Як — хто? — почав був Джотем.— Та це ж...

— Згідно з законом ми не можемо назвати тобі його ім'я,— перепинив Джотема урядовець,— поки ти ще не погодився виконати це доручення. А ти, Біллі, саме та людина, що нам потрібна. Я зараз же зроблю всі необхідні формальності, й ти одержиш гроші.

— А чи багато дасте? — спитав Кербі, поклавши своє ручисько на книгу зводу законів, яку підсунув йому Дулітл для більшої переконливості. Лісоруб незграбно перегортав сторінки, ніби вагався, пристати йому на цю пропозицію чи ні, хоч сам давно вже все вирішив.— Чи вистачить на те, щоб залікувати розбиту голову?

— Тобі заплатять добре,— відповів Гайрам.

— До дідька ті гроші! — вигукнув Біллі, знов засміявшись.— Значить, той хлопець думає, що не знайдеться дужчого за нього? А який же він на зріст?

— Трохи вищий, ніж ти,— сказав Джотем,— і один з найбільших...

«Хвальків» — хотів він сказати, але нетерплячий Кербі не дав йому закінчити. Лісоруб не був з природи жорстокий чи брутальний; на обличчі його був вираз добродушної пихи. Він, як усі люди, що не мають чим похвалитись, окрім своєї сили, надзвичайно пишався нею. Простягнувши здоровенну руку долонею вниз, він мовив:

— Гаразд, давайте біблію. Я присягну, й ви переконаєтеся, що я вмію дотримувати слова.

Гайрам, побоюючись, щоб лісоруб не передумав, швиденько прийняв його присягу. Після цієї формальності достойна трійця вийшла з контори Дулітла й попрямувала до хатини Шкіряної Панчохи.

Коли вони досягли берега озера й звернули з дороги на стежку, Біллі згадав, що тепер має право знати ім'я порушника закону.

— А куди ж це ми йдемо, сквайре? — запитав відважний лісоруб.— Я думав, ми йдемо обшукувати якийсь будинок, а не ліс. Адже на цьому боці озера на шість миль навкруги не живе ніхто, крім Шкіряної Панчохи й старого Джона. Ану кажіть, як звуть того хлопця, і я приведу вас на його поруб найкоротшим шляхом, бо знаю кожне деревце на дві милі довкола Темплтона.

— Ми йдемо правильно,— відповів Гайрам і прискорив ходу, ніби побоюючись, що Кербі втече.— Ця людина — Натті Бампо.

Кербі зупинився й здивовано подивився спочатку на одного, потім на другого, а тоді гучно зареготав.

— Хто? Шкіряна Панчоха? Він може похвалитися влучною стрільбою, бо, справді, тут мені змагатися з ним важко, але в бійці... Послухайте, я ж можу вхопити його двома пальцями й зав'язати навколо своєї шиї, наче бант. Йому ж сімдесят літ, а він і раніше не відзначався особливою силою.

— Зовнішність його облудна,— зауважив Гайрам,— як буває взагалі у мисливців. Натті дужчий, ніж здається, а до того ж, він має рушницю.

— Та що мені його рушниця? — вигукнув Біллі.— Невже ви думаєте, що він вистрелить у людину? Натті ніколи нікого не зобидив і має таке саме право полювати, як і будь-хто інший. Він заробляє собі цим на життя, а ми живемо у вільній країні, де кожен вибирає собі заняття до душі.

— Значить, по-твоєму,— сказав Джотем,— кожен має право будь-коли стріляти оленів?

— Але ж він мисливець, заробляє цим на життя,— відказав Кербі,— і закон про заборону полювати оленів до нього не стосується.

— Закон один для всіх,— мовив Гайрам, злякавшись, що, незважаючи на всі його мудрування, йому самому доведеться мати справу з Натті.— І закон, до речі, дуже суворо карає за порушення присяги.

— Послухайте-но, сквайре Дулітл,— мовив безстрашний лісоруб,— начхати мені на вас і на ваші присяги. Але як я вже так далеко забрів, то дійду й до кінця, побалакаю із старим,— може, разом засмажимо шматок оленини.

— Що ж, тим краще, якщо тобі пощастить мирно все залагодити,— відповів мировий суддя.

Невдовзі вони наблизилися до хатини. Гайрам завбачливо зупинився біля зрубаної сосни, яка була першим бастіоном на підступах до фортеці. Але Кербі не любив зволікати. Приклавши долоні рупором до рота, він загорлав так, що собаки прожогом вискочили з буди. Майже в ту саму мить з дверей визирнув Натті.

— Тихо, дурні! — цикнув він на собак.— Либонь, думаєте, це знов пуми?

— Гей, Шкіряна Панчохо, я маю до тебе справу! — крикнув Кербі.— Ось тут добрі люди написали тобі невеличкого листа й підрядили мене за листоношу.

— Що тобі від мене треба, Біллі Кербі? — Натті стояв на порозі, долонею прикриваючи очі від призахідного сонця, щоб краще роздивитися гостя.— Я не маю землі під поруб і радше посаджу шість дерев, ніж одне зрубаю... Тихо, Гекторе, в буду!

— Ну що ж, старий,— зареготав лісоруб,— саджай більше, тим краще для мене! Але я мушу виконати доручення. Ось лист, Шкіряна Панчохо. Як зможеш прочитати сам, то читай, а як ні, то ондечки сквайр Дулітл, він тобі все розтлумачить. Здається, ти переплутав двадцяте липня з першим серпня, у цьому вся причина.

Тільки тепер Натті побачив неоковирну постать Гайрама, що ховався за високим пнем, і на обличчі старого з'явився вираз недовіри й огиди. Він заглянув у хатину, щось тихо сказав, а тоді звернувся до Кербі з Гайрамом:

— У мене тут нічого для вас немає. Йдіть собі по-доброму. Тобі, Кербі, я нічого не заподіяв. Чого ж ти непокоїш стару людину, яка нічим не завинила перед тобою?

Біллі Кербі тепер був за кілька кроків від Натті. Він сів на колоду й почав уважно роздивлятися ніс Гектора: лісоруб добре знав собаку, часто зустрічав його в лісі, а то й годував залишками свого обіду.

— Ти стріляєш краще за мене, Шкіряна Панчохо,— сказав він,— і я не соромлюсь це визнати. Ти виграв тоді в мене. Та не думай, що я на тебе сердитий. Але сьогоднішній постріл, мабуть, зашкодить тобі. Подейкують, ніби ти вбив оленя.

— Сьогодні я стріляв двічі, й обидва рази в пуму,— відказав Шкіряна Панчоха.— Дивись, ось скальпи обох пум! Я саме збирався йти до судді по винагороду.

Сказавши це, Натті пожбурив скальпи лісорубові, а той, сміючись, почав дражнити ними собак, які гарчали й злостилися, коли Кербі підносив пум'ячі вуха до їхніх морд.

Гайрам, підбадьорений успіхами Біллі, зважився підійти ближче й з начальницьким виглядом заговорив до старого мисливця. Спершу він зачитав ордер на обшук, наголошуючи основні пункти, й особливо виразно вимовив насамкінець ім'я судді.

— Невже Мармедюк Темпл підписав цей папірець? — похитав головою Натті.— Гай-гай, цьому чоловікові його нововведення й поруби дорожчі за рідну плоть і кров. Але дівчина тут не винна. Очі в неї, наче в молодої лані! Сердешна, вона ж не вибирала собі батька. Що вона може зарадити? Я не знаюся на законах, містере Дулітл, тож поясніть, що має бути далі.

— О, це лише формальність, Натті,— мовив Гайрам, намагаючись говорити дружнім тоном.— Зайдімо до хатини й там усе залагодимо. Гадаю, гроші знайдуться. Наскільки я розумію, суддя Темпл сам заплатить за тебе.

Старий мисливець з самого початку пильно стежив за руками трьох гостей. Вигляд у нього був рішучий: видно було, що він не дасться ні на які умовляння. Тільки Гайрам трохи наблизився, уявивши, мабуть, що Натті його впустить, як мисливець застережно підніс руку.

— Хіба я вам не казав, містере Дулітл, щоб ви не випробовували мій терпець? Я нікого не чіпаю, чом же закон не дасть мені спокою? Йдіть звідси,— забирайтеся геть і скажіть вашому судді, нехай забере мою премію собі, а я не бажаю, щоб його посланці вдиралися в мій дім.

Однак ті слова замість угамувати Гайрама ще дужче розпалили його, а Кербі вигукнув:

— Оце буде справедливо! Натті не вимагатиме винагороди за пум, а з нього хай не беруть штрафу за оленя, і справі кінець. Я люблю, коли спірки закінчуються швидко й мирно, як то ведеться у добрих людей.

— Я вимагаю, щоб мене впустили в цей дім,— наполягав Гайрам, намагаючись говорити якомога авторитетніше.— Ім'ям закону! Впусти нас обох, мене й свідка Біллі Кербі.

— Назад, назад, сквайре, не доводьте мене до гріха! — дуже серйозно сказав Шкіряна Панчоха, показуючи рукою, щоб Гайрам відійшов.

— Тобі ж гірше буде! — мовив Гайрам.— Ану, Біллі, Джотеме, сміливіше вперед! Мені потрібні докази.

І Гайрам, сприйнявши спокійний, хоч і рішучий вираз обличчя Натті за ознаку покірливості, ступив на поріг. Але старий мисливець ухопив його за плечі й швиргонув з такою силою, що той відкотився клубком кроків на десять. Все це відбулося так несподівано, і сила старого так здивувала представників закону, що вони завмерли, але вже за мить від усієї душі зареготався Біллі Кербі.

— Оце добре, старий! — загорлав він.— Виходить, сквайр знає тебе ліпше, ніж я. А йдіть-но сюди на травичку та зітніться по-людськи, а ми з Джотемом подивимось, щоб усе було як слід.

— Біллі Кербі, я наказую тобі виконати свій обов'язок! — верещав віддалік Гайрам.— Хапай його! Ім'ям закону наказую — хапай його!

Але Шкіряна Панчоха прибрав ще грізнішу позу — в руках його з'явилася рушниця, яку він спрямував на лісоруба.

— Відійди, прошу тебе,— сказав мисливець лісорубові.— Ти ж знаєш, як я стріляю, Кербі! Я не хочу проливати твоєї крові, але швидше ця зелена трава забагриться моєю й твоєю кров'ю, ніж ти ввійдеш у мою оселю!

Поки все, що тут відбувалось, здавалося лісорубові лише потішною забавкою, він був схильний підтримувати слабшого, та коли з'явилася рушниця, настрій його враз змінився. Він підвівся з колоди на весь свій велетенський зріст і, дивлячись просто в обличчя Натті, відповів:

— Я прийшов до тебе не як ворог, Шкіряна Панчохо. Твоєї залізної палиці я боюся не більше, ніж зламаного сокирища. Сквайре Дулітл, скажіть, що я маю робити згідно з законом, і ми побачимо, чия візьме.

Але мирового суддю як лизень злизав. Щойно в руках у Натті з'явилася рушниця, Гайрам і Джотем кинулися навтіки. Коли Біллі, дивуючись, що не чує відповіді, озирнувся, то побачив лише дві постаті, які мчали до селища: очевидно, ті добродії не тільки встигли вирахувати подумки швидкість кулі, а й дальність її польоту.

— Ти настрахав їх до смерті,— презирливо мовив Кербі,— але мене тобі не злякати! Отож, містере Бампо, опусти рушницю, а то ми з тобою посваримося.

Натті опустив зброю і відповів:

— Я не зичу тобі лиха, Біллі Кербі, але розсуди сам, чи можу я впустити до своєї хатини тих негідників? Я не заперечую, Біллі, що вбив оленя: можеш узяти шкуру, коли тобі потрібні докази. Премія за вбитих пум покриє штраф, і суддя буде задоволений.

— Правильно, правильно, старий! — вигукнув Кербі, і його обличчя проясніло.— Давай шкуру, й цього для закону вистачить.

Натті ввійшов усередину хатини і незабаром з'явився знову, з бажаним речовим доказом в руках. Біллі Кербі зразу ж пішов собі, зовсім не сердитий на Шкіряну Панчоху, так ніби нічогісінько не сталося. Він простував берегом озера й час од часу заходився сміхом, пригадуючи, як Гайрам полетів перекидом, коли його турнув старий мисливець, і взагалі вся ця справа здавалася йому дуже смішною.

Але ще лісоруб не дійшов до селища, як усіх облетіла чутка про те, що Натті виявив непослух законові, погрожував йому, Біллі, рушницею і розправився з Дулітлом, відкинувши його від свого порога. Хто говорив, що тут потрібне втручання шерифа, хто натякав, мовляв, слід скликати ополчення, щоб помститися за скривджений закон. Зібрався чималий гурт громадян і вирішував, що робити з Натті. Поява Біллі із шкурою оленя значно спростила питання, бо тепер не було потреби робити обшук — лишалося тільки стягнути з мисливця штраф і тим самим задовольнити закон. Надумали, що це

можна відкласти й до понеділка, адже для багатьох поселенців суботній вечір був святковим. Отже, всі подальші заходи відклали на тридцять шість годин.

РОЗДІЛ XXXI

Скажи: то, може, ти б ще зміг
Ввійти до лева у барліг,—
До Дугласа в його будинок?

Вальтер Скотт, «Марміон»

Загальне збудження помалу вщухло, й поселенці почали розходитися, кожен з поважним виглядом людини, що виконала свій громадянський обов'язок. Саме тоді Олівер Едвардс, повертаючись від священика, спіткав дорогою вже знайомого читачеві адвоката на ймення Ліппет. Мало спільного було між ними, однак обидва належали до порівняно більш освіченого прошарку громади, отож, звісна річ, були знайомі. А що зустрілися вони в таку хвилину, коли нечемно було б розійтись, не перекинувшись ані словом, то й виникла така ось розмова.

— Чудовий вечір, містере Едвардс,— почав жвавий у балачці адвокат.— Але й дощик не завадив би. Поганючий цей наш клімат: або посуха, або потоп. Мабуть, ви звикли до рівнішої погоди?

— Я народився в цьому штаті,— холодно відповів Едвардс.

— Атож, хоч люди різне про це кажуть. Але людина так швидко призвичаюється до навколишніх обставин, що, зрештою, воно й байдуже, хто звідки родом. Цікаво, а яка позиція судді у справі Натті Бампо?

— У справі Натті Бампо? — непорозуміло перепитав Олівер.— На що це ви натякаєте?

— Як! Ви нічого не знаєте? — вигукнув Ліппет, так майстерно вдаючи подив, що він здався Едвардсові щирим.— О, справа досить поважна. Кажуть, старий застрелив оленя в горах, а в очах судді Темпла це, знаєте, злочин.

— Та невже? — пробурмотів Едвардс, відвернувшись, щоб співрозмовник не помітив гарячої краски, що залила його смагляве обличчя.— Але що з того? Сплатить штраф — та й край.

— П'ять фунтів готівкою? Чи ж знайдеться у Натті стільки грошей?

— Чи знайдеться! — вигукнув юнак.— Містере Ліппет, я небагатий, ба навіть бідний і відкладаю свою платню на одну справу, дорогу моєму серцеві. Але я ладен віддати все до останнього цента, тільки б Натті Бампо й на годину не потрапив за грати. А поза тим, він убив дві пуми, і винагорода за це значно перекриває штраф.

— Атож, атож,— погодився адвокат, задоволено потираючи руки.— Це ми заладнаємо, добродію, цю дрібницю ми, безперечно, заладнаємо.

— Як це розуміти — «заладнаємо»? Поясніть, будь ласка.

— Бачите, олень — це дрібниця порівняно з тим, що сталося пополудні,— вів далі адвокат довірливим, дружнім тоном, який розчулив юнака, дарма що той почував неприязнь до Ліппета.— Мабуть, хтось виказав старого судді Темплові, присягнувши, що в хатині Шкіряної Панчохи сховано оленину, й суддя виписав ордер на обшук...

— На обшук! — вражено повторив Едвардс, цим разом одвернувшись для того, щоб приховати свою блідість.— І що ж вони знайшли? Що побачили?

— Вони побачили рушницю старого Бампо, а це видовище спроможне пригасити допитливість хоч би й кого в цих лісах.

— Еге ж! Еге ж! — конвульсійно сміючись, вигукнув Едвардс.— Значить, старий зух прогнав їх! Таки прогнав?

Адвокат здивовано втупився в нього, але відразу ж знову заговорив на тему, яка дуже його цікавила:

— Дозвольте зауважити, добродію, що тут немає нічого смішного. Небагато залишиться від сорока доларів винагороди за пум і вашої платні за півроку, перш ніж вам пощастить залагодити цю справу. Напад на урядовця при виконанні службових обов'язків і загроза вогнепальною зброєю констеблеві — то не жарт, і карається не тільки штрафом, але й ув'язненням.

— Ув'язненням! — розгублено озвався Олівер.— Шкіряну Панчоху запроторять за грати! Ні, ні, це зведе старого в могилу! Вони ніколи цього не зроблять!

— Знаєте, містере Едвардс,— сказав Ліппет, раптом перейшовши на відвертий тон,— вас тут мають за освічену людину, але якщо ви скажете мені, як завадити присяжним визнати Натті Бампо винним, мавши такі докази, тоді я, у свою чергу, визнаю вас більш тямущим у законах, ніж я сам, адвокат з дипломом і трирічною практикою.

На цей час здоровий глузд узяв гору над почуттями, й Едвардс зрозумів, що все не так просто, як йому здавалося,

й почав уважніше прислухатися до слів Ліппета. Помалу юнак трохи заспокоївся і тепер уже міг оцінити адвокатові поради. Незабаром Едвардс переконався, що всі пропозиції правника — це лише виверти, побудовані на юридичних хитрощах; до того ж, для здійснення тих планів потрібно було багато часу. Однак Олівер дав зрозуміти Ліппетові, що в разі, коли дійде до суду, він готовий цілком оплатити його адвокатські послуги, чим надзвичайно догодив шановному юристові. Молоді люди розлучилися: один повільно подався до невеликої будівлі з дерев'яною вивіскою «Честер Ліппет, юрист», а другий енергійною ходою попрямував до «палацу». Ми полишимо на якийсь час адвоката й привернемо увагу читачів до його клієнта.

Увійшовши в залу, Едвардс побачив Бенджаміна й спитав, де можна знайти суддю.

— Щойно пішов до свого кабінету з тим теслею Дулітлом. А міс Ліззі у вітальні. Еге ж, містере Олівер, завдала нам клопоту та пума чи бума — не знаю до пуття, як її називати, бо це звір не англійський. Я ще взимку казав, що в горах бродить дика кішка, бо сам чув, як вона нявчала одного вечора восени, коли повертався з риболовлі. Якби вона вийшла на відкриту воду, я б дав їй ради, але розшукувати її серед дерев — для мене то все одно, що стояти на палубі одного судна й дивитися на щогли іншого. Бо не добереш, що й до чого в такелажі...

— Гаразд, гаразд,— урвав його Едвардс.— Мені треба побачити міс Темпл.

— І побачите, сер,— вона у своїй кімнаті. Боже мій, містере Едвардс, уявіть собі, яке б то було горе для судді! Побий мене грім, коли я знаю, де б він добув собі іншу таку дочку,— зовсім дорослу, хотів я сказати... Послухайте, сер, цей містер Бампо — порядна людина й добре вправляється і з рушницею, і з остенем. Я йому друг, містере Олівер, а значить, і вам...

— Спасибі, друже! — вигукнув Едвардс, схвильовано тиснучи йому руку.— Може бути, нам ще знадобиться твоя дружба, і тоді я дам тобі знати.

І, не чекаючи, поки Бенджамін придумає, що б відповісти, юнак вивільнив руку з могутнього потиску стюарда і ввійшов до вітальні.

Елізабет усе ще сиділа на канапі, задумана, схиливши голову на руки. Вражений її красою і чарівністю постави, Олівер стримав своє нетерпіння і наблизився до Елізабет обережно й шанобливо.

— Міс Темпл,.. Міс Темпл, пробачте, що я без дозволу, але дуже вас прошу приділити мені кілька хвилин...

Елізабет підвела голову й подивилася на нього великими чорними очима, вологими від сліз.

— Це ви, Едвардсе? — запитала вона так лагідно, як досі розмовляла тільки з батьком, і цей тон до глибини душі схвилював юнака.— Як почуває себе наша бідолашна Луїза?

— Вона із своїм батьком, щаслива і вдячна,— відповів Олівер.— Міс Темпл, коли я довідався про ту страшну небезпеку, яка вам загрожувала, то від хвилювання втратив дар мови. Але, йдучи до містера Гранта, я, мабуть, трохи заспокоївся, і, очевидно, там мені пощастило краще висловити те, що я почував, бо міс Грант аж заплакала, слухаючи мої немудрі слова.

Елізабет відповіла не зразу; вона знову затулила очі руками. Але вже за хвилину заспокоїлась, глянула просто в очі Едвардсові й сказала з усмішкою:

— Ваш друг Шкіряна Панчоха став тепер і моїм другом. Я весь час думаю, як мені найкраще віддячити йому... Може, ви допоможете мені, бо знаєте його бажання і звички?

— Так! — вигукнув юнак палко, аж дівчина здригнулась.— Хай небо винагородить вас за вашу добру душу! Натті був такий необачний, що порушив закон: забив оленя. І я... На мені також лежить провина за це, бо я брав участь у полюванні, отже, і мене слід покарати. Вашому батькові поскаржились, він підписав ордер на обшук...

— Я знаю все,— урвала його Елізабет.— Доведеться зробити так, як вимагає закон: треба зробити обшук, знайти оленя і стягти штраф. Але я повторюю слова, що ви колись мені сказали: невже, так довго проживши з нами, ви не знаєте нас? Подивіться на мене, Олівере Едвардс, і скажіть: невже я схожа на людину, яка дозволить, щоб той, хто врятував їй життя, попав до в'язниці через таку дрібницю, як штраф? Ні, ні, сер. Мій батько суддя, це правда, але передусім він людина і християнин. Він усе розуміє — і не дозволить скривдити старого.

— Який тягар ви зняли з моєї душі! — вигукнув Едвардс.— Значить, його більше не турбуватимуть? Ваш батько захистить Натті! Ви так сказали, міс Темпл, і я вірю вам.

— Це саме скаже вам і батько,— відповіла Елізабет,— ось він іде.

Але вигляд Мармедюка не відповідав оптимістичним сподіванням його дочки,— чоло судді було нахмурене, рухи порив-

часті. Елізабет і Олівер мовчали, а суддя, пройшовшись кілька разів по кімнаті, вигукнув:

— Наші плани руйнуються, дочко! Впертість Шкіряної Панчохи все зіпсувала — він накликав на себе гнів судових властей, і я нічого неспроможний вдіяти.

— Як? Що скоїлося? — стривожено запитала Елізабет.— Штраф — це ж пусте. Безперечно...

— Я не думав... я не міг навіть припустити, що цей самотній старий наважиться вчинити опір представникам закону,— сказав суддя.— Я сподівався, що він підкориться ордерові на обшук, а коли штраф було б сплачено, то й і з законом усе б залагодилося. Але тепер Натті доведеться відчути суворість закону...

— І яка ж кара загрожує йому, сер? — запитав Едвардс, силкуючись говорити спокійно.

Мармедюк рвучко обернувся до нього й вигукнув:

— Ви тут? Я вас не помітив. Не знаю, що буде, сер,— суддя не може ухвалити вирок, поки не вислухає свідків і присяжних. Одне лише я знаю напевне: кара буде така, якої вимагає закон, хоч я і піддався був миттєвій слабості — хотів пробачити Натті його провину, адже він урятував мою дочку.

— Хто ж може сумніватися у справедливості судді Темпла! — гірко зауважив Едвардс.— Але давайте поміркуємо спокійно, сер. Невже літа, звички мого старого друга, незнання законів, нарешті, не можуть бути його виправданням?

— Все це може послабити кару, але аж ніяк не зняти її. Хіба дозволить суспільство — будь-яке цивілізоване суспільство,— щоб представників закону зустрічали із зброєю в руках? Хіба для цього, скажіть мені, я приборкував цей дикий край?

— Якби ви приборкали тих диких звірів, що ще сьогодні загрожували життю вашої дочки, сер, ваші аргументи звучали б переконливіше.

— Едвардсе! — вигукнула Елізабет.

— Заспокойся, дитя моє,— зупинив її батько.— Цей юнак несправедливий до мене, але я не давав йому для цього підстави. Я не зверну уваги на ваші слова, Олівере, бо знаю, що ви друг Натті,— бажання захистити його взяло гору над розважливістю.

— Так, сер, він мені друг! — вигукнув Едвардс.— І я пишаюся нашою дружбою. Нехай він — проста, невчена людина із своїми упередженнями й дивацтвами, хоч, гадаю, його думки про людей і світ здебільшого правильні. Але він має таке

серце, судде, яке спокутує всі його вади — він ніколи не покине друга, навіть якщо то всього лиш його собака.

— Дуже добра рекомендація, містере Едвардс,— лагідно відповів Мармедюк.— Щоправда, мені не пощастило здобути прихильності Шкіряної Панчохи, він терпіти мене не може, але я дивився на це як на старечі примхи. Та коли він стане переді мною як перед суддею, ані його ставлення до мене, ані велика послуга, за яку я йому дуже вдячний, не вплинуть на міру покари за його злочин.

— Злочин? — повторив Едвардс.— Хіба ж то злочин — прогнати від дверей свого дому докучливого нахабу? О ні, сер, якщо тут і є злочинець, то тільки не Шкіряна Панчоха.

— А хто ж це може бути, сер? — запитав суддя Темпл, спокійно дивлячись на схвильованого юнака.

Юнак не витримав — він і так був украй збуджений, а тепер, почувши це запитання судді, зовсім утратив над собою владу.

— Хто злочинець? Ви запитуєте про це у мене? — вигукнув він.— Запитайте краще свою совість, судде Темпл. Підійдіть до дверей, сер, подивіться на цю долину, на це тихе озеро й імлисті гори й запитайте у свого серця: «Звідки в мене ці багатства, ця долина й гори, і як вони стали моїми?» Гадаю, сер, що вигляд могіканина й Шкіряної Панчохи, коли ви їх бачите, знедолених і зубожілих, повинен пекти вам очі.

Мармедюк з глибоким подивом вислухав цей вибух гніву, та коли юнак скінчив, він зробив знак своїй дочці, яка хотіла щось сказати, й відповів:

— Олівере Едвардс, ви забуваєте, з ким розмовляєте. Я вже чув, що ви вважаєте себе нащадком тубільних володарів цієї землі. Але, певно, мало користі дала вам наука, коли ви не знаєте, що ці землі дісталися мені за угодою з вашими предками, якщо ви справді претендуєте на тубільне походження. І хай небо буде свідком, чи погано я на них порядкую. Після того, що ви посміли мені сказати, ми повинні розпрощатися. Надто довго ви прожили в моєму домі, але приспів час, коли ви його повинні залишити. Зайдіть до мого кабінету, і я виплачу вам усе, що винен. І знайте, що сьогоднішня ваша нестриманість не зіпсує вам кар'єру, якщо тільки ви прислухаєтеся до поради того, хто набагато старший за вас.

Гнів юнака вже схолов, він стояв і дивився вслід судді відсутнім поглядом — думки Едвардса були далеко. Нарешті він отямився і, повільно окинувши поглядом кімнату, побачив, що Елізабет опустила голову на груди й затулила обличчя руками. Де й поділася вся його гарячковість.

— Міс Темпл... міс Темпл — я сказав зайве у вашій присутності. Ви чули, що сказав ваш батько. Я негайно полишу ваш дім. Але з вами, сподіваюсь, ми розлучимося друзями.

Елізабет глянула на нього — обличчя в неї було сумне. Але коли вона підвелася з канапи, в очах її, як завжди, світився вогник, а на щоках заграв рум'янець.

— Я прощаю вас, Едвардсе, і мій батько теж простить вас,— сказала вона, зупинившись у дверях.— Ви ще нас не знаєте, одначе прийде пора, коли ви зміните думку про родину Темплів...

— Тільки про вас я не зміню своєї думки, міс Темпл! — палко урвав її юнак.— Я...

— Я не хочу вас слухати, сер, говоритиму я. Є щось таке у цій справі, чого я не розумію. Але перекажіть Шкіряній Панчосі, що ми для нього не тільки судді, а й друзі. Не засмучуйте старого — не розповідайте йому про те, що тут сталося. Все одно, хоч би що ви говорили, ви ані полегшите його долю, ані зробите тяжчою його провину. Бажаю вам щастя, містере Едвардс, і добріших друзів.

Юнак хотів щось сказати, але Елізабет швидко вийшла. Едвардс постояв трохи, ніби не знаючи, що робити, а тоді, замість піти до кабінету судді, вибіг з дому й подався до хатини мисливців.

РОЗДІЛ XXXII

Він зміряв Землю, описав зірки,
Дізнався все про місячні роки.

Александр Поп. «Храм слави»

Річард повернувся тільки пізно ввечері наступного дня. Одна з цілей його поїздки полягала в тому, щоб заарештувати зграю шахраїв, які звили собі кубло в лісах і карбували фальшиві гроші, розповсюджуючи їх по країні. Фальшивомонетників спіймали, і шериф серед ночі в'їхав у селище на чолі загону, який конвоював чотирьох зв'язаних злочинців. Біля воріт «палацу» судді Джонс зупинився: констеблям він наказав відвести заарештованих до в'язниці, а сам рушив посипаною гравієм доріжкою, вельми задоволений собою, як людина, що зробила нарешті важливу справу.

— Гей, Аггі! — гукнув він, під'їхавши до дверей.— Де ти, чортяко? Чи ти збираєшся протримати мене отут цілу ніч? Гей, Аггі! Воїне! Воїне! Куди ти подівся, Воїне? Отак, зна-

чить, ти вартуєш? Усі сплять, окрім мене! Гай-гай, лише мені, сіромі, доводиться пильнувати, щоб інші могли спати спокійно... Воїне, Воїне! Хоч той пес украй зледачів, та ще такого не бувало, щоб він дозволив кому-небудь увійти на подвір'я, не пересвідчившись, чесна то людина чи ні. У нього на таке нюх майже як у мене. Гей, Агамемноне! Де тебе чорти носять?! Ага, ось і собака...

Шериф уже скочив з коня і тепер дивився, як хтось виповзає із собачої буди. Але, на його превеликий подив, той, кого він прийняв за собаку, випростався, і він розрізнив при мерехтливому зоряному світлі кучеряву голову й чорне обличчя негра.

— Агов, якого дідька ти забрався до собачої буди, ти, чорний негіднику? — загорлав Річард.— Чи твоїй африканській крові замало тепла в домі, що ти вигнав бідного пса з буди й сам поклався на його соломі?

Негр остаточно розбуркався і, схлипуючи, безладно забелькотів:

— О, маса Річарде! Маса Річарде! Тут таке! Таке скоїлося! І хто б міг подумати! Хто ж бо сподівався, що він так нагло сконає... О боже, боже! Ще й не поховали,— я чекав, коли повернеться маса Річард та накаже викопати могилу...

Тут негр, замість пояснити до пуття, в чому річ, почав гучно хмикати.

— Як? Що? Хто сконав? Кого не поховали? Кому могила?..— тремтячим голосом допитувався Річард.— Що тут сталося? Чи не з Бенджаміном? У нього боліла печінка, але ж я дав йому...

— О ні, ще гірше! Куди гірше! — ридав негр.— О боже! Міс Ліззі й міс Грант... вони гуляли... в лісі... сердешний Воїн! Він убив... пуму... О господи! Натті Бампо... горлянка роздерта... ось подивіться, він тут...

Нічого не второпавши, Річард терпляче дочекався, поки Аггі приніс із кухні ліхтар, тоді пішов слідом за ним до собачої буди, де й справді побачив труп бідолашного Воїна, скривавлений і закляклий, але любовно прикритий курткою негра. Шериф хотів знов почати розпити, але нещасний негр, який добровільно стеріг свого загиблого друга, не міг нічого доладно пояснити, бо горе Аггі ожило тепер, коли він остаточно прокинувся. На щастя, цієї миті розчинилися двері й на порозі став Бенджамін, тримаючи високо над головою свічку, так що видно було грубі риси його обличчя. Річард кинув повід негрові й, наказавши йому доглянути коня, швидко ввійшов до зали.

— Що таке, чому пес сконав? — вигукнув він.— Де міс Темпл?

Показавши великим пальцем лівої руки через праве плече, Бенджамін відповів:

— Лягла спати.

— А суддя Темпл?

— У своїй каюті.

— Але ж чому Воїн мертвий? І чому так голосить Аггі?

— Тут усе записано, сквайре! — відповів Бенджамін, киваючи на грифельну дошку, що лежала на столі поруч із глеком грогу, люлькою, яка ще диміла, й молитовником.

Окрім усіх своїх справ Річард забавлявся ще тим, що вів облік поточних подій у щоденнику на зразок корабельного журналу. Там він занотовував не лише факти, що стосувалися його особисто, але й спостереження над погодою, всякі родинні новини, а часто й різні пригоди з життя селища. Відколи він посів місце шерифа і змушений був часто виїжджати, Річард доручив Бенджамінові фіксувати все, що траплялося під час його відсутності, на грифельній дошці, а потім переносив ті відомості в журнал, зазначаючи також години й усякі деталі та дати. Однак існувала певна істотна обставина, через яку не вийшло б літописця з Бенджаміна, коли б не Річардова винахідливість. Річ у тому, що достойний управитель не вмів читати нічого, крім свого молитовника, точніше, окремих місць у ньому, та й то по складах і калічачи важкі для вимови слова. Для когось іншого ця обставина стала б непереборною перешкодою,— але тільки не для Річарда. Він винайшов свого роду ієрогліфи для опису різних буденних подій: який вітер віяв, сонце було чи дощ, котра була година тощо. Що ж до незвичайних подій, то тут Річард, обмежившись кількома загальними вказівками, в усьому іншому покладався на кмітливість управителя. Читач, певно, вже здогадався, що саме на цей нотатник і показав Бенджамін замість прямої відповіді.

Джонс випив кухоль грогу, дістав із схованки свій журнал, сів за стіл і наготувався переписати відомості з грифельної дошки, а заразом і вгамувати власну цікавість. Бенджамін по-братськи сперся однією рукою на бильце крісла шерифа, а друга лишалася вільною, щоб можна було вказівним пальцем, скарлюченим, як і його ієрогліфи, водити по них, розтлумачуючи їхнє значення.

Перше, що привернуло увагу шерифа, було зображення компаса, яке він сам вирізав у кутку дошки. На шкалі були по-

значені румби, так що будь-хто, кому траплялося стояти за стерном, не міг би помилитися щодо їх значення.

— О,— мовив шериф, улаштовуючись зручніше,— у вас тут, я бачу, цілу ніч віяв південно-східний вітер. Я думав, що він нажене дощ.

— Ані краплини, сер,— відповів Бенджамін.— Здається, бачок там, нагорі, зовсім спорожнів; за три тижні опадів було стільки, що води не вистачило б утриматц пірогу індіанця Джона, хоч осадка у тої посудини всього лиш один дюйм.

— А хіба вітер не змінився вранці? Там, де я був, він змінився.

— Аякже, змінився, сквайре; але ж я зазначив цю зміну.

— Щось я не бачу де, Бенджаміне.

— Не бачите? — сказав управитель трохи буркотливо.— А це що — риска проти норд-норд-осту, і тут я домалював схід сонця? Значить, то було під час ранкової вахти.

— Так, так, цілком зрозуміло. Але де ж позначено зміну вітру?

— Як де? Хіба ви не бачите чайник, а від нього йде пряма — вона, правда, вийшла трохи кривою — на зюйд-зюйд-вест! Оце і є зміна напрямку вітру. Он, бачите, голова борвію — ви ж самі дали мені цю позначку...

— Борвію? Ага, ти хочеш сказати — Борея! А чому ти провів від його рота чотири лінії на всі сторони світу?

— Це не моя провина, сквайре Дік,— це ваш клятий клімат. Вітер спочатку віяв у всіх цих напрямках...

— Так, так, Бенджаміне, я, здається, зрозумів,— мовив шериф, записуючи в журнал.— Але тут я бачу хмару над сонцем,— це що, вранці було хмарно?

— Так точно, сер,— відповів Бенджамін.

— Ага! Ось неділя — позначки тривалості проповіді: одна, дві, три, чотири... Що таке? Невже містер Грант проповідував аж сорок хвилин?

— Атож, десь так: півгодини за моїм піщаним годинником. Ще додайте той час, який я витратив, щоб перевернути годинник, та ще накиньте кілька хвилин, бо я не дуже вправно це зробив...

— Слухай, Бенджаміне, за твоїми розрахунками щось дуже довга виходить проповідь, як у пресвітеріанців. Невже ти перевертав годинник десять хвилин?

— Бачите, сквайре, священик говорив дуже врочисто, і я заплющив очі, аби краще обміркувати його слова,— ну, як, приміром, запинають ілюмінатор, щоб було затишніше,— а коли розплющив, дивлюся — люди вже розходяться. То я

зміркував: десять хвилин я перевертав годинника, ну... а заплющив я очі всього на якусь хвильку.

— Еге, Бенджаміне, та ти ж просто заснув! Але я не збираюся потурати твоїй безвідповідальності й зводити наклеп на благочестивого священика.— Річард записав у журналі, що проповідь тривала двадцять дев'ять хвилин, і розпитував далі: — А що це ти поставив тут проти десятої години ранку? Місяць уповні! Хіба було видно місяць удень? Я чув про такі явища, проте... А це що, поруч із місяцем? Піщаний годинник?

— А це,— мовив Бенджамін, заглядаючи через плече шерифа й незворушно жуючи тютюн,— це так, дрібні приватні справи. То не місяць уповні, сквайре, а обличчя місіс Бетті Голлістер. Бачите, сер, довідавшись, що вона одержала нову партію ямайського рому, я завітав до «Хороброго драгуна» о десятій годині ранку, коли йшов до церкви, і хильнув чарочку, а тут позначив, щоб не забути розплатитися, як належить порядній людині.

— Он воно що! — сказав містер Джонс, трохи незадоволений цим нововведенням.— Можна було б намалювати чарку трохи пристойніше, а то вона скидається на череп з піщаним годинником.

— Бачите, сер, річ у тім, що мені припало до душі те питво, тож, повертаючись додому, я ще перехилив чарочку, яку поставив на першу, ось воно й вийшло, ніби піщаний годинник. А що ввечері я випив ще одну чарочку й за все розрахувався сповна, то можете все це витерти губкою.

— Я куплю тобі окрему дошку для твоїх приватних потреб, Бенджаміне,— зауважив шериф.— Мені таких позначок не потрібно в журналі.

— Не треба, сквайре, не треба. Мені, очевидно, доведеться частенько заходити до Бетті Голлістер, поки те барильце не спорожніє, то я і домовився, що вона робитиме зарубки на одвірку, а я — ось на цьому,— Бенджамін показав шерифові дрючка з п'ятьма глибокими, рівненькими зарубками.

Шериф глянув скоса на цей новий вид обліку й вернувся до розпитів:

— А тут що? Субота, друга година пополудні,— та це ж справжня пиятика! Дві перекинені чарки!

— Це не чарки, а наші панночки — ось це міс Ліззі, а то — священикова дочка.

— Кузина Бесс і міс Грант! — здивовано вигукнув шериф.— А чого вони потрапили у мій журнал?

— Як же їм туди не потрапити, коли вони ледь не потра-

пили в пащу пумі,— незворушно відповів управитель.— Ось ця звіринка, сквайре,— трохи, правда, схожа на пацюка,— то вона і є та пума, а ось лежить догори лапами наш сердешний Воїн, він загинув геройськи, наче адмірал, що бився за короля й вітчизну. А це...

— Опудало?

— Може, він і вийшов трохи схожий на опудало, але, як на мене, кращого портрета я ще не малював. Це Натті Бампо, він застрелив пуму, яка загризла собаку й хотіла з'їсти обох панночок.

— Що це все, з біса, означає? — нетерпляче вигукнув Річард.

— Як «що означає»? Тут усе занотовано точно, як у судновому журналі «Боадіцеї».

Тут шериф перейшов до прямих запитань і зрештою такий більш-менш з'ясував, що саме сталося. Коли Річард надивувався і — що робить йому честь — перехвилювався, він знов глянув на дошку, де побачив ще кілька незрозумілих ієрогліфів.

— А це що таке? — вигукнув він.— Бійка? Значить, було порушення громадського порядку? Ну, звісно,— досить лише на хвилину залишити вас, як...

— Це суддя і молодий містер Едвардс,— досить безцеремонно перепинив його управитель.

— Дюк бився з Олівером? Який у вас усіх біс вселився? За ці півтори доби, що мене не було, сталося більше подій, ніж за останні півроку!

— Правда, сквайре,— погодився Бенджамін.— Я пригадую одну славну битву, після якої в судновий журнал було записано менше, ніж на мою дошку. Але до кулаків у них не дійшло, вони лише добряче посварилися.

— Та говори ж, говори! — гукнув Річард.— Вони, звісно, сварилися за ті копальні... Так, так, розумію: ось людина з кайлом на плечі. Отже, ти все чув, Бенджаміне?

— Так, вони стояли біля відчиненого вікна... Але то не кайло, а якір, і він означає, що молодик знявся з якоря й відчалив.

— Едвардс полишив дім?

— Так точно.

Після тривалих і прискіпливих розпитів Річардові стало відомо не тільки про сутичку судді з Олівером, але й про невдалу спробу провести обшук у хатині Шкіряної Панчохи та про поразку Гайрама. Вислухавши факти, які йому виклав Бенджамін, що не приховував свого співчуття до старого мис-

ливця, шериф схопив капелюх і, наказавши управителеві замкнути двері й лягати спати, вийшов з дому.

Ще добрих п'ять хвилин після того, як Річард пішов, Бенджамін стояв, узявшись руками в боки і втупившись у двері. Нарешті він оговтався й пішов виконувати шерифові розпорядження.

Вище було сказано, що окружний суд, який очолював суддя Темпл, мав засідати наступного ранку. Констеблі, які привели заарештованих фальшивомонетників, повинні були ще й виконувати свої звичайні обов'язки під час судової сесії. Шериф, добре знавши звички своїх підлеглих, був певен, що більшість їх, коли не всі, сидять саме у наглядача в'язниці, обговорюючи якість його вин. Отож він не вагаючись попрямував тихими нічними вулицями до невисокої і ненадійної на вигляд будівлі, де сиділи боржники й місцеві злочинці і де правосуддя розглядало скарги тих необачних позивачів, які ладні були змарнувати два долари на судові витрати, або лише відсудити один долар у сусіди. Поява у Темплтоні чотирьох злочинців під охороною десятка констеблів була за тих часів неабиякою подією, тож коли шериф підійшов до в'язниці, він переконався, що його люди надумали гідно відсвяткувати цю подію.

Шериф дав їм знак, і до дверей підійшли двоє його помічників, які, в свою чергу, покликали шістьох чи сімох констеблів. На чолі цього загону Річард пройшов через селище до берега озера в цілковитій тиші, яку порушили своїм дзявкотом хіба дві чи три шавки, стривожені розміреною ходою загону й голосами констеблів, що стиха розпитували шерифа про мету цього походу. Перейшовши складеним з нетесаних колод мостом через Саскуеханну, вони звернули з дороги на поле, де навесні було отримано славну перемогу над голубами. Далі під проводом шерифа вони заглибилися в хащі молодих сосонок і каштанів, що росли понад озером там, де великі дерева були зрубані, але землю так і не зорали, і, нарешті, ввійшли в справжній ліс. Тут Річард зупинився й зібрав навколо себе своє військо.

— Я звернувся до вас по допомогу, друзі мої,— почав він напівголоса,— щоб заарештувати Натаніеля Бампо, на прізвисько Шкіряна Панчоха. Він образив представника закону при виконанні ним службових обов'язків і не дозволив констеблеві провести обшук у себе в хатині, погрожуючи йому вогнепальною зброєю. Одне слово, друзі мої, він повстав проти закону, і тому він ніби поза законом. Він також підозрюється в інших злочинах — зокрема, в порушенні закону про недо-

торканність приватної власності. Отож я, будучи шерифом, маю намір сьогодні вночі заарештувати вищезгаданого Бампо й приставити його у місцеву в'язницю, щоб завтра він став перед судом і відповів за всі свої тяжкі злочини. А для того, щоб виконати цей обов'язок, мої друзі й співгромадяни, потрібні відвага та обачність. Відвага — щоб не відступити перед протизаконним опором, який ця людина може нам учинити, загрожуючи зброєю або нацькувавши на нас собак, а обачність, яка у даному випадку означає обережність і розсудливість,— щоб не дати йому втекти, й через інші причини, про які, думаю, немає потреби вам нагадувати. Ви оточите його хатину, і коли я гукну: «Вперед!», кидайтеся в атаку. Поки злочинець отямиться, треба ввірватися в оселю й заарештувати його. Тепер розійдіться, щоб оточити хатину з усіх боків, а я з одним із своїх помічників спущусь на берег і займу там позицію. Про все, що відбуватиметься, доповідати мені туди — я стоятиму на березі перед хатиною.

Ця промова, яку Річард підготував, поки йшов сюди, справила те враження, яке звичайно справляють такі промови, тобто навіяла кожному з учасників походу відповідне уявлення про небезпеки, що на нього чигають. Загін розділився — одні заглиблювалися далі в ліс, щоб непомітно вийти на бойові рубежі; інші рухалися вперед, намагаючись триматися вкупі, але кожен думав, як би йому відбитися від собак та не потрапити під кулю,— момент був напружений і хвилюючий.

Коли, на думку шерифа, минуло досить часу, щоб його люди оточили хатину, він голосно крикнув пароль, порушивши лісову тишу. Гучна луна прокотилася під склепіннями дерев, але коли згасли останні відлунки, у відповідь почувся не гавкіт собак, як сподівався Річард, а лише тріскіт сухих галузок під ногами констеблів. Однак незабаром і ці звуки стихли, ніби на мовчазну загальну угоду, і нетерпіння й цікавість шерифа зросли до такої міри, що здолали обачність, і він прожогом кинувся берегом нагору. Через якусь хвилю він стояв на галяві перед тим місцем, де так довго жив Натті. Але, на превеликий свій подив, він побачив перед собою лише димуче згарище.

Поступово загін зібрався навколо купи золи й недотлілих колод. Полум'я ще знаходило собі поживу посередині; воно тремтіло від подуву вітерця й кидало навкруги тьмяний відблиск, вихоплюючи з мороку то одне здивоване обличчя, то друге, коли перше знов поглинала пітьма. Ніхто не сказав ані слова, ніхто вражено не вигукнув,— перехід від загального збудження до розчарування був такий раптовий, що навіть Рі-

чард утратив на мить дар мови, що з ним траплялося надзвичайно рідко.

Не встигли вони прийти до тями, як з пітьми в освіт згарища вийшла висока худорлява постать чоловіка, який ішов, ступаючи просто по золі й гарячих вуглинах. Коли він скинув шапку, всі побачили сиву голову та обвітрене обличчя Шкіряної Панчохи. Якусь мить він мовчки дивився на невиразні постаті людей, що оточили його, і погляд той був не так гнівний, як сумний.

— Що вам потрібно від старої беззахисної людини? — мовив Натті.— Ви вигнали божих створінь з пущі, де їм призначено було жити на радість їхньому творцеві; ви принесли з собою біди й диявольські хитрощі вашого закону туди, де людина ніколи не ображала своїх братів. Ви прогнали мене, хто прожив тут сорок довгих років, з моєї оселі й позбавили даху над головою тільки через те, що я не дозволив вам вдертися до мене з вашими брудними намірами. Ви змусили мене спалити ці стіни, в яких я півсотні літ їв, що мені посилало небо, й пив, що дарували прозорі ручаї; ви змусили мене плакати над попелом, що оце в мене під ногами, як батько плаче над своїми дітьми. Серце старого, який ніколи не заподіяв лиха вам чи вашим кревним, ви сповнили прикрими почуттями в той час, коли йому треба думати про спасіння своєї душі. Ви змусили його пошкодувати, що його ріднею були люди, а не лісові звірі, які ніколи не ображають своїх родичів. І тепер, коли старий прийшов увостаннє подивитися на рідне згарище, ви цькуєте його серед ночі, переслідуєте, наче зграя голодних собак змученого, загнаного оленя. Чого вам іще треба? Я один, а вас багато. Я прийшов сюди попрощатися із своїм домом, а не битися з вами. Робіть зі мною що хочете, коли на те воля божа.

Старий замовк. На його ріденькій сивині тремтіли відблиски вогню, а він стояв і дивився прямим і чесним поглядом на констеблів, що мимоволі відступили в пітьму від згарища, на якому ще диміли колоди й перебігало полум'я, тим самим звільнивши старому прохід у пущу, де його в темряві наздогнати було б неможливо. Але Натті ніби не помічав цього. Він не зрушив з місця, тільки заглядав по черзі кожному в обличчя, ніби намагаючись здогадатися, хто перший накинеться на нього. Так минуло кілька хвилин, і Річард, до якого вернулось самовладання, ступив до старого і, пояснивши свої дії велінням обов'язку, оголосив мисливцеві, що той заарештований. Загін оточив Натті, і всі, на чолі з шерифом, рушили до селища.

По дорозі бранця запитували, чому він спалив хатину й де подівся могіканин, але старий вперто мовчав. Нарешті шериф і його підлеглі, натомлені клопотами минулого дня і подіями цієї ночі, прибули в селище й розійшлися по домівках відпочивати, не забувши замкнути у в'язниці старого і, мабуть, самітного Шкіряну Панчоху.

РОЗДІЛ XXXIII

Гей, колодки сюди несіть!
Ми провчимо тебе, старий плутяго,
Хвальку безсовісний...

Шекспір, «Король Лір»

Дні в липні довгі, а сонце сходить рано, отож усі зацікавлені встигли зібратися раніше, ніж дзвіночок в «академії» сповістив, що настав призначений час, коли невинні будуть виправдані, а винні — покарані. Від самого світанку по лісових дорогах і стежках, які, збігаючи по гірських схилах, сходились у Темплтоні, їхали верхи і йшли пішки всі ті, хто прагнув до храму правосуддя. На вгодованому огирі з пишним хвостом їхав чепурний фермер, задерши догори обличчя, на якому наче було написано: «Я заплатив за свою землю і нікого й нічого не боюсь». Груди його розпирало горде усвідомлення своєї значущості, бо ж він був одним із членів великого журі присяжних. Поруч їхав теж на коні його колега, який тримався так само незалежно, але був нижчий від нього і багатством, і становищем. Цей був дойда в судових позовах — його ім'я зустрічалося в кожному списку справ судової сесії, але прибутки, які він отримував від любителів судитися, йшли на годівлю судейських п'явок. Цей добродій намагався справити добре враження на члена великого журі, розводячись про важливість сьогоднішнього судового засідання. За цією парою ступав чоловік у мисливській куртці, насунувши на смагле чоло найкращий свій повстяний капелюх. Він покинув своє відлюдне лісове житло, вийшовши з пущі по стежці, і намагався триматися гурту, бо теж мав слухати і розбирати чвари сусідів, але як присяжний засідатель малого журі. Десь близько п'яти десятків таких маленьких купок прямувало цього ранку до Темплтона з тією самою метою.

О десятій годині ранку вулиці селища кишіли заклопотаним людом: хто розмовляв про свої приватні справи, хто обмінювався думками про політичні події, а хто видивлявся на

відчинені вже крамниці, милуючись пишним убранням і прикрасами чи розглядаючи коси, сокири та інший крам. У натовпі були також, переважно з малими дітьми на руках, і жінки, а за ними неквапною ходою ішли їхні простакуваті чоловіки. Між ними можна було помітити й молоде подружжя, яке ще не втратило свіжості почуттів; молодята скромно йшли на певній відстані одне від одного, але чоловік, допомагаючи своїй боязкій дружині пробиратися крізь натовп, гречно простяг їй свій великий палець.

При перших звуках дзвіночка з дверей «Хороброго драгуна» вийшов Річард, махнув шаблею, що, як він полюбляв розповідати, служила ще комусь із його предків, що здобув нею одну з перемог для Кромвеля, і владно вигукнув:

— Дорогу судові!

Наказ виконали швидко, але без догідливості. Зустрічні доброзичливо кивали суддям, вітаючись. За шерифом ішли констеблі, з жезлами в руках, а за ними — Мармедюк і четверо кремезних фермерів — його помічники в суді. Ці молодші судді нічим особливим не відрізнялися від тих, хто стояв у натовпі,— нічим, окрім поважного вигляду, який вони прибрали з нагоди такої врочистої події. На одному, щоправда, було трохи незвичайне вбрання: старовинний військовий мундир з короткими полами й срібними еполетами, вдвічі меншими від сучасних аксельбантів. Цей добродій звався полковником міліції і був членом військового трибуналу, але знаходив вільну хвилину і для правосуддя цивільного; а втім, ця невідповідність нікого не турбувала: Троє чи четверо дбайливо виголених правників пленталися покірно, начебто вівці до різниці. Двоє з них намагалися надати собі вченого вигляду за допомогою окулярів. Процесію завершувала ще одна група констеблів, за ними прямували глядачі, і так усі ввійшли до приміщення суду.

Нижню частину будівлі було зроблено з тесаних колод, і в стінах де-не-де видніли маленькі загратовані вікна, крізь які тепер дивилися на юрму провинні, пригнічені обличчя фальшивомонетників і чесне, просте лице Шкіряної Панчохи. Камера злочинців відрізнялася від камери боржників лише меншими розмірами вікон і міцнішими гратами на них та ще тим, що шпичаки грат були ввігнані в колоди, щоб їх не використали як гостру зброю. Другий поверх був також з колод, але обшитий дошками; саме там відбувалися судові засідання, і приміщення було відповідно обладнане. В одному кінці стояв вузький поміст висотою з людину, передня частина якого була обгороджена невисоким поруччям. На помо-

сті стояла судейська лава; посередині було місце головного судді, відокремлене з двох боків, на кшталт крісла, дерев'яними підлокітниками. Перед помостом на підлозі був великий стіл, застелений зеленим сукном, навколо нього стояли лави, а по обидва боки амфітеатром тяглися місця для присяжних. Кожне з тих відділень відгороджувалося поруччям від іншого й від публіки, яка займала решту кімнати.

Коли судді та всі інші учасники суду посідали за столом, а гомін у залі стих, судове засідання оголосили відкритим. Присяжних привели до присяги, суддя нагадав їм про те, що вони покликані чесно й безсторонньо виконати свій обов'язок, і суд почав розгляд справ.

Ми не будемо стомлювати читача описом попередньої судової процедури, яка тривала дві години. Суддя у своєму зверненні до присяжних просив їх бути гуманними й думати насамперед про самих підсудних. Коли минув згаданий нами строк, почувся вигук судового чиновника: «Дорогу великому журі!» Після звичайних формальностей голова журі подав Мармедюкові дві постанови, де суддя відразу помітив ім'я Натаніеля Бампо. Суддя пошепки щось сказав шерифові, той дав наказ своїм підлеглим, і через кілька хвилин двоє констеблів ввели до приміщення суду Шкіряну Панчоху. Загальне пожвавлення, викликане його появою, незабаром ущухло, юрба, що розступилася пропустити новоприбулих, зімкнулася знов, і запанувала така тиша, що чути було навіть важке дихання арештованого.

Натті був у своєму звичайному одязі з оленячої шкіри, але без куртки; картата сорочка з грубого полотна була запнута на комірі оленячим сухожиллям, а червона шия і обвітрене обличчя були відкриті. Він уперше в житті переступив поріг зали судових засідань, і, мабуть, через те на його обличчі були не тільки суперечливі почуття, а й природна цікавість. Старий подивився на лаву суддів, тоді перевів погляд на присяжних, на публіку і повсюди зустрічав цікаві очі. Ніби шукаючи причину такої надзвичайної уваги до своєї особи, Натті пильно обдивився свій одяг, тоді ще раз оглянув усіх присутніх і раптом засміявся своїм дивним безгучним сміхом.

— Підсудний, скиньте головний убір,— мовив суддя Темпл.

Шкіряна Панчоха не почув або ж не зрозумів наказу.

— Натаніелю Бампо, скиньте ваш головний убір,— повторив суддя.

Натті, зачувши своє ім'я, здригнувся і, запитливо повернувшись до суддів, сказав:

— Щось не зрозумію.

Містер Ліппет підвівся із свого місця і прошепотів щось Натті на вухо; той кивнув і скинув оленячу шапку.

— Пане прокурор,— вів далі суддя,— підсудний тут. Ми чекаємо обвинувального акту.

Містер Дірк Ван дер Скол, що виконував обов'язки прокурора, начепив окуляри, підозріливо зиркнув на своїх братів по ремеслу, схилив голову, ще раз глянув поверх окулярів і зачитав обвинувальний акт у справі про образу «словом і дією». Акт цей був складений старосвітською мовою відповідно до всіх юридичних тонкощів і правил, і його автор постарався не пропустити в ньому жодного відомого законові виду зброї. Закінчивши читати, містер Ван дер Скол зняв окуляри, поклав їх у футляр і сунув до кишені,— ця процедура, мабуть, давала йому неабияку втіху, бо він одразу ж вийняв їх і знов начепив на ніс. Повторивши ту маніпуляцію ще раз чи два, він вельми гречно вручив документ містерові Ліппету, ніби говорячи: «Ану спробуйте, підкопайтеся!»

Натті слухав з величезною увагою, він навіть схилився всім тулубом наперед, щоб почути кожне слово. По закінченні читання він випростався і глибоко зітхнув. Всі присутні дивилися на Шкіряну Панчоху, марно чекаючи, що він заговорить.

— Ви чули обвинувальний акт, Натаніелю Бампо,— мовив суддя.— Що ви можете сказати відносно обвинувачення?

Старий похнюпився, ніби щось обмірковуючи, тоді підвів голову, засміявся і відповів:

— Не заперечую, що трохи нечемно повівся з тією людиною, це правда. Але у всьому іншому, що тут читав той чоловік,— він кивнув на прокурора,— немає і крихти істини. Куди мені до бійки, старий уже... А колись... був я колись у шотландському поселенні... мабуть, у перший рік ще тієї війни...

— Містере Ліппет,— втрутився суддя,— якщо ви є офіційний адвокат підсудного, поясніть йому, як він повинен відповідати. Якщо ж ні, то суд сам призначить йому адвоката.

Адвокат, що саме вивчав обвинувальний акт, підвівся, про щось пошепотівся з мисливцем і доповів судові, що той готовий відповідати.

— Визнаєте ви себе винним чи ні? — запитав суддя.

— З чистим сумлінням кажу — ні,— відповів Натті.— Яка ж провина в тому, що чиниш по правді? Та я б скорше вмер на порозі, аніж пустив би його до своєї оселі.

Почувши ці слова, Річард стрепенувся й значущо подивився на Гайрама Дулітла, а той тільки бровами повів.

— Пане прокурор, вам слово. Пане секретар, запишіть до протоколу, що підсудний не визнає себе винним.

Містер Ван дер Скол сказав коротке вступне слово, після чого суд викликав Гайрама. Свідчення його суттєво не відрізнялися від тексту обвинувачення, він тільки надав їм особливого забарвлення, пересипаючи виразами на кшталт: «не зичив ніякого лиха», «вважаючи своїм обов'язком урядовця», «з огляду на нерішучість констебля» тощо. Прокурор не мав до нього запитань, і тоді підвівся містер Ліппет.

— Ви констебль цієї округи, сер? — запитав він з виглядом неабиякої проникливості.

— Ні, сер,— відповів Гайрам,— я лише мировий суддя.

— Я питаю вас, містере Дулітл, перед лицем цього суду, я звертаюся до вашого сумління і знання законів,— чи мали ви право насильно входити в житло цієї особи?

— Гм! Я гадаю...— промимрив Гайрам, у душі якого точилася відчайдушна боротьба між бажанням помститись і прагненням зберегти репутацію знавця законів.— Я думаю... якщо брати до уваги... тобто, якщо йдеться про закон у власному розумінні цього слова... то, мабуть... я не мав законного права... але з огляду на обставини... Біллі так зволікав... Я подумав, що я повинен сам...

— Я питаю вас, сер,— вів далі адвокат, намагаючись закріпити свій успіх,— чи цей самотній беззахисний старий не попереджав вас кілька разів, щоб ви не входили в його дім?

— Та, мушу сказати, він чогось був сердитий на мене, і то зовсім даремно, бо що ж тут поганого, коли сусіда завітає до сусіди?

— О, значить, ви самі визнаєте, що це був дружній візит, без санкції закону. Запам'ятайте, панове, ці слова: «Коли сусіда завітає до сусіди...». Тепер я знов питаю вас, сер: чи не забороняв вам Натаніель Бампо, до того ж неодноразово, входити до його оселі?

— Ну, була така мова,— відповів Гайрам,— але я зачитав йому вголос ордер на обшук.

— Я повторюю запитання: він забороняв вам входити в його дім?

— Ми таки довго сперечалися... Але я маю при собі той ордер,— може, суд воліє ознайомитися з ним?

— Свідку,— мовив суддя Темпл,— відповідайте на запитання: забороняв чи не забороняв вам підсудний входити до його оселі?

— Я думаю...

— Відповідайте без вивертів,— суворо наказав суддя.

— Так, забороняв.

— Чи намагалися ви ввійти після заборони?

— Так, але я мав ордер...

— Містере Ліппет, продовжуйте допит.

Але адвокат, зрозумівши, що враження на суді складається на користь його клієнта, тільки махнув рукою, мовляв, присяжні й самі все зрозуміли, і відповів:

— Ні, ваша честь, більше я запитань не маю.

— Пане прокурор,— сказав суддя,— чи маєте ви щось сказати?

Ван дер Скол зняв окуляри, поклав їх у футляр, знову витяг і начепив на ніс, тоді зазирнув у другий обвинувальний акт, що лежав перед ним, і відповів, дивлячись понад окулярами:

— З дозволу суду, я вважаю це питання вичерпаним.

Суддя Темпл підвівся.

— Панове присяжні засідателі, ви вислухали свідка, і я не зловживатиму вашою увагою. Якщо службова особа зустрічає опір при виконанні своїх обов'язків, вона має право покликати на допомогу будь-якого громадянина, і дії такого помічника захищає закон. Я полишаю на вас, панове, вирішити на основі свідчень, якою мірою вищесказане стосується містера Дулітла. Я дозволяю собі підійти до цієї справи не надто формально, бо у нас є ще одне, набагато тяжче обвинувачення проти нещасного підсудного.

Мармедюк промовляв лагідно й переконливо, і його видима безсторонність справила належне враження на присяжних. Статечні фермери, з яких складалося велике жюрі, навіть не виходили із зали засідань, а пошепталися кілька хвилин, і тоді голова підвівся й оголосив:

— Не винен.

— Натаніелю Бампо, суд знімає з вас обвинувачення,— мовив суддя.

— Не розумію,— сказав Натті.

— Суд виправдав вас, з вас знято обвинувачення в тому, що ви образили і вдарили містера Дулітла.

— Ні, ні, я не заперечую, я трохи труснув його за плечі,— простодушно зізнався Натті,— і я...

— Суд виправдав вас,— перепинив його суддя,— і ніякі роз'яснення в цій справі більш не потрібні.

Обличчя старого засвітилося радістю, коли він зрозумів нарешті, в чім річ. Він надяг шапку й щиро сказав, збираючись вийти із своєї тимчасової в'язниці:

— Ну, судде Темпл, мушу сказати, що суд повівся зі мною не так уже й суворо, як я сподівався. Хай благословить вас небо за вашу добрість.

Але констебль загородив йому вихід жезлом, а Ліппет щось прошепотів старому на вухо, і той повернувся на місце, знову зняв шапку й безпорадно провів рукою по сивому волоссю.

— Пане прокурор,— мовив суддя Темпл, удаючи, ніби переглядає якісь папери,— зачитайте наступне обвинувачення.

Ван дер Скол доклав усіх зусиль, щоб жодне слово обвинувачення не пропало для слухачів. Підсудного обвинувачували у збройному опорі офіційній особі, що прийшла до нього робити обшук, причому у двозначних виразах згадувалося про застосування зброї взагалі й рушниці зокрема. Ця провина була набагато серйознішою, ніж звичайна образа дією, і всі слухали дуже уважно. Знов запитали Натті, чи він визнає себе винним. Ліппет пошепки підказував старому, як відповідати, але Шкіряна Панчоха цього разу так обурився деякими виразами обвинувального акту, що забув про всяку обережність і вигукнув:

— Усе це безсовісна брехня! Я не хотів проливати нічиєї крові. Навіть негідники-ірокези можуть підтвердити, що я зроду не був кровожерним. Я бився, як солдат, що боїться бога й підкоряється наказам командирів, і стріляв тільки в озброєного ворога. Ніколи не вбивав я беззбройного, хоч би то був і мінг. Мабуть, дехто думає, що ми тут у лісі зовсім безбожники і що совісті в нас немає!

— Відповідайте на обвинувачення, Бампо,— нагадав суддя.— Вас обвинувачують у застосуванні вогнепальної зброї проти представника влади. Чи визнаєте ви себе винним?

Гнів Натті трохи вщух. Старий мисливець сперся на поруччя, ніби замислившись, а тоді підвів голову, засміявся своїм безгучним сміхом і, вказуючи пальцем на лісоруба, вигукнув:

— А хіба стояв би тут Біллі Кербі, якби я «застосував» рушницю, як ви кажете?

— Значить,— підхопив Ліппет,— ви не визнаєте себе винним?

— Звісно, ні,— відповів Натті.— Біллі знає, що я не стріляв. Біллі, пам'ятаєш індичку? Непоганий був постріл, еге ж? Хоч я стріляю вже не так влучно, як колись...

— Запишіть, що підсудний не визнає себе винним,— мовив суддя, вражений простодушністю старого.

Гайрама знов привели до присяги, й він дав свідчення по другому обвинуваченню. Зрозумівши, якої помилки припу-

стився під час першого допиту, він тепер діяв значно обережніше. Гайрам чітко і навіть небагатослівно розповів про свої підозри щодо Натаніеля Бампо, про те, як виписано ордер на обшук та як Біллі Кербі привели до присяги й доручили зробити обшук; усе це, стверджував свідок, було зроблено згідно з вимогами закону. Потім розповів, як Натті зустрів Біллі Кербі, і заявив, що мисливець наставив на констебля рушницю й недвозначно погрожував убити його, якщо він спробує виконати свій обов'язок. Це свідчення підтвердив Джотем Рідл. Ліппет виявив неабияку вправність у перехресному допиті, та лише змарнував час, і змушений був відмовитися від наміру витиснути з них щось на користь свого підзахисного.

Нарешті викликали лісоруба. Свідчення Біллі були дуже плутані, хоч він, очевидно, прагнув розповісти все якнайточніше, і Ван дер Скол вирішив прийти йому на допомогу.

— З тих даних, які має суд, випливає, що ви на законній підставі вимагали, щоб вас пропустили в хатину. Але, побачивши рушницю й почувши погрози, ви злякалися, так?

— Зовсім ні, чоловіче,— відповів Біллі, клацнувши пальцями.— Гріш мені ціна, якби я злякався старого Натті.

— Але, якщо я правильно зрозумів вас (я маю на увазі ті ваші слова, що були сказані тут, у суді, коли ви почали давати свідчення), ви думали, що він збирається вистрелити у вас?

— Певно, що подумав, і ви б, сквайре, так подумали, коли б на вас наставили рушницю, що ніколи не хибить. Ну, я й подумав, що справа кепська, й злість мене взяла, та коли Шкіряна Панчоха погодився віддати шкуру, то все воно й залагодилося.

— Так, Біллі,— мовив Натті, похитуючи головою,— хвалити бога, я здогадався це зробити, а то, мабуть, пролилася б кров. І якби душу віддав ти, я б гірко тебе оплакував до кінця днів своїх, хоч їх і лишилося небагато...

— Е, Шкіряна Панчохо,— відказав Кербі, звертаючись до підсудного так собі вільно й невимушено, наче це зовсім і не в суді,— коли вже на те пішло, то...

— Продовжуйте допит, пане прокурор.

Ван дер Скол, якому була зовсім не до вподоби така дружня балачка свідка й підсудного, заявив судові, що він не має більше запитань.

— Отже, ви не злякалися, містере Кербі? — запитав оборонець.

— Я! Звісно, ні,— відповів Біллі, самовдоволено оглядаючи свою могутню постать.— Не так мене й легко залякати.

— Так, ви, здається, мужня людина. А де ви народилися?

— У штаті Вермонт. Край гористий, і грунт там поганенький, але лісів багато, все буки та клени.

— Так, і мені доводилось чути таке,— лагідно підтвердив адвокат.— Там, у своїм краю, ви теж звикли мати справу з рушницею?

— Я другий стрілець у тутешній окрузі. Я поступаюся лише перед Натті — після того, як він убив голуба на льоту.

Шкіряна Панчоха підвів голову, засміявся, тоді простяг лісорубові зморшкувату руку й сказав:

— Ти ще молодий, Біллі, і не зустрічав таких удатних стрільців, яких знав я. Але ось моя рука — я не маю на тебе зла.

Ліппет розсудливо чекав, поки скінчиться цей вияв дружніх почуттів, але тут втрутився суддя.

— Тут не місце для таких розмов,— сказав він.— Продовжуйте допит, містере Ліппет, а то я викличу інших свідків.

Адвокат стрепенувся, удавши, ніби сам він у діях свідка й підсудного не добачив нічого недоречного, й незворушно вів далі:

— Отже, ви залагодили справу миром?

— Він віддав мені шкуру — то з якого дива мені сваритися із старим? Як правду сказати, я й сам не вважаю, що вбити оленя великий злочин.

— І ви розпрощалися друзями? Ви не збиралися позивати його до суду?

— Та ні ж бо. Він віддав шкуру, і я на нього не сердився. То тільки сквайр Дулітл так уже образився на старого.

— Я закінчив, сер,— мовив Ліппет і сів на місце з виглядом людини, впевненої у своєму успіхові.

Настала черга Ван дер Скола звернутися до присяжних, і він почав свою промову.

— Панове присяжні засідателі! Мені слід було б протестувати проти навідних запитань пана адвоката (під навідними я розумію такі питання, які підказують відповідь), але я певен, що наш закон справедливий і безсторонній і на нього не вплинуть ніякі адвокатські хитрощі (я маю на увазі законні хитрощі), якими пан адвокат хоче виправдати підсудного. Він намагався переконати вас, панове, всупереч вашому здоровому глуздові, що наставляти рушницю на констебля (обраного чи призначеного) — всього лиш безневинний жарт, який не загрожує безпеці суспільства (я маю на увазі державу, панове). Але дозвольте привернути вашу увагу до деяких особливостей цього дуже прикрого випадку.

І прокурор змалював події так плутано, що збив з пантелику своїх шановних слухачів. А закінчив він свою промову ось цими словами:

— Тепер, панове присяжні засідателі, пояснивши вам суть злочину, в якому винна ця нещасна людина (нещасна з огляду на своє невігластво і на свою провину), я звертаюся до вашої совісті, аніскільки не сумніваючись, що ви усвідомлюєте, як важливо (незважаючи на намагання адвоката, підбадьореного вашим першим вироком, переконати всіх у безперечності свого успіху),— наскільки важливо покарати злочинця і відстояти гідність закону.

Далі виступив суддя Темпл. Промова його була коротка; він бикрив хитрощі адвоката й виклав факти ясно, в їх незаперечній вірогідності.

— Ми живемо, панове,— закінчив він,— на самому краю цивілізованого суспільства і тому повинні якомога суворіше пильнувати законів. Якщо ви вірите свідченням проти підсудного, то вам доведеться ухвалити обвинувальний вирок; якщо ж ви думаєте, що ця стара людина не мала наміру заподіяти зло констеблеві, то судіть її, але будьте милосердні.

Присяжні, як і попереднього разу, не вийшли із зали й, трохи порадившись, ухвалили:

— Винен.

Це не викликало подиву: всі свідчення, більшу частину яких тут не наведено, доводили провину Шкіряної Панчохи. Судді теж, мабуть, не сумнівалися в такому рішенні, бо радилися одночасно з присяжними і невдовзі оголосили вирок.

— Натаніель Бампо...— почав суддя і зробив звичайну в таких випадках паузу.

Старий мисливець, який знов був задумався, схиливши голову на груди, схопився на рівні й вигукнув по-військовому:

— Тут!

Суддя підніс руку, закликаючи до тиші, й сказав:

— Ухвалюючи цей вирок, суд брав до уваги як ваше незнання законів, так і необхідність покарання за їх образу. З огляду на ваш похилий вік суд не присудив вас до биття канчуками, хоч це й передбачено законом. Однак, оскільки гідність закону вимагає публічної покари за таку провину, то суд ухвалює посадити вас на годину в колодки. Крім того, суд присудив вас до штрафу в сумі ста доларів і до місячного ув'язнення в місцевій тюрмі. Якщо ж протягом вищезгаданого строку штраф не буде сплачено, термін перебування у в'язниці подовжується аж до повної виплати штрафу. Я вважаю за свій обов'язок, Натаніелю Бампо...

— А де ж я візьму такі гроші? — урвав його мову Шкіряна Панчоха.— Де мені їх узяти? Премію за пум ви відібрали, бо я вбив оленя. Де ж старому в лісах знайти стільки золота й срібла! Ні, ні, судде, обміркуйте все, що я сказав, і не примушуйте мене пробути в тюрмі дні, що мені лишилося ще прожити.

— Якщо ви маєте якісь заперечення проти рішення суду, суд готовий вислухати вас,— лагідно зауважив суддя.

— Ще б пак я не мав! — вигукнув Натті, конвульсивно стискаючи поруччя.— Звідки мені взяти таку купу грошей? Відпустіть мене в ліси, у гори, де я звик дихати чистим повітрям, і я, попри свої сімдесят років, ще до кінця сезону принесу вам гроші, якщо в цьому краю залишилася дичина. Так, так, ви розумна людина, пане суддя, ви розумієте, як жорстоко садовити за грати людину, яка все життя бачила над собою вільне небо!

— Я мушу дотримуватись закону...

— Не кажіть мені про закон, Мармедюку Темпл,— перепинив його старий.— Хіба дикий звір думав про закон, коли хотів роздерти вашу дитину? Ваша дочка навколішках благала бога про ласку більшу, ніж я зараз прошу у вас, і він її почув. То ви думаєте, бог не почує, коли ви відмовите мені у моєму благанні?

— Мої особисті почуття не повинні...

— Послухайте, Мармедюку Темпл,— знов урвав суддю Шкіряна Панчоха, і голос його звучав поважно й сумовито.— Послухайте, що я вам скажу. Я блукав по цих горах, коли ви ще були немовлям на руках у матері, і сподіваюсь, що маю право блукати по них до скону. Чи пам'ятаєте ви той час, коли ви вперше прийшли на берег цього озера, коли тут не було ще в'язниць? Хіба не дав я тоді вам притулку, не розстелив ведмежої шкури, щоб ви відпочили, не нагодував жирним оленячим м'ясом? Так, так, тоді ви не казали, що вбивати оленя — злочин. Я зробив для вас усе, що міг, хоч і не мав особливих причин любити вас, бо ви не зробили нічого, крім зла, тим, хто любив мене і дружив зі мною. А тепер на знак подяки ви хочете запроторити мене за грати. Сто доларів! Де ж я візьму стільки грошей? Ні, ні... Я знаю, люди різне плетуть про вас, але ви не така недобра людина, щоб гноїти в тюрмі старого, який лише захищав свої права... Дайно мені пройти, друже,— звернувся він до констебля,— я надто довго був на людях, я хочу знову в ліси. Не бійтеся, судде, не бійтеся, кажу вам: ще не перевелися бобри в ручаях, ще за оленячі шкури платять по шилінгу, й ви отримаєте свій

штраф, усе до останнього цента. Ну, мені й моїм собачкам буде чимало роботи, на наші літа це труд тяжкий, але я обіцяв — і додержу слова.

Дарма й казати, що констебль зупинив Шкіряну Панчоху; той хотів ще щось сказати, але в залі почувся гомін, і погляди всіх присутніх звернулися до виходу.

Крізь натовп продирався Бенджамін, і всі побачили його приземкувату постать: ставши однією ногою на підвіконня, а другою — на поруччя біля лави присяжних, він витяг з кишені гаманець і заявив:

— Якщо ваша честь відпустить цього сердегу в нове плавання серед диких звірів, то ось візьміть, це ніби завдаток. Тут тридцять п'ять іспанських дублонів, хоч я б від щирого серця бажав, щоб вони були справжніми британськими гінеями: це більше допомогло б старому... Але чим багаті, тим і раді, і якщо сквайр Річард ласкаво погодиться підрахувати, скільки я тут винен, і візьме скільки треба, то решту суддя може забрати собі й тримати, поки Шкіряна Панчоха повернеться з бобрами, а то хай і назавжди собі залишить!

По цій мові Бенджамін простягнув обидві руки: в одній він тримав дрючок із зарубками, що означали кількість випитих у «Хороброму драгуні» чарок, а в другій — гаман з грішми. В залі запанувала тиша, коли це шериф, ударивши своєю шаблею по столу, крикнув Бенджамінові:

— Мовчати!

— Так, пора все це припинити,— мовив суддя, намагаючись погамувати власне хвилювання.— Констеблю, відведіть засудженого до колодок. Пане секретар, яка там у нас наступна справа?

Натті, очевидно, скорився своїй долі. Похнюпившись, він мовчки пішов за констеблем. Юрба розступилася, пропускаючи засудженого, і коли його висока худорлява постать щезла за дверима, майже всі кинулися на майдан.

РОЗДІЛ XXXIV

Ха-ха! Дивіться —
Які жорсткі підв'язки в нього!

Шекспір, «Король Лір»

За тих часів, що про них ми розповідаємо, у штаті Нью-Йорк ще збереглося звичаєве право, й гуманніші способи покари ще не заступили колодок і стовпа, до якого прив'язували

засуджених до биття канчуками. Ці залишки давнини містилися саме навпроти тюрми, як свого роду застереження злочинцям.

До того місця і прямував Натті за констеблями, схиливши голову перед силою, з якою не міг боротися. Мешканці селища юрмилися навколо, дивлячись на нього з надзвичайною цікавістю. Констебль трохи підняв верхню частину колодок і вказав пальцем на отвори, куди старий повинен був устромити ноги. Не опираючись, Шкіряна Панчоха мовчки сів на землю й зробив те, що від нього вимагали. Він тільки раз глянув навкруг, шукаючи співчуття, як це, мабуть, усім властиво у хвилину страждання. Якщо він і не побачив явних ознак симпатій, то все-таки не побачив і злорадної втіхи, не почув жодного образливого слова. Настрій натовпу, якщо можна так сказати, був мовчазний і стриманий.

Констебль уже збирався опустити верхню дошку, коли Бенджамін, наблизившись до засудженого, звернувся до констебля сердито, ніби шукаючи приводу для сварки:

— Яка користь, констеблю, затискати людину в ці дровиняки? Вони ж не заважають пити грог і не залишають рубців на спині, то ж на якого дідька це робити?

— Такий вирок суду, містере Пенгіллан, та й закон, гадаю, цього вимагає.

— Так, так, я знаю, що існує такий закон, але для чого це все? Яка біда, подумаєш,— потримати чоловіка за п'ятки цілих дві склянки!

— То, по-твоєму, це не біда, Бенні Помпо,— мовив Натті, жалісно глянувши на управителя,— не біда — виставити на глум сімдесятирічного старого, наче приборканого ведмедя? Це не біда — посадити старого солдата, який пройшов війну п'ятдесят шостого року й бився з ворогом у сімдесят шостому, на майдані, де хлопчаки тицятимуть у нього пальцями, а люди дорікатимуть йому цим аж поки його віку? То це дрібниці — принизити гордість чесної людини, прирівнявши її до лісового звіра?

Бенджамін гнівно обвів очима натовп і, якби помітив посмішку на чиємусь обличчі, то негайно б учинив бешкет, але, зустрівши погляди, що виражали байдужість або співчуття, сів поряд із старим мисливцем, устромив ноги у вільні отвори й крикнув:

— Тепер опускай, констеблю, опускай, кажу тобі! Коли тут є охочий подивитися на ведмедя, то хай дивиться, щоб його чорти взяли! Хай дивиться на двох ведмедів, та пам'ятає, що бодай один з них уміє не тільки гарчати, але й кусатися!

— Але ж я не маю наказу забивати вас у колодки, містере Помпо! — вигукнув констебль.— Ідіть звідси й не заважайте мені виконувати мій службовий обов'язок.

— Який ще тобі потрібен наказ, коли я сам тобі наказую? Хто, крім мене, має право розпоряджатися моїми ногами? Отже, опускай швидше, і подивимось, чи наважиться хтось оскалити зуби!

— Коли людина сама просить, щоб її забили в колодки, то чом би й не прислужитися їй,— засміявся констебль і опустив верхню дошку.

Вигляд Бенджаміна в колодках усіх насмішив, і мало хто вважав за краще стримати в собі напад веселощів. Управитель шарпнувся, намагаючись вирватися з колодок і звести порахунки з тими, хто стояв найближче, але констебль уже повернув ключ у замку, і всі зусилля Бена Помпи виявилися марними.

— Послухай, констеблю,— закричав Бенджамін.— Звільни мене на хвильку, і я завдам чосу цим скалозубам!

— Ні, ні, ви з доброї волі сіли в колодки,— відказав констебль.— Тож і терпіть, сидіть із Натті Бампо, скільки йому слід відсидіти.

Бенджамін, переконавшись, що всі його погрози і борсання марні, вирішив, за прикладом свого товариша по нещастю, набратися терпцю. Обличчя його промовляло, як він глибоко зневажає глузівників, а гнів у нього змінився відразою. Коли управитель трохи заспокоївся, він повернувся до старого мисливця, намагаючись його розрадити, і цим наміром, певно, був би виправданий і більший гнів, ніж той, про який ми розповіли.

— Правду сказати, містере Бампо, це чиста марниця. Я знав на «Боадіцеї» дуже добрих хлопців, яким траплялося сидіти в колодках геть ні за що,— ну от, приміром, забудеться, що грошей катма, і перепустить ще один кухлик грогу. Сидіти в колодках — це однаково, як стояти на двох якорях, що лежать на м'якому грунті, і чекати припливу чи зміни вітру. Так-от, кажу, мені не раз доводилося бачити добрих хлопців, які, помилившись у своїх розрахунках, були ошвартовані з носа й корми так, що дарма й думати повернути на інший галс,— та ще й з кляпом у роті, що стирчить, наче шлюпка на гакаборті.

Мисливець оцінив, мабуть, добрі наміри Бенджаміна, дарма що, здавалося, нічого не второпав з його красномовства. Підвівши голову, він спробував усміхнутись і сказав:

— Щось не розумію.

— Та кажу, що це дрібниця, так собі, маленький шквал — налетить і піде,— вів далі Бенджамін.— Що він для тебе, коли ти маєш такий довгий кіль? А мої нижні шпангоути трохи короткуваті, мене заносить на корму, й важко зберігати остійність. Та то все пусте, містере Бампо, от відстоїмо цю собачу вахту, і хай мене чортяка вхопить, якщо не вирушимо разом у плавання по тих самих бобрів! Я не так уже й дуже розуміюся на рушницях, бо звик бути біля гармат, але можу допомогти носити дичину чи ловити її капканами. А коли ти так само вправно володієш мисливським знаряддям, як остенем, то плавання наше буде нетривалим. Я скажу сквайрові Діку, щоб він викреслив мене із списків екіпажу, поки ми повернемося.

— Ти звик жити між людьми, Бенні,— сумно мовив Шкіряна Панчоха,— і в лісі тобі поведеться нелегко.

— Зовсім ні! — вигукнув управитель.— Я не з тих слинь-ків, що плавають лише в погожу годину, містере Бампо. Якщо я вже назвав кого-небудь другом, то, будь певен, не покину його. Ось, приміром, сквайр Дік — славна людина, і я люблю його майже так само, як барильце ямайського рому, що стоїть у пивниці місіс Голлістер...

Бенджамін раптом замовк, повернувся до мисливця, прискалив око, й усмішка освітила його грубе обличчя. Тоді він додав тихо:

— Кажу тобі, містере Шкіряна Панчохо, ром той — добряча штука, і освіжає, і гарячить,— куди там голландському віскі до нього! А що, може, пошлемо кого-небудь до місіс Голлістер, нехай надішле пляшечку на пробу, а то мені вже ноги зсудомило, і не завадило б трохи прочистити верхній механізм.

Натті зітхнув і подивився на юрбу, що вже почала потроху розходитися, потім позирнув на Бенджаміна, але нічого не відповів. Тяжкі переживання притлумили всі інші його почуття, й тінь глибокої печалі злягла на покарбоване зморшками чоло старого.

Управитель уже був вирішив, що мовчанка Натті — знак його згоди, коли це на майдані з'явився Гайрам Дулітл у супроводі Джотема. Проминувши Бенджаміна, він зупинився на безпечній відстані від нього проти Шкіряної Панчохи. Натті дивився йому просто в очі, й Гайрам мимовільно зіщулився під тим поглядом, відчувши якусь невиразну тривогу, але опанував себе й, поглянувши на небо, затягнуте імлою, сказав, як завжди, офіційно й нерішуче, ніби це балакав з приятелем:

— Давно вже немає дощу. Коли б не було посухи.

Бенджамін саме видобував гроші з гаманця й не помітив, як підійшов мировий суддя, а Натті, не відповівши ані слова, з огидою відвернувся від нього. Але Гайрама такий прийом анітрохи не збентежив, і він перегодом знов озвався:

— Хмари такі, ніби в них не лишилося ні краплі води, а земля зовсім пересохла від суші. Якщо днями не піде дощ, буде недорід.

Цю пророчу думку Дулітл виголосив холодним насмішкуватим тоном, характерним для подібних йому людей, ніби хотів сказати: «Я нічого не знаю, я діяв, як велить закон», і то людині, котрій завдав стільки лиха. Це було вже занадто для старого, який так довго, хоч як йому було важко, зберігав самовладання, і він не витримав.

— Навіщо падати дощу,— вигукнув він,— коли через тебе землю зрошують сльози старої, немічної і нужденної людини? Йди звідси геть! Ти створений за образом і подобою божою, але в душі твоїй вселився диявол. Серце мені болить, а твій вигляд ще й додає мені страждання. Йди собі геть!

Бенджамін облишив копирсатися в гаманці й підвів голову саме тієї миті, коли Гайрам, уражений гіркими словами мисливця, втратив обережність і наблизився до управителя на відстань простягнутої руки. Бенджамін миттю вхопив Дулітла за ногу й повалив на землю, перш ніж той устиг щонебудь збагнути й пустити в дію свою, не таку вже й малу фізичну силу.

— Ви негідник, містере Дулітл, ось що я вам скажу! — загорлав Бенджамін.— Ви справжній мерзотник! Я знаю вас, у вічі ви підлабузнюєтеся до сквайра Річарда, а позаочі перетираєте його на зубах з усіма плетухами в селищі. Мало вам, що через вас чесну стару людину прив'язали за п'ятки, так ви ще й напираєте на старого на всіх парусах, коли він стоїть на якорі. Але я ще бозна-відколи маю вас на оці, й ось слушна година, щоб поквитатися з вами. Ану, захищайся, падлюко, зараз я дам тобі прочуханки!

— Джотеме! — заволав переляканий мировий суддя.— Джотеме! Поклич-но констебля! Містере Пенгіллан, ім'ям закону я вимагаю припинити цю сварку!

— Ми й так з тобою занадто мирно жили,— відповів Бенджамін, недвозначно виявляючи намір перейти до бойових дій.— Захищайся, кажу тобі! Чуєш, чим пахне цей молот?

— Лишень спробуй мене зачепити! — верещав Гайрам, марно силкуючись випручатись із залізного стиску Бенджаміна.— Лишень спробуй підняти на мене руку!

— Коли ти це називаєш підняти руку, то що з тобою буде, коли я її опущу? — зареготався старий моряк.

І тут ми мусимо із жалем зауважити, що Бенджамін повівся зовсім нечемно, бо він з розмаху опустив свій молот на ковадло, тобто на обличчя Дулітла. Навколо них щільним колом з'юрмилися люди, хтось побіг до суду кликати допомогу, а кілька молодших поселенців гайнули, обганяючи один одного, до дружини мирового судді, кожний сподіваючись бути тим щасливчиком, який перший повідомить її про пригоду з Гайрамом.

Бенджамін тим часом працював вельми ревно й вправно: однією рукою підводив свого супротивника, а другою гамселив, бо мав за правило не бити лежачого. Отож поки з'явився шериф, він устиг розцяцькувати Дулітла так, що того важко було впізнати. Згодом Річард казав, що хоч він, як охоронець порядку, і був обурений тією бійкою, але значно більше засмутила його незгода між його улюбленцями. Гайрам якоюсь мірою був необхідний для шерифового марнославства, а Бенджаміна він, як не дивно, щиро любив, і свідченням цієї прихильності стали слова, що мимохіть вихопилися у Річарда:

— Сквайре Дулітл! Сквайре Дулітл! Як вам не соромно,— ви, представник закону, самі порушуєте громадський порядок, ображаєте суд і лупцюєте бідного Бенджаміна!

Почувши голос Джонса, управитель зупинився, а Гайрам, скориставшись цим, підвів своє понівечене обличчя до миротворця. Побачивши, що то шериф, він знов заверещав:

— Я притягну його до відповідальності! Я притягну його до суду! Пане шериф, накажіть заарештувати його!

Тим часом Річард збагнув, що й до чого, і докірливо мовив, повернувшись до старого моряка:

— Бенджаміне, як ти потрапив у колодки? Я завжди думав, що ти сумирний, мов ягня. Саме за це й шанував тебе. Ех, Бенджаміне, Бенджаміне! Ти зганьбив своєю поведінкою не тільки себе, але й своїх друзів! О господи! Містере Дулітл, таж він вам, здається, звернув обличчя на один бік!

Гайрам, устигши вже підвестись, відійшов від управителя на безпечну відстань і почав на весь голос вимагати покари. Провина Бенджаміна була очевидною, і Річард, пам'ятаючи безсторонність свого кузена під час розгляду справи Шкіряної Панчохи, дійшов прикрого висновку, що мусить заарештувати приятеля. Коли строк перебування в колодках, призначений Шкіряній Панчосі, минув, і Бенджамін довідався, що вони пробудуть принаймні одну ніч за гратами разом, він

не став протестувати і просити, щоб його віддали на поруки. Він лише, коли констеблі на чолі з шерифом повели їх до в'язниці, виголосив таку промову:

— Я нічого не маю проти, щоб переночувати в одному кубрику з Бампо, бо це чесний старий і майстерно володіє остенем і рушницею. Але не розумію, чому людину, яка скривила на один бік пику того теслі, не винагородили подвійною порцією рому? Це несправедливо і не по-християнськи. Якщо в нашій окрузі і є кровопивця, то це він. Я його знаю, еге ж! А коли у нього в голові не порохно, то й він тепер, мабуть, зрозумів, що я за людина. Та й що я такого поганого зробив, що ви так засмутилися? Чого ви, сквайре, берете всі ті дурниці так близько до серця? Звичайна собі баталія бортом до борту, тільки ми обидва стояли на якорі, як у порту Прайя, а ми тоді таки всипали ворогові.

Відповісти на ту мову означало б для Річарда принизити свою гідність, тож, коли бранців щасливо приставили в тюрму, він наказав засунути всі засуви та замкнути двері й пішов.

Решту дня Бенджамін перебув у безкінечних дружніх балачках із різними людьми, розмовляючи з ними через грати, а його товариш, понуро опустивши голову, швидко й нетерпляче ходив туди-сюди по тісній комірчині; коли ж він на мить підводив голову й зустрічався поглядом з ким-небудь із цікавих, на обличчі його проступала майже дитяча наївність, яку заміняла відразу неприхована й глибока тривога.

Надвечір біля вікна в'язниці бачили Едвардса. Він довго й розважно говорив із своїм другом і, певне, заспокоїв його, бо коли юнак пішов, Шкіряна Панчоха кинувся на солом'яний матрац і незабаром уже спав міцним сном. Цікаві, з доброю половиною яких Бенні Помпа встиг випити за дружбу, потроху розійшлись, і Біллі Кербі, що стовбичив біля вікна довше всіх, о восьмій годині вечора, коли вже Натті ліг, пішов до темплтонської кав'ярні. Тоді Натті підвівся, запнув ковдрою вікно, й обидва в'язні, очевидно, лягли спати.

РОЗДІЛ XXXV

Вони тікали від погоні.
Як вітер, мчали їхні коні,
Ніхто назад не поглядав,
Аж доки ворог не відстав.

Семюель Батлер, «Гудібрас»

Коли посутеніло, присяжні, свідки й інші учасники суду почали розходитися, а близько дев'ятої селище вже заспокоїлося і на вулицях майже нікого не було видно.

О цій порі суддя Темпл і його дочка, за якими трохи віддалік ішла міс Грант, повільно прогулювалися тополевою алеєю і розмовляли.

— Звичайно, ніхто краще за тебе не розрадить старого,— казав суддя,— та не намагайся виправдати його: закон треба шанувати.

— Але ж, тату,— палко вигукнула Елізабет,— закон, що засуджує таку людину, як Шкіряна Панчоха, за дрібну, на мою думку, провину, навряд чи можна назвати досконалим!

— Ти говориш про те, чого не розумієш,— відповів батько.— Суспільство не може існувати без певних обмежень. І ті, хто втілює ці обмеження в життя, мусять бути поза підозрою і користуватися повагою. Як подивилися б на суддю, котрий звільнив від кари злочинця лиш через те, що той урятував життя його дочці?

— Я розумію... я розумію, твоє становище було скрутне, любий тату, але ж... Засуджуючи вчинок Натті, я не можу не думати про те, що суддя — теж людина!

— Ти міркуєш суто по-жіночому. Збагни, дитинко, його покарали не за те, що він образив Гайрама Дулітла, а за те, що загрожував зброєю констеблеві, коли той виконував службовий обов'язок...

— А мені байдуже, за що саме,— перепинила його міс Темпл із переконаністю, в якій було більше почуття, ніж розсудливості.— Я знаю лише, що Натті не винний, а коли так, то ті, хто його кривдить, не можуть називатися справедливими.

— Отже, і суддя теж? І твій батько, Елізабет?

— Ні, ні, не кажи так, любий тату!.. Ти хотів мені щось доручити,— поясни, що саме, і я все виконаю.

Суддя трохи помовчав, тоді лагідно усміхнувся, ніжно погладив дочку по плечі й сказав:

— Де в чому ти маєш рацію, Бесс, але в тебе серце бере гору над розважливістю. Ну, то слухай: у цьому гаманці двісті доларів. Піди до в'язниці,— не бійся, тебе ніхто там не зобидить,— і віддай цю записку наглядачеві, а коли побачиш Бампо, скажи йому все, що вважаєш за потрібне, розрадь бідолашного старого. Але пам'ятай, Елізабет: закони — це те, що відрізняє цивілізоване суспільство від дикого. І ще пам'ятай, що Шкіряна Панчоха порушив закон, а твій батько був його суддею.

Елізабет нічого не відповіла, тільки палко притиснула до грудей руку, що тримала гаманець, і попідруч із Луїзою вийшла на головну вулицю.

Вони йшли мовчки, тримаючись домів, де вечірній присмерк був ще густіший і майже цілком ховав їхні постаті; не було чути ані звуку, лише торохкотів віз, який пара волів тягла в тому ж напрямку, куди йшли дівчата. Поруч із возом ліниво брів погонич, стомлений, мабуть, денною працею. На розі біля тюрми воли звернули до стіни і, перегородивши дівчатам дорогу, зупинилися; погонич винагородив їх за терплячу працю сіном із шаньок, які висіли у них на шиях, і воли взялися повільно жувати. Видовище було настільки звичайне, що Елізабет і не поглянула б удруге на той запряг, якби раптом не почула, що погонич неголосно розмовляє з волами:

— Ану, Рябий, поводься пристойно, прошу тебе!

І це звернення до волів, таке дивне для тутешнього краю, і, головне, сам голос примусили Елізабет здригнутися. Обходячи ріг будинку, вона неминуче повинна була опинитися поруч з погоничем і, незважаючи на його простецький одяг, упізнала в ньому Едвардса. Очі їхні зустрілися, і ні пітьма, ні широкий плащ, в який була закутана дівчина, не завадили Оліверові також упізнати її.

— Міс Темпл!

— Містер Едвардс!

Ці слова прозвучали майже одночасно, хоча й Елізабет, і юнак вимовили їх мало не пошепки, ніби підкоряючись інстинктивному почуттю обережності.

— Як це могло статися, що ви тут, біля тюрми? — вигукнув Едвардс, уже не сумніваючись, що перед ним Елізабет.— А, ви, певно, йдете до священика. Адже це міс Грант з вами? Даруйте, міс Грант, я попервах не впізнав вас.

Луїза зітхнула, але так тихо, що її почула лише Елізабет, яка швидко промовила:

— Ми не просто прогулюємось поблизу в'язниці — ми саме туди і прямуємо. Ми хочемо запевнити Шкіряну Панчоху, що не забули його подвигу. Ми мусимо бути справедливими, але й не хочемо бути невдячними. Певно, ви теж до нього, але дозвольте спочатку пройти нам, ми пробудемо там не більше десяти хвилин. На добраніч, сер. Я... мені... мені надзвичайно прикро, містере Едвардс, що вам доводиться виконувати таку роботу. Я впевнена, що мій батько охоче...

— Я почекаю, міс Темпл, скільки вам потрібно,— холодно урвав її юнак.— Тільки не кажіть нікому, що ви мене тут зустріли.

— Звичайно,— мовила Елізабет, кивнувши у відповідь на уклін Едвардса й злегенька підштовхнула вперед Луїзу, яка трохи забарилася.

Коли дівчата увійшли до вартівні, міс Грант прошепотіла:

— Чи не можна частину грошей віддати Олівері? Половини вистачить для сплати штрафу, а містерові Едвардсу зараз не дуже ведеться... Я певна, що мій батько не відмовиться допомогти йому із своїх невеликих прибутків, аби Олівер посів у суспільстві достойніше місце...

Елізабет мимохіть осміхнулась, але не встигла відповісти, бо прийшов тюремник. Йому зрозуміла була турбота дівчат про долю Шкіряної Панчохи,— адже той врятував їх від неминучої загибелі; та й живі були ще патріархальні звичаї, тож поява Елізабет і Луїзи нітрохи не здивувала тюремного наглядача. А втім, коли б він і мав якісь заперечення чи сумніви, то записка судді Темпла усунула б їх. Отже, наглядач без зайвих слів провів дівчат до камери. Коли він повертав ключ у замку, почувся хрипкий голос Бенджаміна:

— Гей, хто там?

— Гості, яким ви зрадієте,— відповів тюремник.— Що ви зробили із замком, чому ключ не повертається?

— Легше, легше, хазяїне! — відгукнувся управитель.— Я щойно забив туди цвях — стопор по-морському,— щоб містер Дулітл, бува, не здумав з'явитися сюди і вчинити нову бійку: з мене вистачить і однієї, бо, здається, доведеться сплачувати штраф — і тоді плакали мої грошенята! Покладіть своє судно в дрейф і почекайте трохи — зараз я звільню прохід!

Почулися удари молотка, й незабаром ключ легко повернувся.

Очевидно, Бенджамін передчував неминуче розставання із своїми іспанськими дублонами, бо протягом дня не раз посилав до «Хороброго драгуна» по свій улюблений напій і пере-

бував тепер у такому стані, який по-морському називається «море по коліна». Але навіть тій рідині нелегко було примусити старого моряка втратити рівновагу, бо, за його словами, він мав «такий справний такелаж, що міг нести паруси за будь-якої погоди»; однак саме тепер його таки, як то кажуть, «хитало».

Коли Бенджамін, нарешті, второпав, хто стоїть перед ним, то поквапився до койки і, незважаючи на присутність молодої господині, сів і, щосили намагаючись удати із себе тверезого, прихилився спиною до стіни.

— Якщо ви псуватимете мої замки, містере Помпо,— мовив тюремник,— я поставлю стопор, як ви кажете, на ваші ноги і приклепаю до койки.

— Чого це ви раптом, хазяїне? — пробурмотів Бенджамін.— Я сьогодні вже витримав один шквал,— доброго потроху. І взагалі, чом я не можу робити те, що робите ви? Не замикайте двері знадвору, то і я не замикатиму їх зсередини, обіцяю вам.

— Я зобов'язаний замикати в'язницю на ніч о дев'ятій годині,— звернувся тюремник до дівчат,— а тепер без вісімнадцяти хвилин дев'ять.

З тими словами він поставив на сосновий стіл маленьку свічку і вийшов.

— Шкіряна Панчохо, мій добрий друже! — почала Елізабет, коли ключ знов повернувся в замку.— Ми прийшли сюди подякувати вам... Якби ви дозволили зробити обшук у себе в хатині, то штраф за оленя був би сплачений, і все було б гаразд...

— Дозволити обшук! — вигукнув обурено Натті й підвів голову, але не вийшов з кутка, де влаштувався.— Невже ти думаєш, дівчино, що я впустив би в хатину таку підлоту? Ні, ні, я не відчинив би дверей, навіть побачивши твоє миле личко. Але нехай тепер обшукують попіл і головешки — там нічого немає крім того, що буває в ямах для поташу.

Старий знов похнюпився, поринувши в печальні роздуми.

— Хатину можна відбудувати, й вона буде ще кращою,— заспокійливо сказала Елізабет.— Я сама подбаю про це, коли спливе термін вашого ув'язнення.

— Хіба можна воскресити померлого? — гірко мовив Натті.— Хіба може людина піти на те місце, де поховала батька, матір і дітей, зібрати їхній прах і зробити з нього живих людей? Ти не знаєш, що то значить — прожити більше сорока років під тим самим дахом і бачити ті самі речі... Ти ще дуже молода, дитинко, але ти одне з найблагороднішних ство-

рінь у світі... Ради тебе я сподівався, що все минеться... Але тепер, коли все так обернулося, про це й думати годі.

Елізабет, очевидно, зрозуміла його слова краще, ніж решта присутніх, бо відвернулась, ховаючи обличчя, тоді як на простодушному личку Луїзи було лише співчуття до страждань старого. Швидко погамувавши своє збентеження, Елізабет вела далі:

— А я скажу вам, мій рятівниче, що вибудуємо дім набагато кращий. Невдовзі ви вийдете на волю, а ще до того я подбаю, щоб вам приготували дім, де ви зможете жити в супокої та достатку до кінця днів своїх.

— В супокої та достатку... дім...— повільно повторив Натті.— У тебе добрі наміри, дитинко, і мені так жаль, що їм не збутись. Він бачив, як я сидів у колодках, як з мене всі сміялися!

— Хай їм дідько, твоїм колодкам! — вигукнув Бенджамін, стрясаючи в одній руці пляшку, до якої раз у раз прикладався, а другою зневажливо махаючи.— Що тут такого? Ось нога, яка цілу годину стирчала, мов утлегар,— то що, вона стала гіршою від цього? Скажіть, гіршою вона стала, га?

— Здається, містере Помпо, ви забуваєте про нашу з Луїзою присутність,— зауважила Елізабет.

— Забути про вас, міс Ліззі? — відповів управитель.— Та хай мене грім поб'є, якщо я про вас забуду! Ви ж не те, що ця преподобниця Бійсябога! Може, душа в неї й гарна, не заперечую, але з виду вона яка! Чуєш, старий стрільцю, це ж скелет у чужій спідниці. А шкіра на обличчі — ну геть тобі новий парус: де напнутий туго, а де теліпається, бо троси погано натягнуті...

— Перестаньте, я наказую вам замовкнути,— мовила Елізабет.

— Єсть, мем! — відповів стюард.— Але не пити ви мені не наказували.

Міс Темпл знов обернулася до мисливця.

— Натті, ми зараз говоримо про вас, а не про інших. Я подбаю про те, щоб ви жили в супокої та достатку.

— В супокої та достатку...— знов повторив Шкіряна Панчоха.— Про який супокій може бути мова, коли старій людині треба йти кілька миль, поки вона знайде затінок сховатись від палючого сонця? Про який достаток можна говорити, коли старий мисливець, проблукавши цілий день у лісі, не вистежить оленя, хіба побачить норку чи лисицю! Так, важко буде мені добувати бобрів, щоб сплатити штраф... Доведеться йти за сотню миль аж до Пенсільванії, бо тут їх уже

не знайдеш. Гай-гай, через ваші поруби і вдосконалення всі звірі пішли звідси. Де були боброві греблі, ви перетинаєте річки греблями для млинів, ніби людина має право заважати річкам текти туди, куди їм веліло провидіння... Бенні, якщо ти так ревно прикладатимешся до пляшки, то не зрушиш з місця, коли настане час.

— Слухай, містере Бампо,— відповів той,— ти не потерпай за Бена. Коли покличуть на вахту, постав мене на ноги, вкажи напрямок, у якому стернувати, і я піду під усіма парусами не гірш, ніж інші, будь певен!

— Час уже настав,— мовив, прислухаючись до чогось, мисливець.— Я чую, як воли чухають роги об стіну в'язниці.

— Тоді командуй, приятелю, і ми відчалюємо! — вигукнув Бенджамін.

— Ти не викажеш нас, дівчино? — запитав Натті, довірливо дивлячись просто в очі Елізабет.— Ти не викажеш старого, якому хочеться дихати свіжим повітрям? Я не маю нічого лихого на думці, і якщо закон вимагає від мене сотню доларів, то мені треба на те цілого літа, я полюватиму, поки виплачу все, до останнього цента, а цей добрий чоловік допоможе мені.

— Ми добудемо тих бобрів,— пробелькотів Бенджамін і зробив рукою непевний рух.— А якщо вони втечуть від нас, назвіть мене старою шваброю.

— Що ви задумали? — стривожено вигукнула Елізабет.— Ви повинні відсидіти тут тридцять днів, Натті. Ось гроші, візьміть їх, сплатіть завтра штраф і наберіться терпіння на місяць. Ми з подругою часто відвідуватимемо вас; ми самі пошиємо вам новий одяг, потурбуємося, щоб скрасити вам перебування у в'язниці.

— Правда, дітки? — розчулено мовив Натті, підійшовши до Елізабет і лагідно взявши її за руку.— Невже ви так добре ставитеся до старого лише тому, що він без труда застрелив дику кішку? Значить, незважаючи на кров, яка тече в твоїх жилах, ти здатна на вдячність... Але ж твої пальчата не звикли шити оленячими жилами, їм не впоратися з оленячою шкірою... І все ж таки він, якщо не глухий, почує про це й дізнається, що є ще люди, котрі пам'ятають добро.

— Не кажіть йому нічого, благаю вас,— палко попросила Елізабет.— Якщо ви любите мене, якщо ви поважаєте мої почуття,— не кажіть нічого. Я говорю тільки про вас, і все, що я роблю,— теж тільки для вас. Мені прикро, Шкіряна Панчохо, що закон вимагає такого тривалого ув'язнення, але, зрештою, це лише один коротенький місяць...

— Місяць! — вигукнув Натті, безгучно засміявшись.— Ні, дівчино, не пробуду я тут жодного дня, жодної години більше! Суддя Темпл може засудити мене до ув'язнення, але для того, щоб утримати мене тут, хай вибудує міцнішу тюрму! Колись я потрапив у полон до французів, і вони посадили всіх бранців — шістдесят дві душі — в блокгауз, але тим, хто знається з лісом, неважко було прорізати отвір у соснових колодах! — Мисливець замовк, озирнувся, знов засміявся, обережно посунув управителя вбік і, відгорнувши ковдру, показав дівчині свіженький отвір у стіні, зроблений з допомогою киянки й молотка.— Тут треба тільки вдарити,— і тоді...

— Вперед! Вперед! — загорлав Бенджамін, раптом прийшовши до тями.— У відкрите море! Ти їх тільки лови, своїх бобрів, а я вже міцно триматимусь за ті боброві шапки.

— Боюся, цей хлопчина завдасть мені клопоту,— сказав Натті.— Якщо вони натраплять на наш слід скоро, то зволікати нам аж ніяк не можна буде, а він навряд чи здолає швидко бігти.

— Бігти? — відгукнувся Бенджамін.— Ні, ухилитися від курсу і взяти їх на абордаж!

— Замовкніть! — наказала Елізабет.

— Єсть, мем!

— Не може бути, щоб ви хотіли покинути нас, Шкіряна Панчохо,— вела далі Елізабет.— Благаю вас, схаменіться: вам доведеться жити тільки в лісі, а ви старієте. Потерпіть трохи, і ви вийдете звідси відкрито, чесно.

— А хіба можна тут заполювати бобра, дівчино?

— Навіщо вони вам? Ось гроші, заплатіть штраф, а через місяць ви вільна людина! Дивіться, це золоті монети...

— Золоті! — вигукнув Натті з дитячою цікавістю.— Давно я не бачив золотих монет. Ще за тієї війни траплялося їх бачити частіше, ніж тепер ведмедів. Пам'ятаю, в армії Діско був драгун — то його вбили, а в сорочці його були зашиті кільканадцять таких-от блискучих кружалець. Я їх, щоправда, не вирізáв, але бачив на власні очі,— вони були трохи більші і ясніші, ніж ці.

— Це англійські гінеї — вони ваші,— сказала Елізабет.— І це лише запорука того, що буде зроблено в майбутньому.

— Мої? Чому ви віддаєте мені таке багатство? — мовив Натті, допитливо дивлячись на дівчину.

— Як чому! Хіба не ви врятували мені життя? Хіба не ви визволили мене з пазурів лютого звіра? — вигукнула дівчина,

затуливши очі рукою, ніби захищаючись від жахливого видіння.

Мисливець узяв гроші й став перебирати їх по одній монеті, а сам тим часом говорив:

— Кажуть, у Вишневій долині продається рушниця, яка вбиває за сімсот кроків. На своєму віку я бачив добрі рушниці, але такої ще не доводилося тримати в руках. Сімсот кроків — добрячий постріл! Так, так... Але дарма, я людина стара, й моя рушниця послужить мені до смерті. Візьми своє золото, дитинко. Однак нам пора: я чую, як він розмовляє з волами. Ти ж не розкажеш... Ти ж нікому не викажеш нас, дівчино?

— Виказати вас! — вигукнула Елізабет.— Але візьміть гроші — вони придадуться вам і в горах.

— Ні, ні,— лагідно відповів Натті й похитав головою.— Я й за двадцять рушниць не погоджусь грабувати тебе! Але є одна річ, яку ти можеш для мене зробити, а доручити мені це більш нема кому.

— Кажіть, кажіть — що саме?

— Купи бляшанку пороху — коштуватиме це два срібні долари. Бенні Помпа має гроші, але нам невільно з'являтися в селищі. Такий порох є у француза — найкращий гатунок, що підходить для рушниці. Зробиш це для мене, дівчино, га? Зробиш?

— З радістю! Я принесу вам порох, нехай мені й доведеться блукати цілий день у лісі. Тільки от де й коли ми зустрінемося?

— Де? — на хвильку замислився Натті.— Та хоч би на вершині Гори Видива. Завтра, як сонце буде в зеніті, чекатиму тебе там. Дивись, щоб порох був добре подрібнений,— ти розпізнаєш це по блиску й ціні.

— Я зроблю все, що ви кажете,— твердо пообіцяла Елізабет.

Натті сів навпочіпки й, упершись ногою в оцупок, виштовхнув його назовні. Дівчата почули шурхіт сіна і зрозуміли, чому Едвардс раптом став погоничем.

— Ходімо, Бенні,— мовив мисливець,— темніше сьогодні вже не буде, через годину зійде місяць.

— Стривайте! — зупинила його Елізабет.— Не слід, щоб люди казали, буцім ви втекли в присутності дочки судді Темпла. Заждіть, нехай ми спершу вийдемо, а тоді вже здійснюйте свій план.

Натті не встиг відповісти, коли пролунали кроки тюремника, й старому мисливцеві хоч-не-хоч довелося негайно повер-

нутися. Ледве встиг він зіп'ястися на ноги й затулити ковдрою отвір, біля якого дуже вчасно впав Бенджамін, як клацнув замок і двері відчинилися.

— Міс Темпл ще не збирається йти? — гречно запитав тюремник.— Уже час замикати в'язницю.

— Ідіть, а я за вами,— відповіла Елізабет.— Добраніч, Шкіряна Панчохо!

— То не забудь — бери найдрібніший порох: він посилатиме кулю далі, ніж звичайний. Я вже старий і не можу ганятися за дичиною, як колись...

Елізабет махнула рукою, щоб він замовк, і вийшла з камери, а за нею Луїза з наглядачем. Тюремник лише один раз повернув ключ, зауваживши, що ще повернеться і замкне арештантів, як годиться, от тільки виведе панночок на вулицю.

Коли він випустив їх надвір і повернувся назад, схвильовані дівчата попрямували до рогу в'язниці.

— Якщо Шкіряна Панчоха відмовляється від грошей,— прошепотіла Луїза,— можна їх віддати містерові Едвардсу, та ще...

— Тихше! — застерегла Елізабет.— Я чую шерех: вони втікають! Ах, їх одразу ж помітять!

Дівчата вже повернули за ріг і побачили, як Едвардс і Натті витягали крізь отвір майже непритомного Бенджаміна. Волів, які перестали жувати сіно, відвели від стіни й поставили на вулиці, щоб зручніше було діяти.

— Треба підібрати сіно з землі і скласти на віз,— сказав Едвардс.—Хутчіше, не можна, щоб його побачили!

Ледве Натті встиг це зробити, як крізь отвір у стіні заблищало світло й почувся голос тюремника, що гукав в'язнів.

— Що ж робити? — сказав Едвардс.— Через цього п'яничку нас викриють! Не можна гаяти ані хвилини!

— Хто це п'яничка, ти, зелений новобранцю? — промимрив стюард.

— Втекли! Втекли! — почулися голоси із в'язниці.

— Треба його покинути,— мовив Едвардс.

— Так не годиться, хлопче,— відказав Натті.— Він має добре серце — половину моєї ганьби перебрав сьогодні на себе.

Тут із дверей «Хороброго драгуна» вийшло кілька чоловік, почулись гучні голоси, і найгучніший серед них був голос Біллі Кербі.

— Місяць ще не зійшов,— сказав лісоруб,— але ніч зоряна. Ну, хто додому? Стривайте, що там за гвалт у тюрмі? Треба піти подивитися, що скоїлось.

— Ми пропали, якщо не кинемо його,— прошепотів Едвардс.

Тієї ж хвилини Елізабет підійшла до нього й швидко прошепотіла:

— Покладіть його на віз і пустіть волів. Ніхто туди й не загляне.

— Он який бистрий жіночий розум,— мовив юнак.

Ідею цю негайно здійснили. Управителя поклали на сіно, сказали сидіти спокійно, дали в руки батіг і погнали волів уперед. Як тільки з цим було покінчено, Едвардс і мисливець, скрадаючись попід будинками, шаснули у провулок, що вів на околицю селища. Вони жваво бігли вулицею, де вже лунали крики переслідувачів. Дівчата прискорили ходу, не бажаючи зустрічатися з констеблями й цікавими, які галасливою юрбою наближалися до тюрми: хто лаявся, а хто й сміявся, потішений сміливою втечею в'язнів. Найголосніше кричав Кербі, нахваляючись, що зловить утікачів і принесе Натті в одній кишені, а Бенджаміна — в другій.

— Треба їх оточити! — кричав він.— Розходьтеся в різні боки, хлопці, щоб перетяти їм шлях до гір! За чверть години вони будуть у горах, і тоді стережіться довгої рушниці!

На цей заклик відгукнулися десятки людей, оскільки не лише констеблі, а й відвідувачі обох пивниць кинулися навздогін: хто всерйоз, а хто, щоб трохи розважитися.

Повернувши до своїх воріт, Елізабет побачила, що Біллі Кербі зупинився біля воза, й подумала, що Бенджаміна спіймали. Коли дівчата квапливо йшли алеєю, вони раптом помітили дві людські постаті, що обережно, але швидко скрадалися в тіні дерев, і за якусь мить перед ними стояли Едвардс і мисливець.

— Міс Темпл, може, я більш ніколи не побачу вас,— схвильовано почав юнак.— Дозвольте подякувати вам за вашу добрість. Ви не знаєте, не можете знати, чому я так дивно поводився, але...

— Тікайте, рятуйтеся! — вигукнула Елізабет.— Селище уже все на ногах. Не можна, щоб вас побачили тут в таку хвилину, та ще й зі мною.

— Ні, я мушу поговорити з вами, нехай мене навіть і схоплять.

— Шлях до моста вже відрізано. Раніше, ніж ви встигнете сховатися в лісі, ваші переслідувачі будуть там. Хіба...

— Хіба що? — вигукнув юнак.— Ваша порада вже раз урятувала мене; кажіть, я підкорюся вам беззастережно.

— Вулиця тепер порожня,— помовчавши, сказала Елізабет.— Перебіжіть на той бік і на березі озера побачите човен мого батька. В ньому ви дістанетеся до будь-якого місця в горах.

— Але судді Темплові може не сподобатися така сваволя.

— Дочка його відповість за це.

Юнак щось прошепотів так тихо, що почула тільки Елізабет, і хотів уже піти й зробити, як вона сказала, коли підійшов Натті й мовив:

— Ви не забудете про порох, діти? Треба йти по боброві шкури, а я й мої собачки старі, припас нам потрібен найкращий.

— Ходімо, Натті,— нетерпеливився Едвардс.

— Йду вже, йду, хлопче. Хай бог благословить вас за вашу добрість до старої людини.

Дівчата постояли, дивлячись услід старому і юнаку, тоді пішли в дім.

А Біллі Кербі тим часом, зупинивши волів, упізнав свій власний віз: Едвардс узяв його, без відома господаря, біля моста, де воли терпляче ждали на свого хазяїна, поки той розважався.

— Гей, золотенькі! — здивовано вигукнув лісоруб.— Як ви сюди потрапили? Я ж залишив вас біля моста!

— Тримайтеся курсу,— пробурмотів Бенджамін і навмання вдарив батогом, який опустився просто на плече Біллі.

— Лиха година, хто це ще такий? — загорлав Кербі, здивовано обертаючись. Але в темряві не розгледіти було обличчя, що ледь видніло над возом.

— Хто я? Стерновий на цій посудині й тримаю курс прямо, як бачиш. Так, так, міст у мене по носу, а тюрма — за кормою, от що значить добре стернувати, хлопче! Тримайтеся курсу!

— Ану, кинь батога, Бенні Помпо, а то, їй-богу, дам натруски. Куди це ти зібрався на моїй запряжці?

— На якій ще запряжці?

— Та на моїх волах і моєму возі.

— Слухай, Кербі, ти повинен знати, що Шкіряна Панчоха і я, Бенні Помпа... Ти знайомий з Беном?.. Отже, Бенні і я... ні, я і Бенні... А, хай йому всячина, коли я знаю напевно, хто саме, але хтось із нас замовив вантаж бобрових шкур, і ось ми винайняли воза, щоб відправити ті шкури додому. А я кажу тобі, містере Кербі, що ти не вмієш веслувати; ти вправся з веслом, як корова з мушкетом чи панночка з шваброю.

Біллі збагнув, у якому стані стюард, і хвилину йшов поряд із возом, про щось міркуючи; тоді взяв батіг у Бенджаміна, що вже встиг заснути, й погнав волів по вулиці, а тоді через міст, у гори, до того порубу, де мав працювати наступного дня; дорогою він не зустрів нікого, крім констеблів, з якими перемовився кількома словами про втікачів.

А Елізабет простояла біля вікна майже годину, прислухаючись до віддалених вигуків переслідувачів і дивлячись на смолоскипи, що метушилися на схилі гори. Але незабаром останній гурт повернувся, розчарований і стомлений, і в селищі запанувала тиша, така сама, як тоді, коли Елізабет виходила з воріт дому, прямуючи до в'язниці.

РОЗДІЛ XXXVI

«І я б ридав, та не хотів»,—
Так вождь онеїдів сказав,—
«Щоб воїна погребний спів
Жаль у собі нікчемний мав».

Томас Кемпбелл, «Гертруда з Вайомінгу»

Рано-вранці наступного дня Елізабет і Луїза, пам'ятаючи доручення Шкіряної Панчохи, зустрілися, як було домовлено, і вирушили до мосьє Лекуа. Хоч мешканці селища вже прокинулися, в крамниці людей було небагато — сам гречний господар, Біллі Кербі, якась покупниця і хлопець-помічник.

Мосьє Лекуа з очевидною втіхою читав якогось листа, а лісоруб стояв із сокирою під пахвою, засунувши одну руку за пазуху, а другу — в кишеню куртки, і добродушно дивився на француза, немовби поділяючи його радість. У нових поселеннях панувала свобода манер, незалежно від суспільного становища людей, їхньої освіти й виховання. Коли дівчата ввійшли до крамниці, господар, не помітивши їх, саме звертався до Біллі:

— Ах, мосьє Біль! Цей лист зробив мене найщасливішою людиною! Ah, ma chère France *! Я знов побачу тебе!

— Я рада чути, мосьє, що ви отримали приємну звістку,— мовила Елізабет.— Але, сподіваюся, ви не назавжди полишаєте нас?

Галантний крамар заговорив тепер французькою мовою і сповістив Елізабет, що має надію незабаром повернутися на батьківщину. Однак хвилювання не заважало йому, за звич-

* О, моя мила Франціє! *(Франц.)*

кою, обслуговувати покупців, і він, розповідаючи прегарній гості про зміну в житті своїх співвітчизників, устиг відпустити лісорубові порцію тютюну.

В листі йшлося про те, що мосьє Лекуа, який, не мавши за собою провини, втік від страху перед революційним урядом, міг повернутися до Вест-Індії, а француз сподівався посісти колишнє почесне місце в суспільстві, хоч як звик до теперішнього свого становища й вів торгівлю з великою вправністю.

Ми не будемо повторювати всі ті милі речі, якими обмінялися обидві сторони, а також безконечні запевнення француза, нібито йому дуже шкода буде втратити товариство міс Темпл. Під час цього обміну милими речами Елізабет вибрала хвильку й непомітно купила порох у хлопця-помічника, якого звали Джонатаном.

Дівчата вже зібралися йти, але мосьє Лекуа, вирішивши, мабуть, що не все сказав, з дуже поважним виглядом попросив у спадкоємиці згоди поговорити з нею віч-на-віч, посилаючись на якусь вельми серйозну причину. Елізабет погодилася, призначила час візиту, й дівчата нарешті вибралися з крамниці, куди вже почали сходитися покупці і де їх зустрічали так само гречно, як і завжди.

Елізабет і Луїза мовчки дійшли до моста, й тут міс Грант зупинилася, бажаючи, але, видимо, не наважаючись щось сказати.

— Що з вами, Луїзо? Ви, часом, не захворіли? — стурбовано запитала Елізабет.— Може, повернемося додому, а із старим зустрінемося іншим разом?

— Ні, я здорова, тільки мені лячно... О, я не можу знов іти на ту гору! Ні, мені несила зробити це!

Це зізнання було цілковитою несподіванкою для Елізабет, яка, хоч і не мала забобонного страху перед небезпекою, що її вже не існувало, проте вважала, що дівчині не зовсім годиться самій блукати в лісі. Вона трохи помовчала, вагаючись; потім, розуміючи, що треба діяти, а не розмірковувати, твердо сказала:

— Тоді я мушу йти сама. Я не можу довіритися нікому, крім вас, у такій справі, бо можна наразити Натті на небезпеку. Почекайте мене на узліссі, аби ніхто не побачив, що я гуляю в горах сама. Мені б не хотілося, щоб пішли недоречні плітки, коли... коли... Почекаєте мене, люба моя?

— Та хоч цілий рік, коли б тільки недалеко від людей,— відповіла схвильовано Луїза.— Але не просіть мене йти на ту гору!

Переконавшись, що подруга справді не може йти, Елізабет залишила її неподалік від дороги в такому місці, де її не було видно випадковим перехожим, а сама вона могла бачити всю долину, і рушила далі вже сама. Йшла вона легкою, але твердою ходою, по тій дорозі, яка так часто згадувалась у нашій оповіді, побоюючись, що може запізнитися, бо затрималась у крамниці Лекуа, а путь до вершини гори була неблизька. Коли дівчині траплялася невеличка галява серед густого чагарника, вона зупинялася перепочити й тоді, забувши на хвильку про мету своєї подорожі, зачаровано дивилася на долину, що простиралась під її ногами. Через тривалу посуху зелень узялася буро-жовтими плямами, й краєвид, дарма що той самий, втратив уже свіжість і веселість, якими пишав на початку літа. Навіть небо, здавалося, страждало від спеки так само, як і земля: сонце сховалося за імлою, що повисла в повітрі, мов тонкий серпанок з диму. Лише де-не-де крізь цю завісу проглядала бліда синява, а на крайнебі темною масою ворушилися хмари, ніби природа збиралась на силі, щоб послати нарешті живлющі потоки людям на благо. Повітря було сухе й гаряче, дихати було важко, але Елізабет поспішала нагору, незважаючи ні на що, бо добре уявляла собі, як засмутиться і в якому безпорадному становищі опиниться старий мисливець, коли не отримає від неї допомоги.

На вершині гори, що її суддя у свій час нарік Горою Видива, була невеличка галява, розчищена для того, щоб краще бачити звідти селище й долину. Тут Елізабет повинна була зустрітися з Натті, і саме сюди вона йшла так швидко, як могла, попри крутизну й численні уламки скель, повалені стовбури та сухі гілки. Але всі ці перешкоди відступили перед рішучістю дівчини, й за кілька хвилин до призначеного часу вона стояла на галяві. Трохи відпочивши на колоді, Елізабет озирнулася, шукаючи свого старого друга, але його ніде не було видно. Вона подумала, чи з обережності він не ховається десь поблизу серед дерев, але й там нікого не було. Стомившись і не знаючи, що вже й думати, Елізабет вирішила покликати мисливця.

— Агов, Натті! Шкіряна Панчохо! — гукнула вона кілька разів, повертаючись то в один, то в другий бік, але у відповідь лише луна озвалась у пересохлому лісі.

Елізабет наблизилася до краю галявини й раптом почула якісь дивні звуки, ніби хтось ударяв рукою себе по губах, із силою видихаючи повітря. Не сумніваючись, що то сигнал Шкіряної Панчохи, вона пішла на звуки й незабаром, спустившись на кілька десятків футів, опинилася на терасі, на

якій місцями з розколин у скелях, там, де нашарувався грунт, росли дерева. Елізабет підійшла до краю тераси, що майже прямовисно обривалася вниз, і зазирнула в провалля. Тієї ж миті позад неї почувся шерех сухого листу, і дівчина обернулася. Те, що вона побачила, спочатку злякало її, але наша героїня швидко отямилась і рішуче, навіть з якоюсь цікавістю, повернулася на те місце, звідки прийшла.

На стовбурі поваленого бурею дуба сидів могіканин, повернувши до Елізабет обличчя, й палючими очима дивився на неї так дивно, що налякав би до смерті полохливішу жінку. З його плечей спадала ковдра, а груди й руки були відкриті. На грудях висіла медаль із зображенням Вашінгтона — відзнака, яку індіанець надягав лише у важливих, урочистих випадках. Чорне довге волосся, заплетене в коси, звисало обабіч голови, відкриваючи високе чоло й пронизливі очі. На мочки вух були почеплені сережки, зроблені із срібла, намистин і голок дикобраза; така сама прикраса була простромлена крізь носовий хрящ і звисала до самого підборіддя. Червоні смуги перетинали зморшкувате чоло й щоки; тіло було розмальоване тією самою фарбою,— таким малюванням прикрашає себе індіанський воїн, що приготувався до якоїсь надзвичайно важливої події.

— Джоне! Як ся маєш, достойний Джоне? — сказала Елізабет, наближаючись до нього.— Тебе так давно не було видно в селищі! Ти мені обіцяв сплести з лози кошик, а в мене вже давно є для тебе сорочка з ситцю.

Індіанець пильно подивився на неї, тоді, похитавши головою, відповів низьким гортанним голосом:

— Джонові руки вже не можуть робити кошиків. Йому більш не потрібні сорочки.

— Але якщо сорочка все-таки тобі знадобиться, ти знаєш, де її знайти,— відповіла Елізабет.— Справді, Джоне, в мене таке почуття, ніби ти маєш законне право вимагати від нас усе, що забажаєш.

— Слухай, дочко,— мовив індіанець.— Шість разів по десять спечних літ минуло відтоді, коли Джон був молодий, високий, як сосна, прудкий, як дика кішка. Він був могутній воїн, такий, як Молодий Орел. Коли його плем'я по кілька днів переслідувало ворогів, очі Чингачгука знаходили сліди їхніх мокасинів. Коли плем'я раділо перемозі, найбільше скальпів висіло на жердині Чингачгука. Коли скво плакали, бо не було чим годувати дітей, він перший приносив дичину. Його куля щоразу наздоганяла оленя. Тоді, дочко, Чингачгук не плів кошиків.

— Ті часи давно минули, старий воїне,— відповіла Елізабет,— твоє плем'я щезло, а ти, замість переслідувати ворогів, привчився жити в страху божому і в мирі з людьми.

— Поглянь-но, дочко, на це озеро, на цю долину, на вігвами твого батька. Джон був молодий, коли його плем'я, зібравшись на раду, вирішило віддати всі ці землі — ген від тої гори, що синіє вдалині, до того місця, де Саскуеханна ховається в лісі. Всі ці угіддя й усе, що живе й росте на них, ми віддали Пожирачеві Вогню, бо любили його. Він був сильний, а наше плем'я було слабке, і він допомагав моєму народові. Відтоді жоден делавар не вбив ні оленя, ні птаха в цих лісах, бо вони належали Пожирачеві Вогню. Чи жив тоді Джон у мирі? Ні, Джон був зовсім молодий, а бачив, як білі люди з Фронтенака пішли війною на своїх братів з Олбані. Чи жили вони в страху божому? Джон бачив, як англійські й американські воїни трощили одне одному голови томагавками через це озеро й землю. Чи жили вони в страху божому і в мирі між собою? Джон бачив, як відібрали ці землі в Пожирача Вогню, і в його сина, і в сина його сина, й новий вождь став ними володіти. Чи жили вони в мирі, ті, хто так вчинив? Чи знали страх божий?

— Такий звичай у білих, Джоне. Адже й делавари воюють і міняють свої землі на порох, ковдри й інші товари?

Індіанець перевів погляд своїх чорних очей на співрозмовницю й так пильно подивився на неї, аж вона зніяковіла.

— Де ж ті ковдри й інші товари, за які куплено право Пожирача Вогню? — гнівно запитав він.— Хіба вони у його вігвамі? Хіба йому сказали: брате, продай нам свою землю й візьми за неї золото й срібло, ці ковдри, цю зброю чи навіть цей ром? Ні, його позбавили всього, як ворога позбавляють скальпа, й навіть не озирнулися, щоб подивитися, живий він чи сконав. Чи живуть такі люди в мирі й страху божому!

— Ти не знаєш усіх обставин,— відповіла Елізабет, збентежена більше, ніж сама собі хотіла б признатись.— Коли б ти краще знав наші закони й звичаї, то інакше б оцінював наші вчинки. Не думай погано про мого батька — він добрий і справедливий.

— Брат Міквона добрий, і він учинить по правді. Я казав це Соколиному Оку й Молодому Орлу.

— Кого ти називаєш Молодим Орлом? — запитала Елізабет, відвертаючись від пильного погляду індіанця.— Звідки він родом і які має права?

— Ти прожила під одним дахом з ним так довго й нічого не знаєш про нього? — обережно спитав індіанець.— Старість

заморожує кров, наче зима води великого озера, але молодість розігріває її, мов сонце навесні. Молодий Орел має очі,— невже в нього немає язика?

Краса, на яку натякав старий воїн, анітрохи не потьмяніла від його алегоричних слів; навпаки, рум'янець на щоках дівчини запалав так яскраво, що, здавалось, ще яскравіше заблищали її чорні очі. Але дівчина, переборовши збентеження, засміялась, удаючи, ніби не сприймає його слова серйозно, й відповіла жартівливо:

— Якщо в нього і є язик, то, певно, не для того, щоб зробити мене повірницею. У ньому надто багато від делавара, щоб він став довіряти свої тайни жінці.

— Дочко, Великий Дух дав твоєму батькові білу шкіру, а мені червону, але кров у нас одного кольору. Молоді люди прудкі й палкі, старі — повільні й холодні. Хіба є різниця під шкірою? Ні. Колись Джон мав дружину. Вона подарувала йому ось стільки синів,— він підняв руку з трьома розчепіреними пальцями,— ще й дочок, які зробили б щасливими кількох молодих делаварів. Вона була добра, дочко, й робила все, що я велів. У нас і в білих різні звичаї, але хіба Джон не кохав своєї дружини, подруги його молодості, матері його дітей?

— Що ж сталося з твоєю родиною, Джоне, з дружиною і дітьми? — мовила Елізабет, розчулена оповіддю індіанця.

— Де лід, який укривав озеро? Розтав і змішався з водою. Джон дожив до тих часів, коли весь його рід пішов у Країну Духів. Тепер і його час наспів, і Джон готовий.

Могіканин схилив голову й замовк. Елізабет не знала, що сказати. Їй хотілося розрадити старого, відвернути його думки від сумних спогадів, але в скорботі його було стільки гідності, що дівчина не наважувалася заговорити. Нарешті після тривалої мовчанки вона запитала:

— Де Шкіряна Панчоха, Джоне? Я принесла порох, але не можу знайти Натті. То, може, ти візьмеш порох і передаси його своєму другові?

Індіанець повільно підвів голову й серйозно подивився на бляшанку, яку Елізабет тримала в руках.

— Ось найлютіший ворог мого народу. Без його допомоги білі ніколи б не подолали делаварів. Великий Дух навчив ваших батьків виробляти порох і рушниці, щоб вони звели з світу індіанців. Невдовзі в цій країні не залишиться жодного червоношкірого. Коли помре Джон, останній могіканин залишить ці горби, й разом з ним щезне і його рід.

Упершись ліктем в коліно, старий воїн нахилився вперед, ніби востаннє вдивлявся в долину, яка видніла крізь імлу, що кожної миті дедалі густішала. Елізабет раптом стало важко дихати. Погляд могіканина, помалу втрачаючи печаль, ставав якимсь несамовито-натхненним — так дивляться, певно, пророки.

— Але він піде в ту країну,— вів далі могіканин,— де зустрінеться із своїми батьками. Там багато дичини й риби. Жінки там не скаржаться на нестачу м'яса, й мінгів там немає. Полювання там — забава для дітей, і всі чесні червоношкірі живуть, як брати.

— Джоне, це не християнський рай! — вигукнула міс Темпл.— Ти знов повертаєшся до поганських забобонів твоїх предків!

— Батьки, сини,— раптом твердо мовив могіканин,— нікого більш немає! У мене тільки один син — Молодий Орел, та й у ньому тече кров білого.

— Джоне,— сказала Елізабет, намагаючись відвернути його думки від цієї теми й водночас сподіваючись задовольнити свою цікавість до всього, що стосувалося Едвардса.— Скажи мені, будь ласка, хто цей містер Едвардс? Чому ти так любиш його? Звідки він родом?

Індіанець стенувся, зачувши ці слова, які, очевидно, повернули його думки до земного життя. Взявши Елізабет за руку, він посадив її поруч із собою і мовив, показуючи на долину, що простерлася в них під ногами:

— Дивись, дочко, всі ці землі, все, що бачать твої молоді очі, належало йому...

Поки він говорив, величезні клуби диму оповили їх і, завихрившись, утворили завісу перед їхніми очима. Перелякана дівчина схопилася на рівні й, глянувши на вершину гори, побачила, що її також огорнув дим, а з лісу доносився гул, що нагадував шум вітру.

— Що це, Джоне? — вигукнула Елізабет.— Нас оточує дим, а з лісу пашить жаром, ніби з печі!

Перш ніж могіканин устиг відповісти, до них долинув крик:

— Джоне! Могіканине! Де ти? Рятуйся! Ліс горить!

Вождь приклав руку до вуст, і знов пролунали звуки, які раніше привернули увагу Елізабет. Почулися швидкі кроки, хрускіт сухих гілок під чиїмись ногами, й на терасу вибіг Едвардс із спотвореним від жаху обличчям.

РОЗДІЛ XXXVII

Кохання владарює скрізь—
В палаці, у хатині, в лісі.

Вальтер Скотт,
«Пісня останнього менестреля»

— Як було б жахливо, коли б ти помер такою смертю, мій старий друже! — вигукнув Олівер, ледве зводячи дух.— Вставай мерщій, треба тікати! А може, вже й пізно... Вогонь оточив скелю внизу, і якщо ми не пройдемо тут, нам залишиться тільки стежка над прірвою. Хутчіш, хутчіш! Та отямся, Джоне! Не можна втрачати ні хвилини.

Могіканин показав на Елізабет, яка, зачувши голос Едвардса й забувши про небезпеку, відсахнулась і притулилась до найближчого прискалка.

— Її рятуй. А Джона залиш помирати,— сказав він, ніби струснувши байдужість.

— Її? Про кого ти говориш? — нетерпляче закричав юнак і поглянув туди, куди показував індіанець. Побачивши Елізабет, він сторопів, на мить утративши дар мови. На обличчі дівчини був жах і збентеження від того, що їм довелося зустрітися в такому місці.

— Міс Темпл? Ви тут? — вигукнув він, отямившись.— Невже вам судилося померти такою смертю?..

— Ні, ні,— сподіваюсь, жоден з нас не помре, містере Едвардс,— відповіла Елізабет, намагаючись говорити спокійно.— Диму, справді, багато, але ж вогню не видно! Спробуємо врятуватися.

— Давайте вашу руку,— сказав Едвардс.— Може, нам пощастить знайти вихід, і ви спуститеся вниз. Чи вистачить у вас сили бігти?

— Звичайно. Мені здається, ви перебільшуєте небезпеку, містере Едвардс. Ведіть мене тією дорогою, якою прийшли сюди.

— Авжеж, авжеж! — закричав юнак в якійсь нестямі.— Небезпеки немає, я тільки даремно налякав вас.

— А як же старий індіанець? Невже ми залишимо його тут помирати, як він просить?

Обличчя Едвардса спотворив відчай. Юнак зупинився, глянув на могіканина, а тоді, схопивши дівчину за руку, потяг її за собою до проходу, крізь який сподівався вибратися з вогняного кільця.

— Не потерпайте за нього,— відповів Оліер майже спокійно, хоч у голосі його бриніла розпука.— Старий звик до лісів і бував у бувальцях: він утече на гору, а може, й тут буде в цілковитій безпеці.

— Хвилину тому ви говорили інакше. Не полишайте його на таку люту смерть! — вигукнула Елізабет і глянула на юнака так, ніби сумнівалася, чи він ще сповна розуму.

— Хто коли чув, щоб індіанець згорів у лісовій пожежі? Це просто смішно! Швидше, швидше, міс Темпл, а то ви задихнетеся від диму!

— Едвардсе! Ваше обличчя, ваші очі лякають мене: це небезпечніше, ніж я думала? Кажіть, я готова до всього.

— Якщо ми досягнемо он тієї скелі раніше, ніж полум'я, тоді ми врятовані! — вигукнув юнак, нездатний більше стримуватись.— Біжіть — ідеться про життя чи смерть!

Площинка, де міс Темпл зустрілася з індіанцем, нагадувала терасу — такі площинки-тераси часто трапляються в місцевих горах. Схили її, як уже сказано вище, були майже прямовисні. Вона мала форму дуги, що кінцями упиралася в гору там, де схили були не такі круті. З одного з тих проходів і з'явився Едвардс, і саме туди він поспішав тепер, щосили тягнучи за собою Елізабет.

Величезні клуби білого диму, що оповили вершину гори, приховували справжні розміри катастрофи й нищівну силу стихії. Але Елізабет уже чула гуготіння пожежі; часом крізь дим проривалося полум'я, що то здіймалося вгору, то спадало долу й лизало землю, всіяну сухими гілками та листям. Видовище те подвоїло сили втікачів, та, на лихо, дорогу їм загородили купи хмизу, і тієї миті, коли обоє вже вважали себе врятованими, порив гарячого вітру заніс роздвоєний язик полум'я на той хмиз, і він зразу спалахнув. Миттю поперек стежки постала вогняна стіна, з якої, наче з велетенського горна, бухало полум'я. Розпечене повітря дихнуло втікачам в обличчя; вони відсахнулись і, заціпенівши, дивилися на вогонь, що блискавично охопив увесь схил гори. На Елізабет була легенька сукня, в якій небезпечно було навіть близько підходити до вогню; і цей одяг, що, розвіваючись, робив її постать такою невагомою і граціозною, міг спричинитися до загибелі дівчини.

Мешканці селища ходили в гори по дрова та будівельний матеріал, але брали тільки стовбури дерев, полишаючи верхівки і гілля. Отож схили гори були геть усіяні цим займистим паливом, яке під палючим промінням жаркого сонця висохло так, що спалахувало, мов порох, ще до того, як

вогонь наближався: полум'я, здавалося, перестрибувало з купи на купу.

Видовище було жахливе і водночас захопливе. Едвардс і Елізабет не зводили очей з вогню, пойняті жахом і цікавістю. Юнак, одначе, скоро отямився, й вони побігли вздовж тераси. Едвардс раз у раз занурювався в густі клуби диму, сподіваючись знайти рятівний вихід, але всі його зусилля були марні. Так вони описали півколо й досягли протилежного кінця тераси, зупинилися на самому краї прірви й тут збагнули, що вогонь оточив їх з усіх боків. Поки вони шукали прохід, ще була якась надія врятуватися, але тепер, коли вони все випробували й відступати було нікуди, Елізабет раптом осягла весь жах їхнього становища.

— Цій горі судилося стати фатальною для мене! — прошепотіла дівчина.— Тут ми знайдемо свою смерть.

— Не кажіть так, міс Темпл, ще є надія,— намагався розрадити її Едвардс, хоч вираз його обличчя суперечив цим словам.— Ходімо назад, на скелю,— там є... там має бути місце, де можна спуститися...

— Ведіть мене! — вигукнула Елізабет.— Зробимо все, що можна...

Вона повернулась і побігла до краю провалля, час від часу повторюючи крізь сльози:

— Мій тато! Мій бідний, нещасний тато!

Тієї ж миті Едвардс опинився поруч із нею; зболілими очима він вдивлявся в кожну щілину на скелях, сподіваючись знайти місце, придатне для спуску. Але на рівній, гладенькій поверхні не було видно навіть найменшого виступу, на який можна було б поставити ногу; отже, годі було й думати про те, щоб урятуватися цим шляхом. Едвардс гарячково намагався придумати якийсь новий спосіб.

— Вихід лише один, міс Темпл,— спустити вас униз,— сказав він.— Якби тут був Натті або індіанець, то їхній досвід і винахідливість допомогли б придумати щось, а я проти них — як те немовля. Що ми маємо? Моя куртка, але цього мало... Так, ковдра могіканина. Ми повинні спробувати... так, повинні. Принаймні, краще це, аніж бачити, як ви вмираєте такою лютою смертю!

— А що станеться з вами? — стурбовано запитала Елізабет.— Я не хочу, щоб через мене загинули і Джон, і ви!

Але юнак, не зважаючи на її слова, кинувся до могіканина, який мовчки віддав ковдру й далі сидів на тому самому місці з властивою індіанцям гідністю, хоч становище його було ще небезпечніше, ніж їхнє. Едвардс миттю розрізав ковд-

ру на смуги, зв'язав їх, тоді скріпив з курткою та легким муслиновим шарфом Елізабет і спустив зі скелі цю імпровізовану мотузку, але її не вистачило навіть до половини урвища.

— Нічого не вийде! — розпачливо вигукнула Елізабет.— Усьому кінець! Вогонь наближається повільно, але невпинно. Дивіться, навіть земля горить!

Якби вогонь ширився тут так само швидко, як на горі, наша оповідь уже б давно скінчилась, бо пожежа поглинула б молодих людей; але певні обставини відстрочили їхню загибель і надали їм змогу спробувати врятуватися способом, який ми щойно описали.

На скелі майже не було рослинності, за винятком убогої трави й миршавих дерев, які вкоренилися у розпадинах на тонкому шарі грунту і здебільшого загинули від посухи. На тих деревах, що зберігали ознаки життя, висіло по кілька зів'ялих листочків, а решта являла собою жалюгідні залишки колишніх сосон, дубів і кленів. Все це було б доброю поживою для вогню, якби він зміг дійти сюди; але тут не було кущів, як на горі, й це заважало нищівному просуванню пожежі. Крім того, трохи вище, на схилі гори, пробивалося джерело, що їх так багато в цьому краю; струмок повільно звивався по рівній поверхні площинки, просочуючи вологою мох, який вкривав скелі, потім обходив підніжжя невеликого конуса, що утворював вершину гори, а тоді зникав десь на самому краї площинки, за димовою завісою, прокладаючи собі путь до озера по підземних тріщинах, а не стрибаючи зі скелі на скелю. В сезон дощів він з'являвся то тут, то там на поверхні, але в засушливу пору його можна було помітити лише по мочарах і мохові, які свідчили, що десь недалеко є вода. Саме ця перепона й перетяла шлях вогню, який зупинився, ніби чекаючи, коли гаряче повітря висушить вологий мох — так військо чекає, поки авангард прокладе йому путь для подальшого спустошливого просування.

Здавалося, ця вирішальна хвилина вже настала: вже майже не було видно пари, що досі з сичанням підіймалася над річищем, мох почав скручуватися від жари; кора, що клаптями звисала з мертвих дерев, відділялася від стовбурів і падала на землю. Повітря наче тремтіло від подиху полум'я, яке танцювало серед обвуглених стовбурів. Інколи чорні хмари диму оповивали всю площинку, і тоді очі втрачали здатність бачити, але інші органи чуттів, замінюючи зір, давали повне уявлення про жахливі події, що відбувалися навкруги. В такі миті гуготіння полум'я, тріскіт гілок, а іноді й громове

падіння дерев ще додавали страху жертвам вогняної стихії.

Із них трьох найбільше хвилювався Едвардс. Елізабет, утративши будь-яку надію на порятунок, здавалося, скорилась долі; могіканин, що був у найгіршому становищі, сидів, зберігаючи непорушний спокій індіанського воїна. Час від часу він з жалем поглядав на молодих людей, яким судилося вмерти так рано, потім знов спрямовував зір уперед, ніби бачив перед собою щось, відоме лише йому, і гортанним голосом безперервно співав по-делаварському якусь ніби погребну пісню.

— В таку хвилину, містере Едвардс, зникають усі земні відміни,— прошепотіла Елізабет.— Скажіть Джонові, нехай підійде. Умремо всі разом.

— Ні, він не зрушить з місця,— відказав юнак таким самим моторошним шепотом.— Він вважає цю хвилину найщасливішою в своєму житті. Йому вже за сімдесят, останнім часом він дуже підупав на силі, та ще й трохи покалічився під час того нещасливого полювання на оленя. О, міс Темпл! То було справді нещасливе полювання! Якби не воно, не було б і цього нашого жахливого становища!

— Не будемо говорити про такі марниці тепер,— лагідно усміхнулась Елізабет,— коли мусимо вмерти...

— Коли мене щось і може примирити з такою смертю, то це лиш думка, що я помру поруч з вами,— прошепотів юнак.

— Ні, Едвардсе, не кажіть так,— урвала його міс Темпл.— Я негідна таких слів, і ви несправедливі до себе... Так, ми маємо вмерти, така воля божа, що ж, підкорімся цьому...

— Вмерти? — скрикнув юнак.— Ні, ні,— повинна ще бути якась надія! Принаймні ви не повинні вмерти! Ви не загинете!

— Як же нам урятуватися? — спокійно запитала Елізабет, показуючи на вогонь.— Дивіться! Полум'я переходить через струмок — воно невблаганно наближається! Дивіться, дерево! Дерево вже спалахнуло!

Справді, вогонь нарешті подолав опір струмочка й повільно переповз через мох; язик полум'я лизнув кору висохлої сосни, змією обвився навколо стовбура — й за мить дерево перетворилося на вогняний стовп. Вогонь перебігав од дерева до дерева — наближалася розв'язка. Зайнявся дальший кінець колоди, на якій сидів індіанець, і полум'я оточило його зусібіч. Певно, муки могіканина були нестерпні, але він сидів непорушно. Ніщо не могло подолати мужності старого воїна:

голос його ще чувся крізь гуготіння пожежі. Елізабет, неспроможна дивитися на цю жахливу сцену, відвернулася. Цієї миті порив вітру, викликаного пожежею, розсіяв хмари диму, що заступали долину, й очам Елізабет відкрилося мирне селище внизу.

— Мій тато! О, мій тато! — закричала дівчина.— Невже мені судилося ще й таке перенести? Але треба скоритися всьому...

Селище було не так далеко, щоб не роздивитися постаті судді Темпла, який стояв біля свого будинку й, очевидно, спостерігав охоплену пожежею гору, не маючи й гадки про ту небезпеку, що загрожувала його дочці. Видовище було таке тяжке, що Елізабет, не витримавши, повернулася обличчям до смертельної загрози.

— Усе це — через мою непогамовну запальність! — вигукнув у відчаї Едвардс.— Якби я мав хоч половину вашого спокою, все було б гаразд!

— Не згадуйте про це! Не треба! — мовила Елізабет.— Ми приречені на смерть... Але ні... Ви ще можете врятуватися... Ваш одяг не загориться так швидко, як моя сукня,— тікайте! Киньте мене... Може, вам пощастить знайти вихід. Тікайте! Покиньте мене... Але ні, стривайте! Ви побачите мого батька, мого бідного осиротілого батька... Скажіть йому, Олівере, щоб розрадити його горе,— скажіть, що я померла спокійно, що я пішла до своєї любої матусі, що мить цього життя — ніщо у порівнянні з вічністю, що ми ще зустрінемося, і що,— прошепотіла вона,— я дуже, дуже любила його — мов бога...

Юнак вислухав ці зворушливі слова, але мовчав і не зрушав з місця. Нарешті він відповів:

— І ви наказуєте мені покинути вас! Покинути на краї могили! О, міс Темпл, як погано ви мене знаєте! — Він став на коліна й охопив руками її розмаяну одіж, ніби намагаючись захистити дівчину від вогню.— Відчай погнав мене в ліси, але у вашому товаристві я став не таким диким. Якщо я забув своє ім'я і родину, то тільки через те, що ваш образ витіснив їх з моєї пам'яті. Якщо я забув свої образи, то лиш тому, що ви навчили мене милосердя. Ні, ні, Елізабет, хай краще я помру разом з вами, але покинути вас я не можу!

Елізабет не поворухнулась і нічого не сказала. Її думки вже були далеко від землі. Релігійні почуття пом'якшили той біль, який вона пережила, згадавши батька й подумавши про неминучу розлуку з ним, і на порозі вічності дівчина ніби втрачала слабкість, властиву її статі. Але, слухаючи

слова Едвардса, вона знов ставала жінкою. Вона боролася з цим почуттям і усміхнулася від думки, що скидає з себе й жіноче марнославство — це останнє земне почуття, яке ще не хотіло її полишати, коли це життя з усіма його спокусами знов увірвалося в її серце разом з людським голосом, що гучно кричав:

— Де ти, дівчино? Відгукнися, заспокой старого, коли ти ще жива!

— Чуєте? — вигукнула Елізабет.— Це Шкіряна Панчоха, він шукає мене!

— Так, це Натті! — закричав Едвардс.— Ми ще можемо врятуватись!

Цієї ж миті в очі їм блиснуло сліпуче полум'я, яскравіше за вогонь пожежі, і пролунав оглушливий вибух.

— Порох! Бляшанка з порохом! — вигукнув той самий голос, явно наближаючись до них.— Сердешна дитина загинула!

Через хвилину постать Натті майнула у випарах, що стелилися над річищем струмочка, і він з'явився на терасі — без шапки, з обпаленим волоссям, почорніла від диму картата сорочка була вся в дірках, а завжди червоне обвітрене обличчя старого зробилось аж темно-червоне від жару.

РОЗДІЛ XXXVIII

Прийшов до мене з краю тіней
Жахливий привид мого батька.

Томас Кемпбелл,
«Гертруда з Вайомінгу»

Розлучившись із міс Темпл, Луїза Грант цілу годину з гарячковим нетерпінням чекала повернення подруги. Але час минав, а Елізабет усе не поверталася; тривога Луїзи переросла в жах — в її уяві малювалися різні лісові небезпеки,— всі, крім тієї, що насправді загрожувала життю Елізабет. Небо темнішало, величезні хмари диму нависли над долиною, але Луїза, думаючи про лісових звірів, не помічала тих зловісних ознак. Вона стояла на узліссі, трохи вище від того місця, де дорога звертала до гори, й могла бачити не тільки селище, але й путівець. Нечисленні перехожі про щось тривожно гомоніли й раз у раз поглядали на вершину гори; нарешті Луїза помітила, що й у селищі люди виходять з домів і позирають у тому ж напрямку.

Стурбована Луїза не знала, що робити, коли раптом почула чиюсь швидку, але обережну ходу. Вона хотіла була втекти, але з кущів вийшов Натті. Старий засміявся й лагідно взяв за руку перелякану дівчину.

— Я радий, що ти тут,— мовив він,— бо на тому боці гори пожежа. Там один дурник, приятель того негідника, що завдав мені стільки лиха, длубається в землі, шукає руду. Я йому сказав, що ті мудрагелі, які хотіли зловити старого мисливця в лісі вночі, покидали свої смолоскипи, від них загорівся ліс, і порадив йому тікати звідти якнайшвидше. Але він не послухав мене, і тепер урятувати його може лиш чудо. Коли він не спечеться живцем у своїй ямі, то, значить, він з породи саламандр. А чого це ти так перелякалася, дівчино? Наче знов пум побачила! Хотів би я з ними зустрітися — вони б допомогли мені розрахуватися скоріше, ніж бобри. Але де ж це добра дочка лихого батька? Чи вона забула, що обіцяла старому?

— Вона там, на горі! — розпачливо вигукнула Луїза.— Шукає вас, щоб віддати порох!

Вражений цією новиною, Натті аж відступив на кілька кроків.

— Господи, вона на Горі Видива, а там усе в огні! Послухай, дитинко, якщо ти любиш її, біжи мерщій у селище й бий на сполох! Поселенці вміють давати раду вогневі, тож, може, її ще врятують. Біжи! Благаю тебе, біжи щодуху!

Ледве сказавши ці слова, Шкіряна Панчоха кинувся в чагарі. Коли Луїза побачила його востаннє, він так швидко брався під гору, як спроможний лише той, хто звик ходити в горах.

— Невже я все-таки тебе знайшов?! — вигукнув старий мисливець, виринувши з диму перед Елізабет і Едвардсом.— Тепер швидко ходімо, для розмов немає часу.

— Я в надто легкій сукні,— відповіла Елізабет.— Я не можу в ній наблизитися до вогню!

— Я подумав про твою тоненьку одіж,— сказав Шкіряна Панчоха і розгорнув щось схоже на ковдру з оленячої шкури; старий вкутав нею дівчину з голови до ніг.— А тепер ідіть слідом за мною, і то швидко, бо йдеться про життя чи смерть усіх нас.

— А Джон! Що станеться з Джоном? — крикнув Едвардс.— Невже ми покинемо старого воїна на погибель?

Натті подивився туди, куди показував Олівер, і побачив індіанця, що сидів непорушно, хоч сама земля вже горіла у

нього під ногами. Мисливець швидко підійшов до Джона й сказав по-делаварському:

— Вставай і ходімо звідси, Чингачгуку! Чи ти хочеш згоріти, як мінг, приречений на спалення? А я думав, моравські брати тебе чогось навчили. Леле, та ж порох вибухнув у нього під самими ногами, і спина вся обпечена! Іди ж за мною, чуєш? Ходімо!

— А навіщо могіканинові йти звідси? — похмуро відповів індіанець.— Колись він був орлом, а тепер його очі потьмяніли. Він дивиться на долини, він дивиться на води, він дивиться на мисливські угіддя,— але ніде не бачить делаварів. Повсюди лише білі. З далекої країни кличуть мене предки; кажуть: іди до нас! Жінки, молоді воїни, все моє плем'я — всі кличуть: іди. Великий Дух кличе: йди! Дай могіканинові померти.

— Але ти забуваєш про свого друга! — вигукнув Едвардс.

— Марно умовляти індіанця, коли він вирішив померти,— урвав його Натті, схопив мотузку, яку змайстрував Олівер із стяжок ковдри, напрочуд вправно прив'язав собі до спини байдужого до всього індіанця і попрямував туди, звідки щойно прийшов, наче за марницю йому були і власний похилий вік, і важка ноша. Ледве всі встигли перебігти терасу, як одне з усохлих дерев, що хиталося вже кілька хвилин, упало, сповнивши повітря попелом та іскрами, і саме на те місце, де вони тільки-но стояли.

— Йдіть по м'якому грунту! — крикнув мисливець, коли дим оповив їх і нічого не стало видно.— Тримайтеся білого диму! Гей, хлопче, пильнуй її, прикривай оленячою шкурою,— то скарб, а не дівчина, іншої такої не знайдеш!

Скоряючись наказові Шкіряної Панчохи, Елізабет і Едвардс ішли за ним уздовж в'юнкого струмочка, і хоч прохід вів серед пойнятих вогнем стовбурів і згори падало палюче гілля, їм пощастило вийти на безпечне місце. Лише людина, що прожила все життя в лісі, могла знайти прохід в густому диму, де дихати було важко і не можна було нічого розгледіти. Завдяки досвідченості Натті втікачі незабаром опустилися на іншу терасу, якої вогонь ще не досяг.

Почуття Едвардса й Елізабет, коли вони вирвалися із смертельної небезпеки, легко можна уявити, але важко описати. Та найдужче радів сам старий мисливець; він засміявся своїм дивним сміхом і, не спускаючи зі спини могіканина, мовив:

— Я так і знав, що це французів порох, дівчино! Наш, зернистіший, горів би цілу хвилину, а цей одразу ж спалахнув.

Ірокези не мали такого доброго пороху, коли ми під рукою сера Вільяма ходили на канадські племена. Чи розповідав я тобі, хлопче, про одну сутичку, коли...

— Благаю тебе, Натті, не розповідай нічого, поки ми не будемо в цілковитій безпеці. Куди нам тепер іти?

— Звісно, на прискалок над печерою; там безпечно, ну, а в разі потреби заховаєтеся в самій печері,— коли схочете, звичайно.

Юнак здригнувся — ця пропозиція, здавалося, його занепокоїла; але, стривожено оглянувшись, він швидко запитав:

— А чи будемо ми в безпеці на скелі? Може, пожежа підійде й туди?

— Та нізащо! — відказав Натті з упевненістю людини, якій не вперше мати діло з такою небезпекою.— От якби ви ще десять хвилин простояли на тому місці, де я вас знайшов, від вас лишився б тепер тільки попіл. А там можете стояти хоч усе життя, й нічого вам огонь не зробить,— хіба що камінь загориться, як дерево!

Заспокоєні цими словами, вони пішли до тієї місцини, що про неї казав Натті. Там він посадив індіанця, прихиливши його спиною до скелі. Елізабет теж опустилася на землю й затулила обличчя руками, а серце її, здавалося, ось-ось вискочить із грудей від тих почуттів, що сповнювали його.

— Ви повинні чимось підкріпитись, міс Темпл,— шанобливо мовив Едвардс,— а то ви зомлієте.

— Ні, не треба, облиште мене,— відповіла Елізабет, глянувши на юнака сяйливими очима.— Я надто схвильована, щоб говорити. Я така вдячна, Олівере, богові й вам за цей чудесний порятунок!

Едвардс наблизився до краю скелі й гукнув:

— Бенджаміне! Де ти, Бенджаміне?

Хрипкий голос відповів, наче з-під землі:

— Тут, містере Олівер, сиджу в цій ямі. А парко, як у кухаря в казані. Мені набрид цей кубрик, і коли Шкіряна Пайчоха не вирушить невдовзі у плавання по боброві шкури, то я повернуся в док, відбуду свій карантин, помирюсь із законом і протринькаю свої останні грошенята.

— Принеси із струмка склянку води,— вів далі Едвардс,— і влий туди трохи вина. Тільки не барись, прошу тебе.

— Я таких слабеньких напоїв не визнаю, містере Олівер,— відповів управитель, вибираючись із печери.— Рештки ямайського рому пішли на пригощення Біллі, коли він узяв мене на буксир учора вночі,— ото коли ви пішли не тим курсом.

Але осьо є якась червоненька юшка, що тільки на слабкий шлунок. У човні з містера Кербі мало пожитку, та поміж пеньків він маневрував так хвацько, як той лондонський лоцман між вугільних суден.

Так промовляючи, Бенджамін піднявся на прискалок і подав Елізабет склянку. Дівчина подякувала й порухом руки попросила залишити її на самоті.

Юнак підійшов до Натті, що порався біля могіканина. Їхні очі зустрілися, й Натті сумно сказав:

— Його час настав, хлопче: я бачу це по очах. Коли індіанець дивиться отак перед собою, це означає, що він думає про смерть, а коли індіанцеві щось уже втелющиться в голову, то воно справдиться, будь певен.

Юнак не встиг відповісти, бо почулася чиясь поспішна хода, й усі, на свій подив, побачили, що до них, чіпляючись за скелі, пробирається містер Грант. Олівер кинувся йому на допомогу, і незабаром достойний служитель церкви стояв серед них.

— Як ви потрапили сюди? — вигукнув Олівер.— Невже хтось може гуляти на горі в таку годину?

Священик квапливо, але побожно прочитав подячну молитву й лиш після цього, зібравшись на силі, відповів:

— Мені сказали, що мою дочку бачили коло гори, тож коли на вершині з'явилося полум'я, я кинувся її шукати. Я піднявся по дорозі й там зустрів Луїзу. Вона не тямилася від страху за долю міс Темпл, і я, шукаючи дочку судді, потрапив у це небезпечне місце, і коли б не милосердя бога, який послав мені собак Натті, я згорів би сам...

— Авжеж, собаки завжди знайдуть прохід, якщо він є,— підтвердив мисливець.— Нюх для них — що для людини розум.

— Отож я пішов за собаками, й вони привели мене сюди. Хвала богові, що всі цілі й неушкоджені!

— Ні, ні,— сумно відповів мисливець.— Що цілі, то воно так, але от чи неушкоджені... Про Джона навряд чи можна так сказати: приспіла його остання година.

Священик наблизився до індіанця, уважно подивився на нього й сказав:

— На жаль, це правда,— надто часто мені доводилося напучувати вмирущих, щоб не бачити, що немилосердна смерть занесла руку над старим воїном. О, як добре, що він прилучився до благодаті божої, коли ще був дужий, молодий і

його оточували мирські спокуси! Воістину він, нащадок поган, «був вихоплений, як гілка з полум'я» *.

— Ні, ні, він не від опіків страждає,— сказав Натті, не зовсім зрозумівши слова священика; тільки вони двоє стояли біля вмирущого воїна.— Хоч він, зневажаючи небезпеку як справжній індіанець, сидів трохи не на самому багатті. Ні, його спалили тяжкі думи, що краяли йому серце без чогось там вісімдесят років. Ну, а тепер природа здається, надто довгою була боротьба... Ляж, Гекторе! Кажу тобі, ляж!.. Плоть наша не з заліза, й людина не може жити вічно. А Джон бачив, як усі його кревні пішли, одне за одним, в інший світ, а він залишився наодинці із своїм горем.

Священик лагідно звернувся до могіканина:

— Джоне, ти чуєш мене? В цей час випробувань треба прочитати молитву, призначену святою церквою...

Індіанець повільно повернув своє мертвотно-бліде нерухоме обличчя до священика, вп'явся в нього чорними очима, очевидно, не впізнаючи, і тоді, повернувшись до долини, заспівав по-делаварському низьким гортанним голосом, дедалі гучніше, і вже можна було розрізнити слова:

— Я йду! Я йду! До Країни Справедливих іду я! Я вбивав ворогів! І Великий Дух кличе свого сина! Я йду! Я йду, До Країни Справедливих іду я!

— Що він каже, Шкіряна Панчохо? — запитав добрий священик.— Співає хвалу богові?

— Ні, ні, він оспівує свої подвиги,— відповів Натті, сумно відвернувшись від друга, що помирав,— і має на це право: я знаю, що кожне слово, вимовлене ним,— правда.

— Хай небо допоможе йому позбавитися суєтної погорди! В такі хвилини слід змиритися й каятися! Хіба можна співати про земні справи, коли треба віддатися богові душею і тілом?! Джоне! Ти зазнав утіхи від радощів істинної релігії, тебе визволили із сонмища грішників і поган для розумного і благочестивого життя. Чи усвідомлюєш ти, що це означає — бути виправданим смертю нашого спасителя й відкинути всі марнославні сподівання на подвиги й діла людини, що випливають із незмірної гордині й суєтності нашої натури?

Індіанець навіть не поглянув на нього; підвівши чоло, він виразно мовив:

— Хто може сказати, що вороги бачили спину могіканина? Хто з ворогів, здавшись на його ласку, не доживав до

* З книги пророка Амоса, «Біблія», розділ IV, II.

ранку? Хто з мінгів, що зустрічалися з ним у бою, співав пісню перемоги? Хіба могіканин коли-небудь брехав? Ні, правда живе в ньому, й він казав лише правду. За юних літ він був воїном, у старості він був мудрий, і до слів його прислухалися біля Вогнища Ради.

— А, він уже не співає своєї поганської пісні! — вигукнув священик.— Що ж він каже тепер? Чи розуміє, що життя покидає його?

— Ще б пак! — відповів Натті.— Він це розуміє незгірш, ніж ми з вами, але вбачає в цьому не втрату, а надбання: могіканин старий і немічний, а дичини тепер, після приходу переселенців, так мало, що навіть вправніші стрільці, бува, нічого не вполюють. А він вірить, що піде в країну, де багато звірів, де живуть лише чесні й справедливі індіанці, де він зустрінеться із своїми одноплеменцями. Хіба це втрата для людини, руки якої створені не на те, щоб плести кошики? Коли тут і є втрата, то хіба для мене... та як він піде, я, мабуть, теж незабаром піду за ним.

— Його приклад і скін, які, сподіваюсь, ще можуть стати славними, повинні відвернути і твої, Натаніелю, думки від справ земних і спрямувати їх до іншого життя. Але мій обов'язок — полегшити йому путь до бога. Настала мить, Джоне, коли надія на ласку божу врятує твою душу. Не покладайся на свої колишні подвиги, склади до ніг спасителя нашого тягар своїх гріхів, і він не відвернеться від тебе.

— Хоч слова ці правильні, та й у святому письмі те саме сказано,— відповів Натті,— але марна надія втовкмачувати це індіанцеві. Він не бачив моравських братів від часів тієї давньої війни, а індіанцеві дуже тяжко завадити повернутися до звичаїв предків, коли він уже так вирішив. Я думаю, ліпше дати йому спокій. Він тепер щасливий — бачу по його очах,— а він же не знав, що таке щастя, відтоді як делавари пішли звідси на захід. Так, давно то було!.. І скільки лихих днів пережили ми від того часу!

— Соколине Око! — мовив індіанець. Здавалося, в ньому спалахнула остання іскра життя.— Соколине Око, послухай слово свого брата.

— Так, Джоне,— по-англійському відповів мисливець, схвильований цим зверненням, і підійшов ближче до індіанця.— Ми були братами і навіть більше, чого не можна висловити твоєю мовою. Що ти хочеш мені сказати, Чингачгуку?

— Соколине Око! Мої предки кличуть мене в край щасливого полювання. Очі могіканина знов стали молодими — я

добре бачу стежину, на якій немає білих, а лише справедливі й хоробрі індіанці. Прощавай, Соколине Око! Ти з Пожирачем Вогню й Молодим Орлом підеш на небо білих людей, а я йду до своїх предків. Поклади в могилу могіканина лук, і томагавк, і люльку, і його вампум *, бо коли серед ночі він прокинеться, як воїн, готовий ступити на стежку війни, то не матиме часу, щоб шукати свої речі.

— Що він каже, Натаніелю? — стурбовано запитав священик.— Чи згадує святі обітниці? Чи покладає надію на вічно сутнього?

Хоч Шкіряна Панчоха був не дуже твердий у вірі, одначе за довгі роки життя в глушині не все встиг забути, чого його вчили в дитинстві. Він вірив у єдиного бога і єдине небо, і коли хвилювання, викликане прощальними словами давнього товариша, трохи вщухло й обвітрене обличчя Натті, на якому відбивалися всі його почуття, набуло звичайного виразу, старий мисливець відповів:

— Ні, ні, він покладає надії лиш на Великого Духа дикунів і на свої добрі вчинки. Він вірить, як і всі його одноплеменці, що знов буде молодим і вічно полюватиме у щасливій країні. Та й усі кольори шкіри, по суті, хіба вірять не в те саме? От я і в голову собі ніколи не покладав на тому світі знов побачити своїх собак і рушницю, хоч і тяжко старому думати, що доведеться назавжди розлучитися з ними; тим-то, може, я так міцно й чіпляюсь за життя, хоч мені пішов уже восьмий дєсяток.

— Бог не дозволить, щоб людина, яка була осінена хрестом, померла смертю язичника! — вигукнув ревний священик.— Джоне!..

Та голос стихії не дав йому договорити. Поки тривала ця розмова, на крайнебі згустилися чорні хмари; запанувала зловісна тиша, що звичайно передує різким змінам погоди. Полум'я, яке все ще лютувало на схилах гори, тепер уже не завихрювалось, а, рівне й пряме, високо здіймалося в небо. Гнів нищівної стихії ніби вщух; дим, що висів над долиною, почав розсіюватися; блискавиці ламаними лініями пронизували хмари над західними горами. Одна з них, особливо яскрава, осяяла тремтливим світлом морок над обрієм, оглушливо прокотився грім, ніби розколюючи небо навпіл, і, здавалося, струсонув землю. Могіканин трохи підвівся, ніби скоряючись закликові, і простяг на захід схудлу руку. Темне обличчя освітилося радістю, яка стала помалу згасати;

* Намисто з черепашок, індіанська прикраса.

м'язи обличчя ніби застигли, навколо вуст перебігла легка судома, рука повільно опустилася,— і тіло старого могіканина безживно прихилилося до скелі, а осклянілі очі, широко розплющені, все ще дивилися на віддалені горби, наче осиротіла земна оболочка стежила за польотом душі до її нового житла.

Містер Грант спостерігав усе це, мовби занімівши. Коли ж завмерли останні відлуння грому, він склепив руки в пориві побожності й промовив голосом, в якому звучала тверда, непохитна віра:

— «Невідомі шляхи твої, господи, але вірю в тебе, вічно сущого, і хоч плоть моя перетвориться на порох, очі мої побачать тебе, господи!»

Цими словами завершився спалах благочестя, і священик замовк, похиливши чоло; вся його постать була живим втіленням покори й смиренності.

Коли містер Грант відійшов від тіла індіанця, старий мисливець наблизився до свого друга, взяв його застиглу руку, кілька хвилин мовчки вдивлявся у неживе обличчя, а тоді проказав з глибоким сумом:

— Червона шкіра чи біла — тепер воно байдуже! Його судитиме великий суддя, але не за тими законами, які придумано для нових часів і нових звичаїв. Так-так, ще одна смерть, і я зостався сам із своїми собачками. Охо-хо, людина повинна терпляче ждати своєї смертної години, а я вже стомлююся життям. Мало залишилося дерев, які росли, коли я був молодий, і рідко стрічаю обличчя, яке знав колись.

На скелю впали перші важкі краплини — швидко й невідворотно наближалася гроза. Тіло індіанця перенесли до печери; собаки йшли за ним, жалібно скімлячи,— видно, вже сумували за лагідним поглядом старого вождя.

Едвардс квапливо й плутано вибачився перед Елізабет, що не запрошує її до печери, вхід до якої був завалений колодами й корою,— мовляв, дівчині буде не дуже приємно в пітьмі та ще в товаристві небіжчика. Проте Елізабет надійно сховалася від потоків дощу під виступом скелі. Але ще задовго до того, як дощ перестав падати, з лісу почулися голоси людей, які гукали Елізабет, і незабаром з'явилися мешканці селища: вони на ходу затоптували чагарник, який ще тлів, і помалу наближалися до печери.

Вибравши мить, коли дощ на якусь хвилю стишився, Олівер вивів дівчину на дорогу й, прощаючись, сказав з почуттям, якого вже їй не треба було пояснювати:

— Час таємниць минув, міс Темпл. Завтра, о цій порі, я скину запону, за якою так довго, через свою слабкість, ховався сам і ховав свої діла. Але я мав романтичні бажання й примхи,— та й хто їх немає в молодості, коли нас роздирають суперечливі пристрасті?.. Однак я чую голос вашого батька: він уже близько, а мені не хотілося б, щоб мене заарештували тепер. Слава богу, ви в безпеці, і з моєї душі звалився важкий тягар...

Він не став чекати відповіді й прожогом кинувся до лісу. Елізабет, хоч і чула голос батька, що безперестанку вигукував її ім'я, дивилася вслід юнакові, аж поки той щез серед димучих дерев. Тільки тоді вона обернулась і кинулася в обійми до батька, що мало не збожеволів з горя.

Міс Темпл сіла в екіпаж, який незабаром під'їхав. Між людей швидко поширилася звістка, що Елізабет знайшли, і всі, мокрі й брудні, але раді, що дочку судді врятовано від страшної смерті, повернулися до селища [1].

РОЗДІЛ XXXIX

Дістаньмо з піхов наші гострі шаблі!
Гримить барабан про війну на землі!
О гори, що бачите нашу дорогу,
Поляжем чи вирвем ясну перемогу.

Байрон, «Паломництво Чайльд Гарольда»

Злива періщила цілий день і остаточно зупинила просування вогню; лише місцями, там, де накопичилося багато хмизу, вночі можна було бачити язики полум'я. Наступного дня ліс на відстані багатьох миль стояв чорний, деякі дерева ще курілися; чагарник і сухостій пішли вогнем, але сосни й гемлоки, як і досі, гордо виссчіли на горбах, і навіть менші дерева подавали кволі ознаки життя.

Оповідь про чудесний порятунок Елізабет переходила з уст в уста, обростаючи новими й новими подробицями. Подейку-

[1] Дехто вважає малоймовірною таку лісову пожежу, яку описав тут автор. Він може лише додати, що був свідком пожежі в іншій частині штату Нью-Йорк, коли якийсь подорожанин змушений був покинути свій фургон з кіньми на дорозі, де вони й загинули. Щоб зрозуміти, яку серйозну загрозу становить таке стихійне лихо, треба пам'ятаги, що в цих районах посуха буває дуже тривалою, а в лісах сила-силенна сухостою. Пожежі в американських лісах часто набувають таких масштабів, що призводять до атмосферних змін на відстані до п'ятдесяти миль. Вогонь на своєму шляху поглинає будинки, господарчі будівлі й огорожі.

вали ще, нібито могіканин загинув у вогні, і ця версія здалася всім ще переконливішою, коли до селища дійшла жахлива звістка: у ямі, яку він сам викопав, знайшли рудокопа Джотема Рідла, так дуже обгорілого, що надії на його порятунок майже не було.

Події останніх днів цілком заволоділи увагою мешканців селища, і фальшивомонетники, скориставшись із переполоху, в ніч після пожежі вирубали, за прикладом Натті, діру в стіні в'язниці і втекли. Коли ця новина разом з чутками про смерть Джотема й сильно перебільшеними та перекрученими описами подій на вершині гори облетіла селище, громада ухвалила, що всіх утікачів треба негайно переловити. Говорили, що існує печера, де звили кубло злочинці; а коли пішли чутки про якісь руди й дорогоцінні метали, це відразу пов'язали з підробкою грошей, і в поселенців склалося враження, нібито в краї орудує зграя злочинців, створюючи небезпеку для суспільства.

І ось у хвилину загального сум'яття хтось поширив чутку, буцім ліс підпалили Шкіряна Панчоха й Едвардс, і, отже, їх і треба притягти до відповідальності. Цю думку найревніше обстоювали саме ті, що їх необережність призвела до пожежі; і загал став вимагати, щоб винуватців було покарано. Річард, прислухавшись до голосу громади, до полудня вже сповнився рішучістю виконати те, чого вимагав закон.

Він вибрав кількох дужих юнаків і, відвівши їх убік — на очах у всіх поселенців, але на певній відстані, щоб не почули,— віддав їм якісь розпорядження. Свідомі свого обов'язку хлопці вирушили в гори так спішно, наче доля всього світу залежала від їхніх старань, і вигляд у них був такий таємничий, немов ішлося про надзвичайно важливу державну справу.

Точнісінько с дванадцятій годині барабан перед «Хоробрим драгуном» вибив великий збір, і на порозі з'явився Річард у супроводі капітана Голлістера, що з такої нагоди вбрався в уніформу командира «темплтонської піхоти»: шериф зажадав від капітана допомоги, щоб успішніше виконати свій обов'язок перед законом. За браком місця ми не будемо наводити тих промов, якими обмінялися ці добродії: для нащадків їх зберегла місцева газетка, яку ще можна знайти в архівах; скажемо тільки, що шериф висловлювався в суворій відповідності з юридичними правилами, а промова капітана була по-військовому стисла й точна. Про все було погоджено заздалегідь, і на барабанний дріб швидко зібралися

двадцять п'ять ополченців і вишикувались у бойовий порядок.

Оскільки цей загін складався з самих добровольців і на чолі його стояла людина, що перші тридцять п'ять років свого життя провела у військових таборах та залогах, то він вважався блискучим взірцем збройних сил країни, своєю поставою та військовим умінням, за глибоким переконанням тверезо мислячих темплтонців, не поступався перед будь-яким іншим військом у світі, а за фізичними даними то й узагалі не мав собі рівних! Це твердження заперечували тільки три голоси й одна думка. Думка належала Мармедюкові, який, однак, не вважав за потрібне доводити її до відома широкого загалу. А з голосів один, до того ж досить гучний, належав дружині самого капітана: вона часто дорікала чоловікові, що той докотився до командування таким строкатим набродом після почесної посади сержанта доблесної віргінської кавалерії в останній війні.

Другим скептиком був Бенджамін Помпа. Щоразу, коли йому траплялося бачити, як парадує загін, управитель зауважував поблажливим тоном уродженця острова наших предків, що опускається до похвали американським блудним синам:

— Може, вони й здатні зарядити рушницю та вистрелити, але щодо маневрування кораблем, то капрал з «Боадіцеї» зі своєю командою міг би оточити їх і взяти в полон за піввахти!

Оскільки ніхто не міг спростувати цього твердження, то моряки з «Боадіцеї» дістали в Темплтоні належну частку визнання.

Третім певірою був мосьє Лекуа, який нишком зауважив шерифові, мовляв, його військо — найкраще з тих, що йому доводилося бачити, і поступається хіба мушкетерам «доброго короля Людовіка».

А що місіс Голлістер клопоталася хатніми справами, Бенджаміна не було, а мосьє Лекуа був надто щасливий, щоб прискіпуватися до будь-кого, то загін уник критики та образливих порівнянь у той вікопомний день, коли йому особливо потрібна була впевненість у своїх силах. Мармедюк, як переказували, знов був зачинився в кабінеті з Ван дер Сколом,— отже, ніщо не стояло на заваді військовим операціям.

Точно о другій годині загін узяв рушниці на плече — всі як один, починаючи від правофлангового, поруч із яким стояв капітан Голлістер, до останнього в шерензі солдата.

Коли всі мушкети застигли там, де їм належало бути, пролунала команда:

— Ліве плече вперед, кроком руш!

Не можна сказати, що маневр цей виконано із звичайною швидкістю,— адже цих новачків у військовій справі чекала скора зустріч із ворогом,— але коли музики заграли натхненної мелодії «Янкі Дудла», а Річард і Дулітл першими відважно рушили по вулиці, капітан Голлістер повів за ними загін. Ветеран ішов, задерши голову під кутом у сорок п'ять градусів; на маківці стирчав маленький трикутний капелюх; свій велетенський драгунський палаш він ніс напоготів, а довгі сталеві піхви тяглися за ним по п'ятах і торохтіли вельми войовниче. Чимало зусиль доклав він, щоб примусити всі взводи (а їх було шість) іти рівно; але коли вони наблизилися до моста, загін марширував досить пристойним строєм. Так вони почали підйом на вершину; диспозиція сил залишалася така сама, ото тільки шериф і мировий суддя, які скаржилися на задишку, поступово сповільнювали ходу, аж поки опинилися в хвості колони. Навряд чи доцільно наводити тут всі маневри загону. Ми скажемо лише, що було послано розвідку, і коли вона повернулася, то доповіла, що втікачі не тільки не відступили, як на те всі сподівались, але, очевидно, довідавшись про небезпеку, укріплюють свої позиції, готують відчайдушний опір. Повідомлення це викликало суттєві зміни не лише в планах командирів, але й у настрої солдатів — вони обмінювалися багатозначними поглядами, а Річард і Гайрам відійшли вбік на військову нараду.

За цих обставин на дорозі з'явився Біллі Кербі з сокирою під пахвою, випередивши своїх волів так само, як капітан Голлістер випередив свою армію, коли піднімалися на гору. Лісоруб вельми здивувався, побачивши озброєний загін, а шериф зрадів такому могутньому підкріпленню й зажадав, щоб Кербі допоміг їм сповнити закон. Біллі надто поважав Джонса, щоб відмовитися, і врешті-решт вирішили, що лісоруб візьме на себе обов'язки парламентера й запропонує ворожому гарнізонові здатися, перш ніж загін удасться до рішучих дій.

Військо розділилося — половина на чолі з капітаном вирушила через вершину Гори Видива, щоб вийти до печери з лівого флангу, а решта під командуванням його помічника повинна була атакувати ворога справа. Джонс і доктор Тодд — бо й лікар брав участь у поході — вийшли на прискалок якраз над печерою: вони могли бачити супротивника,

лишаючись непомітними для нього. А Гайрам вирішив, що не варто підходити так близько до обложених, і тому, пішовши спочатку за Кербі, незабаром зупинився і сховався за деревом на безпечній відстані від укріплення. Більшість вояків виявила дуже високу точність окоміру — кожен зайняв таку позицію, щоб між ним і ворогом був який-небудь предмет; таким чином, лише двоє обложників, а саме капітан Голлістер і лісоруб, ішли в обложених на видноті. Ветеран відважно зупинився попереду свого війська в рішучій позі, несхитно тримаючи палаш в тому самому положенні й не зводячи очей з супротивника, а могутня постать Біллі Кербі височіла поруч — лісоруб, склавши руки, з сокирою під пахвою, стояв із незворушним спокоєм, точнісінько як його воли, коли відпочивають стоячи.

Доти супротивні сторони не обмінялися жодним словом. Обложені спорудили перед печерою напівкруглий бастіон з обвуглених стовбурів і гілок, а за ним на правому й лівому флангах видніли постаті Натті й Бенджаміна; якщо взяти до уваги ще й крутий і ковзкий схил гори, то штурм цього укріплення був завданням нелегким і небезпечним. Кербі отримав наказ наблизитися до ворога для переговорів і почав підійматися схилом з таким безтурботним виглядом, ніби йшов у своїх повсякденних справах. Коли він опинився на відстані ста кроків від укріплення, над колодами з'явилася довга рушниця Натті й пролунав його гучний голос:

— Іди звідси, Біллі Кербі, йди собі з богом! Я не зичу тобі лиха, та коли хто-небудь підійде на крок ближче, проллється кров. Хай простить бог того, хто перший на це наважиться, але так воно буде.

— Годі вже, старий,— почав Біллі добродушно,— не бурчи, ось ліпше послухай, що я тобі скажу. Мені-то воно байдуже, тільки я хочу, щоб усе було по справедливості. Мене не обходить, хто з вас кого подолає, але он там за молодим буком сховався містер Дулітл,— він передає тобі, що ти повинен скоритися законові, оце й усе.

— Я бачу того негідника! Я бачу краєчок його одягу! — гнівно вигукнув Натті.— Хай-но тільки спробує висунутися, і я вліплю в нього кулю! Йди, Біллі, благаю тебе; ти знаєш, як я стріляю, а з тобою мені сваритися нема чого.

— Надто ти високої думки про свою майстерність,— відповів лісоруб, сховавшись за стовбуром сосни,— якщо розраховуєш застрелити людину крізь дерево в три фути завтовшки. Я ж можу повалити його на тебе за десять хвилин, а то й

швидше. Ото будь чемніший,— я передаю лише те, що мені сказано.

Обличчя Натті стало дуже серйозним; видно було, що настроєний він рішуче, але кров людську старому проливати не хотілося. Отже він спокійно відповів на хвастощі лісоруба:

— Я знаю, що ти можеш повалити дерево, куди хочеш, але якщо ти висунеш руку, то доведеться тобі зупиняти кров, а то й зрощувати кості. Якщо тобі вже так треба ввійти в печеру, почекай, коли до заходу сонця залишиться дві години, й тоді ласкаво просимо,— але зараз ні. Там уже лежить одне мертве тіло й ще одне, в якому ледь жевріє життя. Коли ж намагатимешся ввійти силоміць, то мертві тіла будуть і перед печерою.

Лісоруб сміливо вийшов із-за сосни й вигукнув:

— Це чесно, а що чесно, то й справедливо! Він просить зачекати до того часу, коли до заходу сонця лишиться дві години; як на мене, то тут нічого заперечити. Людина може визнати свою помилку, якщо не дуже тиснути на неї; коли ж весь час чіплятися, вона стає впертою, ну от як мої воли, приміром,— чим дужче їх лупцюєш, тим дужче вони опираються.

Ця заява і незалежний тон Біллі аж ніяк не узгоджувалися ні з напруженою ситуацією, ані з нетерпінням Джонса, якому страх як кортіло розгадати таємницю печери, й тому він урвав цей дружній діалог, вигукнувши:

— Ім'ям закону я наказую вам, Натаніелю Бампо, скласти зброю! А вам, джентльмени, наказую виконувати свій обов'язок! Бенджаміне Пенгіллан, я заарештовую вас і наказую йти слідом за мною до місцевої в'язниці!

— Я готовий іти слідом за вами, сквайре Дік,— відповів Бенджамін, вийнявши з рота люльку, яку смоктав упродовж усієї розмови,— так, я залюбки попливу під вашим прапором хоч на край світу, коли б існувало таке місце. Але його в природі немає, бо земля кругла. Ну, а вам, містере Голлістер, може, це й невідомо, оскільки ви все життя прожили на березі...

— Здавайтеся! — урвав його ветеран таким гучним голосом, що його військо аж позадкувало з переляку.— Здавайтеся, Бенджаміне Пенгіллан, а то не ждіть милосердя!

— Чхав я на ваше милосердя! — вигукнув Бенджамін, підводячись і зазираючи в жерло фальконета, який втікачі перетягли ніччю на гору для захисту своєї фортеці.— Слухайте, ви, як вас там, містере чи капітан, хоч, мабуть, ви не

знаєте назви жодної мотузки, крім тої, на якій вас повісять,— чого це ви так горлаєте, мов до глухого матроса на брамстеньзі? Може, ви думаєте, що на вашому негодящому папірці написано моє справжнє ім'я? Дзуськи! Жоден справжній моряк британського флоту не дійде до того, щоб плавати в цих водах під своїм прапором. Якщо ви називаєте мене Пенгілланом, то це прізвище людини, на землі якої я народився і яка, бачте, була благородного походження, чого навіть найлютіший ворог не скаже про Бенджаміна Стаббса.

— Дайте мені ордер на арешт,— гукнув Гайрам із своєї схованки,— і я впишу «він же»!

— Впишіть туди «осел», містере Дулітл, і це буде якраз про вас! — крикнув Бенджамін, спокійнісінько розпалюючи свою маленьку залізну люльку.

— Даю вам хвилину на розмірковування! — крикнув Річард.— Бенджаміне, Бенджаміне! Не сподівався я від тебе такої подяки!

— Послухайте, Річарде Джонс,— мовив Натті, побоюючись, що його товариш піддасться впливу шерифа,— хоч порох, що принесла дівчина, згорів, та в печері досить пороху, щоб висадити скелю, на якій ви стоїте. І я це зроблю, коли ви не дасте нам спокою!

— Вважаю, що вести далі переговори з арештантами — нижче моєї гідності,— заявив шериф, звертаючись до лікаря, і обидва вони поспішили відступити, що капітан Голлістер хибно зрозумів як знак до атаки.

— Багнети навпереваги! — загорлав ветеран.— Вперед!

Хоч обложені й чекали цього сигналу, все ж він захопив їх трохи зненацька, і капітан Голлістер устиг наблизитися до укріплення з криком: «Сміливіше, мої хоробрі хлопці! Поки не здадуться, ніякого милосердя!» Він замахнувся палашем,— і розкраяв би надвоє Бенджаміна, якби не гарматка. Своїм палашем капітан підняв її дуло догори, і саме в цю мить старий моряк підносив свою люльку до запалу — тож півсотні рушничних куль злетіло в повітря майже вертикально. Наука стверджує, що свинець не може втриматися в повітрі, і тому два фунти цього металу, описавши еліпс, градом посипалися на крони дерев якраз над головами вояків, що відстали від свого командира. Успіх бойової операції нерегулярних військ великою мірою залежить від того, куди вони спершу рушать. В даному разі вони рушили назад, і менш ніж за хвилину після гарматного пострілу весь тягар атаки з лівого флангу зліг на єдину руку бравого ветерана. Від сильної віддачі своєї гарматки Бенджамін дістав добря-

чу контузію і якийсь час лежав непритомний. Капітан Голлістер, скориставшися з цієї нагоди, видерся на бастіон перед печерою і зайняв на ньому позицію. Опинившись отак у ворожому таборі, ветеран змахнув палашем і закричав, звертаючись до свого війська:

— Перемога! Вперед, мої сміливці! Фортеця наша!

Все це було зроблено геройськи, і саме такий приклад мусить подавати доблесний офіцер своїм підлеглим, але цей переможний клич спричинився до небажаного для нападників повороту подій. Натті, який пильно стежив за лісорубом, озирнувся й побачив свого товариша простертого на землі, а ветерана, який щось переможно вигукував,— на бастіоні! Цівка довгої рушниці мисливця негайно повернулася до капітана, і життя старого солдата повисло на волосині. Але мішень виявилася завеликою для Натті, а відстань — надто близькою, і він, замість вистрелити, вдарив ветерана прикладом під зад, і той скотився з укріплення значно швидше, ніж виліз на нього. Місце, де опустився капітан, було саме перед укріпленням, і ледве він торкнувся землі ногами, йому здалося, що вона провалюється під ним,— такий схил був крутий і ковзкий. Все відбулося так швидко й несподівано, що старий вояк утратив будь-яку орієнтацію. Йому здавалося, ніби він мчить верхи на коні, пробиваючись крізь ворожі лави. Він рубав зустрічні дерева, наче піхотинців, і, нарешті поваливши напівзгоріле деревце, викотився на дорогу і впав, на свій превеликий подив, під ноги власній дружині. Місіс Голлістер, за якою слідом ішли принаймні два десятки цікавих хлопчаків, повільно піднімалася на гору, спираючись однією рукою на ціпок, що без нього ніколи не виходила з дому, а в другій тримаючи порожній лантух. Коли вона побачила подвиги свого чоловіка, то обурення взяло гору не тільки над її релігійними почуттями, але й над її філософською натурою.

— Що ж це таке, сержанте? Ти втікаєш? До чого я дожила — мій чоловік показав спину ворогові! Та ще якому ворогові! А я щойно розповідала хлопчакам, як тебе поранило під час облоги Нью-Йорка та як ти геройськи битимешся сьогодні. І що ж я бачу? Ти втікаєш після першого ж пострілу! Ох! Мабуть, доведеться кинути мішок. Якщо тут і будуть трофеї, то дружині такого сміливця, як ти, нічого не припаде. А кажуть, буцім у печері повно золота й срібла! Нехай мене простить бог, що я думаю про суєтні справи, але ж здобич по праву належить переможцеві,— про це і в біблії сказано!

— Втікаю?!— ошелешено перепитав ветеран — Де мій кінь? Його вбило піді мною, і я...

— Та чи ти сповна розуму, чоловіче? — урвала його мову дружина.— Який кінь? Звідки він у тебе взявся? Ти ж просто-напросто жалюгідний капітан добровольців! О, коли б тут був справжній капітан, ти б, любий чоловіче, біг не назад, а вперед!

Поки достойне подружжя таким чином обговорювало події, битва на горі розгорілася ще дужче. Коли Шкіряна Панчоха побачив, що ворог, як висловився б управитель, «змінив галс», він зосередив увагу на правому фланзі. Лісорубові з його силою неважко було б скористатися з цієї нагоди, щоб захопити укріплення й відпровадити обох його захисників услід за ветераном, але настрій у нього в цю хвилину, очевидно, був зовсім не ворожий, бо він закричав так, що його почув увесь лівий фланг, який відступав:

— Ура! Молодця капітан! Так їх, отак! Дивіться, як він трощить кущі! Та й молоді дерева йому за іграшки!

Такими вигуками Біллі Кербі підбадьорював капітана, який котився вниз, аж поки добродушного чолов'ягу посіли такі веселощі, що він гепнувся на землю і, брикаючи ногами від захоплення, дав волю своїм почуттям, зайшовшись нестримним реготом.

Натті весь час стояв у загрозливій позі, наставивши рушницю поверх укріплення, й уважно стежив за кожним порухом супротивника. І тут надмірна цікавість Гайрама, йому на лихо, спокусила його виткнутися з-за дерева, щоб подивитися, як іде бій. Зробив він це надзвичайно обачно, намагаючись не підставити ворогові фронт, але, як іноді трапляється і з вправнішими воєначальниками, підставив тил. За своєю фізичною будовою Дулітл належав до тієї різновидності людей, яким природа, створюючи їх, відмовила в округлостях. Постать його складалася лише з прямих і ламаних ліній. Але одяг йому шила жінка, котра, як полковий кравець, діяла відповідно до певних правил крою, за якими одна конфігурація мала служити для всіх існуючих людських постатей. Отож, коли Дулітл, нахилившись, виткнувся вперед, з другого боку дерева показалося все зайве, що було в його одязі, й Натті блискавично прицілився. Менш обізнаний стрілець цілив би в одяг, але Шкіряна Панчоха добре знав і свого супротивника, і його кравчиню; отже, коли пролунав постріл, Кербі, що, затамувавши подих, стежив за Натті, помітив, як від дерева відскочила тріска, а та частина штанів, що була трохи вище просторих складок, різко сіпнулася. Ще

жоден ворог не викривав своєї присутності так поквапливо, як Гайрам, що прожогом вискочив із-за дерева. Ступивши з надзвичайною обережністю два чи три кроки й схопившись однією рукою за ушкоджену частину тіла, а другу простягши вперед, він з грізним виглядом рушив, люто вигукуючи:

— Щоб тебе чорти вхопили! Начувайся — тобі це так не минеться! Я тебе затягаю по судах!

Прокляття з боку такої пристойної людини, як сквайр Дулітл, та хоробрість, з якою він вискочив на відкрите місце, усвідомлюючи, певне, що Натті саме розрядив рушницю, так підбадьорили військо, що солдати дали випал по верхівках дерев туди ж, куди потрапив і заряд з гарматки. Наснажені гуркотом, які самі й зчинили, вояки пішли в атаку, а Біллі Кербі, вирішивши, що жарт, хоч і добрий сам по собі, зайшов надто далеко, збирався вже видертися на бастіон, коли з другого боку на ньому з'явився раптом суддя Темпл і вигукнув:

— Я вимагаю тиші й миру! Навіщо кровопролиття і вбивство? Невже, щоб вершити правосуддя, треба вдаватися до помочі всяких озброєних гультіпак! Адже немає ні заколоту, ні війни!

— Це загін ополченців! — крикнув шериф зі скелі віддалік.— Вони...

— Скажи краще: загін розбійників! Я наказую припинити все це.

— Стривайте! Не проливайте крові! — почувся голос з вершини Гори Видива.— Не стріляйте! Все владнається мирно — ви ввійдете в печеру!

Подив справив бажаний ефект. Натті, що встиг перезарядити рушницю, спокійно сів собі на колоду, а «легка піхота» припинила воєнні дії і нетерпляче дожидала, що ж буде далі.

Не минуло й хвилини, як на схилі гори показався Едвардс у супроводі майора Гартмана, що на диво прудко, як на людину його віку, ішов слідом за юнаком. Вони швидко дісталися до прискалка й хутко ввійшли в печеру. Всі мовчали, вражено дивлячись їм услід.

РОЗДІЛ XI

Антоніо. Я онімів!
Бассаніо. Ти лікарем була,
і не впізнав я?

Шекспір, «Венеціанський купець»

Протягом тих п'яти чи шести хвилин, поки юнак і майор були в печері, суддя Темпл, шериф і більшість добровольців піднялися на прискалок, де вояки почали розводитись про можливі наслідки операції та про свої особисті в ній заслуги. Та раптом усі замовкли: від печери йшли Олівер і майор Гартман.

Вони несли якогось чоловіка, що сидів у примітивному кріслі, застеленому невичиненими оленячими шкурами. Крісло вельми шанобливо й обережно поставили на землю. Волосся в чоловіка, що сидів у ньому, було довге й біле мов сніг; одіж, поношена й латана, але дуже охайна, була пошита з такої тканини, яку могли носити лише люди заможні; на ногах були мокасини, прикрашені найвигадливішим індіанським орнаментом. Обличчя чоловіка було сповнене поважності й гідності, але безвиразний погляд, яким він повільно й байдуже обвів присутніх, виказував, що він уже зійшов на дитячий розум.

Натті йшов за тими, хто ніс крісло — таку несподівану тут річ,— і зупинився неподалік, позад нього. Спершись на рушницю, він стояв серед своїх переслідувачів, і відвага його посвідчувала, що його хвилює справа набагато важливіша, ніж його особиста безпека. Майор Гартман, без шапки, стояв поруч із старим, і очі його, завжди такі веселі й життєрадісні, були сповнені тепер глибокого суму. Едвардс невимушено, але з любов'ю, поклав руку на бильце, хоч серце його було так переповнене почуттями, що він не міг говорити.

Всі уважно дивилися на старого, але ніхто не вимовив ані слова. Нарешті той обвів присутніх своїм бездумним поглядом, спробував підвестися, на його змарнілому обличчі майнула млява усмішка, і він промовив тремтячим, глухим голосом:

— Прошу сідати, панове. Військова нарада розпочнеться негайно. Всі, хто любить нашого доброго короля, раді будуть почути, що колонії лишилися йому вірними. Сідайте, панове, сідайте. Військо зупиняється на ночівлю.

— Він марить! — сказав Мармедюк.— Хто пояснить, як це все розуміти?

— Ні, сер,— твердо відказав Едвардс,— це не марення, а стареча безпомічність, і залишається тільки з'ясувати, хто в цьому винен.

— Може, панове пообідають з нами, сину мій? — мовив старий, повертаючи голову на голос, який, видимо, добре знав і любив.— Замовте обід, гідний офіцерів його величності,— ми ж маємо чудову дичину.

— Хто цей чоловік? — швидко запитав Мармедюк: голос старого пробудив у ньому цікавість і якийсь ще не ясний йому самому здогад.

— Цей чоловік,— намагаючись говорити спокійно, почав Едвардс, але голос його дедалі дужчав,— це той, хто, як ви бачили, животів у печері, позбавлений всього того, що робить життя таким бажаним, і хто був колись радником і другом тих людей, які правили цією країною. Цей чоловік, такий тепер безсилий і безпорадний, був воїном настільки сміливим і могутнім, що відважні індіанці назвали його Пожирачем Вогню. Це той, у кого тепер немає навіть кутка, де б він міг прихилити голову, а колись був власником величезного багатства,— так, судде Темпл, він був законним власником цієї землі, на якій ми стоїмо. Цей чоловік був батьком...

— Отже, це,— не тямлячись від хвилювання, вигукнув Мармедюк,— отже, це майор Еффінгем, що пропав безвісти?

— Справді, той, що пропав,— відказав юнак, дивлячись йому просто в очі.

— А ви? А ви?..— ледве вимовив суддя.

— Я — його онук.

Запала глибока тиша. Всі дивилися на них, і навіть старий німець із неспокоєм дожидав, що ж буде далі. Нарешті Мармедюк підвів голову, яку похилив не з сорому, а подумки дякуючи богу, із сльозами радості схопив юнака за руку й вигукнув:

— Олівере, тепер я розумію... Я прощаю тобі все — і твою різкість, і твої підозри; лиш одного не можу тобі подарувати: як ти міг допустити, щоб ця стара немічна людина страждала, живучи в таких умовах, коли не тільки мій дім, але і все, що я маю, у вашому розпорядженні?

— Він вірний, як шталь! — вигукнув майор Гартман.— Хіба я не казать тобі, хльоптше, що Мармедюк Темпл — вірний друг і не зраджувать у біді?

— Справді, судде Темпл, завдяки цьому достойному джентльменові думка моя про вас дуже змінилася. Коли я зрозумів, що неможливо відправити мого діда назад, туди, звідки його привіз відданий старий слуга, без того, щоб його

не викрили, я виїхав на Могок, щоб відшукати його давнього товариша, на совість якого я міг покластися. Він і ваш друг, судде Темпл, і коли те, що він стверджує, правда, то мій батько і я надто суворо судили про вас.

— Твій батько дійсно загинув під час аварії корабля? — лагідно запитав Мармедюк.

— Так. Після кількох років марних зусиль і трохи не абсолютної бідності він залишив мене в Новій Шотландії і вирушив одержати компенсацію за збитки, яку присудили нарешті британському офіцерству. Він пробув в Англії рік і вертався в Галіфакс, щоб обійняти там призначений йому урядовий пост у Вест-Індії. Він мав намір заїхати туди, де жив мій дід від початку до кінця війни, щоб забрати його з собою.

— А ти? — схвильовано вигукнув Мармедюк.— Я думав, що й ти загинув разом з батьком!

На щоках в юнака проступив рум'янець. Едвардс глянув на здивовані обличчя добровольців й нічого не відповів. Мармедюк обернувся до капітана Голлістера, який щойно підійшов до товариства, й сказав:

— Відведіть людей назад у селище, і хай вони йдуть по домівках — шериф перебрав міру. Докторе Тодд, прошу вас оглянути рану містера Дулітла. Річарде, подбай, щоб сюди прибув мій екіпаж. Бенджаміне, повертайся додому та берись за свої домашні справи.

Хоч ці вказівки й не дуже сподобалися присутнім, але невиразне почуття, що вони переступили межу дозволеного, й звична пошана до розпоряджень судді змусили всіх скоритися.

Коли вони пішли і на прискалку залишилися найбільш зацікавлені особи, Мармедюк, показуючи на старого майора Ефінгема, мовив його внукові:

— Може, краще занести твого діда до печери, поки не приїде мій екіпаж?

— Даруйте, сер, але на свіжому повітрі йому легше, і він дихав би ним частіше, якби ж то не страх, що його викриють. Я не знаю, що й робити, судде: чи можу я, чи маю право погодитися на те, щоб майор Ефінгем оселився у вашому домі?

— Вирішуй сам,— відповів Мармедюк.— Твій батько був другом моєї юності. Він довірив мені всі свої статки. Він настільки покладався на мене, що не зажадав ніякого документа,— та ти, певне, й сам чув про це?

— Звичайно, сер,— відповів Едвардс, чи то вірніше, Ефінгем, як ми називатимемо його надалі.

— Ми мали різні політичні переконання. Якби перемогли колонії, твій батько нічого не втратив би, оскільки нікому не було відомо, що його багатство у мене. Якби гору взяв король, то неважко було б поновити права такого вірнопідданого, як полковник Ефінгем. Це тобі зрозуміло?

— Поки що все правильно,— відповів юнак з тією самою недовірою в погляді.

— Слухай, слухай, хльоптшику,— мовив німець.— Суття Темпл — найтшесніший тшоловік.

— Чим скінчилася війна — тобі відомо,— вів далі Мармедюк.— Твій дід лишився у Коннектікуті, а твій батько достатньою мірою допомагав йому, і він міг жити так, як це личить людині його становища. Мені це було добре відомо, хоч я ніколи не підтримував близьких стосунків з твоїм дідом, навіть у кращі часи. По війні твій батько повернувся з військами в Англію, де почав клопотатися про відшкодування збитків. А збитки й справді були великі, бо всі його маєтки були конфісковані й продані з молотка, і я законним чином придбав їх. Хіба не природно було з мого боку бажати, щоб твій батько мав якнайменше перешкод, коли для нього настане час одержати назад усю свою маєтність?

— Ніяких перешкод і не було, крім однієї: надто багато з'явилося претендентів.

— Але ніхто не зміг би змагатися із законним власником, і я відкрито заявив, що користуюсь капіталом, з часом і завдяки моїм власним зусиллям збільшеним у сто разів, лише як опікун. Тобі, певне, відомо, що після війни я переказував твоєму батькові значні суми...

— Так, поки...

— Поки мої листи почали приходити назад нерозпечатані. Ти вдався у батька, Олівере: він був такий самий запальний і швидкий на рішення...— Суддя зітхнув і вів далі, ніби докоряючи сам собі: — Може, я надто далеко зазирав уперед і надміру все розраховував. Звичайно, для мене було жорстоким випробуванням дозволити тому, кого я любив, як брата, думати про мене погано цілих сім років — і все це для того, щоб у свій час він зміг відкрито заявити про свої права на маєтність і дістав компенсацію за збитки. Проте якби він читав мої останні листи, ти б знав усю правду, Олівере. Ті листи, що я надіслав йому в Англію, він прочитав, як повідомив мене мій агент. Твій батько помер, Олівере, знаючи все. Він помер моїм другом, і я гадав, що ти загинув разом з ним...

— Ми неспроможні були оплатити проїзд за двох,— відповів юнак з надзвичайним хвилюванням, яке охоплювало його щоразу, коли мова йшла про злигодні його родини.— Я чекав повернення батька, й коли до мене дійшла сумна звістка про його загибель, я був без грошей.

— Що ж ти тоді зробив? — запитав суддя тремтячим голосом.

— Вирушив сюди розшукувати діда, бо ж добре знав, що йому нема з чого жити після батькової смерті. Дістався до того місця, де жив старий майор Еффінгем, я довідався, що він кудись поїхав; найманий служник, який покинув напризволяще стару людину в бідності, після моїх наполегливих розпитів зізнався, що діда, здається, забрав якийсь старий, колишній слуга майора. Я відразу зметикував, що то Натті, бо мій батько часто...

— То Натті був слугою твого діда? — вигукнув суддя.

— А ви й цього не знали? — здивувався юнак.

— Звідки ж було мені знати? Я ні разу не зустрічався з майором і ніколи не чув імені Бампо. Я знав його просто як лісовика, що живе з полювання. А таких людей тут повно, щоб хтось ними дуже цікавився.

— Він зріс у дідовій родині; багато разів супроводжував його в походах на Захід, де й призвичаївся до життя в пущі. Потім дід залишив Натті ніби намісником на тих землях, які делавари, на прохання могіканина (йому дід колись урятував життя), подарували майорові, коли прийняли його почесним членом племені.

— То оце і все твоє «індіанське походження»?

— Оце ж,— відповів, усміхаючись, Едвардс.— Майора усиновив могіканин,— він був тоді великим вождем племені,— а мого батька, який ще хлопчаком часто навідувався до індіанців, вони називали Орлом,— мабуть, через його зовнішність. Прізвисько це перейшло до мене. Цим і вичерпується вся моя спорідненість з індіанцями, хоч були часи, судде Темпл, коли я всією душею прагнув бути індіанцем і по крові, й по вихованню...

— Розповідай далі,— попросив суддя.

— Лишається мало що додати, сер. Я вирушив до озера, де, як я чув, мешкає Натті, й переконався, що він справді потайки прихистив свого колишнього пана. Навіть він не міг припустити, щоб люди дізнались, як живе тепер той, на кого колись дивилися з величезною пошаною.

— І як же ти потім жив?

— Як жив? Я витратив останні гроші на купівлю руш-

ниці, перевдягся в простий одяг і навчився полювати обіч Шкіряної Панчохи. Решта вам відома, судде.

— А тшому ти не подумать про старий Фріц Гартман? — докірливо запитав німець.— Хіба не тшуть ім'я старий Фріц віт твій тато, хльоптшику?

— Може, я й помилявся, панове,— відказав юнак,— але гордість не дозволяла мені відкрити те, про що навіть сьогодні мені нелегко говорити. Але я мав свої плани — може, й не дуже розумні. Я хотів забрати діда в місто, якби він дожив до осені,— там наші далекі родичі,— і я сподівався, вони вже простили дідові його любов до англійських торі. Проте останнім часом він так підупав на силі,— із сумом додав Олівер,— що, мабуть, незабаром ляже в землю поруч із старим могіканином.

Повітря було чисте й прозоре, година чудова, й вони розмовляли собі, аж поки зачули торохтіння коліс суддівської карети. Розмова дедалі ставала цікавішою, і поступово з'ясувалося все, що досі було незрозумілого, і юнакова неприязнь до Мармедюка танула з кожною хвилиною. Він уже не заперечував проти того, щоб діда переселили в дім судді, а сам майор Еффінгем по-дитячому зрадів, коли його посадили в екіпаж. Опинившись у просторій залі «палацу» Мармедюка, старий ветеран повільно обвів її очима, зупиняючись поглядом на кожній речі, й часом його обличчя ніби освітлювалось розумною думкою; але непотрібні чемні слова, з якими він звертався до всіх, хто був біля нього, свідчили про те, що розум його похитнувся. Тривале перебування на повітрі й зміна оточення стомили старого — тож його поклали в ліжко. Там він пролежав кілька годин, усвідомлюючи, очевидно, ті зміни, що відбулися в його житті, і являв собою сумну картину, яка виразно показувала, що тваринні інстинкти все ще живуть в людині, коли благородніша її сутність уже щезла. Молодий Еффінгем не відходив від свого діда, аж поки старого поклали в ліжко, біля якого негайно вмостився Натті. Тоді Олівера запрошено до бібліотеки, де на нього вже чекав господар дому і майор Гартман.

— Прочитай цей документ, Олівере,— мовив Мармедюк,— і ти переконаєшся, що я не бажав лиха твоїй родині не тільки, поки живий, але й подбав про те, щоб і після моєї смерті все було зроблено по справедливості.

Юнак узяв папір і з першого погляду побачив, що це заповіт судді. Хоч який Олівер був схвильований, але відразу помітив, що дата на документі збігається з тим часом, коли Мармедюк був украй пригнічений і похмурий. Юнак читав

заповіт, і його очі затуманювалися вологою, а рука, в якій він тримав папір, почала тремтіти.

Заповіт починався звичайними формальностями, в яких відчувалася вправна рука Ван дер Скола. Але далі юнак упізнав стиль Мармедюка: чітко, енергійно і навіть красномовно той викладав свої зобов'язання щодо полковника Еффінгема, розповідав про свої з ним стосунки та обставини, за яких вони розсталися. Далі йшлося про причини тривалого мовчання судді, про значні суми, надіслані Еффінгемові, які полковник повертав разом з нерозпечатаними листами. Повідомлялося також про пошуки старого майора Еффінгема й про те, що прямий спадкоємець довіреного Мермедюкові багатства, очевидно, лежить похований разом з батьком в океані.

Одне слово, виклавши всі ті події, що їх читач зможе тепер звести докупи, він далі звітував про суми, які йому довірив полковник Еффінгем. Кільком душоприказникам доручилося розділити його маєтність таким чином: одну половину передати його дочці, а другу — Оліверові Еффінгему, колишньому майорові британської армії, і його синові Едварду Еффінгему, і його внукові Едварду Оліверу Еффінгему або їхнім нащадкам. Розпорядження це мало чинність до 1810 року. Коли б на той час не знайшовся ніхто з прямих спадкоємців родини Еффінгема, борг із процентами мав бути сплачений іншим родичам майора, а решту рухомого й нерухомого майна успадковувала дочка судді Темпла або її діти.

З очей юнака покотилися сльози — він бачив перед собою незаперечний доказ чесності Мармедюка. Зніяковілий погляд Олівера був усе ще прикутий до папера, коли це почувся голос, що змусив затріпотіти кожен його нерв:

— Ви все ще сумніваєтеся в нас, Олівере?

— У вас, міс Темпл, я не сумнівався ніколи! — вигукнув юнак, здобувшись на мову й пам'ять, і, скочивши на рівні, схопив руку Елізабет.— Ні, моя віра у вас була завжди тверда.

— А в мого батька?..

— Нехай благословить його небо!

— Спасибі, сину мій,— мовив суддя й міцно потис руку юнакові.— Але ми обидва помилялися: ти надто квапився, а я був надто повільний у своїх рішеннях. Половина моєї маєтності стане твоєю, як тільки можна буде формально її тобі передати. І якщо я не помиляюсь, то й друга половина невдовзі приєднається до першої!

І, взявши юнакову руку, яку тримав у своїй, суддя з'єднав

її з рукою дочки, а тоді кивнув майорові, запрошуючи того в сусідню кімнату.

— Послухай, тіфшино,— добродушно мовив старий німець,— якби я був молодий, як тоді, коли ходив на похід з його дід, я б іще позмагаться з ледачий хльоптшисько!

— Ходімо, ходімо, друже Фріце,— сказав суддя.— Вам, либонь, сімдесят, а не сімнадцять. Річард чекає в їдальні з глеком пуншу.

— Ріхарт! Ах, тшорт! — вигукнув німець, кваплячися з кімнати.— Його пунш топрий тільки для мій кінь! Я колись показать йому, як готувать справшній пунш,— а то він пітсолотшувать його американський патока!

Мармедюк усміхнувся, любовно кивнув молодій парі й вийшов, причинивши за собою двері.

Коли читач сподівається, що ми знов відчинимо їх йому на втіху, то він помиляється. Елізабет з Олівером розмовляли дуже довго — не можемо сказати, скільки саме,— але о шостій вечора їм довелося урвати розмову, бо з'явився мосьє Лекуа, як домовлено напередодні, й зажадав бачити міс Темпл. Елізабет йому не відмовила, й француз у найделікатнішій формі запропонував їй руку й серце, а також усіх своїх друзів, близьких і далеких, і мамá, папá, і «цукристу тростину». Очевидно, міс Темпл уже зв'язала себе певними обіцянками з Олівером, тому що відхилила це принадне освідчення словами настільки ж чемними, як і його власні, лише набагато рішучішими.

Мосьє Лекуа не лишалося нічого іншого, як скласти товариство німцеві й шерифу, які посадили його за свій стіл і з допомогою вина й пуншу незабаром змусили розповісти про мету його візиту до міс Темпл. Виявилося, що француз не палав ніжними почуттями до Елізабет, а освідчився їй лише тому, що так, мовляв, повинна була зробити вихована людина, перш ніж покинути цю країну. Добряче ковтнувши, невгамовні жартівники переконали мосьє Лекуа в тому, що освідчитися одній дівчині й забути про іншу — це просто неподобство. Тож француз попростував до будинку священика, де зробив ту саму пропозицію міс Грант, і вийшов звідти з тими самими успіхами, що й при першій своїй спробі.

Коли він о десятій годині повернувся, Річард і майор усе ще сиділи за столом. Приятелі хотіли примусити «галла», як називав француза шериф, зробити третю пропозицію — шановній Ремаркабль Петтібоун. Але хоч і витратили на умовляння цілих дві години, та лише марно згаяли час, бо мосьє

Лекуа відхилив їхні поради з упертістю, зовсім дивною для такої добропристойної людини.

Проводжаючи його до дверей, Бенджамін сказав на прощання:

— Коли б ви, мусью, спробували залицятися до міс Бійся-бога, як вам радив сквайр Дік, то вона б за вас міцно вчепилася, бо ж коли міс Ліззі й дочка пастора — легкі суденця, що швидко летять при найменшому вітрі, то міс Ремаркабль — важка баржа: візьмеш на буксир, то вже тягни до кінця свого життя.

РОЗДІЛ XLI

Пливіть! Нехай дзвенить ваш сміх —
Ми задля вас не кинем тих,
Що в горі...
. . . . . .
Тож веселіться, наче птиці,—
А мову поведе співець
Про ветхий човен.

Вальтер Скотт, «Володар островів»

Тим часом проминуло літо, і ми, побувши в товаристві наших героїв майже рік, востаннє зустрічаємося з ними в чудовому місяці жовтні. Але перед цим відбулося ще багато важливих подій, і про деякі з них ми повинні розповісти.

Двома найважливішими подіями були весілля Олівера й Елізабет і смерть майора Ефінгема. Обидві вони сталися на початку вересня, причому перша всього кількома днями передувала другій. Старий згас, як ото догоряє свічка, і хоч родина, безперечно, сумувала, та горе помалу розвіялось.

Однією з найбільших турбот Мармедюка стало узгодити якось обов'язки судді зі своєю симпатією до порушників закону. Наступного дня після свого виходу з печери Натті й Бенджамін доброхіть повернулися у в'язницю, де й залишалися, добре нагодовані й доглянуті, поки з Олбані примчав гонець з губернаторським помилуванням Шкіряній Панчосі. Водночас зроблено все можливе, аби відшкодувати Гайрамові моральні збитки, яких він зазнав. Обидва порушники закону того ж таки дня вийшли на волю, зоставшись ті самі вдачею, як були й до ув'язнення.

Дулітл став помічати, що його талант будівничого і юридична кваліфікація вже не відповідають зрослому добробуту

й культурі селища; отож, стягнувши до останнього цента відступне за мирову, він «зняв намет», як то кажуть поселенці, й подався далі на захід, поширюючи всюди по країні архітектурні та юридичні знання, сліди яких можна бачити й понині.

Сердешний Джотем, що життям заплатив за власну глупоту, зізнався перед смертю, що про руду йому сказала одна ворожка: подивившись у чарівне люстерко, вона буцімто побачила сховані під землею скарби. Такі забобони були дуже поширені в нових поселеннях, тож, коли перший подив минув, люди й забули про ці події. Та Річарда це не тільки змусило зняти всякі підозри з трьох мисливців, а й зосталось йому доброю наукою, і Мармедюк зажив спокійно. Колись шериф упевнено заявляв, що його плани відносно срібної руди цілком реальні,— і протягом наступних десяти років досить було йому про це нагадати, як він одразу ж замовкав.

Мосьє Лекуа, якого ми повинні були ввести в наш роман, оскільки без подібного персонажа картина краю була б неповна, виявив, що острів Мартініка і його власна «цукриста тростина» перебувають в руках у англійців, але невдовзі Мармедюк і вся його родина з приємністю дізнались про повернення француза в Париж, звідки він відтоді щороку слав їм бюлетені про свої успіхи, розсипаючись у словах подяки своїм американським друзям.

Після цього короткого звіту ми повертаємося знову до нашої оповіді. Хай читач уявить собі лагідний жовтневий ранок, коли сонце здається кулею із сріблястого полум'я і з кожним подихом у тіло вливається сила й бадьорість: не надто тепло, але й не надто холодно,— саме така температура, що розворушує кров, не викликаючи млості, як то буває навесні.

Такого-от ранку посередині місяця Олівер увійшов до зали, де Елізабет, як звичайно, давала на день накази челяді, й запропонував їй прогулятися до озера. Молода жінка, помітивши на чоловіковому обличчі легкий смуток, накинула на плечі хустину, сховала чорні кучері під солом'яним бриликом і, взявши Олівера під руку, пішла з ним, не питаючись, куди він її веде.

Вони перейшли через міст, звернули з дороги й мовчки рушили берегом озера. Елізабет уже здогадалася про мету прогулянки, але, поважаючи почуття чоловіка, мала за недоречне починати розмову. Та коли вийшли на простір полів і перед очима Елізабет відкрилося величне озеро, вкрите зграями перелітного птаства, яке вже почало мандрувати з

північних холодних країв у пошуках теплого сонця, тільки затрималося порозкошувати на чистих водах Отсего,— коли вона побачила схили гір, що їх осінь забарвила розмаїтими кольорами й відтінками, почуття, які сповнювали її серце, вилились у слова.

— Такої пори хіба можна мовчати, Олівере? — спитала юна дружина, ще ніжніше горнучись до його руки.— Вся природа немовби складає хвалу творцеві — чому ж ми, що повинні бути такі йому вдячні, чому ж ми мовчимо?

— Говори, говори,— відповів Олівер, усміхаючись.— Я так люблю твій голос. Ти, певно, здогадуєшся, куди ми йдемо. Я розповідав тобі про свої плани — чи схвалюєш ти їх?

— Спочатку треба їх обдумати,— мовила Елізабет.— Але і я маю власні плани — мабуть, настав час поділитися ними з тобою.

— Он як! Певне, ти хочеш чимось допомогти моєму давньому другові Натті?

— Так, і йому теж. Але ми маємо й інших друзів, крім Шкіряної Панчохи. Хіба ти забув про Луїзу і священика?

— Ні, звичайно. Я подарував їм одну з найкращих наших ферм. Що ж до Луїзи, то я б хотів, щоб вона завжди жила з нами.

— Ти б хотів! — відказала Елізабет, злегка підібравши губки.— Але в Луїзи, може, є свої плани. Що, коли вона хоче піти за моїм прикладом — і собі одружитися?

— Не думаю,— відповів Олівер, поміркувавши хвильку.— Я навіть не знаю тут нікого, хто був би її достойний.

— Тут, може, і немає такого. Але є інші місця, крім Темплтона, й інші церкви, крім нової церкви Святого Павла.

— Слухай, Елізабет, тобі хочеться, щоб містер Грант пішов від нас? Проста душа, але ж людина чудова! Де я ще знайду іншого такого священика, котрий би настільки чемно терпів мої ортодоксальні релігійні погляди? Ти хочеш перетворити мене із святого на звичайного грішника.

— Нічого не вдієш,— відказала Елізабет, ховаючи усмішку,— доведеться вам, сер, з ангела стати людиною.

— Але ж ти забуваєш про ферму!

— Він може здати її в оренду, як то роблять інші. До того ж, священикові й не випадає поратися біля землі.

— Куди ж він поїде? Ти забуваєш про Луїзу.

— Навпаки, я дуже добре пам'ятаю про неї,— знов підібрала губки Елізабет.— Пам'ятаєте, містере Еффінгем, батько казав, що досі я командувала ним, а тепер командуватиму чоловіком? Ось я й хочу негайно це довести.

— Будь ласка, будь ласка, люба Елізабет, але не на шкоду всім нам, не на шкоду твоїй подрузі.

— Звідки ви взяли, сер, що це буде на шкоду моїй подрузі? — запитала Елізабет, уважно вдивляючись в його обличчя, на якому, проте, не помітила нічого, крім виразу щирого жалю.

— Звідки взяв? Таж Луїза сумуватиме за тобою, це ж так природно!

— З деякими природними почуттями слід боротися,— заперечила молода жінка.— А втім, навряд чи є підстави боятися, що дівчина такої душевної сили не витримає розлуки з нами.

— Але в чому все-таки полягає твій план?

— Ось послухай. Мій батько виклопотав для містера Гранта парафію в одному з містечок на Гудзоні, де йому не доведеться мандрувати по лісах. Там він доживатиме віку в супокої та достатку, а дочка його знайде собі товариство і знайомства, що більш відповідатимуть її літам і вдачі.

— Бесс, ти дивуєш мене! Я й не уявляв, що ти така завбачлива.

— О, я завбачливіша, ніж ви собі уявляєте, сер,— відповіла йому дружина, лукаво усміхаючись.— Але така моя воля, і ви повинні підкоритися їй — хоч би цього разу.

Ефінгем засміявся, але близько вже була мета їхньої прогулянки, й молоде подружжя, мов за обопільною згодою, перемінило тему розмови.

Вони прийшли на галявинку, де так довго стояла хатина Шкіряної Панчохи. Тепер ця місцина була розчищена від усякого сміття й гарно викладена дерном, і трава тут, як і скрізь довкола, після рясних дощів виросла зелена й соковита, ніби знов настала весна. Галявинка була обведена невисокою кам'яною огорожею, і, ввійшовши в хвіртку, Елізабет з Олівером, собі на превеликий подив, угледіли довгу рушницю Натті, притулену до огорожі. Собаки лежали на траві, ніби свідомі того, що, хоч тут багато й змінилося, та лишилося чимало рідного, звичного. Сам мисливець, простершись на весь свій великий зріст, лежав перед білим мармуровим каменем, рукою відхиляючи високу траву, що закривала напис. Поруч із цим простим надгробком стояв пам'ятник, прикрашений урною та барельєфами.

Молоді люди нечутно наблизилися до Натті, який не помітив їх. Засмагле обличчя старого пересмикувалось гримасою душевного болю, а очі напружено кліпали, ніби щось заважало йому дивитися.

Нарешті мисливець підвівся й голосно проказав:

— Ну що ж, мушу сказати, зроблено все добре. Здається, тут щось написано, та мені не прочитати. Але люлька, томагавк і мокасини вирізьблені непогано, навіть дуже непогано для людини, яка, певно, й в очі їх не бачила. Гай-гай! Ось вони обидва лежать рядком — незле їм тут... А хто ж мене поховає, коли приспіє мій час?

— Коли настане та сумна година, Натті, знайдуться друзі, що віддадуть тобі останню шану,— мовив Олівер, зворушений словами старого мисливця.

Натті озирнувся, анітрохи не виявляючи подиву (цю звичку він перейняв від індіанців), і провів рукою по обличчю, ніби проганяв від себе смуток.

— Прийшли глянути на могили, дітки? — мовив він.— Так, так, на них приємно подивитись і молодим і старим.

— Сподіваюсь, тобі подобається, як тут усе зроблено,— сказав Еффінгем.— Твоя думка важила в цьому ділі найбільше.

— Ну, я розкішних могил не бачив, то мій смак тут ні до чого,— відповів старий.— Ви поклали майора головою на захід, а могіканина — на схід, еге ж, хлопче?

— Така була твоя воля.

— От і добре,— мовив Натті.— Вони гадали, що їхні шляхи різні, але ж є той, хто в слушну годину збере всіх праведних докупи, вибілить шкіру мавра й поставить його поруч із принцами.

— В цьому можна не сумніватися,— відповіла Елізабет, рішучий тон якої зробився лагідним і печальним.— Я певна того, що всі ми знову колись зустрінемося й будемо щасливі разом.

— Справді, дочко, ми стрінемося потім? — підхопив мисливець з незвичайним запалом.— Це дуже втішає... Але перш ніж піти звідси, я волів би знати, що розповіли ви людям, які, наче голуби навесні, злітаються сюди звідусіль,— що розповіли ви про старого делавара й найхоробрішого з білих, хто будь-коли ходив по цих горбах?

Еффінгем і Елізабет були вражені урочистим тоном Шкіряної Панчохи, але подумали, що то навіяне цим сумним місцем. Юнак підійшов до пам'ятника і прочитав уголос:

— «Пам'яті Олівера Еффінгема, есквайра, майора його величності шістдесятого піхотного полку, доблесного солдата, вірного підданого, людини честі й істинного християнина. Ранок його життя минув у шані й багатстві, але вечір його був затьмарений злиднями, занедбанням і хворобами, і лише

чуйна турботливість його давнього друга й слуги Натаніеля Бампо полегшували йому останні літа. Нащадки спорудили цей пам'ятник на знак чеснот покійного й вірності його слуги».

Шкіряна Панчоха стенувся, зачувши своє ім'я, й радісна усмішка освітила його зморшкувате обличчя.

— Так там і сказано, хлопче? Значить, моє ім'я вирізьблене поруч з ім'ям мого пана? Хай вас бог благословить, дітки! Це ви добре намислили, а добро тим більш цінуєш, чим ближче до кінця життя...

Елізабет відвернулася; Ефінгем, який силкувався щось сказати, нарешті спромігся відповісти:

— Так, твоє ім'я вирізьблено на простому мармурі, а його слід було б викарбувати золотими літерами!

— Покажи мені, де воно, хлопче,— мовив Натті з наївним завзяттям,— покажи мені моє ім'я, якому судилася така честь. Це великодушний подарунок старому, що не лишає після себе нікого, хто б мав його ім'я, у країні, де він жив так довго.

Ефінгем приклав палець старого до напису, й Натті з глибоким інтересом обвів обриси літер, а тоді підвівся з могили й мовив:

— Так, і думка добра, і зроблено славно! А що ви написали про індіанця?

— Ось послухай,— мовив Олівер і прочитав: — «Цей камінь поставлено на згадку про індіанського вождя племені делаварів, відомого під ім'ям Джона Могіканина і Чингагука».

— Не Чингагука, а Чингачгука, що означає «Великий Змій». Ім'я треба написати правильно, бо в індіанців воно завжди щось означає.

— Я подбаю, щоб помилку виправили. «...Він був останнім представником свого племені в цьому краї, й про нього можна сказати, що вади його були вадами індіанця, а чесноти — чеснотами людини».

— Правдивішого слова не можна й сказати, містере Олівер! Гай-гай! Якби ж то ви знали його, як я, у розквіті літ, у тій битві, коли негідники-ірокези спопали Чингачгука й уже прив'язали до стовпа, а старий майор, що лежить тепер поруч з ним, урятував його! Я розрізав мотузки й дав йому свій томагавк і ніж, бо сам завжди волів рушницю. Ото б ви побачили його в бою! Коли я зустрів могіканина увечері, після погоні, він ніс на жердині одинадцять скальпів мінгів. Не здригайтеся, місіс Ефінгем, адже то все були скальпи воїнів!

Коли я дивлюся з верхівки горба, звідки міг колись нарахувати до двадцяти димків над таборами делаварів, мені боляче думати, що тепер тут не лишилося жодного індіанця, хіба що заблукає п'яничка-онеїда чи котрийсь із тих американізованих червоношкірих з-над моря,— але ж то ні риба ні м'ясо, не білі й не дикуни... Гай-гай! Пора вже мені йти.

— Йти? — вигукнув Олівер.— Куди ти надумав іти?

Шкіряна Панчоха, що підсвідомо перейняв багато рис в індіанців, хоч завжди вважав себе цивілізованою людиною навіть у порівнянні з делаварами, відвернувся, щоб приховати хвилювання, і, діставши з-за пам'ятника великий клунок, завдав його собі на плечі.

— Ви йдете? — стурбовано запитала Елізабет, наближаючись до старого.— Вам не слід заходити далеко в ліс у ваші літа. Нерозважливо це, повірте мені. Олівере, Натті, мабуть, зібрався на якісь далекі лови.

— Елізабет правду каже, Шкіряна Панчохо,— озвався Олівер.— Нащо тобі тепер ці труднощі? Кинь-но цей клунок, а вже як захочеш пополювати, то полюй неподалік у горах.

— Труднощі! Та це ж радість, єдина радість, що лишилася мені на цьому світі.

— Ні, ні, я не дозволю вам іти далеко! — вигукнула Елізабет, кладучи свою білу руку на його клунок з оленячої шкіри.— Авжеж, ось і казанок, і бляшанка з порохом. Олівере, не можна йому далеко йти,— згадай, як раптово згас могіканин.

— Я знав, дітки, що розлучатися буде нелегко, я знав це! — сказав Натті.— І тому пішов сам попрощатися з могилами. Я гадав: залишу вам на згадку цей альбом з віршами й малюнками, який подарував мені майор, коли ми з ним уперше розлучилися в лісах, і ви знатимете, що, хоч би де я був, серце моє завжди з вами.

— Він задумав щось незвичайне! — вигукнув Олівер.— Куди ти зібрався, Натті? Скажи нам!

Старий мисливець підійшов до нього і сказав довірливо й водночас переконано, немов був певний, що слова його усунуть будь-які заперечення:

— Та я чув, буцім на Великих Озерах повно дичини, а білих людей майже немає, хіба стрінеться де такий самий мисливець, як я. Набридло мені жити на порубах, де сокири гупають від ранку до заходу сонця. І хоч я вас обох дуже люблю — я б не казав так, якби це було неправда,— але мене тягне в ліси, повірте мені, дітки.

— В ліси! — озвалася Елізабет, тремтячи від хвилювання.— І ті нетрі ви називаєте лісами?

— Ет, дитя моє, це все ніщо людині, яка звикла жити в пущі. Зле мені тут велося від тої самої пори, як з'явився твій батько з переселенцями, але я не йшов, поки життя жевріло в тому, хто лежить тепер отут, під дерном... Але він помер, і Чингачгук теж помер... А ви обоє молоді й щасливі. Так, тепер у «палаці» Мармедюка весело! Отож, подумав я, приспіла пора й мені спокійно дожити віку. «Нетрі»! Тутешні ліси, місіс Ефінгем, я й за ліси не маю, бо тут, куди не ступиш, натрапиш на поруб.

— Скажи, Шкіряна Панчохо, що потрібно для того, щоб ти залишився, і ми зробимо все можливе.

— Я знаю, хлопче, що ви зичите мені добра,— ти й твоя дружина. Але шляхи наші різні. Так ото і в них, у цих небіжчиків: за життя вони думали, що один подасться до свого раю на схід, а другий — на захід. Тільки ж кінець кінцем вони зустрінуться. Отак і ми, дітки. Ідіть і далі своїм шляхом, а колись ми знов будемо разом у країні праведних.

— Це так раптово, так несподівано! — вигукнула Елізабет, задихаючись від хвилювання.— А я сподівалася, Натті, що ви зостанетеся з нами до кінця днів своїх!

— Словами нічого не зарадиш,— сказав її чоловік.— Сорокалітні звички не переборе силою недавньої дружби. Я надто добре знаю тебе, Натті, і не наполягаю більше, але, може, ти хоч дозволиш збудувати тобі хатину десь далеко в горах, щоб ми інколи могли завітати до тебе й пересвідчитись, що тобі добре ведеться?

— Не потерпайте за Шкіряну Панчоху, дітки. Бог його не покине до останнього дня й пошле йому легкий кінець. Я знаю, що ви зичите мені добра, але живемо ми по-різному. Я люблю пущу, а вам любі людські обличчя; я їм, коли голодний, і п'ю, коли спраглий, а ви маєте для цього призначені години. Ні, ні, ви навіть собак перегодовуєте через свою добрість, а пес має бути легкий, щоб швидко біг на ловах. В кожного створіння — своя доля, і я створений для пущі. Коли ви любите мене, дітки, то пустіть в ліси, куди прагне моя душа.

Це благання вирішило все — більше Натті не умовляли. Елізабет заплакала, схиливши голову на груди, чоловік її теж утирав сльози. Діставши незграбною від хвилювання рукою гаманець, Олівер узяв з нього пачку банкнотів і простягнув мисливцеві.

— Візьми, Натті,— сказав він,— візьми бодай це й сховай: вони тобі знадобляться в скруті.

Старий узяв банкноти і з цікавістю приглянувся до них.

— А, то це ті нові гроші, що їх роблять в Олбані з паперу! Ні, вони годяться тільки для письменних. Забери їх, хлопче, мені вони ні до чого. Я закупив у француза, поки він ще був тут, увесь порох, а там, куди я йду, свинець, кажуть, просто із землі росте. А ці папірці навіть на клейтухи не годяться, бо ж я роблю їх із шкіри. Ну, місіс Еффінгем, дозволь старому поцілувати твою ручку й побажати щастя і тобі, й твоїм дітям.

— Ще раз благаю вас, залишіться! — у розпачі вигукнула Елізабет.— Не примушуйте мене сумувати за людиною, що двічі врятувала мені життя й була відданим другом тих, кого я люблю. Залишіться — якщо не ради самого себе, то хоч би ради мене: кожної ночі мені буде маритись, ніби ви помираєте, хворий і нужденний, серед тих лютих звірів, од яких ви мене врятували і які досі мені сняться... Мені ввижатимуться всілякі нещастя й хвороби, які тільки можуть бути породжені самотністю. Залишіться, Натті, благаю вас, залишіться — якщо не ради себе, то хоч ради нас!

— Похмурі думки й страшні сни, місіс Еффінгем, недовго турбуватимуть невинне створіння,— врочисто відповів мисливець.— І якщо тобі коли-небудь привидяться люті пуми, то це не тому, що зі мною щось скоїлось,— це бог явить тобі свою силу, яка послала мене тобі на порятунок. Покладай свої надії на бога та на свого чоловіка, і ніякі похмурі думки про самотнього старого не переслідуватимуть тебе. Хай бог,— той бог, що живе і на порубах, і в незайманій пущі,— не покине тебе і благословить тебе й усе, що тобі належить, віднині й до того великого дня, коли білі й червоношкірі зійдуться на останньому суді, де законом буде справедливість, а не сила.

Елізабет підвела голову й підставила старому для прощального поцілунку свою зблідлу щоку, і він, скинувши шапку, поштиво торкнувся її вустами. Юнак, не мовивши й слова, конвульсивно стис руку старого. Мисливець почав готуватися в далеку дорогу: затяг дужче пояс і ще трохи постояв, роблячи, як то завжди буває в сумну хвилину розставання, якісь зайві рухи. Кілька разів він намагався щось сказати, але заважав клубок, що підкотився до горла. Нарешті, завдавши на плече рушницю, він крикнув гучно, по-мисливському:

— Гей-гей, мої собачки, пора в дорогу! А до кінця путі ви ще добряче намуляєте собі лапи!

Зачувши цей клич, собаки схопилися з землі, обнюхали все навколо могил, тоді підійшли до мовчазного подружжя, ніби розуміючи, що настав час прощання, і покірно побігли за господарем. Якусь хвилю панувала тиша, і навіть юнак сховав обличчя, схилившись над могилою діда. Коли ж чоловіча гордість узяла гору над слабкістю, він повернувся, щоб іще умовляти, але побачив, що біля могил зосталися тільки вони з дружиною.

— Натті пішов! — вигукнув Олівер.

Елізабет підвела голову й побачила, що мисливець, який уже підходив до узлісся, на мить зупинився й повернувся. Їхні погляди зустрілись, і Шкіряна Панчоха поквапом провів шорсткою долонею по очах, тоді високо підніс руку в прощальному вітанні, гукнув через силу своїх собак, що були посідали на землю, і зник у лісі.

Відтоді вони вже ніколи не бачили Шкіряної Панчохи, і суддя Темпл, який організував і сам очолив ретельні пошуки, не зміг його наздогнати. Мисливець пішов далеко на Захід — один із перших серед тих піонерів, що відкривали в країні нові землі для свого народу.

РОМАН Ф. КУПЕРА «ПІОНЕРИ»

Роман «Піонери» (1823 р.) вийшов першим у славетній пенталогії про Шкіряну Панчоху, хоч хронологічно йому передують три інші («Звіробій», «Останній із могікан», «Слідопит», «Піонери», «Прерія»). В «Піонерах» Натаніель Бампо — сімдесятирічний дивак-мисливець, що доживає віку, а Чингачгук — індіанець Джон Могіканин, що спився на старість.

Між пригодами, про які розповідається в «Слідопиті», й жорстокими випробуваннями, що випали на долю Шкіряної Панчохи в «Піонерах», минуло більше тридцяти років. За цей час звершилися події величезного історичного значення: північноамериканські англійські колонії повстали проти англійської монархії, відбулася війна за незалежність (1776—1783), в якій американці перемогли й створили буржуазно-демократичну республіку — Сполучені Штати Америки. Це була перемога буржуазного ладу та буржуазного способу життя. Характерні риси цього життєвого устрою виникають перед нами в романі «Піонери», вони й визначають головний конфлікт твору.

Суддя Мармедюк Темпл, у маєтку якого біля берегів озера Отсего притулилась убога хатина старого Шкіряної Панчохи, стоїть на сторожі законності, що захищає буржуазну власність. Війна за незалежність принесла йому владу й багатство. Йому дісталися землі діда й батька Олівера Ефінгема — маєтності, конфісковані в них як у ворогів американської революції, що зберегли вірність англійському королю. Купер показав суддю чесною людиною, що повернула гроші, які передав йому на збереження батько Олівера. Але так він чинить не з доброти, а тільки тому, що не хоче порушувати ніяких зобов'язань. На формальних правах і законах, на його думку, тримається все життя. Дотримання найсвятішого для нього закону приватної власності й робить його в романі найтиповішим представником буржуазної Америки, що тільки починала стверджуватись. Коли Купер створював образ Мармедюка Темпла, він, безперечно, думав про свого батька, суддю Купера, багато рис якого втілив у власникові Темплтона.

Читач з цікавістю дізнається про ті складні стосунки, що пов'язували Елізабет Темпл та Олівера Ефінгема, який мусив приховувати своє справжнє ім'я. Ми не можемо не співчувати їхньому коханню, що так довго завдавало їм самих лише страждань. Чесність і розум Елізабет, гордість і самовладання Олівера, повага, з якою обоє вони ставилися до

Шкіряної Панчохи й старого Джона Могіканина, викликають нашу симпатію.

Та щемливе почуття жалості неминуче охоплює читача, коли він у розгубленому старому дивакові впізнає героя раніше прочитаних книг — Натаніеля Бампо. Ми вже розуміємо, що те життя вільного мисливця на незайнятих землях, яким жив колись Звіробій, дедалі стає неможливим. Життя проти нього, і читач мимоволі питає сам себе: а чи справедливий такий устрій життя? І хіба можна не поспівчувати сумній долі наївного, але гордого й внутрішньо незалежного Шкіряної Панчохи? Він не розуміє всього значення величезних змін, що відбулися в нього на очах відтоді, як він полював у непрохідних лісах біля берегів Отсего. Він і тепер живе й полює в тому самому краї, але все частіше замість густих лісів, де йому була знана кожна стежка, він натрапляє на вирубані ділянки, що їх колоністи забудували чи перетворили на ниви. Він, слідопит і розвідник, губиться в нетрях нових законів і стосунків між людьми. Шкіряна Панчоха хоче жити звичаями часу, що давно минув, і разом з Джоном Могіканином віддається спогадам про безповоротні дні, коли панувала простота й особиста мужність була вище хитросплетінь формальних законів.

Таким і постав уперше в уяві письменника Шкіряна Панчоха, якого Купер змалював у романі «Піонери». І, немов бажаючи збагнути й пояснити цю тугу старого Натті Бампо за минулим, Купер згодом повернувся до тих часів, коли Звіробій, чи Довгий Карабін, чи Слідопит був у розквіті своїх сил, хоч і спостерігав уже з тривогою початок майбутніх змін, що й описано в романах «Звіробій», «Останній з могікан» і «Слідопит».

Звідки письменник довідався про все це? Індіанських вождів — «останніх з могікан» — і старих піонерів Купер ще застав у своєму дитинстві й міг чути їхні в чомусь вірогідні, в чомусь фантастичні оповідки. Біографи Купера навіть називають такого собі Шіпмена, який, мабуть, став письменникові за прообраз Шкіряної Панчохи...

В романі «Піонери» чимало уваги приділено сім'ї та оточенню Темпла. Маєток, селище, нові традиції та звичаї американських колоністів після здобуття незалежності письменник відтворює в картинах, сповнених теплоти життя й гумору. І тут уява письменника спиралась на враження молодості. Темплтон багатьма рисами схожий на його рідний Куперстаун.

Доля Шкіряної Панчохи, його відчайдушні спроби протиставити себе законові, який здається йому непотрібним та безглуздим, його двобій із судом і владою і, нарешті, втеча старого на Захід, у ще неторкані ліси,— все це сповнене справжнього драматизму.

Лісові нетрі, де шукав порятунку старий Натті, не стали йому надійним притулком. Про останні його злигодні читач дізнається в романі «Прерія», що завершує славну історію Шкіряної Панчохи.

Надія Ейшискіна

З М І С Т

Розділ I	5
Розділ II	17
Розділ III	23
Розділ IV	30
Розділ V	40
Розділ VI	51
Розділ VII	60
Розділ VIII	70
Розділ IX	76
Розділ X	83
Розділ XI	89
Розділ XII	94
Розділ XIII	105
Розділ XIV	115
Розділ XV	125
Розділ XVI	133
Розділ XVII	141
Розділ XVIII	150
Розділ XIX	156
Розділ XX	162
Розділ XXI	172
Розділ XXII	181
Розділ XXIII	188
Розділ XXIV	195
Розділ XXV	205
Розділ XXVI	212
Розділ XXVII	221
Розділ XXVIII	225
Розділ XXIX	237
Розділ XXX	244
Розділ XXXI	256
Розділ XXXII	262
Розділ XXXIII	271
Розділ XXXIV	283

Розділ XXXV 291
Розділ XXXVI 302
Розділ XXXVII 310
Розділ XXXVIII 316
Розділ XXXIX 325
Розділ XL 335
Розділ XLI 344
Надія Ейшискіна.
Роман Ф. Купера «Піонери».
Післямова 355

К92 Купер Дж. Ф. Піонери. Роман. Для серед. шкіл. в. (Пер. з англ. Є. Д. Крижевича. Післямова Н. М. Ейшискіної. Худож. оформл. Д. О. Заруби. Мал. Г. Брока).— К. : Веселка, 1980.— 356 с., іл.

Романом «Піонери» відкривається широко відомий цикл книг Ф. Купера про благородного мисливця Натті Бампо на прізвисько Шкіряна Панчоха.

К $\frac{70803-024}{M206(04)-80}$ Б3—11—30—79 4803020000 И (Амер)

ДЖЕЙМС ФЕНИМОР КУПЕР

ПИОНЕРЫ, ИЛИ У ИСТОКОВ САСКУЭХАННЫ

Роман

(На украинском языке)

Для среднего и старшего школьного возраста

Перевод с английского
Евгения Дмитриевича Кржжевича

Послесловие
Надежды Михайловны Эйшискиной

Художественное оформление
Дмитрия Александровича Зарубы

Рисунки английского художника
Г. Брока

Издательство «Веселка»,
Киев-4, Бассейная, 1/2.

Редактор О. М. Мокровольський
Художній редактор В. С. Крюков
Технічний редактор В. І. Дмухар
Коректори Н. І. Поклад, Т. А. Прожогіна

Інформ. бланк № 1353

Здано на виробництво 05.07.79. Підписано до друку 15.11.79. Формат 60×84¹/₁₆. Папір друк. № 3. Гарнітура шкільна. Друк високий. Фіз. друк. арк. 22,5. Обл.-вид. арк. 21,25. Умовн. друк. арк. 20,92. Тираж 200 000. Зам. № 9—1787. Ціна в оправі № 5 і № 7 — 75 коп.

Видавництво «Веселка», Київ-4, Басейна, 1/2

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, 252057, Київ-57, Довженка, 3.